

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

TÜRKÇEDE KARŞIOLGUSALLIK

Faik Utkan DENİZER

Doktora Tezi

Ankara, 2023

TÜRKÇEDE KARŞIOLGUSALLIK

Faik Utkan DENİZER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

12/01/2023.

Faik Utkan DENİZER

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tez için erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tez için erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir
*Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

12/01/2023

Faik Utkan DENİZER

*Esra'ya ve Nehir'e...
varlığınıza...*

☆☆☆

*6 Şubat 2023 Kahramanmaraş
depremlerinde hayatlarını
kaybeden insanlarımızın
aziz hatıralarına...*

TEŞEKKÜR

Karşıolgusallık üzerine bir çalışma yapma önerimi kabul eden ve araştırma süresince her zaman yüreklendirici olan Hocam ve danışmanım *Prof. Dr. Sema Aslan Demir*'e; Tez İzleme Komitesinin üyeleri *Prof. Dr. Mevlüt Erdem* ve ulaşamadığım bir yayının kopyasını bana Almanya'dan gönderme inceliğinde bulunan *Doç. Dr. Melike Üzüüm*'e; tez savunma komitesinin diğer üyeleri *Dr. Öğr. Üyesi Bilge Gökter Genç* ve *Dr. Öğr. Üyesi Hasan Güzel*'e; Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün akademik ve idari personeline; çalıştığım kurum olan Hacettepe Üniversitesi TÖMER idarecilerine, çalışanlarına ve gösterdikleri dayanışma için değerli çalışma arkadaşlarıma; sevgili *Şeyma Balcı Kurtuldu*'ya, sevgili *Goncagül Gümüş*'e; tezimin bitmesini belki de benden daha çok bekleyen sevgili babam *Burhan Deniz*'e ve son olarak, süreç boyunca belki de benden daha çok fedakârlık gösteren, en kritik zamanlarda cesaretimi kaybetmeme izin vermeyen sevgili eşim *Esra İçen Deniz* ile “Babamın tezi bitse de sokaklarda yürüyerek Kuğulu Park'a gitsek.” diyerek sabırla beni bekleyen sevgili kızım *Nehir Deniz*'e teşekkür ederim: “Nehir, artık Kuğulu Park'a gidebiliriz.”

ÖZET

DENİZER, Faik Utkan. *Türkçede Karşılığusalılık*. Doktora Tezi. Ankara, 2023.

Karşılığusal olarak etiketlenebilecek cümlelerde temelde iki anlam iletilmektedir: Birincisi, cümledeki olay veya durumun gerçekleşmediği (yani bir olgu olmadığı), ikincisi ise cümledeki ilgili olay veya durumun tam tersinin gerçekleştiğidir (yani bir olgu olduğudur). Bir başka deyişle konuşur karşılığusal bir cümle ürettiğinde önvarsayımsal olarak cümledeki olay veya durumun tersinin gerçekleştiğini iletmiş olur. Karşılığusalılık alan yazında öncelikle karşılığusal koşul cümleleri çerçevesinde ele alınagelse de, koşul cümlesi olmayıp karşılığusalılık ileten cümleler de bulunmaktadır. Bununla birlikte varsayımda bulunan ve varsayımda bulunmayan karşılığusal cümlelerden de bahsetmek mümkündür. Karşılığusalılık bu çalışmada sadece koşul cümleleri çerçevesinde ele alınmamış, koşul cümlesi olan ve olmayan karşılığusal cümlelerle birlikte varsayımda bulunan ve bulunmayan karşılığusal cümleler bütüncül bir biçimde incelenmiştir.

Bu tez çalışmasında öncelikle karşılığusal cümlelerin türleri belirlenmiştir. Bu türler; konuşurun doğrudan varsayımda bulunup bulunmadığına, bir varsayımın sonuçlarını tahmin edip etmediğine bakılarak tespit edilmiştir. Buna göre A_1 cümleleri doğrudan varsayımda bulunan, A_2 cümleleri de doğrudan varsayımda bulunmamakla birlikte bunu örtük bir biçimde yapan cümlelerdir. Her iki cümleden sonra karşılığusal olay ve durumların spekülâtif sonuçları hakkında tahmin ve yorumlarda bulunan B cümleleri gelebilir. B cümleleri herhangi bir A_1 veya A_2 cümlesi olmadan da üretilebilir. Çalışmada bu üç cümle türünün kendi alt türleri de ayrıca incelenmiş, kullanılan işaretleyiciler tespit edilmiştir. Bununla birlikte en önemli $A_1 \rightarrow B$ ilişkisi olan karşılığusal koşul cümleleri üzerinde daha detaylı bir inceleme yapılmış, bunu yapabilmek için koşul cümlelerinin sınıflandırılması da gerekli görülmüştür. Çalışma boyunca karşılığusalılık hakkındaki genel tartışma başlıkları da tanıtılmış ve bazıları için çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Karşılığusalılık, Varsayımsallık, Koşul Cümleleri, Kiplik, Zihinsel Uzam

ABSTRACT

DENİZER, Faik Utkan. *Counterfactuality in Turkish*. Ph.D Dissertation. Ankara, 2023.

Any sentence that might be labeled as counterfactual basically conveys two meanings: First, that the event or situation referred in the sentence has not occurred (that there is not any fact), and second, that just the opposite of the event or situation in the sentence has occurred (that there is a fact). In other words, when the speaker makes a counterfactual sentence, he/she hypothetically conveys that the opposite of the event or situation in the sentence has occurred. Although counterfactuality is primarily dealt with within framework of counterfactual conditional clauses in the literature, there are also clauses that convey counterfactuality despite not being a conditional clause. However, it is also possible to mention about counterfactual sentences which include or do not include an assumption. In this study, counterfactuality was not only dealt with within the framework of conditional sentences, but counterfactual sentences with and without conditional sentences, as well as counterfactual sentences with or without assumptions were examined in a holistic way.

The first step in this thesis study was to determine the types of counterfactual sentences. These types were found out looking at whether the speaker made an assumption directly and whether he/she estimated the outcomes of an assumption, or not. Accordingly, A₁ sentences are sentences that directly make an assumption, where A₂ sentences are sentences that include a covert assumption, instead of a direct one. Both types of sentences might be followed by B sentences which include estimation and interpretation about speculative outcomes of counterfactual events and situations. B sentences might also be made without any A₁ or A₂ sentence. The sub-types of each of these three types of sentences were also examined in the study and the markers used were found out. Along with this, a more detailed study was carried out on counterfactual conditional sentences with the most important A₁ → B relationship, which acquired classification of conditional sentences. General discussion topics about counterfactuality were introduced throughout the study, for some of which solutions were suggested by the author.

Key Words

Counterfactuality, Hypotheticality, Conditionals, Modality, Mental Space

İÇİNDEKİLER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
TABLOLAR DİZİNİ.....	xv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
KONU, AMAÇ VE ÖNEM.....	1
ARAŞTIRMA SORULARI VE TEZİN PLANI.....	2
YÖNTEM, KAPSAM VE SINIRLILIKLAR.....	3
1. BÖLÜM: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1.1. İŞARETLEYİCİ.....	5
1.2. EYLEM ÖBEĞİ (= EYLEM).....	5
1.3. OLGUSAL, OLGUSAL OLMAYAN VE KARŞIOLGUSAL.....	7
1.4. KİPLİK.....	11
1.5. VARSAYIMDA BULUNMAK VE VARSAYIMSALLIK.....	19
1.5.1. Varsayımsallık Kuran Temel Morfolojik İşaretleyici: {-sA} ve {ise}.....	29
1.6. DİLBİLGİSEL ZAMAN VE GÖRÜNÜŞ.....	32
1.6.1. Türkçede Dilbilgisel Zaman, Görünüş ve Kiplik İşaretleyicileri.....	37
1.6.1.1. Tek İşlevlilik-Çok İşlevlilik.....	37
1.6.1.2. Geçmiş Zaman.....	39
1.6.1.3. Gelecek Zaman.....	40
1.6.1.4. Birleşik Çekim.....	43
1.6.1.5. Görünüş-Zaman-Kiplik İşaretleyicilerinin Sırası.....	44
1.7. KOŞUL CÜMLESİ; ÖNCÜL VE SONUÇ.....	49

1.8. BİLDİRME VE <i>SUBJUNCTIVE</i> KİPLERİ	51
1.8.1. Türkçede <i>Subjunctive</i> Kipi var mı?.....	56
1.9. KOŞUL CÜMLELERİNİN SINIFLANDIRILMASI	58
1.9.1. İngilizce Koşul Cümlelerinin Temel Kalıpları.....	58
1.9.1.1. İng.kalıp-2.a ve İng.kalıp-2.b üzerine.....	59
1.9.1.2. Von Fintel ve Iatridou'nun yeni yaklaşımı üzerine	61
1.9.2. Türkçe Koşul Cümlelerinin Temel Kalıpları	62
1.9.3. Koşul Cümlelerinin Sınıflandırılmasına Dair Yaklaşımlar	66
1.9.3.1. Sweetser 1990	67
1.9.3.2. Athanasiadou ve Dirven 1996 ve 1997.....	68
1.9.3.3. Dancygier 1998 ve Kerslake 2003.....	70
1.9.3.4. Declerck ve Reed 2001	72
1.9.3.4.1. Mümkün Dünyalar	73
1.9.3.4.2. Declerck ve Reed'e göre koşul cümlelerinin mümkün dünyalar bakımından tasnifi	74
1.9.3.5. Göksel ve Kerslake 2005	80
1.9.3.6. Dancygier ve Sweetser 2005	82
1.9.3.6.1. Fillmore'un epistemik tutum kavramı.....	83
1.10. ZİHİNSEL UZAM TEORİSİ	85
1.10.1. Zihinsel Uzamların Görselleştirilmesi	86
1.10.2. Koşul Cümleleri ve Zihinsel Uzamlar.....	88
1.11. SEZDİRİM VE ÖNVARSAYIM	89
1.11.1. Sezdirim	90
1.11.1.1. Ölçeklenebilir Sezdirim	92
1.11.2. Önvarsayım	94
2. BÖLÜM: KARŞIOLGUSALLIK ÜZERİNE.....	95
2.1. KARŞIOLGUSALLIĞI TEST ETMEK	95
2.2. EPİSTEMİK TUTUM	97
2.3. BİR CÜMLEYİ OLGUSAL YAPAN NEDİR?	101
2.3.1. Konuşurun olgusallık iddiasında bulunması olarak olgusallık	101
2.3.2. Gelecek zamanı olgusallık iddiasında bulunma olarak kabul etmek.....	102
2.3.3. Olumsuz cümleler de olgusal olabilir.....	103

2.4. BİR CÜMLEYİ OLGUSAL YAPMAYAN NEDİR?.....	104
2.5. VARSAYIMSAL CÜMLELER.....	105
2.5.1. Açık Alternatifli Varsayımsal Koşul Cümleleri.....	106
2.5.2. Salt Varsayımsal Cümleler.....	107
2.5.2.1. Karşıolgusal Olan Salt Varsayımsal Cümleler	107
2.5.2.2. Karşıolgusal Olmayan Salt Varsayımsal Cümleler	108
2.6. KARŞIOLGUSALLIK VE GELECEK	109
2.7. DÜNYA DİLLERİNDE KARŞIOLGUSALLIK İŞARETLEYİCİLERİ....	112
2.7.1. Özelleşmiş İşaretleyiciler	113
2.7.2. Birleşik Çekimler	114
2.8. KARŞIOLGUSALLIĞI NE ÜRETİR SORUSUNA VERİLEN BAZI YANITLAR.....	118
2.8.1. Geçmiş Zaman İşaretleyicilerinin Durumu	119
2.8.1.1. Uzaklık Temelli Yaklaşımlar (Kiplik Olarak Geçmiş Zaman).....	120
2.8.1.2. Geçmişe Alma Temelli Yaklaşımlar (Geçmiş Zaman Olarak Geçmiş Zaman).....	121
2.8.2. Karşıolgusallığı Ölçeklenebilir Sezdirim Olarak Açıklamak.....	123
3. BÖLÜM: TÜRKÇE KARŞIOLGUSAL CÜMLELER.....	125
3.1. KARŞIOLGUSAL $A_1 \rightarrow B$ İLİŞKİSİ.....	126
3.1.1. Karşıolgusal Koşul Cümleleri	127
3.1.1.1. Koşul Cümlesi Türleri	129
3.1.1.2. Olgusal Koşul Cümleleri	130
3.1.1.3. Olgusal-Açık Alternatifli Koşul Cümleleri ile Salt Varsayımsal Koşul Cümlelerini Ayırt Etmek.....	132
3.1.1.4. Açık Alternatifli Koşul Cümleleri ile Salt Varsayımsal Koşul Cümlelerini Ayırt Etmek	134
3.1.1.5. Karşıolgusal Olan ve Olmayan Salt Varsayımsal Cümleleri Ayırt Etmek	135
3.1.1.6. Tür.kalıp-1B ile Üretilmiş ve Sonuç Cümlesi Karşıolgusal Olan Koşul Cümleleri.....	136

3.1.1.7. Tür.kalıp-2A ile Üretilmiş Salt Varsayımsal Koşul Cümleleri	138
3.1.1.7.1. Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri karşılığusallığı nasıl üretir?	140
3.1.1.7.2. Adsıl tabanlarla Tür.kalıp-1A ve Tür.kalıp-2A.....	143
3.1.1.7.3. “Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri” kullanılmakla birlikte salt varsayımsal olmayan koşul cümleleri.....	145
3.1.1.8. Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile Üretilmiş Salt Varsayımsal Koşul Cümleleri.....	145
3.1.1.8.1. Adsıl tabanlarla Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3.....	150
3.1.1.9. Karşılığusal Ödünleyici Koşul Cümleleri.....	153
3.1.1.10. Bazı Karşılığusal Olmayan Salt Varsayımsal Koşul Cümleleri Üzerine	161
3.1.1.10.1. Anderson Koşul Cümleleri (Olgu yokmuş gibi varsayımda bulunmak).....	161
3.1.1.10.2. Klein Koşul Cümleleri (Olgu varmış gibi varsayımda bulunmak).....	165
3.1.1.10.3. Hayalî Koşul Cümleleri (Karşılığusal uzam içinde açık alternatiflilik).....	167
3.1.2. Karşılığusal Bağımsız $A_1 \rightarrow B$ Cümleleri.....	174
3.2. KARŞIOLGUSAL $A_2 \rightarrow B$ İLİŞKİSİ.....	177
3.2.1. Karşılığusal Dilek Cümleleri.....	178
3.2.1.1. Karşılığusal $DİLEK A_2 \rightarrow B$ Cümleleri	179
3.2.1.2. Karşılığusal $DİLEK A_2 \rightarrow DİLEK A_2 \rightarrow B$ Cümleleri	182
3.2.2. Karşılığusal YA Cümleleri	185
3.2.3. Karşılığusal Gereklilik Cümleleri	186
3.3. KARŞIOLGUSAL B CÜMLELERİ.....	189
3.3.1. Karşılığusal olan ama “varsayımda bulunmayan” $\{-(y)AcAktI\}$ cümleleri.....	190
3.3.2. Karşılığusal B cümleleri hangi bağlamsal ilişkilerle üretilirler?.....	191

3.3.3. Karşılgusal YOKSA B Cümleleri	195
3.4. TÜRKÇE KARŞIOLGUSAL CÜMLELERDEKİ İŞARETLEYİCİLERİN GENEL DURUMU	196
SONUÇ	201
KAYNAKLAR	205
EKLER	217
EK 1 Etik Kurul İzin Muafiyet Formu	217
EK 2. Orijinallik Formu.....	218
EK 3. Turnitin Benzerlik İndeksi.....	219

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

~	: Tersî, karşıtı
*	: Kendisinden sonraki cümlelerin ya da ifadenin kabul edilebilir olmadığını gösterir
§	: Bölüm (Bu çalışmadaki bölümlere göndermede bulunulurken kullanılmıştır.)
1	: 1. kişi
2	: 2. kişi
3	: 3. kişi
Alm.	: Almanca
AvD	: Athanasiadou ve Dirven (Yayınlarına atıf yapılırken kullanılmıştır.)
BİT	: Bitmişlik (perfective)
bk.	: Bakınız
BLRT	: Belirtme durumu (accusative case)
ÇOĞ	: Çoğul
DvR	: Declerck ve Reed (Yayınlarına atıf yapılırken kullanılmıştır.)
DvS	: Dancygier ve Sweetser (Yayınlarına atıf yapılırken kullanılmıştır.)
düş.odak.	: Düşük odaklı
ed.	: Editör(ler)
ER	: Eril
ERG	: Ergatif (özegeçişlik) durumu (ergative case)
EYLEM	: Eylem öbeği (actional phrase)
GÇŞ	: Geçmiş zaman
GLC	: Gelecek zaman
GvK	: Göksel ve Kerslake (Yayınlarına atıf yapılırken kullanılmıştır.)
İng.	: İngilizce

KOŞ	: Koşul işaretleyicisi
krş.	: Karşılaştırma
ÖNG	: Öngörülülük işaretleyicisi (prospective)
ORT	: Ortaç, partisip
ör.	: Örnek(ler), örneğin
PAR	: Parçacık (particle)
s.	: Sayfa
SNA	: Sınırlar arası (görünüş)
SNF	: Sınıflandırıcı (classifier)
SS	: Sınır sonrası (görünüş)
SUB	: <i>Subjunctive</i>
TAN	: Tanımlık
TDK	: Türk Dil Kurumu
TK	: Tekil
TSC	: Turkish Corpus (https://tscorpus.com/)
TUD	: Türkçe Ulusal Derlemi (https://v3.tnc.org.tr)
vb.	: ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	: ve diğerleri, ve devamı
YAR	: Yardımcı fiil
yük.odak.	: Yüksek odaklı

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. (3) numaralı cümlelerin konuşurun niyeti bakımından açıklanması.....	9
Tablo 2. Nuyts'a göre "niteleyici kategoriler" (qualificational categories)	12
Tablo 3. Declerck'in epistemik skalası	15
Tablo 4. Givón'un epistemik kesinlik skalası (belirteç işlevli bağımlı cümleler için)...	15
Tablo 5. Göksel ve Kerslake'ye göre görünüş-zaman-kiplik işaretleyicilerinin eklenme sırası	44
Tablo 6. Rentzsch'in zaman, görünüş ve kiplik işaretleyicileri sıralaması	46
Tablo 7. Türkçede bitimli fiiller için görünüş-zaman-kiplik çekimi tablosu	47
Tablo 8. Kiplik ve kip türleri kesişimi	52
Tablo 9. Alm. sein "olmak" fiilinin şimdiki ve geçmiş zaman için bildirme ve subjunctive çekimleri.....	53
Tablo 10. İngilizce koşul cümlelerinin dört temel kalıbı	58
Tablo 11. Öncüllerindeki işaretleyicilere göre Türkçe koşul cümlelerinin kalıpları.....	63
Tablo 12. Türkçe koşul cümlelerinin temel kalıpları	64
Tablo 13. Athanasidou ve Dirven'e göre koşul cümleleri.....	68
Tablo 14. Kerslake'nin (Dancygier 1998'e dayanan) koşul cümleleri sınıflandırması..	71
Tablo 15. Öncüllerine göre koşul cümlelerinin mümkün dünya tipolojisi.....	76
Tablo 16. Göksel ve Kerslake 2005'e göre Türkçe koşul cümleleri	81
Tablo 17. A1 → B ilişkisindeki karşıolgusal cümlelerin temel türleri.....	126
Tablo 18. Karşıolgusalılık üretebilen koşul cümlesi kalıpları.....	128
Tablo 19. Türkçe durum belirleyen koşul cümleleri tablosu.....	130
Tablo 20. Tür.kalıp-1B	137
Tablo 21. Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri.....	138
Tablo 22. Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 işaretleyicileri	146

Tablo 23. Adsl tabanlarla Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3.....	151
Tablo 24. Dilek cümlelerindeki işaretleyiciler	181
Tablo 25. A ₁ , A ₂ ve B cümlelerinde kullanılan işaretleyicilerin temel durumu.....	197
Tablo 26. Tablo 25'in basitleştirilmiş hâli	197
Tablo 27. Durum belirleyen koşul cümlelerinin basitleştirilmiş tablosu	203

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Zihinsel uzamlar temel uzama ve birbirlerine nasıl bağlanırlar?.....	87
Şekil 2. Zihinsel alanların gösterimi	88
Şekil 3. Koşul cümleleri ve zihinsel uzamlar	89
Şekil 4. Klasik dallanan gelecekler modeli.....	111
Şekil 5. Von Prince'in dallanan zaman modeli.....	112
Şekil 6. Geçmişe almanın (ya da dallanan zamanın) gösterimi	121
Şekil 7. $A_1 \rightarrow B$ ilişkisinin uzamsal gösterimi	127
Şekil 8. (87)a cümlesinin uzamsal gösterimi	171
Şekil 9. (87)b cümlesinin uzamsal gösterimi	172
Şekil 10. (87)c cümlesinin uzamsal gösterimi	173
Şekil 11. $A_2 \rightarrow B$ ilişkisinin uzamsal gösterimi	178

GİRİŞ

KONU, AMAÇ VE ÖNEM

Bu çalışma, Türkçe karşıolgusal cümleler üzerinedir. Olgu; bir olay veya durumun gerçekleştiğine/gerçekleşeceğine dair önvarsayım olarak kabul edildiğinde karşıolgusal cümle şöyle tanımlanabilir: Bir cümlede bahsi geçen olay veya durumun tersi bir olgu ise bu cümle karşıolgusaldır; bir başka deyişle cümle bir olgunun tersi hakkındadır. Şu dört tipik örnekte karşıolgusal cümlelerin söz konusu ikili yönü, yani hem cümlede bahsedilen olay veya durumun gerçekleşmediğini hem de tersinin gerçekleştiğini iletebilme özellikleri açıkça görülmektedir: i. *Taksiye binseydim kesin yetişirdim.* ii. *Keşke taksiye binseydim. Kesin yetişirdim.* iii. *Taksiye bindim diyelim. Kesin yetişirdim.* iv. *Taksiye binmeliydim. Kesin yetişirdim.* Dört örneğin her birinde konuşurun taksiye binmediği ve yetişemediği anlaşılmaktadır ve bu cümleleri karşıolgusal kılan tam da bu bilgilerin açıkça dile getirilmemiş olmasıdır. Karşıolgusallık, yukarıdaki dört örnek karşılaştırıldığında görüldüğü üzere yalnızca koşul cümlelerine özgü olmayan anlamsal bir fenomendir. Konuşurlar bu cümleleri farklı amaçlarla üretiyor olsalar da (varsayımda bulunmak ve varsayımsal durumun sonuçları hakkında konuşmak, dilekte bulunmak, pişmanlık, gereklilik vb. kiplik nüanslar iletmek) söz konusu cümleler gerçeğe (olgusal olana) dair çıkarımda bulunmayı da sağlarlar.

Bu araştırmanın amaçlarını iki gurup hâlinde sıralayabiliriz; ilk olarak karşıolgusallık ve ilgili diğer kavram ve terimleri açıklamak, alanyazındaki farklı teori ve yaklaşımları (olabildiğince) ele almak, karşıolgusallık hakkındaki bazı tartışma başlıklarına değinmek; ikinci olarak Türkçe karşıolgusal cümleleri belirli alt türler hâlinde değerlendirip sınıflandırmak, bilhassa karşıolgusal koşul cümlelerinin diğer koşul cümleleri içindeki yerini belirlemek, varsayımda bulunma ve karşıolgusallık ilişkisini değerlendirmek, karşıolgusal cümlelerin işaretleyicilerini, birbirleriyle kurdukları bağlamsal ilişkileri analiz etmek sayılabilir.

Araştırmanın, yukarıda özetlenen amaçlara tatmin edici bir şekilde ulaşabilmesi durumunda Türkçe alanyazında gözlemlenen bir boşluğu (belki giriş seviyesinde olsa da) doldurmuş olacağını düşünmekteyiz. Türkçe alanyazında Aygen Tosun 1997, Ruhi vd. 2000,

Yaylagül 2002, Deniz Yılmaz 2014 ve Üzüm 2020 gibi çalışmalarda doğrudan ya da dolaylı bir biçimde karşıolgusallık ele alınmış olsa da bu konu ilk kez bu çalışmayla bütünlüklü ve detaylı bir biçimde Türkçe için incelenecektir. Bütünlüklü olma iddiası; karşıolgusallığın sadece koşul cümleleri bağlamında ele alınmamasından, koşul cümleleri dışındaki karşıolgusal cümlelerin de incelemeye dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Okura belirli sınırlar dâhilinde olmakla birlikte teorik tartışma ve bu tartışmanın kavram, terim ve problemleri tanıtılarak Türkçe karşıolgusal cümlelerin tasnifi ve analizi gerçekleştirilecektir.

ARAŞTIRMA SORULARI VE TEZİN PLANI

Bu çalışmanın temel soruları şunlardır: Karşıolgusallık koşul cümleleri dışında da gözlemlenebilir mi? Türkçe karşıolgusal cümlelerin farklı türleri var mıdır, eğer varsa nasıl sınıflandırılabilirler? Karşıolgusal cümlelerde kullanılan işaretleyicilerin özellikleri hakkında hangi tespitler yapılabilir? Karşıolgusal cümleler her zaman karşıolgusallık mı iletir?

Yukarıdaki temel sorular çerçevesinde yapılan araştırmanın ürünü olarak ortaya çıkan bu tez üç bölümden oluşmaktadır:

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve başlıklı birinci bölümde, yapılacak inceleme için kuramsal ve kavramsal çerçeve oluşturmak amaçlanmıştır. Bu bakımdan kullanılan terim ve kavramların tanıtılmasının (işaretleyici, eylem öbeği, olgusallık, karşıolgusallık, varsayimsallık, öncül, sonuç, alternatiflilik, epistemik tutum, zihinsel uzam, sezdirim, önvaryayım vd.) yanı sıra karşıolgusallığın kiplik içindeki yeri, Türkçede görünüş-zaman-kiplik işaretleyicilerinin genel durumu, *subjunctive* kipinin özellikleri, koşul cümlelerinin sınıflandırılması ve temel kalıplarının belirlenmesi konularında tartışma yürütülecektir.

Karşıolgusallık Üzerine başlıklı ikinci bölümde öncelikle; karşıolgusal cümlelerin ve varsayimsal koşul cümlelerinin analizi için kullanılacak araçlardan biri olarak *epistemik tutum* tanıtılacaktır (§ 2.2). Tarafsız epistemik tutumun açık alternatifli koşul cümlelerinin, olumsuz epistemik tutumun da bütün karşıolgusal cümleler ile (karşıolgusal olan ve olmayan) salt varsayimsal cümlelerin anlaşılmasında açıklayıcı olabileceği gösterilecektir. Bu bölümde ayrıca, gelecek zaman ve karşıolgusallık ilişkisi ele alınacak (§ 2.6); dünya

dillerinde karşıolgusal cümleler üretilirken kullanılan işaretleyiciler hakkında genel bir değerlendirme yapıp (§ 2.7) karşıolgusal anlamın nasıl oluştuğuna dair bazı görüşler tanıtılacaktır (§ 2.8).

Türkçe Karşıolgusal Cümleler adlı üçüncü ve son bölümde varsayımsallık (ve karşıolgusallık) kurucusu olmak ve üretilen varsayımsal (ve karşıolgusal) durumu yorumlamak/sonuçlarını tahmin etmek ayrımının üç temel işlevi ürettiğinden hareket ederek $A_1 \rightarrow B$ (§ 3.1), $A_2 \rightarrow B$ (§ 3.2) ve (tek başına) B (§ 3.3) olarak adlandırılan ilişkiler (ve cümleler) tanıtılacaktır. Bu üç ilişki içerisinde daha geniş kapsamlı olarak karşıolgusal koşul cümleleri incelenecektir (§ 3.1.1).

YÖNTEM, KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bu tez çalışması esas olarak ne morfoloji ne de sözdizimi incelemesidir. Cümle düzeyinde oluşan ve bağlam ilişkilerinin de önem kazandığı anlamsal bir fenomen olarak karşıolgusallığı ele almaktadır. Bu bakımdan tez boyunca daha çok anlama, bağlama ve cümlelerin üretilme niyetine odaklanılması şaşırtıcı olmayacaktır. Bununla birlikte karşıolgusal cümlelerdeki işaretleyici kalıplarının tespiti bu araştırmayı kısmen de olsa morfoloji ve sözdizimi incelemelerine yakınlaştırmaktadır.

Karşıolgusallık üzerine bir araştırma yapmanın bazı güçlüklerinden söz etmek mümkündür. İlk göze çarpan zorluk bu konunun çoğunlukla koşul cümleleri özelinde incelendiğidir; bu bakımdan doğrudan karşıolgusallığı konu edinen araştırmaların yanı sıra koşul cümlelerini inceleyen yayınlarda da karşıolgusallığa sıklıkla yer verilir. Bununla birlikte koşul cümlesi olmayan diğer tür cümlelerdeki durumu ikincil önemde kalmıştır. Dolayısıyla bu tez çalışması da öncelikli olarak karşıolgusal koşul cümlelerini anlamaya ve açıklamaya yönelmiş, koşul cümlesi olmayan diğer karşıolgusal cümleler kısmen ikinci aşamada incelenmiştir.

İkinci güçlük bu konunun sadece dilbilim değil, mantık, felsefe, psikoloji gibi farklı disiplinlerin de çekim alanında olagelmesidir. Söz konusu iki güçlük üçüncü ve belki en önemlisini doğurur: Farklı teorik yaklaşımlarda ve farklı disiplinlerde muazzam bir araştırma ve yayın bolluğu. Bu sebeple sınırlı bir sürede teorik ve empirik çalışmaların tamamının ele alınıp karşılaştırılması, sentezlenmesi bu tez çalışması kapsamında mümkün

olamamıştır. Bununla birlikte alanyazındaki farklı yaklaşımlar (olabildiğince) tanıtılmaya çalışılmıştır; farklı disiplinlerin, ayrıca yine dilbilim içerisinde değerlendirilen biçimsel anlambilimin karşıolgusallık incelemeleri bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir.

Örnek cümleler için (bir ana dili konuşuru olarak tarafımızca üretilenlerin yanı sıra) internet tabanlı iki farklı Türkçe derlemeden yararlanılmıştır: *Turkish Corpus* (= TSC) (Sezer ve Sezer 2013) ve *Türkçe Ulusal Derlemi* (= TUD) (Aksan 2012)¹. Söz konusu derlemeler, karşıolgusal cümlelerde sıkça rastlanan işaretleyicilerden hareket edilerek tarandı ve özellikle aynı işaretleyicilerin ürettiği karşıolgusal olmayan cümleler de özel olarak dikkate alındı. Bütünce temelli araştırmalarda rastlanıldığı gibi işaretleyicilerin sıklığı ile ilgili herhangi bir istatistik çalışması yapılması her iki derlemin de çok geniş kapsamlı olması sebebiyle mümkün olmadı.

Bu tez; yukarıda temas edilenler çerçevesinde bazı sınırlılıklara sahip olduğu ve bu sınırlılıkların kuramsal, yöntemsel ve bizatihi örneklem düzeyinde eksik bıraktıkları akılda tutularak okunmalıdır. Yine de Türkçe alanyazında karşıolgusallık çalışmalarının göze çarpan eksikliği düşünüldüğünde bu araştırmanın konuyla ilgilenmeye başlayanlar için yeterli bir giriş eseri olması ve alan uzmanları için de yeni sorular gündeme getirmesi yazarın en önemli temennisidir.

¹ TSC: <https://tscorpus.com/> ve TUD: <https://v3.tnc.org.tr>

1. BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışma boyunca kullanılacak temel kavram ve terimlerin tanıtılması amaçlanmıştır. Böylelikle okur çalışmanın diğer bölümleri için bir hazırlık yapmış olacaktır. Bölümün planında alfabetik bir sıralama yerine birbirini bağlantılı olarak açıklaması gereken konuları belirli bir sırayla ele almanın daha doğru olacağı düşünüldü.

1.1. İŞARETLEYİCİ

İşaretleyici (marker) terimi; ekleri, eklerden oluşan birleşik çekimleri, bir ek ve bir edattan oluşan yapıları, *ek + yardımcı fiil + ek* şeklindeki kombinasyonları, bağımsız biçimbirimleri (yani sözlüksel işaretleyicileri) ve enklitikleri belirtecek şekilde kullanılabilen kapsamlı ve işlevsel bir terimdir. Bütün morfolojik ve sözlüksel araçları, ekleşmiş ya da ekleşmemiş olmalarını önemsemeden, yani bir anlamda çekimsel (inflectional) veya analitik (periphrastic) yapılar olup olmadıklarına bakmaksızın ifade edebilir. Özetle, örneğin {-sA}, {-sAyDI}, {-sAyDI dA}, {-DIĞI için}, {-mAsI lazım}, {-mAz olmuştu} vb. yapılar ve kiplik anlamları düşünüldüğünde *gerek-*, *emret-*, *varsay-*, *iste-* gibi fiiller bu çalışmada eğer özel adları kullanılmak istenmiyorsa “işaretleyici” olarak adlandırılmışlardır. Bağımlı biçimbirimler ya da analitik işaretleyiciler { } ayracı ile gösterilecektir.

1.2. EYLEM ÖBEĞİ (= EYLEM)

Bu tez çalışması belirli tür cümlelerin anlamsal özellikleri üzerine eğildiği için bir cümlenin fiil çekiminden bağımsız şekilde anlamsal içeriğini ifade edecek bir terime ihtiyaç duyulmuştur. Burada akla ilk gelen terim elbette “önerme”dir (proposition). Temelde bir bildirme cümlesinin anlamı olarak düşünebileceğimiz önermeyi Erk Emeksiz şöyle tanımlar: “(Önerme) sözce ve tümcelerinin soyut kavramsal içeriğidir. Önermeler yüklem ile onun üyeleri arasındaki kavramsal bütünlüktür ve bir olgu hakkında bildirim yaparlar. Önerme anlamı dilbilgisi ve sözdizimden bağımsız betimlenir.” (2011: 74). Bu bakımdan örneğin biri etken diğeri edilgen fiille kurulmuş iki cümlenin önermesi aynıdır ya da bir

cümle ve farklı dillerdeki çevirileri de aynı önermeye sahiptir. Ancak önerme teriminin, doğruluk değerine (truth value) sahip “bildirme cümleleri”ne özgü şekilde kullanılıyor olması, bizi, karşıolgusallık gibi bir kiplik anlamı inceleyecek bu çalışmada cümlelerin görünüş-zaman-kiplik çekimi dışarıda bırakıldığında geride kalan içeriğini adlandırmak için başka bir yol bulmaya sevk etti.

Bunun için bir alternatif John R. Searl’ün yaptığı gibi önerme terimini bildirme, soru, emir ve dilek cümlelerinin hepsi için geçerli kabul etmektir; örneğin “John sigara içer.”, “John sigara içer mi?”, “John sigara iç!””, “John keşke sigara içseydin.” cümleleri farklı edimsözler (illocutionary acts) olsa da hepsinde aynı özne ve yüklem ilişkisi mevcuttur; Searl bunu *önerme* olarak adlandırır (bk. Chapman ve Routledge 2009: 185-186).

Diğer bir seçenek, Declerck ve Reed’in (2001) önerme ile durum (situation) terimlerini kullanarak yaptıkları ayırmadır. Buna göre “durum”, bir önermenin içeriğidir; bu terim hareket (action), olay (event), süreç (process) ve durumun (state) tamamını karşılayacak şekilde kullanılır; bir durumun gerçekleşmesi (actualization of a situation) denildiğinde hareket, olay, süreç ve durumların gerçekleşmesi kastedilir (bk. 2001: 9-10). Klein da (2021: 190) benzer bir şekilde durum terimini kullanmaktadır; bununla birlikte cümlede zaman, görünüş, kiplik gibi dilbilgisel çekimler dışarıda bırakılınca geriye kalanı, “açıklayıcı içerik” (descriptive content) olarak adlandırır. Örneğin [*papa'nın ölmesi*] (“the pope be dead”) *Papa ölüyor/ öldü/ ölü/ ölecekti* gibi cümlelerin hepsinin ortak açıklayıcı içeriğidir.

Johanson ise tam da bu kavramsal fenomen için eylem öbeği (actional phrase, Alm. Ak-tionalphrase) terimini kullanmaktadır²; buna göre eylem öbeği en az bir sözlük birim olarak fiilden oluşan ve diğer tamlayıcılara da sahip olabilen öbeğdir (1971: 46, 2016: 51, 2021: 573). Araştırmacı, eylem öbeği ile (dünyada olup bitenler anlamında) eylemleri değil de *eylemleri ifade eden dilbilimsel unsurları* (“linguistic units expressing actions”) kastettiğini ve bu unsurların da sadece fiiller değil, en az bir fiilden oluşan eylem öbekleri

² Uğurlu “kılmış birliği” (2003: 127), Demir “eylem öbeği” olarak çevirmiştir (Johanson 2016: 51). *Phrase* sözcüğünün sözdizim terimi olması sebebiyle belki de Uğurlu gibi daha yansız olan *birlik* sözcüğü de tercih edilebilirdi; ancak bu çalışmada Johanson 2016 çevirisine sadık kalınmıştır. Johanson, eylem öbeğinin içerdiği “olay”dan da (event, Alm. Ereignis) bahseder ama biz eylem öbeği terimini (= EYLEM) salt sözdizimsel değil hareket, olay, süreç, durum ve diğerlerini karşılayacak şekilde de kullanacağız. Rentzsch ise *actional phrase*’e karşılık “states of affairs”i kullanmayı tercih etmiştir (2015: 12).

olduğunu ifade eder (2000: 59). Burada Johanson'un sözdizimsel bir gönderimde bulunmamak için fiil öbeği (verb phrase) terimini kullanmaktan kaçındığı düşünülebilir; bu bakımdan bu tez çalışmasında da söz konusu terim tercih edilmiş ve çalışma boyunca EYLEM şeklinde yazılmıştır. Bu yazım tercihinin sebebi *eylem* sözcüğünün Türkçe alan-yazında yaygın olarak sözcük türü için (= verb) için kullanılıyor olmasıdır. Çalışma boyunca “fiil” ile sözcük türü (= verb), “EYLEM” ile de “eylem öbeği” kastedilecektir.

Özetle, “önerme”, felsefe ve mantıkta olduğu gibi bildirme cümlelerinin doğruluk değerine sahip olan anlamı iken EYLEM; cümledeki temel anlamsal içerikten zaman, görünüş, kiplik gibi dilbilgisel kategoriler dışarıda bırakılınca geriye kalan şeydir (ayrıca krş. “propositional frame”, Givón 1994: 266); EYLEM tek başına gerçekte (dünyada) olup bitenlerle (state of affairs)³ örtüşebilir de örtüşmeyebilir de; hatta bu, EYLEM’i tespit etmemiz için gerekli bir ölçüt de değildir. Aşağıda (1) numarada yer alan örnek cümleler ayrı ayrı bildirme, olasılık, dilek, soru ve varsayım cümleleri olsalar da aynı EYLEM’e sahiptirler:

(1)	EYLEM	⇒	Cümleler
	[<i>Büyük ikramiyenin bana çıkması</i>] EYLEM’i		a. <i>Büyük ikramiye bana çıktı.</i> (bildirme) b. <i>Büyük ikramiye bana çıkmadı.</i> (bildirme) c. <i>Büyük ikramiye bana çıkabilir.</i> (olasılık) ç. <i>Büyük ikramiye bana çıksa!</i> (dilek) d. <i>Büyük ikramiye bana çıkar mı?</i> (soru) e. <i>Büyük ikramiye bana çıktı diyelim.</i> (varsayım) vb.

1.3. OLGUSAL, OLGUSAL OLMAYAN VE KARŞIOLGUSAL

Bir konuşurun (dünyada) olup bitenler hakkında bildirimde bulunduğu cümleler **olgusal** (factual) olarak nitelendirilir. Olgusal olanla örtüşen ya da en azından böyle bir iddiaya sahip olan bu cümleler “bildirme cümleleri” (declarative sentences) olarak adlandırılır. Aşağıda (2) numaralı listedeki **olgusal olmayan** (nonfactual) cümlelerin olgusalardan

³ 2. dipnotta belirtildiği üzere Rentzsch (2013, 2015), “state of affairs” ve (kendi Türkçe çevirisiyle) “işlerin durumu” terimlerini bu çalışmada EYLEM’le kastedilen şey için kullanır. Öte yandan biz aynı terimi, dünyada dilden bağımsız bir biçimde olup biten şeyler, yani olaylar, durumlar ve olgular için kullandık.

farklı olarak gerçeklik/olgusallık değeri taşımadıklarını, bir başka deyişle bu cümlelerdeki EYLEM'lerin olgusallıkla örtüştüğüne dair kesin bir iddiada bulunulamayacağını söyleyebiliriz; ayrıca olgusal olmayanların çeşitli kiplik ifadeler ya da çeşitli edimsözler (illocutionary acts) olduğu da fark edilecektir:

(2)	A. Olgusal	B. Olgusal Olmayan
	<i>Ben bu filmi izledim.</i>	<i>Haydi bu filmi izleyelim.</i>
	<i>Japonya'da deprem olmuş.</i>	<i>Japonya'da deprem mi oldu?</i>
	<i>Şu an yemek yiyor.</i>	<i>Şu an yemek yiyor olmalı.</i>
	<i>Yarın sabah güneş yeniden doğacak.</i>	<i>Yarın sabah güneş yeniden doğsun!</i>
	<i>Burası Ankara.</i>	<i>Sanırım burası Ankara.</i>
	<i>Ben öğrenciyim.</i>	<i>Sen de öğrenci olsana.</i>

Karşıolgusalılık (counterfactuality) ise bir cümledeki EYLEM'in tam tersinin olgusal olmasıdır. Böyle bir cümledeki EYLEM'in olgusal olanla "tam örtüşmezliği" söz konusudur; başka bir deyişle EYLEM'in tersi olgusal olanla örtüşür. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

- (3) a. **Olgusal**
[Liste yayınlanmış.] Büyük ikramiyeyi ben kazandım.
- b. **Olgusal olmayan**
[Liste yayınlanmış.] Büyük ikramiyeyi ben kazanmış olabilirim.
- c. **Olgusal olmayan + Karşıolgusal**
[Liste yayınlanmış. Numaram yok.] Keşke büyük ikramiyeyi ben kazansaydım.

(3)a, b ve c cümlelerinde EYLEM'in aynı olduğu görülmektedir: [*benim büyük ikramiyeyi kazanmam*] Ancak üç cümleden sadece birincisinde bu EYLEM olgusalılık değeri kazanmıştır; bir başka deyişle EYLEM gerçekte örtüşmektedir ya da en azından dünyada olup biten hakkında bir bildirimde bulunma iddiasıyla üretilmiştir. (3)b cümlesinde ise bir örtüşmeden söz edilemez, bu cümle bir olasılık (potansiyellik) iletir, bu yüzden tıpkı yukarıda (2)B'de yer alan cümleler gibi olgusal olmayan olarak etiketlenebilir. Karşıolgusal olan (3)c cümlesi de olgusal olmayandır ama b cümlesinden farklı olarak olgusal olanla kesin bir örtüşmezlik olduğunu ve aslında cümledeki EYLEM'in tam tersinin olgusal olduğunu iletir:

olgu: Büyük ikramiyeyi ben kazanmadım.

olgu: ~~Büyük ikramiyeyi ben kazandım.~~

(3)c cümlesi temelde bir dilek cümlesidir ama bir yandan da olgu hakkında dolaylı da olsa kesin bir bilgi vermektedir ya da bu cümlede önvarsayımsal (presuppositional) olarak “büyük ikramiyeyi benim kazanmadığım” bilgisi de iletilmektedir denilebilir. Araştırmacıların “ikili anlam” (dual meaning) (Kulakova ve Nieuwland 2016: 50) veya “ters uçluluk” (polarity reversal) (Van linden ve Verstraete 2008: 1866) olarak adlandırdıkları bu özellik işte karşıolgusallığın ayırt edici yönüdür. (3) numara için yapılan açıklamalar, aşağıda Tablo 1’de “konuşurun niyeti” açısından özetlenmiştir:

Tablo 1. (3) numaralı cümlelerin konuşurun niyeti bakımından açıklanması

EYLEM	Konuşurun niyeti	Cümle
[benim büyük ikramiyeyi kazanmam]	Konuşur olgusallık değeri kazanan (gerçekleşen) EYLEM’i (ya da en azından bu iddiayı) bildirmektedir. →	(3)a
	EYLEM’in olgusallık değeri kazanıp kazanmadığını (gerçekleşip gerçekleşmediğini) bilmeyen konuşur kazanmış olma ihtimalini bildirmektedir. →	(3)b
	Büyük ikramiyeyi kazanmadığını bilen ya da en azından bu önvarsayımdan hareket eden konuşur bu olgunun tersinin gerçekleşmesine dair (artık imkânsız olsa da) bir dilekte bulunmaktadır. →	(3)c

Karşıolgusallık, farklı yönleriyle çalışmanın ilgili bölümlerinde ele alınacaktır ancak aşağıda (4) numarada belirli sorulara cevap verilmeye çalışılmış ve karşıolgusallık hakkında bir tür ön bilgilendirme yapıp farklı karşıolgusal cümle örnekleri de paylaşılmıştır:

(4) a. Karşıolgusal cümle nasıl ayırt edilir?

Bir cümledeki EYLEM’in tam tersinin, yani \sim EYLEM’in olgusal olduğu anlaşılmalıdır. Bir başka deyişle cümledeki EYLEM gerçeklik bilgisi bakımından yanlışken (= olgu değilken) \sim EYLEM doğrudur (= olgudur):

$$CÜMLE[EYLEM] = \text{karşıolgusaldır} \leftarrow \text{eğer } [\sim EYLEM] = \text{olgusalsa}$$

Bir cümle, eğer cümledeki EYLEM’in tersi olgusalsa karşıolgusaldır.

b. Konuşur hangi amaçlarla karşıolgusal cümleler üretir?

b.1. Bir olgunun tersi hakkında varsayımda bulunup bu karşıolgusal varsayımın sonuçlarını tahmin etmek, yorumlamak için (1 numaralı örnekler); örneğin söz konusu sonuçları daha önceden yapılmış ama artık gerçekleşmeyecek bir plan olarak dile getirmek için (2 numaralı örnek) ya da ilgili karşıolgusal EYLEM gerçekleşse bile sonucun değişmeyeceğini anlatmak için (3 numaralı örnek):

1. • *Büyük ikramiye bana çıksa(ydı) o parayla dünyayı gezerdim.*
• *Varsayalım çünkü çekilişte büyük ikramiye bana çıktı, o parayla dünyayı gezerdim.*
2. *Büyük ikramiye bana çıksa(ydı) o parayla dünyayı gezecektim.*
3. *Büyük ikramiye bana çıksaydı da sana yardım etmezdim.*

b.2. Karşıolgusal EYLEM'in gerçekleşmesine yönelik (belki artık imkânsız olan) dilek ve isteğini ifade etmek için:

4. *Keşke büyük ikramiye bana çıksaydı.*

b.3. Karşıolgusal EYLEM hakkında endişe, şaşkınlık gibi duygular ileten ünlem cümleleri üretmek için:

5. *Ya büyük ikramiye bana çıksaydı!*

b.4. Sadece karşıolgusal EYLEM'ler hakkında konuşmak, onları tahmin etmek, onlar üzerine düşünmek için (6 ve 7 numaralı örnekler); gerçekleşmemiş ama geçmişte bir an için gerçekleşmesi muhtemel olan EYLEM'lerden birer ihtimal olarak bahsetmek için (8 numaralı örnek) ya da bir karşıolgusal EYLEM'in (artık imkânsız olsa da) gerçekleşmesine dair bir niyete sahip olduğunu iletmek veya önceden yapılmış ama artık gerçekleşmeyecek bir planı ifade etmek için (9 numaralı örnek):

6. *Bu şiddette bir deprem İstanbul'a büyük zarar verirdi.*
7. [A: —Bulaşıkları yıkadım.] B: —Ben yıkardım.
8. [Dikkatli ol,] düşebilirdin.
9. [A: —Bulaşıkları yıkadım.] B: —Ben yıkayacaktım.

b.5. Artık geç kalınsa da ilgili EYLEM'in tercih edilmesi gerektiğini iletmek için:

10. [A: —Lezzetli olmamış.] B: —Kısık ateşte pişirmeliydin.

Son olarak, **karşıolgusallık teriminin** çeşitli Türkçe yayınlarda *olgusallık karşıtı* (Aygen-Tosun 1997) ve *gerçek karşıtlığı* (Ruhi vd. 2000) ile de karşılandığını belirtmeliyiz⁴. Bu terim örneğin Türkçe psikoloji, bilişsel dilbilim ve felsefe alanyazınında da kullanılmaktadır: bk. “karşıolgusal düşünme” (counterfactual thinking) (Özsoy 2018: 3), “karşı olgusal uslamlama” (counterfactual reasoning) (Aktepe 2022) ve “karşıt-olgusal”

⁴ Ayrıca krş. “gerçek olmayan (gerçeksiz) şartlı” (Yaylagül 2002); “gerçekleşmemiş olanak kipi, gerçek dışı şart ve gerçek dışı olay” (Deniz Yılmaz 2014).

(Erdenk 2017: 155). Kerimoğlu'nun (2018) *fact, non-fact* ve *counterfactual* için “gerçek” ve “gerçek dışı” terimlerini kullanırken (ör. bk. 28 ve 92) örneğin *factuality* için “olgusal” terimini (ör. bk. 5) ve diğer yandan *realis* ve *irrealis* için de yine “gerçek” ve “gerçek dışılık” terimlerini kullandığını görmekteyiz (ör. bk. 1, 5, 31, 87). İngilizce açısından işin içine *actual* kelimesini de dâhil ettiğimizde itiraf etmek gerekir ki nüanslar bakımından durum daha da karmaşık hâle gelmektedir.

1.4. KIPLİK

Bu bölümde; olgusal, olgusal olmayan ve karşıolgusal sınıflandırmasının kiplik (modality) (Aydemir 2010 ve Rentzsch 2013'te “kipsellik”) içerisinde nasıl bir yere sahip olduğu incelenecektir.

Nuyts'ın zaman ve görünüşle birlikte “niteleyici kategoriler”den (qualificational categories) bir diğeri olarak gördüğü (2016: 32) kiplik; bir dilbilgisi kategorisini işaret etmesi açısından nispeten yeni bir terimdir. Günümüzde kiplikle ifade edilen bu kategori için geleneksel dilbilimde kip (mood) terimi kullanılabiliyordu (Narrog 2012: 12)⁵. Kipliğin tanımı, kapsamı ve alt türleri konusunda alanyazında farklı yaklaşımlar mevcuttur (bk. Narrog 2005b, Nuyts 2016, Kerimoğlu 2018). Kipliği iki ana tür olarak sınıflandıran görüşler olduğu gibi, örneğin Palmer 2001 (önerme ve olay kipliği), Declerck 2011 (bilgi ve kök kipliği), Narrog 2005a [*isteme* ve *istememe* (*volitive* ve *non-volitive*)]; dörtlü sınıflandırmalar da mevcuttur, örneğin Bybee vd. 1994 (eyleyici ve konuşur odaklı kiplik, bilgi kipliği, bağımlı cümle kipliği), Givón 2001 (önvarsayım, gerçek bildirme, gerçek dışı bildirme, olumsuz bildirme). Bununla birlikte Nuyts (2006, 2016) bilgi kipliği, dinamik ve yükümlülük kiplikleri şeklindeki üçlü tasnifi “geleneksel” olarak nitelendirir.

Narrog, kipliğin tarifine yönelik üç temel yaklaşım olduğu görüşündedir (2005a: 678-679): Birincisi konuşurun tutumu olarak, ikincisi olgusal ve olgusal olmayan ayrımından hareket ederek (ya da çok benzer *realis/irrealis*, *factivity*, *validity*, *actuality* gibi kavramları kullanarak), üçüncüsü de (özellikle mantık geleneği ile ilişkili bir biçimde) gereklilik ve zorunluluk ayrımından hareketle kipliği açıklar. Araştırmacı; birinciyi çok

⁵ Kiplik ve kip terimlerinin batı dilbilimi içindeki tarihsel serüveni için bk. Van der Auwera ve Aguilar 2016).

geniş bir kapsama, sonuncuyu da aksine dar bir kapsama sahip olduğu için yeterli görmez ve ikinci görüşü kabul eder. Kendisi de kipliği; EYLEM’leri olgusalılık bakımından belirsiz (undetermined) olarak işaretleyen (yani olumlu ya da olumsuz olgusalılık bildirmeyen) bir kategori olarak tanımlamıştır (bk. 2005a: 679).

Kipliği “konuşurun tutumu” olarak tanımlayan bir yaklaşım için Nuyts 2005’i örnek göstermek mümkündür. Nuyts, özetle, alt kiplik türlerinin (bilgi, dinamik, yükümlülük) ortak ve farklı yönleri değerlendirildiğinde “kiplik”i bir üst kategori (supercategory) olarak kabul etmenin mümkün olmadığını düşünmektedir. Dinamik kiplik hariç diğerlerinin, yani bilgi kipliği, kanıtsallık (en azından *çıkartımsallar*), yükümlülük ve duygu (boulomaic) kipliklerinin belirli ortak yönlerinin onları “tutumusal” (attitudinal) adını verdiği bir üst kategoride değerlendirmeyi mümkün kıldığını düşünür. Burada temel yaklaşım bahsi geçen alt kategorilerin konuşurun EYLEM’lere ilişkin (araştırmacının ifadesiyle *states of affairs*) tutum, yorum ve değerlendirmelerini yansıtmalarıdır. Zaman (time; *tense* değil), uzam (space) ve niceleyici görünüş (quantificational aspect) kategorilerini içeren diğer üst kategori ise “konumlandırıcı” (situating) olarak adlandırılır; bu kategori konuşurun EYLEM’lere karşı tutumunu, yorumunu iletmez; daha ziyade EYLEM’leri zaman, yer, sıklık açısından konumlandırmaya yararlar:

Tablo 2. Nuyts’a göre “niteleyici kategoriler” (qualificational categories) (Nuyts 2005: 27’den uyarlanmıştır.)

<u>ÜST KATEGORİ</u> tutumusal (attitudinal)	<u>ÜST KATEGORİ</u> konumlandırıcı (situating)
<u>ALT KATEGORİ</u> <i>kanıtsallık, bilgi, yükümlülük, duygu</i>	<u>ALT KATEGORİ</u> <i>zaman, uzam, niceleyici görünüş</i>

Nuyts, tutumusal kategorinin temel iki özelliğinden de bahseder, birincisi derecelendirilebilir (scalar) olmaları, ikincisi de bir cümlede, konumlandırıcılardan daha üst semantik kapsama (semantic scope) sahip olmalarıdır. Birincisiyle (derecelendirilebilir olmakla) kastedilen, örneğin bilgi kipliğinde açıklıkla gördüğümüz gibi konuşurun EYLEM’in gerçekleşmesine ilişkin farklı derecelerdeki yorumlarıdır: *Ali uyuyor olabilir/ belki uyuyordur/ kesin uyuyordur/ uyuyor olmalı/ uyuyor olması lazım* vb. Araştırmacı bunun tutumusal kategorinin diğer üyeleri için de geçerli olduğunu düşünür; dinamik kiplik ise (diğer sebeplerle birlikte) bu özelliğe sahip olmadığı için tutumusal değildir ve niceleyici görünüş

içinde değerlendirilir (2005: 20). Tutumsal ve konumlandırıcı kategorilerin hiyerarşik olarak birbirlerini şöyle kapsadıkları görülür (örnekler ve açıklama için bk. 2005: 19-20): kanıtsallık > bilgi > yükümlülük > zaman > uzam > niceleyici görünüş (frekans) > nitelleyici görünüş (iç evreler) > EYLEM (parts of the state of affairs).

Bu noktada kipliği, görünüş (aspect) ile olan kapsama (scope) ilişkisi bakımından ele alıp bu ilişkiyi tasnifinin temel hareket noktalarından biri kılan Rentzsch'in (2015) yaklaşımına da değinilecektir (detay için bk. § 1.6.1.5, s. 44). Bu çalışma Türk dilleri üzerine olduğu için de ayrıca önemlidir. Araştırmacı Türk dilleri için üç ana tür kiplik kategorisi olduğunu düşünür: Birincisi görünüşün kapsamına girenler [= MOD-1 = "olay kipliği" (event modality)], ikincisi görünüşle birbirini kapsayamayanlar (aynı yüklemde birbirlerini dışlayanlar) [= MOD-2 = "görünüştelle kiplik" (viewpoint modality)] ve üçüncüsü de görünüşü (ve MOD-2 işaretleyicilerini) kapsayanlardır [= MOD-3 = "bilgi kipliği (epistemic modality)]. Elbette bu üç kiplik alt türü sadece tek bir açıdan sınıflandırılmamışlardır (bk. 2015: 15-24 ve ayrıca 2013). Rentzsch kapsama ilişkisi bakımından şu hiyerarşinin varlığını kabul etmektedir: *EYLEM < MOD 1 < görünüş/MOD 2 < MOD 3 < dilbilgisel zaman/kanıtsallık*; Türkçede sadece {idi}⁶ koşağını (ek fiil, copular verb, copular particle) geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kabul eden araştırmacı *Anlatabiliyor olması lazımdı* cümlesini şu şekilde analiz eder: {- (y)Abil} (MOD 1) < {- (I)yor} (görünüştelle) < { olması lazım} (MOD 3) < {idi} (dilbilgisel zaman) (Rentzsch 2010: 270'ten uyarlanmıştır).

Bu çalışmada işlevselci bir yaklaşım takip edilmeye çalışılacaktır. Yapı dilbilgisi (construction grammar) ve işlevsel dilbilgisinin biçim ↔ anlam birlikteliğini temel analiz noktaları yapmaları yukarıda (4)b'de örnekleri görülen farklı karşıolgusal cümlelerin incelenmesinde sadece morfosentaktik işaretleyicilere değil de anlama, konuşurun niyetine, cümlelerin bağlamsal ve kullanımsal yönlerine de kısıtlanmadan bakılabilmelerini sağlayacaktır.

⁶ {- (y)DI} yerine {idi} gösteriminin seçilme nedeni iyi bilindiği üzere bu yapının ekleşme temayülünde (bir enklitik) olması ve doğal dil ortamında her iki biçiminin de görülmeye devam etmesidir: ör. hasta idi=hastaydı, yazıyor idi=yazıyordu vb. Diğer iki koşak da aynı şekilde gösterilecektir: {imiş} ve {ise}; sesbilimsel nöbetleşmeler okuma kolaylığı sağlamak için gösterilmemiştir.

Çalışmanın temel inceleme konusu karşıolgusalılık olduğuna göre, bu fenomenin bilgi kipliği içindeki yerine bakılması da gerekmektedir. Olgusal/olgusal olmayan ayrımı üzerinden kipliği tanımlayan bir incelemeyi (Declerck 2011'i) bu açıdan ele alacağız (Narrog 2005a'ya da yukarıda kısaca değinmiştik):

Renaat Declerck, kipliği olgusal-olgusal olmayan ikiliği üzerinden tanımlarken mümkün dünyalar (possible worlds) teorisinden hareket eder (araştırmacının yaklaşımına koşul cümleleri bağlamında tekrar değinilecektir; § 1.9.3.4, s. 72). Buna göre kiplik, olgusal olmayan (olgusal dünyada gerçekleşmeyen) EYLEM'leri ifade eder (2011: 27). Bilgi (epistemic) ve kök (root/nonepistemic) kipliği⁷ olmak üzere iki genel kiplik türü belirleyen araştırmacı bilgi kipliğini tanımlayabilmek için tekrar olgusal değerlerini kullanır (2011: 33-38). Bir cümledeki EYLEM'in olgusal olanla örtüşmediği ve bununla birlikte konuşurun muhtemel bir örtüşmeye veya örtüşmemeye dair yorumda/imada bulunduğu anlaşılıyorsa bu ifade bilgi kipliği kategorisi içinde değerlendirilir. Declerck, farklı olgusal değerlerinin (factuality values) olgusaldan karşıolgusala doğru sıralanan bir epistemic skala oluşturduğunu kabul eder. Buna göre karşıolgusalılık da dâhil olmak üzere diğer bütün ara değerler bilgi kipliği ifadeleridir⁸; ancak "olgusalılık" bir olgusal değer olmakla birlikte kiplik değildir. Declerck, olgusalılık ve karşıolgusalılığın ara değerlerden farklı olarak "mutlak birer değer" olduğunu vurgular; bununla söylemek istediği EYLEM'in olgusalılıkla örtüşmesine dair (o bunu olgusal dünya ile örtüşme olarak tanımlar) belirsizlik, düşük ya da yüksek olasılık bildiren göreceli değerler olmamalarıdır. Olgusal cümlede EYLEM gerçekte örtüşürken karşıolgusal cümledeki EYLEM gerçekte kesin olarak örtüşmez ve bunu bildirebilmek için doğal olarak olgusalın (yani gerçeğin) ne olduğunu da iletir. Bu bakımdan olgusal olmayan karşıolgusalılığı da içermektedir ancak olgusalılık ve karşıolgusalılık iki uç olgusal değeridir. Declerck'in bilgi kipliğini tanımlarken kullandığı skaladan hareketle basitleştirdiğimiz ve Türkçe örnekler eklediğimiz tablo aşağıda yer almaktadır (orijinali ve detaylı versiyonu için bk. Declerck 2011: 38):

⁷ Kök kipliği; bilgi kipliği dışındaki türleri kapsayan bir üst adlandırma olarak düşünülebilir. Bilindiği gibi Palmer da (2001) bilgi kipliği ve kanıtsallığı *önerme kipliği* (propositional modality), dinamik ve yükümlülük kipliklerini de *olay kipliği* (event modality) başlıkları altında değerlendirmiştir (ayrıca bk. Nuyts 2016: 41 ve Kerimoğlu 2018: 106-107).

⁸ Karşıolgusalılık, Bybee vd. 1994'te de bilgi kipliği içinde değerlendirilmiştir (180).

Tablo 3. Declerck’in epistemik skalası

	Kiplik olmayan = olgusal	Kiplik = olgusal olmayan	
	a. Olgusallık	b. Ara (göreceli) değerler ⁹	c. Karşıolgusallık
örnekler	a. [Liste yayınlanmış.] <i>Büyük ikramiyeyi ben kazandım.</i> b. [Liste yayınlanmış.] <i>Büyük ikramiyeyi ben kazanmış olabilirim.</i> c. [Liste yayınlanmış. Numaram yok.] <i>Keşke büyük ikramiyeyi ben kazansaydım.</i>		

Nuyts’in derecelendirilebilirlik hakkındaki görüşlerine yukarıda değinmiştik. Declerck’in skalası bu bakımdan iyi bir başlangıç olacaktır. Declerck’in bir epistemik skala üzerinde olgusaldan karşıolgusala doğru sıraladığı ve olgusallık değeri olarak tanımladığı bu fenomen ile örneğin Givón’un (2001: 365) “epistemik kesinlik” (epistemic certainty) kavramı benzerlik taşımaktadır¹⁰; karşıolgusallık burada da en düşük epistemik kesinlik sahibi olarak karşıt ucu oluşturmuştur:

Tablo 4. Givón’un (2001: 365) epistemik kesinlik skalası (belirteç işlevli bağımlı cümleler için)¹¹

En yüksek epistemik kesinlik ↑
a. Gerçek (<i>realis</i>) <i>When she came, he left.</i>
b. Gerçek dışı (<i>irrealis when</i> cümlesi) <i>When she comes, he will leave.</i>

⁹ Declerck, söz konusu epistemik skalada ara değerlerin tam sayısının konu dışı olduğunu, istenildiği kadar kategori oluşturulabileceğini söyler; kendisi bahsi geçen skalayı İngilizce kiplik yardımcı fiillere göre (modal auxiliaries) şöyle belirlemiştir (Declerck 2011: 36; ayrıca bk. Üzüm 2017: 88): Olgusallık (factuality), güçlü gereklilik (strong necessity), zayıf gereklilik (weak necessity), olası olma (probability), mümkün olma (possibility), olası olmama (improbability), imkânsız olma (impossibility), henüz gerçekleşmemiş olgusallık (not-yet-factuality), karşıolgusallık (counterfactuality).

¹⁰ Athanasidou ve Dirven de on bir koşul cümlesi örneği için *conditionals and (non-)commitment to reality* adıyla benzer bir skala tasarlamışlardır (bk. AvD 1997: 73).

¹¹ Givón’un *realis* ve *irrealis* terimlerini kullandığı görülmektedir; bunları “gerçek” ve “gerçek dışı” şeklinde Türkçeleştirdik. *Realis* ve *irrealis* terimleri özellikle bazı Kreol dilleri, Amerikan yerli dilleri, Avustralya ve Papua Yeni Gine’de konuşulan diller incelenirken (Bybee vd. 1994: 236; Palmer 2001: 4) fiillere gelen belirli eklerin adlandırılmasında kullanılmaktadır (Ayrıca *irrealis* ve *subjunctive* kipini karşılaştıran bir yazı için bk. Mauri ve Sansò 2016). Bazı araştırmacılar ise [ör. J. Elliott (2000), V. Plungian (2005)] *realis/irrealis*’i kiplikten ayrı bağımsız bir ulam olarak kabul etmektedirler; aksi görüş için bk. Bybee vd. 1994: 236-240; Bybee 1998. Givón, bu ikili ayrımı (olgusal/olgusal olmayan farkının kullanılması gibi) kipliği tarif ve tasnif ederken kullanmaktadır; ancak Bybee’nin *irrealis*’i evrensel bir kategori olarak kabul etmemesini de eleştirir, bk. 2001: 358. *Irrealis* ve *realis* kipliği kavramlarının kullanımına bir örnek olarak ayrıca bk. Uzun ve Erk Emeksiz 2006.

<p>c. Gerçek dışı (<i>irrealis</i> koşul cümlesi) <i>If she comes, he will leave.</i></p> <p>ç. <i>Subjunctive</i> kipli, (geçmiş-kiplik yardımcı fiilli) <i>If she should/would/could only come, he would leave.</i></p> <p>d. <i>Subjunctive</i> kipli-geçmiş <i>If she came, I would give her anything!</i></p> <p>e. Karşıolgusal <i>If she had come, I would have left.</i></p>
<p>En düşük epistemik kesinlik ↓</p>

Tablo 3 ve Tablo 4'teki skalalar birlikte ele alındığında şu sonuca varılmaktadır: Epistemik kesinlik derecesi arttığında olgusallık ihtimali de artmakta, tam tersine epistemik kesinlik derecesi azaldığında olgusallık ihtimali de azalmaktadır. Olgusallık ve karşıolgusallık bilgi kipliği bakımından iki karşıt uçta yer alırlar.

Fillmore da (1990) koşul cümlelerini sınıflandırırken benzer bir kavram olarak “epistemik tutum”u (epistemic stance) kullanmıştır; bununla konuşurun EYLEM'in gerçekleşip gerçekleşmemesine yönelik epistemik tutumunu ifade etmek ister. Araştırmacıya göre üç tür epistemik tutum bulunmaktadır: i. olumlu (pozitif), ii. tarafsız (neutral) ve iii. olumsuz (negative). Olumlu epistemik tutum, zaman bildiren belirteç işlevli bağımlı cümlelerde gözlemlenebilir; diğer ikisi ise İngilizce koşul cümlelerinin tasnifinde ayırt edicidirler, örneğin aşağıdaki (5)c örneği bir karşıolgusal koşul cümlesidir (Fillmore'un epistemik tutum kavramı ilgili bölümde tekrar ele alınacaktır; § 1.9.3.6.1, s. 83):

(5) Epistemik tutum türlerine dair örnekler

- a. *When Pat opened the door, the dog escaped.* (**olumlu**)
“Pat kapıyı açınca köpek kaçtı.”
- b. *If Pat left the door open, the dog undoubtedly escaped.* (**tarafsız**)
“Pat kapıyı açık bıraktıysa köpek kesin kaçmıştır.”
- c. *If Pat had left the door open, the dog would have escaped.* (**olumsuz**)
“Pat kapıyı açık bıraksaydı köpek kaçırdı.”

(Fillmore 1990: 122)

Bu bölümü sonlandırmadan önce kiplikle ilişkili temel yaklaşımımızı biraz daha netleştirmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Kipliğin ne olup olmadığı sorusuna bütünlüklü bir cevap vermek bu çalışmanın kapsamını oldukça aşacak boyuttadır. Bu bakımdan

Rentzsch'in belirttiği gibi belki de belirsiz bir kiplik tanımı yapmak yerine kipliğin birbirinden bağımsız ulamlardan oluştuğunu kabul etmek ve kiplik türlerini tanımlamak daha yerinde bir amaçtır (2013: 130, 2015: 9). Ancak karşıolgusalılık gibi kiplikle de ilgili olan bir araştırmada bu konuya dair temel bir tutum belirlemek önemlidir.

Öncelikli olarak konuşurun, bir EYLEM'e ilişkin epistemik bir tutuma sahip olduğu söylenebilir. Konuşur niyetine uygun bir biçimde ve en temelde olgusal ya da olgusal olmayan arasında seçim yaparak EYLEM'i bildirme cümlesi veya diğer tür cümleler ve edimsözler şeklinde dile getirir. Burada EYLEM'in dünyada olup bitenlerle örtüşmesinin hassas bir biçimde denetlenmesine değil, doğrudan konuşurun nasıl bir tutum ve niyetle cümlesini ürettiğine odaklanılmaktadır. Bunu konuşur merkezli bir yaklaşım olarak nitelendirmek mümkündür. Eğer konuşur olgusal cümle (yani bildirme cümlesi) üretiyorsa olgusalılık iddiasına sahiptir; bir başka deyişle olgusal cümle olgusalılık iddiasında olan bir cümledir. Konuşur; zaman, yer, kişiler vb. bakımdan konumlandığı EYLEM'e karşı epistemik bir tutumda bulunur: *Olgu mu değil mi ya da belirsiz mi?* Nuyts'ın terminolojisi ile ifade edilirse "tutumsal" olanlar (yani burada epistemik tutum) > "konumlandırıcı"ları kapsamaktadır.

Yukarıdaki görüş bir anlamda bildirme cümlelerini de bir tür kiplik içinde değerlendirmektedir. Ancak hatırlanacağı üzere Declerck olgusal cümleleri kiplik kategorisi dışında değerlendirmişti. Geleneksel olarak kiplik anlamların bildirmede bulunmayan cümleler için (emir, istek, zorunluluk, varsayım vd.) söz konusu olduğunu düşünme eğilimindeyizdir. Bununla birlikte kipliği olabildiğince geniş bir kapsama sahip olarak tanımlayan araştırmacılar da vardır. Örneğin Givón'a göre (2001: 300) kiplik, adeta EYLEM'i (kendi ifadesiyle *propositional frame*) kaplayan bir kabuk gibidir; bu bakımdan kiplik konuşurun EYLEM'e karşı olan tutumunu işaretler; konuşur iki temel yargıyı (judgement) kullanarak tutumunu belirler:

- a. **Epistemik (epistemic) yargı:** gerçeklik, doğruluk, kesinlik, olasılık, inanç, kanıt
- b. **Değerlendirici (evaluative, deontic) yargı:** arzu, niyet, tercih, yetenek, zorunluluk, *manipülasyon* (= başkasının bir şey yapmasını talep etmek)

Bu iki temel yargı dört temel kiplik türünü belirler: *önvarsayım* (presupposition), *gerçek bildirme* (realis assertion), *gerçek dışı bildirme* (irrealis assertion), *olumsuz bildirme* (ne-

gative assertion). Araştırmacı; önvarsayım ve gerçek bildirmeyi “olgu”; gerçek dışı bildirme ve olumsuz bildirmeyi “olgusal olmayan” şeklinde iki üst kiplik (super modality) olarak da gruplandırır (2001: 303). Bu analizin farklı bir yönü de belirli bilgi kipliği türleriyle yükümlülük ve dinamik kipliklerine ait türleri “gerçek dışı bildirme” başlığı altında toplamasıdır. Evet/hayır soruları, bildirme dışındaki edimsözler ve gelecek zaman gerçek dışı (irrealis) olarak kabul edilirken örneğin alışkanlık işaretleyicileri (habituals) hem gerçek hem de gerçek dışı kabul edilmeyi mümkün kılan özelliklere sahiptirler (bk. Givón 1994).

Yukarıda bir EYLEM’in konuşurun niyetine göre aldığı örnek şekillerden (Givón’un benzetmesiyle “kabuk”) bahsedilmişti [bk. (1) numaralı örnekler, s. 7]. EYLEM çeşitli konumlandırıcılara sahip olabilir ancak konuşur onu öznel bir tercihle bildirme, soru, istek, rica, tahmin, varsayım vb. cümleleri olarak sunar. Buradan hareketle konuşurun EYLEM’e yönelik tutumunu kiplik olarak adlandırmanın mümkün olduğunu düşünmekteyiz. Konuşur temel olarak iki tür kiplik tutuma sahiptir: *bildirme* ve *bildirme olmayan*. Bu aslında geleneksel yaklaşımın söz konusu dilbilgisel araçları bildirme (indicative) ve bildirme olmayan (non-indicative) kipler [Türkçe alanyazında haber (bildirme) ve tasarlama (isteme) kipleri] şeklinde ayırt etmesi ile de örtüşmektedir. Bununla birlikte Rentzsch’in de belirttiği gibi artık ikincisi, yani bildirme olmayan kipler, kiplik terimiyle özdeşleşmiştir (2013: 145-146). Bir bakıma kiplik denilince akla yalnızca “bildirme olmayan” gelmektedir. Bu bakımdan çelişkili gibi görünen şu durum ortaya çıkıyor: Dar manada bildirme olmayanlar için kullanılagelen kiplik kavramını aslında daha üst bir sınıflandırma için (bildirme ve bildirme olmayanı içerecek şekilde) kullandık. Belki de gerçekten Nuyts’ın vurguladığı üzere yeni bir terime ihtiyaç duyulmaktadır; hatırlanacağı üzere o bunu “tutumsallık” olarak adlandırmıştı. Özetle, bu çalışmada yeni bir terim önermek yerine “kiplik”, “kiplik anlam”, “kiplik işaretleyici” vb. terimleri, alanyazın geleneğine uygun şekilde bildirme olmayanı kastederek kullanmaya devam edeceğiz.

Olgusal ve olgusal olmayan ayrımı da kısmen bu ikili tasnifle (bildirme-bildirme olmayan) örtüşmektedir. Kısmen sözcüğü özellikle kullanılmıştır zira gelecek zaman konuşurun tutumu ve sözedimleri bakımından bildirme kategorisinde olmakla birlikte alanyazında genel olarak olgusal kabul edilmez; bu yüzden “gerçek dışı” (Givón 2001) veya mesela “henüz olgusal olmayan” (not-yet-factual) (Declerck 2011) olarak da nitelendirilir. Gelecek zamanın durumu olgusallık bakımından karmaşık görünmektedir. Konuşma

anı sonrasında doğası gereği henüz gerçekleşmemiş olması cümleleri doğal olarak olgusal olmayan kılmaktadır. Bununla birlikte örneğin elindeki otobüs biletini kontrol eden kişinin *Otobüs saat üçte kalkacak* demesi tahmin, öngörü gibi kiplik nüansların neredeyse hissedilmez olduğu bildirme cümleleridir; bu bakımdan cümledeki EYLEM henüz gerçekleşme de konuşma anında gerçekleşeceğine yönelik kuvvetli bir iddia ile dile getirilmiş olur. Bu bakımdan böylesine salt zamansal bir konumlandırma ve bildirme niyetiyle üretilmiş cümleleri en azından “olgusallık iddiasında” olan cümleler olarak kabul etmenin mümkün olduğu düşüncesindeyiz (bu konu tekrar ele alınacaktır; § 1.6.1.3, s. 40; § 2.3.2, s. 102).

Kipliği bütün yönleriyle ele almak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır, fakat son iki bölümde kısa da olsa kipliği ve olgusallığın/karşıolgusallığın kiplik içindeki yerini tartışmış olduk. Sonraki bölümde yine kiplikle ilgili başka bir kavram olan varsayımsallık ele alınacaktır.

1.5. VARSAYIMDA BULUNMAK VE VARSAYIMSALLIK

Varsayımsal ve varsayımsallık (hypothetical, hypotheticality) terimleri karşıolgusallığı da içerecek şekilde olgusal olmayan bütün cümleleri nitelemek için kullanılabilir; bu bakımdan Decklerck ve Reed olgusal olmayan koşul cümlelerinin (kendi analizlerinde *teorik* olarak adlandırır) bir anlamda varsayımsal olduğunu ancak bu terimi, alanyazında farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanıldığı için tercih etmediklerini belirtmişlerdi (bk. DvR 2001: 14, 93-94). Comrie ise (1986), koşul cümlelerini varsayımsallık temelli olarak incelediği çalışmasında varsayımsallığı bir süreklilik (continuum) olarak kabul edip farklı dillerin kesin sınırlar taşımadan farklı derecelerle varsayımsallık bildirdiğini savunmuştu; buna göre yüksek varsayımsallık düşük gerçekleşme olasılığı, düşük varsayımsallık ise yüksek gerçekleşme olasılığı ifade eder; bu bakımdan karşıolgusallık sürekliliğin en ucunda yer alır, yani en yüksek derecede varsayımsallık bildirir (88-89). Öte yandan Comrie'nin düşüncesinden hareket eden Ziegeler, karşıolgusallığı da içeren bir tür “varsayımsallık kipliği”nin varlığını kabul etmektedir (2000: 15).

Bu çalışmada “varsayımsallık”, geniş anlamda bütün olgusal olmayan cümleleri işaret etmek için kullanılmayacaktır; elbette varsayımsal cümleler birer olgusal olmayan cüm-

ledirler ancak bizce bütün olgusal olmayan cümleler varsayımsal değildir; örneğin *Biraz uyuyayım* cümlesi olgusal olmayandır ama varsayımsal değildir. Bu bakımdan varsayımsallığı “varsayımda bulunma” ile eş anlamda kullanacağız: *varsayımsallık = varsayımda bulunma*. Bir başka deyişle konuşurun varsayımda bulunma amacıyla ürettiği cümleler varsayımsal cümleler olarak adlandırılacaktır. Varsayımda bulunmayı konuşurun varsayımsal cümle üretirken yaptığı şey olarak da tanımlayabiliriz (bu, söz edimleri ve dilin “performatif” yönü bağlamında düşünülebilir): ör. *Diyelim büyük ikramiye bana çıktı...* ya da *Büyük ikramiye bana çıkarsa...* Her iki cümlede de konuşur [*büyük ikramiyenin bana çıkması*] EYLEM’inin gelecek bir zaman noktasında gerçekleştiğini varsayar (= varsayımsallık kurar). Görüldüğü üzere cümleleri üç nokta ile bıraktık, zira konuşur söz konusu varsayımsal EYLEM’in sonuçlarını, bu EYLEM hakkındaki yorumlarını da iletebilir; bunu temelde “tahmin” (prediction) olarak adlandırmak mümkündür. Hirik’in, varsayım ifadelerinin tahmin anlamı da içerdiklerinden söz ederken (kendi ifadesiyle “tahmin kipi”) bunu kastettiği düşünülebilir (2014: 363).

Aşağıdaki (6)c, ç ve d cümlelerini “varsayımda bulunma” bakımından inceleyelim:

(6) A. Bildirme	B. Varsayımda Bulunma
a. <i>Büyük ikramiye bana çıktı. Pahalı bir araba aldım.</i>	c. <i>Büyük ikramiye bana çıkarsa pahalı bir araba alırım/alacağım.</i>
b. <i>Büyük ikramiye bana çıkacak. Pahalı bir araba alacağım.</i>	ç. <i>Büyük ikramiye bana çıktı diyelim, pahalı bir araba alırım.</i>
	d. <i>Büyük ikramiye bana çıksaydı pahalı bir araba alırdım/alacaktım.</i>

Konuşur, (6)a-b cümlelerinde yaşadıklarına ve yaşayacaklarına ilişkin bildirimde (assertion) bulunmakta ve bunun için bildirme cümleleri (declarative sentences) kullanmaktadır¹²; (6)c-ç-d cümlelerinde ise büyük ikramiyenin kendisine çıktığını varsayıp bu durumda neyin gerçekleşeceğini ifade etmektedir. (6)c’de {-(A/T)rsA}, (6)ç’de *diyelim* ve

¹² Bir önceki bölümde gelecek zamanın “olgusallık iddiasında” olan bildirme cümleleri olarak kabul edilebileceği belirtilmişti. Gelecek zamanla çekimlenmiş (6)b cümlesinin kiplik nüanslarını yadsımamakla birlikte bunun düşük derecede olduğunu düşünmekteyiz, bu sebeple bildirme olarak adlandırılmıştır; bu bakımdan gelecek zaman işaretleyicisinin bütünüyle kiplik ya da bütünüyle dilbilgisel zaman bildirdiğini iddia etmek yerine belki de gerçek bir dilbilgisel zaman işaretleyicisi olmaya doğru evrildiğini düşünmek gerekir. Hint-Avrupa dillerindeki gelecek zaman işaretleyicileri de ikincildir ve daha eski kiplik işaretleyicilerden gelişmişlerdir (bk. Johanson 2021: 712).

(6)d örneğinde {-sAyDI} işaretleyicilerinin söz konusu varsayımsallığı üretmekte rol aldıklarını söyleyebiliriz¹³. Bir karşıolgusal koşul cümlesi olan (6)d'ye bakıldığında karşıolgusal koşul cümlelerinin de aslında bir tür “varsayımda bulunma” cümlesi olduğu görülmektedir; bu bakımdan karşıolgusal olmayan (6)c ve karşıolgusal olan (6)d cümleleri “varsayımda bulunma” bakımından benzerken olgusal değeri açısından farklılaşırlar. Özetle, (6)c-ç-d türünden cümlelerde varsayımda bulunmak, yani varsayımsallık kurmak ve bunun sonuçlarını düşünmek/tahmin etmek söz konusu olduğu için bu tür cümleleri kısaca “varsayımsal cümleler” olarak adlandırabileceğimizi düşünüyoruz. Bildirme cümlesi olmayan varsayımsal cümleler, bilgi kipliği içinde değerlendirilebilirler. Ancak bu cümleler, tahmin etme (assumption) (ör. *Uyuyordur.*) ve çıkarımda bulunma (inference) (ör. [*Telefonu açmadı,*] *çıkış olmalı.*) gibi diğer bilgi kipliği örneklerinden farklıdır.

Görüldüğü üzere varsayımda bulunmak doğası gereği olgusal olmayan hakkındadır; aksi durumda olgular ve sonuçları hakkında konuşmuş olurduk. Ancak burada önemli bir noktanın üzerinde durmamız gerekiyor: Bütün varsayımsal cümleler karşıolgusal değildir ve bütün karşıolgusal cümleler de varsayımsal değildir. Bir başka deyişle varsayımsal olup karşıolgusal olmayan cümleler olduğu gibi [ör. yukarıdaki (6)c ve ç cümleleri] karşıolgusal olup varsayımsal olmayan cümleler de vardır [bk. aşağıdaki (7) numaralı cümleler]. Bu bakımdan varsayımsal ve karşıolgusal cümleler birer olgusal olmayan cümledirler ama ikisi bütünüyle örtüşmez, sadece kesişirler. Aşağıdaki karşıolgusal olan ama varsayımsal olmayan (= varsayımda bulunma ürünü olmayan) cümle örneklerine bakalım:

(7) Varsayımsal olmayan ama karşıolgusal olan cümle örnekleri

- a. *Ona doğruları anlatmalıydın.* [*Yalan söylemen kötü olmuş.*]
- b. [*Hepsini bitirmişsiniz.*] *Ben de yiyecektim.*
- c. [*Demek ona doğruları anlatmadın.*] *Keşke anlatsaydın.*

¹³ Johanson Türk dillerinde {-sA} işaretleyicisini (bitimli cümleler için) “varsayımsallar” (hypotheticals), {ise} koşacı “varsayımsal koşaç” (hypothetical copular particle) başlıkları altında ele almıştır (bk 2021: 568-569; 702-704). Hirik de bilgi kipliği üzerine olan tez çalışmasında (2014) {-sA} işaretleyicisini uzak olasılık, yakın olasılık, tahmin ve varsayım kiplikleri başlıkları altında değerlendirmiştir. Ayrıca, İngilizcedeki *suppose*, *supposing*, *assuming* gibi sözlüksel varsayımsallık işaretleyicileri için bk. AvD 1997: 80-81. Türkçe sözlüksel varsayımsallık işaretleyicileri için ayrıca bk. Kerimoğlu 2010: 465-466; Hirik 2014: 367-369; Uzun ve Erk Emeksiz 2006.

(7) numaralı örneklerde altı çizili cümleler karşılığusal olmakla birlikte varsayımsal değildirler zira konuşur herhangi bir varsayımda bulunmamaktadır. (7)a cümlesinde konuşur muhatabına geçmişte ne yapması gerektiğini söyler (olgu: kişi doğruları anlatmamıştır); b cümlesinin konuşuru da yine geçmişte sahip olduğu ama konuşma anı itibariyle gerçekleşmemiş olan bir niyetini, planını dile getirmektedir (olgu: kişi yememiştir). (7)c örneğinde ise bu defa bir karşılığusal dilek cümlesi görmekteyiz; bu cümle de “varsayımda bulunma” amacıyla söylenmemiştir (varsayımda bulunmaya dolaylı olarak izin verebilmesini aşağıda ayrıca ele alacağız); bu cümlede gerçekleşmemiş bir EYLEM hakkında istekte bulunulmuştur ancak elbette bu cümle de karşılığusaldır¹⁴.

Öncelikle (6)c, ç ve d örnekleri gibi ikişer cümleden oluşmalarına paralel olarak iki farklı özelliğe sahip olan cümle türlerini yeni örnekler üzerinde inceleyeceğiz:

(8) Varsayımsallık kurucusu olan A₁ cümleleri ve bunları yorumlayan, sonuçlarını tahmin eden B cümleleri için örnekler

VARSAYIMSAL A ₁ CÜMLELERİ		VARSAYIMSAL B CÜMLELERİ
Varsayımsallık kurulusu (Doğrudan varsayımsallığı üretmek amacıyla kullanılırlar) ↓		Gerekliyse varsayılan EYLEM’in sonuçları hakkında tahminde bulunulur ↓
a.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yarın bir yağmur yağsa</i> • <i>Yarın yağmur yağarsa</i> 	<i>gezi iptal olur.</i>
b.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>[Yağmur yağıyor mu?] Yağmur yağıyorsa</i> • <i>[Yağmur yağmış mı?] Yağmur yağdıysa</i> 	<i>gezi iptal olmuştur.</i>
c.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yağmur yağsa</i> • <i>Yağmur yağsaydı</i> 	<i>gezi iptal olurdu.</i>
ç.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yarın yağmur yağdığını düşünsene (= düşünelim, varsayalım, farz edelim).</i> • <i>Yarın yağmur yağdı diyelim.</i> • <i>Varsayalım (= Diyelim, Tut ki, Farz edelim) yarın yağmur yağdı.</i> 	<i>Gezi iptal olur.</i>
d.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Dün yağmur yağdığını düşünsene (= düşünelim, varsayalım, farz edelim).</i> • <i>Dün yağmur yağdı diyelim.</i> 	<i>Gezi iptal olurdu.</i>

¹⁴ Dilek cümlelerini “varsayımsallık” başlığı altında değerlendiren bir görüş için bk. AvD 1997: 83.

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Varsayalım (= Diyelim, Tut ki, Farz edelim) dün yağmur yağdı.</i> 	
e.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yağmur yağsa da/bile</i> • <i>Yağmur yağdıysa (yağıyorsa, yağmışsa) da/bile</i> 	<i>gezi iptal olmaz.</i>
f.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yağmur yağsa da/bile</i> • <i>Yağmur yağsaydı da/bile</i> 	<i>gezi iptal olmazdı.</i>

(8) numaralı örneklerde konuşur, A₁ cümleleri ile “yağmurun yağdığını” varsaymakta ve B cümleleri ile de A₁’deki varsayımsal EYLEM’in (kendince muhtemel) sonuçlarını tahmin etmekte (a, c, ç, d, e, f örnekleri) ya da çıkarımda bulunmaktadır (b örnekleri). Varsayımsallık; (8)a, b, c, e ve f örneklerinde varsayımsal koşul cümleleriyle, ç ve d’de ise *düşünelim, varsayalım, farz edelim* gibi işaretleyicilere (bunlar sözlüksel işaretleyici ya da kalıp ifadeler olarak adlandırılabilirler) sahip cümlelerle kurulmuştur. Ayrıca c, d ve f cümleleri karşılığusaldır.

A₁ cümlelerinin; morfolojik ya da sözlüksel bir işaretleyici kullanılmasından bağımsız olarak, açıkça ve doğrudan birer varsayımsallık üreticisi/kurucusu (varsayımda bulunmanın kendisi) olarak tanımlanabileceklerini düşünüyoruz. B cümlelerinin ortak yönü ise (karşılığusal olsunlar ya da olmasınlar) A₁’deki varsayımın (yani varsayımsal EYLEM’in) sonucunu tahmin etmek, EYLEM’e dair çıkarımda veya yorumda bulunmaktır. Bu A₁ ve B ilişkisi şöyle tanımlanabilir:

(9) 1. Tür A ve B ilişkisi:

- A₁ cümlesi varsayımsallığı kurmak için üretilir.
- B cümlesi A₁ cümlesinin yorumudur, onun sonuçlarını tahmin eder/kurgular.

ÖZET: A₁ ile varsayımsallığı kur, B ile yorumla.

Aşağıdaki listede farklı bir A ve B ilişkisini gösteren cümleler yer almaktadır. Bu örneklerde farklı kiplik anlamlar (dilek, gereklilik gibi) ve “ya” ünleminin karşılığusal cümlelerdeki kullanımını göreceğiz:

(10) Örtük olarak varsayımsallığı kuran A₂ cümleleri ve bunları yorumlayan, sonuçlarını tahmin eden B cümleleri için örnekler

	VARSAYIMSAL OLMAYAN A ₂ CÜMLELERİ	VARSAYIMSAL B CÜMLELERİ
	Varsayımsallık örtük bir biçimde kurulur (Doğrudan varsayımda bulunmak için üretilmezler ama buna izin verirler) ↓	Gerekliyorsa varsayılan EYLEM'in sonuçları hakkında tahminde bulunulur ↓
a.	<i>Keşke yarın yağmur yağsa.</i>	<i>Gezi iptal olur.</i>
b.	<i>Keşke dün yağmur yağsaydı (= yağaydı).</i>	<i>Gezi iptal olurdu.</i>
c.	— <i>Vaktimiz olsaydı da film izleyebilseydik.</i>	— <i>Evet, ne güzel olurdu. Şener Şen'in yeni filmini izlerdik.</i>
ç.	<i>Ya yağmur yağsaydı!</i>	<i>Gezi iptal olurdu.</i>
d.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Kısık ateşte pişirmeliydin.</i> • <i>Kısık ateşte pişirmen gerekirdi/gerekliyordu.</i> • <i>Kısık ateşte pişirmek zorundaydın.</i> 	<i>Dibi tutmaz ve daha lezzetli olurdu.</i>

(10) numaralı örneklerden sadece a karşıolgusal değildir. Ayrıca hiçbir örnekte koşul cümlesi yer almamaktadır; bu bakımdan (8) ve (10) numaralı listelerde yer alıp koşul cümlesi olmayanlar, söz dizimsel açıdan basit (simple/ monoclausal) varsayımsal (türüne göre karşıolgusal) cümleler olarak da adlandırılabilir (bk. Van linden ve Verstraete 2008); elbette c örneğini koşul cümlesi olmamakla birlikte bir basit cümle olarak değerlendirmek güç görünüyor.

(10)a-b-c örneklerinde “dilek cümleleri” bulunmaktadır; Aslan Demir'in (2008: 113) belirttiği gibi a örneği “potansiyel/ gerçekleşebilir” bir isteği, b-c örnekleri ise “gerçekleşmemiş” bir isteği ifade etmektedir. (10)b'de örneği görülen A₂ cümlesi türü, alanyazında “karşıolgusal dilek” (counterfactual wish) (ör. bk. Iatridou 2000: 231) olarak adlandırılmaktadır¹⁵. (10)c örneği; {-sAydI dA} ile {-sAydI} işaretleyicilerinin art arda kullanıldığı ve böylece iki dilek cümlesi arasında neden-sonuç ilişkisinin de ifade edilebildiği diğer bir tür karşıolgusal dilek cümlesidir; tıpkı a ve b örnekleri gibi “keşke” ile söylemek de

¹⁵ “Karşıolgusal dilek” terimini Üzüm de (2020) kullanmıştır. Ayrıca, Menz {- (y)AydI} işaretleyicisini *ir-realis* kipi (2010a: 589), Johanson ise “counterfactual optative” olarak adlandırmaktadır (2014: 45).

mümkündür. Konuşur, vakti olmasını ve buna bağlı olarak evde film izleyebilmeyi dilemektedir; konuşurun muhatabı da söz konusu karşıolgusal EYLEM hakkında B cümlelerine özgü olduğu görülen işaretleyicileri kullanarak yorum yapar. (10)ç örneğini ise koşul ve dilek cümlelerinde gördüğümüz {-sAydI} işaretleyicisi kullanılmış olmasına rağmen her iki türe de dâhil edemiyoruz. Bu karşıolgusal cümlede “ya” ve {-sAydI} işaretleyicilerinin birlikteliğiyle söz konusu anlam üretilmiştir; bu hem karşıolgusal olan hem de dinleyiciyi ilgili EYLEM’in olası olumsuz sonuçlarını düşünmeye davet eden bir anlamdır. Bir başka deyişle “yağmur iyi ki yağmamış”tır. (10)d’de ise {-mAIIydı}, {-mAsI gerek-}, {-mAk zorundaydı} gereklilik/zorunluluk işaretleyicilerinin kullanılarak karşıolgusal cümle üretildiği görülmektedir; elbette geçmişe müdahale etmek mümkün değildir ancak konuşur geçmişte bir zaman için yapılması daha doğru olanı/yapılması gerekeni tavsiye etmekte, kurmuş olduğu varsayımsal EYLEM’in sonuçlarını da B cümleleri ile dile getirmektedir.

(8) ve (10) numaralı cümleler karşılaştırıldığında ortak ve farklı yönleri sahip oldukları görülmektedir. Şu iki ortaklık göze çarpmaktadır: Birincisi, A₁ ve A₂ cümlelerinde {-sA}/ {-sAydI} işaretleyicilerinin kullanılabilmesi ve ikincisi, temelde aynı işleve sahip olan B cümlelerinin kullanılmasıdır. En önemli farklılık ise (10) numaralı cümlelerin doğrudan varsayımsallık kurmak için, yani varsayımda bulunmak için üretilmemiş olmalarıdır. Bu yüzden onları A₂ cümleleri olarak adlandırdık. Konuşurun A₂ cümlelerini farklı niyetlerle (dilekte bulunmak= *dilek cümleleri*; endişe/ şaşkınlık bildirmek= *ya ünlemleri cümle*; tespit/ tavsiyede bulunmak= *gereklilik cümlesi*) ürettiğini anlayabiliyoruz ama bu cümleler örtük bir biçimde olsa da, dilsel bir üretim ortaya çıkmasa da yine de zihinsel olarak varsayımsal bir EYLEM’i arka planda üretirler. Böylece B cümlelerinin yani tahmin ve yorum cümlelerinin dile getirilebilmesi için bağlamsal bir kaynak sağlamış olurlar.

(10)a örneğini ele alalım: *Keşke yarın yağmur yağsa. Gezi iptal olur.* Bu örnekteki karşıolgusal olmayan dilek cümlesinde konuşur, [*yarın yağmurun yağması*] EYLEM’ini diler ve sonra sadece zihinsel olarak (sözcelemde bulunmadan -bunu örtük varsayım olarak adlandıracağız-) bu EYLEM’i gerçekleşmiş varsayıp tıpkı (8) numaralı cümlelerde olduğu gibi sonucunu dile getirir:

A ₂ Cümlesi	B Cümlesi
Keşke yarın yağmur yağsa. → ÖRTÜK VARSAYIM → [ÖRTÜK VARSAYIM: <i>Eğer yarın yağmur yağarsa= Bu dileğim gerçekleşirse= Yarın yağmurun yağdığını varsayalım= Bu dileğimin gerçekleştiğini düşünelim</i>]	Gezi iptal olur.

(10)b ve ç’de yer alan A₂ cümlelerinde de benzer bir zihinsel süreçle örtük varsayımda bulunan konuşur, aynı B cümlelerini üretebilmiştir:

A ₂ Cümleleri	B Cümlesi
Keşke dün yağmur yağsaydı. → ÖRTÜK VARSAYIM → Ya dün yağmur yağsaydı. → ÖRTÜK VARSAYIM → [ÖRTÜK VARSAYIM: <i>Eğer dün yağmur yağsaydı= Dün yağmurun yağdığını varsayalım.</i>]	Gezi iptal olurdu.

Diğer cümleler de benzer bir yaklaşımla ele alınabilir fakat bölümün hacmini artırmamak için her birini tek tek değerlendirmeyi gerekli görmüyoruz. Bu tür A₂ cümleleri doğrudan varsayımda bulunmak için üretilmemiş olsalar da (bir başka deyişle varsayımsal olmasalar da) bunu dolaylı olarak ve kendiliğinden yaparlar. İkinci tür ilişkiyi şöyle özetleyebiliriz:

(11) 2. Tür A ve B ilişkisi:

- A₂ cümlesi öncelikle varsayımsallığı kurmak amacıyla üretilmese de dolaylı olarak ve kendiliğinden buna izin verir. Bu cümleler doğrudan varsayımda bulunmaz.
- A₂ cümlesi *örtük* olarak varsayımsallığı üretir (= varsayımda bulunmaya bağlamsal olarak izin verir); örtük varsayım zihinseldir ve arka planda işler. Konuşur isterse bunu A₁ cümlesi ile yeniden açıkça dile de getirebilir.
- B cümlesi A₂ cümlesinin yorumudur, onun sonuçlarını tahmin eder.

ÖZET: A₂ cümleleri ile varsayımsal bir EYLEM’e ilişkin çeşitli tutumlarda bulunarak (dilek, şaşkınlık, pişmanlık, gereklilik, tavsiye vb.) EYLEM’i varsaymayı mümkün kıl ve B cümleleri ile sonucu tahmin et/yorumla.

B cümlelerinin bir sözcede tek başlarına, yani herhangi bir A₁ veya A₂ cümlesi ile doğrudan ilişki kurmadan kullanılmaları da mümkündür. Bu da bizi üçüncü duruma, yani tek başına kullanılan B cümlelerine götürmektedir:

(12) Herhangi bir A₁ veya A₂ cümlesi olmadan tek başına kullanılan varsayımsal B cümleleri için örnekler

- a. *Bir daha sakın silahla oynama. Yanlışlıkla birisini vurabilirsin.*
- b. *Bir daha sakın silahla oynama. Yanlışlıkla birisini vurabilirdin.*
- c. — *Yardım edecek kimseyi bulamadığım için ödevi tamamlayamadım.*
— *Hadi ya! Ben ederdim.*
- ç. *Bu şiddette bir deprem İstanbul'a büyük zarar verirdi.*
- d. *Yağmur yağmadı. Yoksa gezi iptal edilirdi.*
- e. *O olmadan asla başaramazdık. Maçı kesin kaybederdik.*
- f. *Senin yardımların olmaksızın konuyu dahi anlayamazdım. Sınavdan kalırdım.*

(12) numaralı örneklerde, A₁ veya A₂ olmadan sadece B cümlelerinin söylenebildiği görülmektedir; ayrıca a örneği dışındaki diğer altı çizili cümleler karşıolgusaldır. Sözcede herhangi bir varsayımsallık kurucusu kullanılmadan (= doğrudan ya da örtük varsayımda bulunulmadan) varsayımsal (a örneği dışında karşıolgusal) tahmin/yorum cümleleri (= B cümleleri) üretilebilmiştir. Yukarıdaki örneklerde B cümlelerinin kullanılabilmesini mümkün kılan farklı bağlamsal sebeplerin olduğu düşünülebilir. Örneğin (12)a ve b'de *Bir daha silahla oynama* istek cümlesi ile konuşur ve muhatabının olup bitenlere dair (gerçeğe dair) ortak bilgileri, sonraki varsayımsal tahmin (yorum) cümlelerinin neyle ilgili olduğunu yine konuşur ve muhatabı açısından açık kılar. (12)a cümlesinde “Yine oynarsan yanlışlıkla birisini vurabilirsin” ve b cümlesinde “Silahla oynadın, (bir ihtimal olarak) yanlışlıkla birisini vurabilirdin” demek istenmektedir; bu noktada b örneğinin olgusal bir EYLEM'in (= [*senin silahla oynaman*]) gerçekleşmemiş bir sonucunu (= *yanlışlıkla birisini vurabilirdin*) anlatması bakımından dikkate değer olduğunu düşünüyoruz. Bir başka deyişle konuşur bir EYLEM'i önce varsayıp (= gerçekleşmiş kabul edip) onun sonucu hakkında konuşmamış, hâlihazırda gerçekleşmiş bir olayın (= olgu) gerçekleşmemiş sonucu (= varsayım) hakkında konuşmuştur. Bu durumda da yine B cümlelerine özgü işaretleyiciler kullanılmıştır.

(12)c'de birinci kişinin “kimse”nin yardım etmediğini söylemesinin ardından ikinci kişinin cümlesine “ben”i vurgulayarak başlaması dikkat çekicidir; “ben” zamiri kullanılmazsa kabul edilebilir bir cümle ortaya çıkmamaktadır. (12)ç cümlesinde “bu şiddette bir deprem” karşıolgusal cümleyi olgusal bir durumla bağlantılandırmaktadır. (12)d'de ise “yoksa” bağlacının tıpkı “eğer yağmur yağsaydı” cümlesi gibi hareket ettiğini rahatlıkla

söyleyebiliriz; bu bakımdan “yoksa” bağlacı bir B cümlesi içerisinde (bir A₁ cümlesi gibi) varsayımsallık kuruculuğu işlevindedir; Üzüm de “yoksa”nın karşıolgusal cümlelerdeki kullanımını örneklemiştir (2020: 128). Benzer bir durumu (12)e-f örneklerinde {-mA-dAn} ve {-mAksIzIn} işaretleyicileri ile üretilmiş olan belirteç işlevli bağımlı cümleler üstlenmektedir. “Yoksa”yı bir bağlaç olması, {-mAdAn} ve {-mAksIzIn} işaretleyicili bağımlı cümlelerin de sınırlı olarak bu işlevle kullanılmaları sebebiyle B cümleleri kategorisinde değerlendirdik. Yukarıdaki örnekler; varsayımsal tahmin, yorum cümleleri için her zaman A₁ ve A₂’ye ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir.

Yukarıda A₁, A₂ ve B cümleleri çerçevesinde varsayımsallık bakımından üç temel ilişki olduğu gösterilmiştir: Amacı varsayımsallığı kurmak olan cümleler (= A₁), amacı varsayımsallığı kurmak olmasa da buna doğal bir biçimde ve örtük olarak izin veren cümleler (= A₂); son olarak söz konusu varsayımsal eylemleri yorumlayan, sonuçlarını tahmin eden cümleler (= B). Her üç türde de karşıolgusal cümleler olabildiğini gördük. Bu bize daha önce de belirtildiği üzere karşıolgusalı hem varsayımsallığın, yani “varsayımda bulunma”nın içinde hem de dışında değerlendirebileceğimizi göstermektedir.

Bununla birlikte varsayımsallığı yalnızca “koşul cümleleri” bağlamında ele almak istersek karşıolgusal koşul cümlelerinin varsayımsal koşul cümlelerinin içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu bakımdan örneğin Ruhi ve diğerlerinin (2000) önerdiği varsayımsal ve karşıolgusal koşul cümleleri ayrımı yerine varsayımsallığın içinde karşıolgusal olan ve olmayan koşul cümleleri ayrımı yapmanın daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bu çalışmada varsayımsal koşul cümlesi terimi kullanıldığında karşıolgusalı da içermiş olacaktır (koşul cümlelerini ayrıca ele alacağız, § 3.1.1, s. 127).

Varsayımsallık hakkında paylaşılan bu temel bilgilerin ardından varsayımsallık kurma rolüyle dikkati çeken özel bir morfolojik işaretleyiciyi ele alacağız: {-sA} ve {ise}. Aşağıdaki bölüm; A₁ ve A₂ işlevleri bağlamında değerlendirilen koşul ve dilek cümlelerinde kullanılan bu işaretleyiciye ayrılmıştır (tekrarlardan kaçınmak için ikisi bir işaretleyici kabul edilecektir).

1.5.1. Varsayımsallık Kuran Temel Morfolojik İşaretleyici: {-sA} ve {ise}

Koşul ve dilek cümlelerinin temel işaretleyicisi olan {-sA} ve {ise} (< Eski Türkçe {-sAr}¹⁶) alanyazında *koşul*, *şart*, *dilek-şart* (kipi) terimleriyle adlandırılmaktadır. Ancak onu, örneğin Johanson'un tercih ettiği gibi varsayımsallık işaretleyicisi olarak kabul etmek daha yerinde olacaktır (bk. 13. dipnot, s. 21). Adamović de (1985: 279-301) bu işaretleyiciyi *potansiyel* (Alm. potential) üst başlığı ve *potential*, *realis* ve *irrealis* (sonuncusu ile karşılığusallık da kastediliyor) alt başlıkları altında değerlendirmişti; araştırmacının söz konusu işaretleyicinin istek, dilek, (farklı türde) koşul cümleleri, {-sA gerek} gibi çeşitli kullanımlarını bu üç başlık içinde ele aldığı görülmektedir. Johanson (2021) varsayımsal adlandırmasını söz konusu işaretleyicinin bitimli (finite) cümlelerdeki kullanımını (kiplik bakımından) tanımlamak için kullanır; öte yandan aynı işaretleyici zarf-fiiler (converb) başlığı altında ve elbette koşul cümleleri bahsinde de değerlendirilmiştir (758). Araştırmacı, işaretleyicinin öncelikle bağımlı cümlelerde kullanılırken sonradan bitimli cümlelerde kullanılmaya başlandığının düşünüldüğünü söyler ancak kendisi bağımsız cümlelerde kullanımının (yani bitimsiz fiil olarak) birincil olabileceğini vurgulamıştır (2021: 702).

Bu noktada, işaretleyicinin hangi işlevinin (yani istek/dilek ve koşul) birincil olduğu; buna bağlı olarak bağımlı cümlede kullanımının mı (o hâlde koşul işlevi) yoksa bağımsız cümlede kullanımının mı (istek/dilek işlevi) ilk olduğu önem kazanmaktadır. Bunun ekin kökeni ile de bağlantılı olabileceğini tahmin edebiliriz; ancak köken araştırmasının da her zaman sağlıklı sonuç vermeyebileceğini biliyoruz zira bu konuda farklı görüşler mevcuttur (görüşler için bk. Yaylagül 2002: 117-120, Bulak 2011). Örneğin W. Bang, işaretleyicinin istek/dilek bildirme işlevinin (desiderative) esas olduğunu ve kökeninin *sa- “istemek, arzulamak” fiili olduğunu düşünmektedir (Bang'a atıf, Adamović 1985: 286); ayrıca Brockelmann'ın da bu eki Türk dillerindeki en eski istek işaretleyicisi olarak kabul ettiği bilinmektedir (Brockelmann'a atıf Johanson 2009: 491; Rentzsch 2015: 216). Rentzsch ise işaretleyicinin bitimli fiillerde kullanımının hem runik yazıtlarda hem de

¹⁶ Korkmaz'ın dilek cümlelerinde görülen {-sA}'nın koşul işaretleyicisinden farklı olarak {-sAr}'dan değil de {-sAk} şeklindeki bir işaretleyiciden geliştiğini düşündüğünü bir not olarak belirtelim (2009: 680); Bulak da bu görüşe katılmaktadır (2011: 90).

Eski Uygurca döneminde tanıklanamadığını belirtmiştir; böyle örnekleri Karahanlı Türkçesi ve Orta Türkçe dönemiyle görmeye başlamaktayız (2015: 216-217). Ekin, *sa-* “düşünmek, hesaplamak” fiiline dayandırılması ve sonundaki *-r*’nin de geniş zaman eki olduğu iddiası en yaygın görüşlerden biri olarak kabul edilebilir (bk. Yaylagül 2002: 117-120). Fakat Erdal’ın söz konusu *-r*’nin geniş zaman eki olduğuna dair kanıtları yeterli bulmadığını da bir not olarak belirtelim (bk. 2004: 320). Rentzsch, {-sAr} işaretleyicisinin bitimli (finite) ya da bitimsiz (infinite) versiyonlarından hangisinin birincil olduğunun tam bir kesinlikle ve mevcut tanıklarla belirlenemeyeceğini (kendisi ikincisini daha olası görmektedir, bk. 2015: 222), zira bu işaretleyicinin (yukarıda belirtildiği gibi) (Karahanlı öncesi) Eski Türkçede bitimli fiil örneğine rastlanılmadığını, ayrıca en eski tanıkta da kişi işaretleyicisinin olmadığını (ki bitimli fiilde olması beklenir) ifade eder (2015: 222). Bu bakımdan hangi işlevin ilk olduğu ve ekin kökeni meselesi belirsizliğini koruyor gözükmektedir. Ancak bu konuda (sezgisel olsa da) şu yaklaşıma sahip olduğumuzu ifade etmeliyiz:

Öncelikle işaretleyicinin hem dilek hem koşul cümlelerindeki kullanımının (yani bir işlevden diğerinin gelişebilmesinin) varsayımsallıktan hareket edilirse daha kolay çözüme kavuşturulabileceğini düşünüyoruz. Yukarıda (8) ve (10) numaralı örneklerde (s. 22-24), işaretleyicinin işlevlerinin (varsayımsallık kuruculuğu ve dilek) varsayımsal B cümlelerinin üretilebilmesinde ortaklaşabildiğini gördük. Tarihî tanıklıkları, köken meselesini şimdilik bir kenara bırakırsak bu iki işlevin nasıl bir gelişmeyle birbirine evrilebileceği üzerinde iki farklı spekülasyonda bulunmak mümkün görünmektedir¹⁷:

1. Olasılık: (8)ç-d’de örneğini verdiğimiz (s. 22) *diyelim, varsayalım* gibi sözlüksel varsayımsallık işaretleyicilerinin bir benzerinin dilbilgiselleşme yoluyla önce bitimli cümlede, sonra bağımlı cümlede varsayımsallık işleviyle ve (belki de eş zamanlı olarak) istek/dilek işleviyle kullanılması.

1. aşama: sözlüksel varsayımsallık işaretleyicisi → **2. aşama:** bitimli varsayımsallık işaretleyicisi → **3. aşama:** bitimli istek/dilek işaretleyicisi ve diğer **3. aşama:** bitimsiz varsayımsallık işaretleyicisi (yani koşul işaretleyicisi)

¹⁷ Kutu içerisindeki açıklamalarda kullanılan *bitimli* ve *bitimsiz* terimleri, “bitimlileştirici” ve “bitimsizleştirici” olarak, bir başka deyişle “bağımsız cümle ve bağımlı cümle üreticisi” şeklinde anlaşılmalıdır.

Burada belirtilen aşamalandırma “önce varsayımda bulunma sonra isteme” şeklindedir; yani kiplik terimleri bağlamında söylenecek olursa: “bilgi kipliği → isteme kipliği”.

2. Olasılık: İstek işlevli bir işaretleyicinin varsayımsallık kurucusu (doğal olarak koşul cümlesi üreticisi) olma işlevini kazanmasıdır. Bir EYLEM’in gerçekleşmesini istemek ve dilemek beraberinde o EYLEM’in gerçekleşmesi hâlinde neler olacağını da düşünmeyi ve dile getirmeyi (yani varsayımsallığı) mümkün kılacaktır.

1. aşama: bitimli istek işaretleyicisi → **2. aşama** bitimsiz istek işaretleyicisi
→ **3. aşama** bitimsiz varsayımsallık işaretleyicisi (yani koşul işaretleyicisi)

Burada belirtilen aşamalandırma ise “önce istekte (dilekte) bulunma sonra varsayımda bulunma” şeklindedir; yani yine kiplik terimleri bağlamında söyleyecek olursak birinci olasılığın tam tersidir: “isteme kipliği → bilgi kipliği”. Bu ikinci olasılık, özellikle ikinci aşamasının (yani “bitimsiz istek işaretleyicisi” olma aşamasının) hem çağdaş hem de tarihî tanıklarla desteklenmesi sebebiyle güçlü bir açıklama adayı olmaktadır; en azından söz konusu cümle türü [aşağıda (13)a örneği gibi] ilgili tartışmalarda mutlaka ele alınmalıdır:

- (13) a. *(Keşke) Ders bitse ve gitsem / (Keşke) Ders bitse de gitsem.*
 b. *Yimek pişse yisek.* (Yaylagül 2002: 442)
 c. *Bedeni ağır düşse qan aldura.* (Adamović 1985: 280)
 d. *Türkçe bilseydüm eydeydüm size sırları.* (Adamović 1985: 297)
 e. *Eger ol sözde olaydı endişe hiç gönül bağlamayayduq ol işe.* (Adamović 1985: 299)

(13)a cümlesi (yukarıda A_2 türünde olduğunu belirlediğimiz cümlelerden biri olarak, bk. s. 24) iki dilek cümlesinden (ders bitse ve gitsem) oluşmakta; bununla birlikte ikisi arasında bir neden-sonuç ilişkisi de kurulmaktadır. Bu cümlenin ikinci versiyonunda *da* parçacığının *ders bitse* cümlesini bağımlı cümle kıldığını kabul edersek (ya da en azından bağımlı cümle olarak kabul etmemizi engelleyip engellemediğini tartışmayı bir kenara bırakırsak) söz konusu iki dilek cümlesi ($A_2 \rightarrow A_2$) arasındaki neden-sonuç ilişkisinin bir $A_1 \rightarrow B$ ilişkisine, yani tahmin/yorum cümlesi olan bir B cümlesinin de söylenmesini mümkün kılmaya evrilebileceğini düşünebiliriz. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu spekülasyon için herhangi bir tanıklama yapamamakla birlikte şu sonuca varabiliyoruz: Günümüz

Türkçesine koşul cümleleri ile aktarabileceğimiz ve Eski Anadolu Türkçesine tarihlenen (13)c, d ve e cümlelerindeki istek işaretleyicisi $\{-(y)A\}$ 'nın üst cümlede ve hatta e'de görüldüğü üzere hem bağımlı hem de üst cümlede kullanılmasının söz konusu tartışmaya dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu örnekler farklı bir istek işaretleyicisinin de koşul cümlesinde hatta karşıolgusal koşul cümlesinde (d ve e örnekleri) kullanılabildiğini göstermektedir. Rentzsch de (13)e gibi bağımlı ve üst cümlesinde $\{-(y)A\}$ bulunan ve 17. yüzyıl Azerbaycancasına ait olan bir koşul cümlesi çerçevesinde istek \rightarrow koşul (optative \rightarrow conditional) gelişiminin Türk dilleri için örneklenmiş olduğunu belirtmektedir; daha doğrusu bu ekin, Eski Türkçe öngörülülük işaretleyicisi (yani geleneksel terminolojiyle gelecek zaman işaretleyicisi) $\{-GAy\}$ 'dan gelmesinden hareketle prospective \rightarrow optative \rightarrow conditional gelişimini kabul eder (2015: 218-219).

1.6. DİLBİLGİSEL ZAMAN VE GÖRÜNÜŞ

Karşıolgusal cümlelerde farklı görünüş-zaman-kiplik işaretleyicileriyle birlikte kanıtsallık (dolaylılık) işaretleyicisi $\{imiş\}$ de kullanılmaktadır. Bu çalışmada yer yer söz konusu işaretleyicilerin nasıl bir kombinasyonla ve ne tür işlevlerle karşıolgusal cümlelerde bulduklarına, ayrıca EYLEM'lerin kılınış yapılarının etkili olup olmadığına değinileceği için bu bölümde dilbilgisel zaman ve görünüş hakkındaki temel bilgiler paylaşılacaktır.

Alanyazında dilbilgisel zaman ve görünüşün ne tür fiil çekim kategorileri olduğu hakkında (kısmen) görüş birliği olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu bakımdan ikisi için durum kipliğe kıyasla daha az tartışmalıdır. Görüşler arasındaki farkların belirli alt sınıflandırma ve terminolojik ayrılıklar olduğu görülmektedir. Ana hatlarıyla dilbilgisel zaman (tense), EYLEM'in, konuşma anına veya ayrıca ikincil bir yönelim (oryantasyon) noktasına göre zamansal konumlandırılışının fiil çekimiyle gösterilmesidir. Bilindiği üzere böyle bir konumlandırma en basit hâliyle konuşma anı yönelim noktası kabul edilmişse konuşma anını içerecek şekilde (şimdi), konuşma anından öncesine (geçmiş) ve konuşma anından sonrasına (gelecek) yapılır¹⁸.

¹⁸ Türkçede konuşma, olay ve referans zamanı ilişkisi için bk. Akşehirli 2010.

Görünüş (grammatical aspect, viewpoint aspect) ise konuşurun EYLEM'in gerçekleşmesine yönelik, daha doğrusu onun başlangıç ve bitiş sınırlarına, süreğine veyahut bir bütün olarak tamamına bakışını işaretleyen fiil çekimidir (Uğurlu *aspect* için “bakış” terimini önermiştir; bk. 2003). Görüldüğü üzere dilbilgisel zamanda olduğu gibi bir öncekilik-sonrakilik ilişkisinden bahsedemeyiz; bu ancak ikincil olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Lars Johanson'un [1971 (2016), 1994, 2000] görünüş ve zaman çekimi hakkındaki teorik yaklaşımından hareket edilmiş ve yine bu yaklaşımı esas alarak yazılan Uğurlu 2003, Karadoğan 2009, Aydemir 2010, Rentzsch 2015, Aslan Demir 2016'dan faydalanılmıştır.

Johanson; kılımış, görünüş ve zamanı birbiriyle iş birliği içinde gördüğünden bir görünüş-zaman sisteminin (aspectotemporal system, Alm. Aspektotempora) varlığını kabul eder. Araştırmacı, dilbilgisel zamanı önceleyip geri kalan farklılıkları görünüşle açıklamanın Avrupa dillerindeki özde benzer özelliklerin farklı anlaşılıp farklı sınıflandırılmasına sebep olduğunu düşündüğü için için görünüşü temel aldığı belirir; zira görünüş, dilbilgisel zamana göre daha eskicil görünmekte, bazı dillerde dilbilgisel zaman değil de görünüş farklılıkları belirleyici olmaktadır (2000: 34). Gerçekten de aşağıda göreceğimiz üzere geleneksel dilbilgisinin şimdiki zaman, geniş zaman, belirli ve dolaylı geçmiş zaman ya da gelecek zaman olarak “zaman” ile adlandırdığı fenomenler ilgili analizde “zaman” olarak kabul edilmezler, en azından birincil değildirler. Johanson'un görünüş-zaman teorisinin anlaşılabilmesi için genel hatlarıyla dört kavram üzerinde durmak gerekmektedir: **a. kılımış**, **b. EYLEM'e bakış** (sınırlarına, süreğine, bütününe vb.), **c. odaklılık** ve elbette **d. dilbilgisel zaman**; b ve c görünüşün temel birleşenidirler.

a. Kılımış (lexical aspect, actionality, actional content, internal phase structure, Alm. Aktionsart), bu çalışmada kısaca EYLEM olarak adlandırdığımız ve çekime girmemiş (yani görünüş-zaman-kiplik işaretleyicilerinden bağımsız olan) ama özne ve diğer tümleçlere sahip olabilen EYLEM'in iç zamansal evre yapısıdır (internal phase structure)¹⁹. Görünüşte olduğu gibi konuşurun EYLEM'e bakışının yöneldiği bir yönelim

¹⁹ Yukarıda 2. dipnotta (s. 6), Johanson'un eylem öbeği (actional phrase) teriminin bu çalışmanın temel terimlerinden birisi olarak (= EYLEM) kabul edileceği belirtilmişti. Şimdi bu vesileyle ilgili terim üzerinde biraz daha durabiliriz. Görüldüğü üzere *actionality* “kılımış”a karşılıktır; bu durumda Uğurlu'nun (2003) *actional phrase* için “kılımış birliği” tercihi (ve bundan hareketle kılımış öbeği demek) daha doğruymuş gibi görünebilir ancak örneğin Johanson 2000'de “kılımış” için *actionality* ve daha özel olarak *internal phase*

noktası ya da dilbilgisel zamandaki gibi EYLEM'in, bir yönelim noktasına göre konumlandırılması kılınış için geçerli değildir; kılınış EYLEM'e içkindir. Temelde iki tür kılınış vardır: *dönüşümlü* (transformative) ve *dönüşümsüz* (nontransformative). Dönüşümle anlatılmak istenen, EYLEM'in gerçekleşmiş kabul edilebilmesi için kritik önemde olan bir sınırının (başlangıç ya da bitiş) aşılmasının gerektiğidir; bir EYLEM'in başlangıç veya bitiş sınırları bu anlamda öneme sahipse kritik dönüşüm noktaları olarak kabul edilirler; bu EYLEM'ler sırasıyla ön dönüşümlü (initiotransformative) ve son dönüşümlü (finitransformative) olarak adlandırılırlar. Son dönüşümlüler anlık (momentaneous) (*hapşırmaq, bulmaq* vb.) ve anlık olmayan (nonmomentaneous) (*bozulmaq, donmaq, ölmek* vb.) şeklinde sınıflandırılır; ikincisinde dönüşümü hazırlayan bir sürecin (course, cursus) varlığı da hissedilirken ilkinde bu yoktur; anlık olanlarda belirgin bir sürekle olmadan ani bir gerçekleşme söz konusudur. Ön dönüşümlülerde başlangıç sınırı dönüşümün gerçekleştiği kritik noktadır ancak bu defa ikinci evre olarak sınır aşıldıktan sonraki bir sürekle de söz konusudur; *uyumak* (uykuya dalmak + uymayı sürdürmek), *oturmak* (bir yere oturmak + bir yerde oturmaya devam etmek), *yatmak* (bir yere yatmak + yatmaya devam etmek) vb. Dönüşümsüz EYLEM'lerde ise sınırlardan herhangi birisi gerçekleşmenin ölçütü olarak öne çıkmaz, sürekle ön plandadır (*yazmak, beklemek, yürümek* gibi); dönüşümsüzler de dinamik (*büyümek* gibi başlangıcından itibaren aşamalı bir değişme bildirirler) ve dinamik olmayan (*sevmek, bilmek* gibi durağan ve bütünüyle homojendirler) şeklinde iki gruba ayrılırlar. Ayrıca EYLEM'lerin kılınış özelliklerine çeşitli etkilerle (sınırlama, tekrarlama, farksızlaştırma) müdahale edip onları değiştirmek (recategorization), bir başka deyişle dönüşümlüleştirme veya dönüşümsüzleştirme mümkündür (bk. Johanson 2000: 66-76, Karadoğan 2009: 41-67).

Kılınışla ilgili son bir not olarak onun görünüş-zaman ile olan etkileşimine kısaca değinmeliyiz. EYLEM'ler sahip oldukları kılınış özellikleri sebebiyle aynı görünüş işaretleyicisine farklı tepkiler verebilmektedir. Bunun en dikkat çekici örneği ön dönüşümlü EYLEM'lerdir: Bir sınır sonrası işaretleyicisi olarak {-mİş}, son dönüşümlü EYLEM olan *ölmek* fiil tabanına eklendiğinde (= ölmüş) ölmenin gerçekleştiği ama bir

structure kullanıldığı ve bunun eylem öbeğinin (actional phrase) eylemsel içeriği (actional content) demek olduğu görülecektir. Bir başka deyişle kılınış, eylem öbeği demek değildir, eylem öbeğinin bir özelliğidir. Bu sebeple eylem öbeği (= EYLEM) terimini kullanmakta bir mahzur görmüyoruz.

yandan da devam ettiği anlaşılır; bunun aksine bir başlangıç dönüşümlü taban olan *uyumak* fiiline eklendiğindeyse (= uyumuş) söz konusu kılınış özelliği sebebiyle ilk evrenin (= uykuya dalma) gerçekleştiği, süreğin ise devam ettiği anlaşılır (= uyumayı sürdürüyor)²⁰.

- b. EYLEM’e bakış:** Konuşur EYLEM’e görünüş işaretleyicilerinden birini getirmeyi seçebilir ve böylece Johanson’un deyimiyle görünüş öbeği (aspect phrase) üretmiş olur (2016: 51). Araştırmacı kesin bir biçimde kılınış ve görünüşü birbirinden ayırır; görünüş işaretleyicileri EYLEM’e ve EYLEM’in sahip olduğu kılınışa (sınırlarıyla ilişkili olarak) farklı bakış seçenekleri sunar; bu işaretleyiciler EYLEM’de yer alan olayın türünü belirleyemez, onun anlamına katkıda bulunamaz, ontolojik özelliklerini ifade edemez ve EYLEM’in içeriğini (kılınış da buraya içkindir) değiştiremezler (2000: 31). Konuşur görünüş işaretleyicileri arasından yaptığı seçimle²¹ EYLEM’i başlangıç ve bitiş sınırları arasında (= sınırlararasılık; ör. *yazıyor, yazmakta*) veya kritik sınırı aşmış olarak (= sınır sonrasılık; ör. *yazmış*); süreği (cursus) ve sınırları öne çıkarmadan topyekûn olarak (ör. *yazdı*), konuşma anında ya da ikincil bir zamansal yönelim noktasında etkisi (yoğunluğu) devam ediyor olarak (=odaksız sınır sonrasılık; ör. *has written, had written*) ve diğer bakışlarla adeta sunar. Bir diğer görünüş türü de EYLEM’e belirli bir yönelim noktasından (bu konuşma anı da olabilir) sonrası için henüz gerçekleşmemiş (ve öngörülen, niyet edilen, beklenen vb.) olarak bakmaktır; öngörülülük (prospectivity) olarak adlandırılan bu bakışta zamansal ve kiplik nüanslar bir arada olabilir (2000: 36).

Johanson’un sadece Türk dilleri için değil örneğin bütün Avrupa coğrafyası dillerini incelerken de kullandığı (bk. 2000) bu yaklaşım alanyazında yaygın olandan farklı bir terminolojiye sahiptir. Örneğin şu terimler karşılaştırılabilir (birinciler gelenekselken

²⁰ Son olarak, Johanson’un terminolojisinin Türkçeye ilk çevirisi olan Uğurlu 2003 ve onu temel alan Karadoğan 2009’da kılınış türlerinin *sınır vurgulayan, sınır vurgulamayan, ön sınırı vurgulayan, son sınırı vurgulayan* şeklinde; Johanson 1971’in çevirisi olan Johanson 2016’da *dönüşümlü, dönüşümsüz, başlangıç ve bitiş dönüşümlü* olarak çevrildiğini belirtmeliyiz.

²¹ Bununla tam bir serbestlik ve öznellik kastedilmemektedir, genellikle sanıldığı aksine görünüş (ve kılınış) tam bir öznellik veya nesnellik bildirmezler; bağlamın ve söylem türünün getirisi olan “doğal” terimler söz konusudur (Johanson 2000: 31). Kılınış ve görünüşün öznellik-nesnellik bakımından karşılaştırılması için ayrıca bk. Aslan Demir 2016: 23-25.

ikinciler Johanson'un terminolojisine aittir): *bitmemişlik* (imperfective) / *sınırlar arasılık* (intraterminal), *bitmişlik* (perfective) / *sınır sonrasılık* (postterminal); *ilerlemeli bitmemişlik* (progressive) / *yüksek odaklılık* (high-focal) *sınırlar arasılık*; *alışkanlık bildiren* (habitual) / *odaksız olmayan* (non-focal) vb. Ayrıca fiil çekimleri görünüş özelliklerine sahip olup olmama bakımından artı (+) ve eksi (-) ile işaretlenerek (= karşıtlıklar temelinde incelenerek; bk. Aslan Demir 2016: 40-42) ve de kapsama ilişkilerini belirtmek için yay ayraç kullanılarak gösterilirler. Eğer bir dildeki herhangi bir görünüş türü karşıtı ile var olmuyorsa yansız (neutral) olarak kabul edilir ve ° ile işaretlenir: ör. +SS°, +SNA° vb. (Johanson 2000: 33). Son olarak, Aslan Demir'in (2016) sınır öncesine bakış (preterminality) olarak tespit ettiği bir görünüş türünü tasnife eklediğini bir not olarak belirtmeliyiz.

- c. Odaklılık:** İlgili analizde öne çıkan bir diğer kavram da “odaklılık”tır (focality). Buna göre konuşurun EYLEM'e bakışı, örneğin konuşma anında (ya da ikincil bir yönelim noktasında) daraldıkça söz konusu EYLEM'in gerçekleşmesini (ya da durumun devam eden etkisini) sunuşu da yoğun bir hâl alacaktır. Görünüşler; odaklı (ör. *yazar*), düşük odaklı (ör. *yazıyor*) ve yüksek odaklı (ör. *yazmakta*) şeklinde derecelendirilirler. Yüksek odaklı işaretleyiciler tarihi gelişimleri sonucunda odaklı işaretleyicilere evrilebilirler (bk. Johanson 2000: 99-101).

Johanson, geleneksel olarak “perfect” görünüşü ile adlandırılan İng. *has written, had written* çekimlerini de odaklılıkla açıklamaktadır: Sırasıyla -GÇŞ (+SS^{düş.odak.}) ve +GÇŞ (+SS^{düş.odak.}). Bilindiği üzere bu yapılar EYLEM'leri (çok genelleştirerek söylersek) geçmişte olup yönelim noktasında ilgisini, yoğunluğunu ve etkisini sürdürüyor olarak sunarlar²².

- ç. Dilbilgisel zaman:** Yukarıda belirtildiği gibi Johanson görünüş-zaman için öncelikli olanın görünüş olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan incelemelerinde dilbilgisel zaman (tense) terimini de çok az kullanmaktadır. Söz konusu analiz sadece +GÇŞ ve -GÇŞ ayrımını kabul eder; örneğin -GÇŞ (+SNA^{odaksız}) işaretleyicisi kendiliğinden

²² Farklı bir görüş için bk. Declerck 2006: 108-110; araştırmacı geçmişin yanı sıra “şimdi öncesi” (pre-present) adını verdiği bir zamansal alanın varlığını kabul ettiği için söz konusu çekimleri görünüşle değil de dilbilgisel zamanla açıklamaktadır.

şimdiki zamanı üretmiş olacaktır. Zira özel bir geçmiş zaman işaretleyicisinin kullanılmamasıyla doğal bir biçimde şimdiki zaman anlamı üretilmiş olur; hatta uygun bağlam varsa geleceğe yönelik de (futate) olabilirler (2000: 35).

Son olarak ilgili analizde İngilizce ve Türkçe işaretleyicilerin görünüş-zaman sistemi bakımından nasıl tanımlandıklarını bazı örneklerle gösterelim:

İngilizce örnekler (Johanson 2000):

wrote: +GÇŞ (-SS (-SNA)); *was writing*: +GÇŞ (-SS (+SNA^{yük.odak.}));
writes: -GÇŞ (+SNA^{odaksız}); *is writing*: -GÇŞ (+SNA^{yük.odak.});
has written: -GÇŞ (+SS^{düş.odak.}); *had written*: +GÇŞ (+SS^{düş.odak.});
has been writing: -GÇŞ (+SS (+SNA^{yük.odak.}));
had been writing: +GÇŞ (+SS (+SNA^{yük.odak.}));
will have written: -GÇŞ (+ÖNG (+SS^{düş.odak.})),
would have written: +GÇŞ (+ÖNG (+SS^{düş.odak.}))

Türkçe örnekler (Johanson 1994, 2000):

yazıyor: -GÇŞ (+SNA^{düş.odak.}); *yazmakta*: -GÇŞ (+SNA^{yük.odak.});
yazar: -GÇŞ (+SNA^{odaksız}); *yazıyordu*: +GÇŞ (+SNA^{düş.odak.});
yazmaktaydı: +GÇŞ (+SNA^{yük.odak.}); *yazardı*: -GÇŞ (+SNA^{odaksız}); *yazdı*: -SS (-SNA);
yazmış: +SS (-SNA); *yazmıştı*: +GÇŞ (+SS (-SNA));
yazacak: -GÇŞ (+ÖNG); *yazacaktı*: +GÇŞ (+ÖNG)

1.6.1. Türkçede Dilbilgisel Zaman, Görünüş ve Kiplik İşaretleyicileri

1.6.1.1. Tek İşlevlilik-Çok İşlevlilik

Öncelikle Türkçede görünüş-zaman-kiplik çekimi hakkında bazı temel noktalar üzerinde durmak istiyoruz. Bunlardan birincisi işaretleyicileri tek mi çok işlevli mi kabul etmek gerektiği üzerinedir. Herhangi bir teorik ön kabule sahip olmadan Türkçe fiil çekimi incelendiğinde dahi işaretleyicilerin çok işlevli mi tek işlevli mi tanımlanması gerektiği konusunda karar vermek zorunda kalırız. Tek işlevle açıklama denemeleri (ör. bk.

Uzun 2015) işaretleyicilerin işlevsel kökenlerini tespit etmek için mühim olsa da eş zamanlı bir incelemede katı bir tutum takınmak gerekli de olmayabilir. Bunu **a. yazıyor** ve **b. yazıyordu** örnekleri üzerinden tartışalım:

Her iki sözcükte de {-I}yor} işaretleyicisi ortaktır. Eğer çok işlevlilikle açıklama yapmayı tercih edersek bu işaretleyiciyi a’da şimdiki zaman olarak adlandırır ve b için yeni bir işlev ve isimlendirme bulmak zorunda kalırız; zira b açıkça görülüyor ki geçmiş zamandadır. Bu durumda a için örneğin *şimdiki zaman*, b için *sınırlar arası görünüş* denilebilir ancak bu sefer de söz konusu işaretleyicinin her iki durumda gerçekten farklı işlevleri olup olmadığını tespit etmemiz, neden birine şimdiki zaman diğerine sınırlar arası görünüş dediğimizi açıklamamız gerekir. Diğer bir yol da bu işaretleyicinin a ve b’de gerçekten de aynı işleve sahip olduğunu kabul ederek tek bir adlandırmayı kullanmaktır. Geleneksel dilbilgisinin aslında bunu yaptığını (*şimdiki zaman*, *şimdiki zamanın hikâyesi*, *geçmişte şimdiki zaman* vb.) fakat işlevi yanlış tespit ettiğini söylemek mümkündür; *geçmişte şimdiki zaman* ya da *şimdiki zamanın hikâyesi* demek yeterince doğru ve açıklayıcı değildir. Tahmin edileceği üzere görünüş-zaman yaklaşımında a örneği -GÇŞ (+SNA), b ise +GÇŞ (+SNA) olarak (ya da yaygın görünüş terimi *bitmemişlik* ile) açıklanabilmektedir; bir başka deyişle {-I}yor} işaretleyicisinin hem a’da hem b’de işlevi aynıdır. Yukarıdaki a örneğinin şimdiki zaman olarak anlaşılması ise aslında konuşma anı yönelim noktası olarak belirlendiğinde odaklı sınırlar arası işaretleyiciler için beklendiği bir sonuçtur (bk. Johanson 2000: 92). Böylelikle bu işaretleyicinin her iki kullanımının tek bir işlevle, tek bir belirleyici özellikle adlandırılabilmesi mümkün olmaktadır. Hatta *Yarın gidiyorum* gibi bir cümlede {-I}yor} işaretleyicisinin kabul edilebilir olması da hem -GÇŞ hem de +SNA olmasıyla ilgilidir, ancak unutmamak lazım ki geleceğe yönelik bu ifade aslında “yarın” belirteci ile söz konusu zamansal gönderime sahip olmaktadır; söz konusu işaretleyicinin bir gelecek zaman işaretleyicisi olduğunu söylemek mümkün değildir.

{-I}yor} işaretleyicisi çerçevesinde tek işlevli açıklamanın başarılı olduğunu gördük fakat bu yaklaşımın zayıf yönü örneğin (çeşitli konumlardaki durumu ile) {-miş} eki ve {miş} koşacı karşılaştırıldığında karşımıza çıkar. Her iki işaretleyicinin de ortak kaynaktan geldiği açıktır ancak eş zamanlı bir analizde {miş}’in diğerinden farklı olarak zamansal ve görünüşsel herhangi bir işlevinin olmadığı, sadece kanıtsallık (dolaylılık) bildirdiği görülür (Csató 2000: 38). Bilindiği üzere *yazmış* sözcüğündeki işaretleyici sınır

sonrasılık, (bu özelliğinden kaynaklandığı düşünülen) kanıtsallık ve geçmiş zaman bildirir; öte yandan {-mİş}'ın *yazmış oldu* ve *yazmıştı* örneklerindeki konumlarında bu defa kanıtsallık (dolaylılık) bildirmediğini gözlemliyoruz. O hâlde bu işaretleyicinin tek bir işlevden ziyade işlevlerinin olduğunu kabul etmek zorundayız: a. *yazmış* (+GÇŞ, +SS, +kanıtsallık), b. *yazmış oldu* ve *yazmıştı* (+SS), c. *yazıyormuş* (+kanıtsallık)²³. Bu kısa tartışmadan çıkan sonuç tek ve çok işlevli açıklamaların her ikisinin de dezavantajlara sahip olduğudur. Fiil çekiminde kullanılan işaretleyicilerin çoğunlukla baskın işlevleri olduğunu kabul etmekle birlikte (o ya da bu sebeplerle) farklı işlevlere evrilebildiklerini tespit etmek durumundayız. Farklı işlevlerin anlamsal kökenleri ikna edici bir biçimde açıklanabilse de bu, mevcut çok işlevliliği göz ardı etmek için yeterli değildir.

1.6.1.2. Geçmiş Zaman

Bir diğer önemli nokta da Türkçede kaç dilbilgisel zaman işaretleyicisi olduğu sorusunun cevabıdır. Bilindiği üzere geleneksel (ve geniş kamuoyunca da kabul edilen) genel bilgi Türkçede geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman işaretleyicilerinin olduğu yönündedir. Ancak sadece {idi} koşacını dilbilgisel zaman işaretleyicisi olarak kabul eden araştırmacılar vardır (ör. bk. Johanson 1994, Rentzsch 2010, Jendraschek 2011, Uzun 2015). Bu çalışma kapsamında detaylı bir tartışma yapmak mümkün değil; ancak söz konusu araştırmacıların farklı hareket noktaları ya da kullandıkları farklı terminolojiler olsa da geleneksel olarak geçmiş zaman eki olarak kabul edilen {-DI}'yı ve şimdiki zaman eki {-(I)yor}'u görünüşle [sırasıyla *bitmişlik* veya -SS (-SNA); *bitmemişlik* veya -GÇŞ (+SNA^{düş.odak.})], gelecek zaman eki {-(y)AcAK}'ı ise görünüş (öngörülülük) veya kiplikle açıklamaktadırlar. Bu işaretleyicilerin zamansal gönderimleri, ilgili birincil işlevlerinin deyim yerindeyse şaşırtmayan sonuçlarıdır.

²³ {imiş} işaretleyicisinin sadece kanıtsallık bildirdiği düşüncesini *Dün saat bir civarında parkta yürüyormuşsun, tanıklar ve kamera kaydı var.* sözcesinden hareketle tartışmaya açmayı deneyebiliriz. Bu ve benzer örneklerden hareketle {imiş}'in kanıtsallığın yanı sıra geçmiş zaman işaretleyicisi de olduğunu iddia edebilir miyiz? {imiş}'in görünüş-zaman bakımından yansız olduğu kabul edilirse ilgili cümledeki geçmiş zaman anlamının cümledeki belirteçlerden kaynaklandığını kabul etmemiz gerekir (ki öyle görünmektedir). Gerçekten de tek başına *Parkta yürüyormuşsun* cümlesinin hiçbir bağlamsal değerlendirme imkânı olmadığına şimdiki veya geçmiş zamanı işaret edip etmediğini (tam bir kesinlikle) anlayamayız: [*Şimdi/ dün*] *parkta yürüyormuşsun*. Konumuzla ilgili olmasa da örneğin {-(y)An} işaretleyicisinin de zamansal yansızlığa sahip olduğunu hatırlatabiliriz: [*Şimdi/ dün/ yarın*] *gelen öğrencilerin listesi hazır mı?* Özetle bu örnek bizatihi {-(I)yor}'un sınırlar arasılık ve {imiş}'in kanıtsallık bildirdiğini göstermektedir.

Yukarıda kısaca {-I}yor}'un durumuna değinmiştik; {-DI}'nın görünüş işaretleyicisi (Johanson 1994 ve 2000, Rentzsch 2010, Jendraschek 2011, Uzun 2015) olarak kabul edilmesinin temel sebebi ise hem geçmiş zaman bildirmediği durumların varlığı (bk. Rentzsch 2010) hem de {idi} ile kullanılabilir olmasıdır (ör. *yazdıydı*). Söz konusu araştırmacılar bu durumda {idi}'nin kullanılmasının +GÇŞ'yi, kullanılmamasının da -GÇŞ'yi bildirdiğini kabul ederler (İşaretleyicinin kullanılmaması örneğin Jendraschek 2011, Uzun 2015'te *sıfır biçimcik* olarak adlandırılır.). Bu bağlamda {idi}'nin de sınıldığının aksine her durumda geçmiş zamanı işaretlemediğini veyahut bunun tartışmaya açık olduğu örneklerin varlığını hatırlatmalıyız. Örneğin *Yarın gelseydin konseri kaçıracaktın*. gibi *yarın* belirtecine de sahip olan bir karşıolgusal koşul cümlesinde {idi}'nin gerçekten geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kullanılmış olup olmadığı tartışmalıdır. Sonuç olarak bu çalışmada {idi} koşacının yanı sıra {-DI} ve {-mİş} işaretleyicilerinin de eğer bitimlileştirici (krş. Aydemir 2010'da "yüklemleştirici") konumda yer alıyorsa geçmiş zaman bildirdikleri kabul edilecektir.

1.6.1.3. Gelecek Zaman

Karşıolgusal B cümlelerinde sıklıkla {-(A/I)rdI} ve {-(y)AcAktI} işaretleyicilerinin kullanılması sebebiyle gelecek zaman hakkında da kısa bir tartışma yapmak yerinde olacaktır. Gelecek çekiminin epistemik bir nüansa sahip olduğu açıktır. Bybee ve diğerleri (1994) epistemik kesinlik bakımından kesin gelecek (future certainty) ve olası gelecek (future possibility) ayrımında bulunur (248); ayrıca gelecek zamanın niyet (intention) ve tahmin (prediction) anlatmakla dilbilgisel zamandan çok (kendi tasniflerindeki) eyleyici odaklı kipliğe ve bilgi kipliğine benzediğini de vurgularlar (280). Declerck de gelecek zamanı hem zamansal hem de kiplik anlamlarıyla birlikte değerlendirir fakat örneğin *The train will arrive at 7.32 (Tren saat 7.32'de varacak.)* cümlesinde EYLEM'in (başka bir amaca sahip olunmaksızın) sadece zamanda konumlandırıldığını, kiplik nüansın varlığını kabul etmekle birlikte (sonuçta henüz gerçekleşmemiş bir EYLEM hakkında konuşulmak-

tadır) bu örnekte *will* yardımcı fiilinin kullanılma amacının salt zamansal olduğunu düşünerek bunu “saf gelecek zaman” (pure future) olarak adlandırır; böylelikle İngilizce için bir dilbilgisel zaman olarak varlığını kabul etmiş olur (2006: 102-103)²⁴.

Türkçe özelinde ise örneğin Johanson, {-y)AcAk}’ın kiplik nüanslar taşıdığını ama {-A/Ir} gibi kesin olmama, belirsizlik (Alm. Unsicherheit) iletmediğini ifade etmiştir (1994: 255); araştırmacı {-y)AcAk} biçimini öngörülülük işaretleyicisi (prospective) olarak adlandırmaktadır (1994; 2000: 36). Benzer şekilde Rentzsch, bu işaretleyiciyi “görünüşsel kiplik”in (viewpoint modality) bir üyesi olarak tanımlar; araştırmacıya göre tıpkı {-DI} gibi -SS (-SNA) olan işaretleyici, {-DI}’dan farklı olarak bildirme (indicative) özelliğine sahip değildir ve bu sebeple çeşitli kiplik anlamlar için kullanılır (2015: 17). Jendraschek (2014) {-y)AcAk}’ı öngörülülük (prospective), {-A/Ir}’ı eğilim (dispositive) bildiren görünüşler (aspect) olarak adlandırmıştır. Araştırmacı Türkçede şimdiki zamanı sıfır biçimikle tanımladığı için örneğin *gid-ecek-Ø-sin*’i taban-öngörülülük görünüşü-şimdiki zaman-kişi olarak analiz eder. Söz konusu çalışmada {-y)AcAk} ve {-A/Ir}’ın çeşitli kullanımlarını sınıflandırılmış bir şekilde görmek mümkündür (araştırmacının Türkçede dilbilgisel zaman ve görünüş hakkındaki analizi için ayrıca bk. Jendraschek 2011). Göksel ve Kerslake ise {-A/Ir} işaretleyicisini dilbilgisel zaman veya görünüş değil, kiplik başlığı altında değerlendirmekte ve {-y)AcAk}’ın gelecek zaman dışında tahmin, talimat gibi kiplik kullanımlarının bağlama bağlı olduğunu düşünmektedirler (2005: 338).

Bu bakımdan Türkçede {-I)yor}, {-I)yor olacak}, {-mİş olacak} işaretleyicilerini bir kenara bırakırsak temelde iki işaretleyicinin farklı kiplik nüanslarla gelecek zamana gönderimde bulunduğunu tespit ediyoruz. Aşağıdaki açıklama denemelerinde EYLEM’in zamansal konumlandırılmasının yanı sıra kiplik nüanslara vurgu yapıldığı da göze çarpacaktır; söz konusu işaretleyicilerin sadece geleceği işaretlemekle ilgili işlevleri üzerinde

²⁴ Araştırmacı İng. “will” yardımcı fiilinin yine gelecek zaman içinde değerlendirdiği ama farklı öznellik değerlerine sahip olan kullanımlarını ise *prediction* ve *predictability* olarak adlandırır; Declerck’in gelecek zamanla ilgili görüşleri DvR 2001’de de yer almaktadır: s. 133-137. Palmer ise “will” yardımcı fiilinden ziyade “be going to” yapısını gelecek zaman olarak kabul etme eğilimindedir (2001: 104). Declerck de “be going to”nun kimi kullanımlarının gelecek zaman olarak kabul edilebileceğini teslim eder (2006: 107). Görüldüğü üzere İngilizcede gelecek zamanın varlığı hakkında görüş birliği yoktur.

durulmuştur; $\{-(y)AcAK\}$ bağlamsal etkilerle farklı oranlarda kiplik nüanslar taşısa da temelde gelecek zaman işaretleyicisi olarak kabul edilebilir:

- (14) 1. $\{-(y)AcAK\}$: Bir EYLEM'in konuşma zamanından sonra gerçekleşmesine ilişkin kesin bir öngörüü ya da söz konusu EYLEM'in önceden karar verilmiş veya planlanmış olduğunu iletmek için kullanılır. Böylelikle aşağıdaki a örneğinde görüldüğü üzere (sıklıkla) EYLEM'i sadece zamansal açıdan konumlandırmak için kullanılan bir işaretleyici olma niteliğine sahiptir.
2. $\{-(A/I)r\}$ Bir EYLEM'in konuşma zamanından sonra gerçekleşmesine ilişkin tahminde bulunmak (= kesin bir öngörü, önceden karar verilmiş veya planlanmış olduğunu iletmemek), niyet (özellikle birinci kişilerde) ya da temenni ifade etmek için kullanılır. Bu kullanımlarını kiplikle ilişkilendirmek gerekmektedir.
- a. *[Biletteki kalkış saatini kontrol eden kişi konuşuyor.] Otobüs saat üçte kalkacak.*
- b. *[Otobüsün saat kaçta kalkacağını tahmin eden kişi konuşuyor.] Otobüs saat üçte kalkar.*

(14)b cümlesinde konuşur; a'da olduğu gibi EYLEM'in gerçekleşmesine yönelik daha olumlu ve kesinlik derecesi daha yüksek bir epistemik tutumdan ziyade bir tahmini veya temenniye dile getirmektedir; a cümlesi ise bir öngörü değil de EYLEM'in gelecekte gerçekleşeceği zamansal nokta hakkında herhangi bir kiplik anlamı öne çıkarmadan bildirimde bulunuyor görünmektedir; konuşur bilete yazılı kalkış saatine bakarak konuşmakta ve (başka bir niyete sahip olmadan) EYLEM'i sadece zamansal olarak konumlandırmaktadır. Bu örneği gelecek zaman olarak kabul etmek mümkündür. Elbette *Hava kapalı, yağmur yağacak.* gibi bir cümlede artık salt zamansal konumlandırmadan söz etmek çok daha zordur. Kısacası, tartışmaya açık olsa da Türkçede gelecek zaman işaretleyicisi olmanın tek adayı $\{-(y)AcAK\}$ 'tır. Ancak mümkün olduğunca tek işlev üzerinden açıklamaya çalışırsak yine örneğin a. *yazacağım* b. *yazacaktım* çiftleri $\{-(y)AcAK\}$ 'ı dilbilgisel zamanla değil görünüşle (öngörülülük) adlandırmamızı ya da "sonrakilik" gibi yeni kavramlar kullanmamızı gerektirecektir.

Öte yandan geleneksel dilbilgisinde "geniş zaman" (aorist) olarak adlandırılan $\{-(A/I)r\}$ işaretleyicisinin odaksız sınırlar arası görünüş özelliğine sahip olması onu bildirmeden ziyade olgusal olmayanın ifadesi için kullanılan bir işaretleyici olarak kabul etmemizi mümkün kılıyor; alanyazında bir kısmı görünüş, bir kısmı kiplikle ilişkilendirilen alışkanlık, rutin ve genel (generic) durumlar belirten bu işaretleyici aynı zamanda varsayımsal tahmin vb. kiplik anlamlar da iletebilmektedir. Yukarıda değindiğimiz B cümlelerinde (§ 1.5, s. 19) bu işaretleyicinin kullanılma sebebi de bizatihi bu nitelikleridir. Çalışmanın

ilgili bölümünde gelecek zaman ve karşılığusallık ilişkisini ele alırken bu işaretleyicilerin durumuna yeniden değineceğiz (§ 2.6, s. 109).

1.6.1.4. Birleşik Çekim

İşaretleyici sıralamasına geçmeden önce birleşik çekim (ör. *yazmıştı, yazmış oldu, yazı-verdi, yazabilmiş olması gerek* vb.) hakkında kısa da olsa bir tartışma yapılması yararlı olacaktır. Bilindiği üzere alanyazında *yazmıştı* birleşik çekim; *yazmış oldu* ise birleşik fiil (*yazmış ol-* şeklinde) ya da katmerli çekim (bk. Benzer 2008) olarak tanımlanabilmektedir; biz her ikisini de birleşik çekim olarak adlandıracağız. Birleşik çekimler bağımlı/bağımsız biçimbirimlerden ve enklitiklerden oluşabilirler. Türkçe gibi eklemeli bir dilde işaretleyiciler arasındaki sınırları tespit etmek ayrıca bir zorluk taşımaz. Bu işaretleyici kombinasyonları görünüş-zaman-kiplik çekiminin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu noktada özellikle fiil çekimi demekten kaçınılmıştır zira bu terim geniş anlamıyla olumsuzluk, kişi, çatı, sıfat-fiil, zarf-fiil ve ad-fiil işaretleyicilerini de içerecek şekilde kullanılabilir (tartışma için bk. Erdem 2011). Şimdi şu hususları vurgulayabiliriz:

- a. Görünüş-zaman-kiplik çekimi ile kastedilen şudur: Görünüş-zaman ve kiplik işlevler taşıyan işaretleyicilerin bir EYLEM'in temel kurucusu olan fiile (çekim kapsamında asıl fiil olarak adlandırabiliriz) eklenmesi ve bir kısmının fiili bitimlileştirmesidir. Bütün görünüş-zaman-kiplik işaretleyicilerinin bitimlileştirme özelliği olduğunu iddia edemeyiz: ör. {-(y)Abil-}.
- b. Birleşik çekimlerde ileri derecede dilbilgiselleşme/ekleşme örnekleri olabilir: *yazı-yordu* < *yazıyor idi*.
- c. Birleşik çekim kendisini oluşturan parçaların anlamsal bakımdan hem toplamı ama daha fazlasıdır; artık karşımızda yeni bir biçim ve onunla özelleşmiş yeni bir anlam/ işlev vardır. Mevcut işaretleyicilerin farklı bir anlamı (işlevi) bildirmekte yetersiz kaldığı durumda yeni işaretleyici kombinasyonlarının kullanıldığını teorik olarak kabul edebiliriz. Bu bakımdan *ol-* yardımcı fiili²⁵ (ve sınırlı örnekte *bulun-*) örnek gösterilebilir. Mesela *yazmıştı* ve *yazmış oldu, yazmazdı* ve *yazmaz oldu, yazmalı* ve

²⁵ Koşaç veya *koşaç fiili* (copular verb) de denilebilir; örneğin Karakoç “ekfiil” olarak adlandırmıştır (bk. 2007).

yazıyor olmalı birbirinden farklı anlamlara sahiptir. *Ol-* yardımcı fiilli birleşik çekimlerin görünüş-zaman çekimindeki yerleri ilgi çekicidir; *ol-* yardımcı fiilinin {-(-I)yor}, {(y)AcAK}, {-mIş}, {-(A/I)r} işaretleyicileri ve koşaçlarla kurduğu ilişki sonucunda üretilen görünüş nüansları için bk. Aslan 2012.

- ç. *Lazım, gerek, şart, mümkün* sözcüklerinin kullanıldığı yapıları da (*-mAsI lazım/ gerek, -sA gerek* vb.) kiplik çekiminin üyelerinden kabul etmek gerekmektedir. Bunları görünüş-zaman-kiplik çekiminin dilbilgisel üyeleri ile değerlendirmek yeterince tartışılmamış olsa da böyle bir deneme bir sonraki bölümde yapılmaya çalışılmıştır.

1.6.1.5. Görünüş-Zaman-Kiplik İşaretleyicilerinin Sırası

Bu bölümde Türkçede görünüş-zaman-kiplik işaretleyicilerinin konumları incelenecektir. Bu konuda Göksel ve Kerslake (2005: 77) ile Rentzsch'in (2010, 2013, 2015) görüşlerini tartışarak ilerleyeceğiz:

Tablo 5. Göksel ve Kerslake'ye göre (2005: 77) görünüş-zaman-kiplik işaretleyicilerinin eklenme sırası

1	2	3	4	5
-a	-abil- -ıver- -agel- -ayaz- -akal- -adur-	-dı -mış -sa -ar -acak -yor -malı -makta -a	idi imiş ise	-dır

Göksel ve Kerslake *bakamayabiliriz* gibi bir örnekteki -a'yı olanak eki (possibility suffix) olarak adlandırıp birinci konuma yerleştirmiştir. {-(-y)Abil} ise ikinci konumda yer alır. {-Dİr}'ın {idi}, {imiş} ve {ise}'den sonra konumlandırıldığı görülmektedir; araştırmacılar bununla ilgili olarak konuşma diline ait olduğu belirtilen *bitiriyormuştur* örneğini paylaşmışlardır (2005: 86). Ayrıca kişi eklerinin {-Dİr}'dan önce ama {idi}, {imiş} ve {ise}'den sonra gelmesi de (*yazmışsındır* ama *yazmışsan* gibi) bu dört koşacın aynı konumu paylaşmadıklarına ilişkin bir kanıt olabilir; fakat biz şimdilik (ikna edici bir veri elde edene kadar) {-Dİr}'ı diğer üç koşaçla birlikte aynı konumda ele almanın eş

zamanlı bir inceleme için daha tutarlı olacağını düşünmekteyiz. Şimdi Rentzsch'in yaklaşımına değinelim:

Araştırmacı, Göksel ve Kerslake gibi detaylı bir tablolaştırma yapmaz ancak incelemelerinde işaretleyicileri sıralanışları bakımından da ele almıştır. Ayrıca Türk dillerinde kiplik işaretleyicilerini tasnif ederken de işaretleyicilerin sırasını ve birbirlerini kapsama (scope) ilişkilerini ayırt edici özellik olarak kullanmıştır. Kipliği incelerken geliştirdiği modelde (Rentzsch 2013, 2015) EYLEM'e (*işlerin durumu* "states of affairs" terimini kullanır) sırasıyla *olay kipliği* (*event modality, MOD 1*) < *görünüş ve görünüşsel kiplik* (*viewpoint modality, MOD 2*) < *bilgi kipliği* (*epistemic modality, MOD 3*) < *dilbilgisel zaman ve kanıtsallık* üyelerinin eklendiğini savunur. Örneğin, MOD 2 dizisinin üyeleri birbirini dışlamakta ama MOD 1 ve MOD 3 ile aynı tabana eklenebilmektedirler. Bu dört grup işaretleyici oklarla da gösterildiği üzere semantik olarak kapsama ve kapsanma ilişkisine (= hiyerarşiye) sahiptirler. "Görünüşsel kiplik" (= MOD 2) adı ise bu kiplik üyelerinin ({-sA}, {-mAlI} vd.) görünüş işaretleyicileriyle ({-DI}, {-mIş}, {-(I)yor} vd.) aynı konumu paylaşıyor olmaları ve bu yüzden birbirlerini dışlayıp kapsayamamaları sebebiyle verilmiştir. Araştırmacı *Anlatabiliyor olması lazımdı* cümlesini şu şekilde analiz eder (Rentzsch 2010: 270'ten uyarlanmıştır):

anlat-	abil-	-iyor	olması lazım	-dı
FİİL	< (MOD 1)	< görünüş	< (MOD 3)	< (dilbilgisel zaman)

Görüldüğü üzere Rentzsch'in yaklaşımında morfosentaks ve anlam birlikte çalışmakta, işaretleyicilerin tanımlanmasında birlikte değerlendirilmektedir. Araştırmacı, özetle, Türk dilleri için üç temel kiplik türü (olay kipliği = MOD 1, görünüşsel kiplik = MOD 2, bilgi kipliği = MOD 3) tanımlamış, bunları kendi içinde de tasnif etmiştir. Böylece söz konusu sözdizimsel konumundan hareketle yeni bir kiplik adlandırması da (= görünüşsel kiplik) teklif etmiş olmaktadır. Araştırmacıya göre görünüş ve görünüşsel kiplik üyelerinin aynı konumda bulunmalarının nedeni her ikisinin de EYLEM'e belli bir bakış noktasından bakmasıdır; birincisi EYLEM'in sınırlarına, süreğine yönelik bakışı, ikincisi ise EYLEM'e yönelik kipsel tutumları belirtmektedir; görünüş ve görünüşsel kipliğin birbirini dışlamasının sebebi de aynı bakış noktasına sahip olmalarıdır. Bir diğer tespit de üçüncü konumdaki bilgi kipliği işaretleyicilerinin ilk iki dizi gibi EYLEM'i değil de önermeyi

(proposition) etkilediğine yöneliktir (bk. 2013: 154); örneğin *Şimdi Rüya uyuyor olmalı* cümlesinde bilgi kipliği işaretleyicisi *olmalı*, cümle (= Şimdi Rüya uyuyor.) üzerinde işlem yapmaktadır (2015: 19).

Tablo 6. Rentzsch'in (2010, 2013, 2015) zaman, görünüş ve kiplik işaretleyicileri sıralaması²⁶

EYLEM	< MOD 1 (olay kipliği)	< görünüş ve MOD 2 (görünüştüsel kiplik)	< MOD 3 (bilgi kipliği)	< dilbilgisel zaman ve kanıtsallık
	-abil- -masını iste- -ması gerek- -ması lazım vb.	-dı -mış -ar -acak -yor -sa -malı vb.	olması lazım olabilir olamaz olması gerek olmalı vb.	idi imiş

Bu tabloyla ilgili birinci nokta, Rentzsch'in MOD 1'in üyelerinden olduğunu belirttiği {-(y)Abil-} ve {-mAsı gerek-} işaretleyicilerinin (2013: 147) birbirini dışlamıyor olmasıdır: ör. *yazabilmesi gerekirdi*. Bu durumda ikisinin, sıralanışları ve konumları bakımından (anlam boyutunu değerlendirmiyoruz) MOD 1 adlı dizinin üyeleri olduğu tartışmalıdır (Araştırmacının işaretleyicilerin birbirini dışlamalarını sadece ikinci konum için açıkça ifade ettiğini bir not olarak belirtmeliyiz; aslında MOD 1 üyelerini MOD 2 ve MOD 3'ün kapsamına giriyor olmaları belirlemektedir; bu bakımdan MOD 1 bir dizi değil de MOD 2'den önceki bütün konumlar olarak da değerlendirilebilir.).

Bir diğer nokta da kiplik anlam taşımayan diğer *ol-* yardımcı fiilli birleşik çekimlerin de ilgili tabloda değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu açıdan *olmuş*, *olacak*, *olsa* vd. işaretleyicilerin Rentzsch'in sıralamasında üçüncü konumda yer alabileceklerini gözlemliyoruz. Aşağıdaki tabloda farklı analitik unsurlar da işin içine katılırsa işaretleyici sıralamasının nasıl olabileceğini göstermeye çalıştık:

²⁶ Kendi yayınlarında böyle bir tablo yer almasa da yukarıda paylaşılan bilgilerden hareketle hazırlanmıştır. Ses nöbetleşmeleri ise gösterilmedi.

Tablo 7. Türkçede bitimli fiiller için görünüş-zaman-kiplik çekimi tablosu

Asıl Fiil _{abil}		Kiplik Fiil _{abil}	1	OL _{abil}	Kiplik Fiil _{abil}	1	2
FİİL	-abil- (-amayabil-) (-mayabil-)	-ması gerek- -masını iste- vd.	-dı -(a/ı)r/-maz -yor -acak -mış -makta -malı -a -sa -sa gerek -ması gerek -ması lazım -mak zorunda -maya mecbur -ması şart -ması mümkün vd.	OL-	-ması gerek- -masını iste- vd.	ol-du ol-muş ol-acak ol-ur ol-uyor ol-abilir ol-malı ol-sa ol-sa gerek ol-ması gerek ol-ması lazım ol-mak zorunda vd.	idi imiş ise -dır
	-ıver- -adur- -akal- -agel- -ayaz- -ıp dur-						
				<i>değil</i>			

Bu tabloya göre görünüş-zaman-kiplik çekiminin hangi kombinasyonlardan oluşabildiğini aşağıdaki gibi örnekleyebiliriz:

- asıl fiil_{abil} + 1 : yazıyor, yazabiliyor
- asıl fiil_{abil} + 1 + 2 : yazıyordu, yazabiliyordun
- asıl fiil_{abil} + 1 OL_{abil} + 1 : yazabilmiş oldu, yazmış olabilir
- asıl fiil_{abil} + 1 OL_{abil} + 1 + 2 : yazabiliyor olsaydı, yazıyor olabilirdi
- asıl fiil_{abil} + kiplik fiil_{abil} + 1 : yazması gerekiyor, yazabilmesi gerekiyor, yazması gerekebilir
- asıl fiil_{abil} + kiplik fiil_{abil} + 1 + 2 : yazması gerekiyordu, yazabilmesi gerekiyordu, yazması gerekebilirdi
- asıl fiil_{abil} + kiplik fiil_{abil} + 1 OL_{abil} + 1 : yazması gerekmiş oldu, yazabilmesi gerekmez oldu, yazması gerekmiş olabilir
- asıl fiil_{abil} + kiplik fiil_{abil} + 1 OL_{abil} + 1 + 2 : yazması gerekmez olmuştu, yazabilmesi gerekmez olmuştu
- asıl fiil_{abil} + 1 + OL_{abil} + kiplik fiil_{abil} + 1 : yazıyor olması gerekmiş, yazabiliyor olması gerekir, yazmış olması gerekebilir

asıl fiil_{abil} + 1 + OL_{abil} + kiplik fiil_{abil} + 1 + 2 : yazıyor olması gerekirdi, yazabiliyor olması gerekirdi, yazıyor olması gerekebilirdi

Tablo 7, belirtildiği üzere analitik işaretleyicileri de içermektedir; bu işaretleyicileri (*ol-, değil, -sa gerek, -ması gerek-* vb.) böyle bir sıralamaya dâhil etmenin analizi zorlaştırdığı açıktır. *Ol-* yardımcı fiilinin kullanıldığı birleşik çekimler Aslan'ın detaylıca ele aldığı gibi (2012) farklı görünüş-zaman nüanslarına sahiptir. Rentzsch'in bilgi kipliği işaretleyicileri olarak tanımladığı *olmalı, olabilir* çekimlerinin kiplik işlevleri özellikle dikkat çekicidir. Öte yandan *lazım, gerek, şart, mümkün* sözcükleri ile kurulan kiplik işaretleyicilerinin bir kısmının {-mAlI} ile bir epistemik skala oluşturdukları da bilinmektedir. Bu tabloya göre temel bitimleştirici üyeler 1 ve 2 numaralı dizilerdir. 2 numaralı dizinin konumu sabit kalmakla birlikte 1 numaralı dizi (hiç değilse birçok üyesi) çekime eklenen kiplik fiil ya da *ol-* yardımcı fiil ile tekrar kullanılabilir. *Ol-* yardımcı fiilinin mutlaka 1 numaralı diziden sonra [yalnızca {-mıŞ}, {-(I)yor}, {-(A/I)r}, {-(y)Acak} ve sınırlı da olsa {-mAktA} ile] kullanılabilindiğini görüyoruz. Bilindiği üzere *ol-* yardımcı fiilli yapılar bitimsiz fiil olarak da kullanılabilir: *yazmış olmak için, yazacak olup, yazmaz olduğunu* vb.; bu durumda *ol-* yardımcı fiilinden sonra 1 numaralı dizinin yerine farklı bitimsiz yüklemleştiriciler (ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil işaretleyicileri) eklenmektedir. Bu ihtimali ve ayrıca *ol-* yardımcı fiilinden sonra {-mAsInI gerek-} gibi sözlüksel bir işaretleyicinin de gelebileceğini göstermek için tablodaki ilgili sınırları kesik çizgiyle gösterdik. Elbette tablodaki bütün işaretleyici türlerinin aynı anda kullanılması imkânsız görünüyor fakat *yazabilmiş olması gerekirdi, yazabiliyor olması lazım* gibi örnekler ilgi çekicidir. Anlaşılacağı üzere herhangi bir diziden iki işaretleyiciyi aynı konumda kullanmak mümkün değildir. Bu tabloyla ilgili ayrıca şu açıklamaları yapmak gerekiyor:

- a. Okuma kolaylığı olması için ses nöbetleşmelerini göstermedik ve en son dizinin üyelerini (= koşaçları) “idi, imiş, ise, -dır” olarak yazdık. Ayrıca {-mAsI} ile gösterilenler {-mAk} ile de kullanılabilirler.
- b. EYLEM'in kurucusu olan fiili, çekimdeki diğer fiillerden ayırmak için “asıl fiil” olarak adlandırdık. Ayrıca asıl fiile en yakın konumda olan {-(y)Abil} işaretleyicisinin çekim boyunca ortaya çıkan yeni fiil tabanlarına da eklenebildiği görülüyor.

- c. Rentzsch'in haklı olarak bilgi kipliği işaretleyicileri olarak adlandırdığı *olmalı, olabilir, olması lazım* gibi işaretleyicilerin ileri dilbilgiselleşmeye uğradığını, bu örneklerde *ol-* fiilinin sözlüksel anlamını yitirdiğini düşünebiliriz. Zira örneğin *yazmalı* ve *yazıyor olmalı* çiftinden sadece ikincisi bilgi kipliği içinde değerlendirilebilir: ör. *Odasının ışığı yanıyor. Yazıyor olmalı.* Ancak bir yandan bunun tek işlevi olmadığını da şu örnekle tespit edebiliyoruz: *Sınavın bitmesine 15 dakika kaldı. Şimdi kompozisyonunuzu bitiriyor olmalısınız, yoksa korkarım yetiştiremeyeceksiniz.* Ayrıca en azından kimi örneklerde *ol-* yerine *bulun-* fiili de kullanılabilir: *Fark etmeden yazmış buldum.*
- ç. *Değil* olumsuzlayıcısının 1 numaralı dizinin bazı üyelerinden sonra kullanılabildiğini biliyoruz; bu durumda *ol-* yardımcı fiilinin konumunu paylaştığını ve birbirlerini dışladıklarını söyleyebiliriz. TSC'de rastladığımız *tercih edilir olmuş değil* örneğinin gösterdiği üzere “değil”, *ol-* yardımcı fiilinden sonra (yine 1 numaralı dizi ile birlikte) kullanılabilir. Değilden önceki konumun adsıl (nominal) özellik taşıyıp taşımadığı konusuna değinilmemiştir.

1.7. KOŞUL CÜMLESİ; ÖNCÜL VE SONUÇ

Karşılığusallık denildiğinde akla gelen ilk cümle türünün karşılığusal koşul cümleleri olduğunu söyleyebiliriz, zira karşılığusal koşul cümleleri üzerine ortaya konulan literatürün büyüklüğü bunu kanıtlar niteliktedir. Karşılığusal koşul cümlelerini incelemeye geçmeden önce genel olarak koşul cümlesi tasniflerine ve karşılığusal koşul cümlelerinin bu sınıflandırmalardaki yerine ilişkin bilgi vermenin gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Koşul cümleleri (conditionals), koşul bildiren bir bağımlı cümle (subordinate clause)²⁷ ile bir üst cümleden (superordinate/head clause)²⁸ oluşurlar. Koşul bildiren bağımlı cümlede {-sA} veya {ise} bulunur. Bununla birlikte bağımlı cümlesinde {-(y)AydI} veya

²⁷Bağımlı cümle terimi; Türkçe alanyazında kullanılan yan cümle, yan tümce, cümlecik, tümcecik gibi terimler yerine, üst cümleye olan bağımlılık ilişkisini (hierarchy ilişkisi) daha iyi gösterdiği için tercih edildi; örneğin şu yayınlarda kullanılmıştır: Aslan Demir 2008, Aydemir 2010, Gürkan 2016.

²⁸Üst cümle terimi ile bir bağımlı cümle hiyerarşik olarak bağlandığı cümle kastedilmektedir. Bu noktada hatırlatmak gerekir ki, söz konusu üst cümle de sözdizimsel bakımdan başka bir cümleye bağlı olabilir; yani üst cümle de aslında bir bağımlı cümle olabilir. Bu yüzden sıklıkla kullanılan temel veya ana cümle terimlerinden ziyade üst cümle terimi daha uygundur; Gürkan da aynı sebeple “üst cümle” terimini

{-(y)AymIş} işaretleyicileri (istek eki + {idi}/{imiş}) bulunan cümleleri de (ki karşılıksal da olabilirler) koşul cümlesi olarak kabul etmek mümkün görünmektedir: ör. *Otobüs zamanında kalkaydı yetişirdik*. Bunun dışında ilişkisel bakımdan birbirleri arasında koşul ve neden-sonuç bağlantılarının oluştuğunu gördüğümüz bazı cümle örneklerini de koşul bildiren cümleler olarak ele almak (ya da en azından tartışmak) olası görünüyor: “*Sen gel, her şeyi anlatırım.*”; “*Çalıştığın takdirde başarısın.*”; “*Çalıştın mı başarısın.*”; “*Deprem oldu diyelim, bu bina kesin yıkılır.*”; “*Kıpırdama! Yoksa vururum.*” (ayrıca bk. GvK 2005: 507-508; DvR 2001: 8-9). Ancak bu araştırmanın kapsamında olmadığı için ilgili tartışmaya girilmeyecektir. Bu çalışma boyunca koşul cümlesi ile varsayımsallık işaretleyicileri {-sA}, {ise} ve ayrıca {-sA da/ bile} kullanılarak üretilmiş cümleler kastedilecektir. Koşul cümlelerinin genel özelliğinin üst cümlede belirtilen durumun bağımlı cümlede belirtilen koşul(lar)da gerçekleştiğini iletmek veya tam tersine bağımlı cümle ile bir varsayımda bulunup üst cümlede bunun sonuçlarını tahmin etmek olduğu söylenebilir. Fakat koşul cümlelerinin anlam ve işlevlerini sadece buna indirgemek elbette eksik olacaktır (bk. § 1.9.3, s. 66).

Koşul cümlesi denildiğinde sadece bağımlı cümlelerin mi yoksa hem bağımlı hem üst cümlelerin mi kastedildiği zaman zaman belirsiz kalabilmektedir. Benzer bir ikili durumun örneğinin İngilizce için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır (bk. Klein 2021: 191, 1. dipnot). Bu bakımdan alanyazında bir temayül olduğu üzere koşul cümlesinin bağımlı ve üst cümlelerini ayrı ve özel terimlerle adlandırmak iyi bir yoldur: *öncül (cümle)* ve *sonuç (cümlesi)*.

Öncül (protasis, antecedent, if-clause, P-clause) terimi bir koşul cümlesinde koşul bildiren bağımlı cümleyi belirtmek için kullanılır. Çeşitli Türkçe kaynaklarda *öncül tümce* (Can Bakırlı 2010); *öncül tümcecik*, *öncül* (Ruhi vd. 2000); *koşul tümceciği* (İmer vd. 2011: 181); *şart-fülle kurulan yan cümle* (Erdoğan 2015: 74) terimlerinin kullanıldığını görmekteyiz.

tercih ettiğini vurgulamıştır (2016: 43). Temel/ ana cümle terimlerini “matrix clause” karşılığında, yani kendisi bağımlı bir cümle olmayan fakat bağımlı cümle(ler) içeren bağımsız cümle anlamında kullanmak daha doğrudur; bk. Declerck 2006: 14.

Sonuç cümlesi (apodosis, consequent, Q-clause) terimi bir koşul cümlesinde üst cümleyi belirtmek için kullanılır. Çeşitli Türkçe yayınlarda *sonuç tümcesi* (Can Bakırlı 2010); *sonuç tümceciği*, *sonuç* (Ruhi vd. 2000) ya da başka eserlerde *temel/ana cümle (tümce)* şeklinde adlandırılmaktadır. Öncülü p, sonucu q ve koşul cümlelerini de özellikle mantık ve biçimsel anlambilim gibi araştırma alanlarında $p \rightarrow q$ şeklinde göstermek esastır.

Özetle, bu çalışma boyunca *koşul cümlesi* terimiyle bir bütün olarak koşul cümlesi, *öncül* ile bir koşul cümlesinin bağımlı cümlesi ve *sonuç (cümlesi)* ile de üst cümlesi kastedilecektir.

1.8. BİLDİRME VE SUBJUNCTIVE KİPLERİ

Önceki bölümlerde (§ 1.3 ve § 1.4) kipliğin tarifine ilişkin genel bir yaklaşım belirlenmiş ve olgusal-olgusal olmayan ve karşıolgusal kavramlarının kiplikle ilişkisi üzerinde durulmuştu. Bu bölümde ise “kip” hakkında bilgi verilecektir. Daha önce belirtildiği gibi günümüzde kiplikle ifade edilen kategori için geleneksel dilbilimde kip (mood) terimi kullanılabiliyordu (Narrog 2012: 12). Bu terimin çağdaş alanyazında artık ana hatlarıyla aşağıdaki gibi tanımlandığını söyleyebiliriz:

(15) Kiplik anlamları işaretlemek için kullanılan fiil çekimine kip (mood) denilir. Fiil çekimi ise; ekleme (affixation), iç değişiklik (internal modification), başkalaşma (suppletion), ton değişikliği vb. yollar ile gerçekleşebilir²⁹.

Buna göre kip, kiplik kategorisini işaretleyen (morfolojik ya da değil) birçok dilbilgisel araçtan birisidir ve esasında fiil çekim paradigmalarını ifade eder. Örneğin İngilizce kiplik yardımcı fiiller (must, can, may vb.) kip olarak kabul edilmez fakat dilbilgisel zaman çekimleri bildirme kipinin üyeleridir. Hint-Avrupa dilleri gibi eklemeli olmayan dillerde bir fiilin aldığı biçim aynı anda dilbilgisel zaman, görünüş, kiplik, ayrıca kişi ve sayı

²⁹ “İç değişiklik” terimi ile pek çok Hint-Avrupa dilinde görülen ünlü nöbetleşmeleri kastedilmektedir (Booij 2012: 37); ör. İng. *to run* “koşmak” > *I run* “Koşarım.” fakat *I ran* “Koştum.”; Alm. *fahren* “gitmek” > *Ich fahre* “gidiyorum” fakat *Du fährst* “Gidiyorsun.” ve *Ich fuhr* “Gittim.” “Başkalaşma” çevirisi için bk. İmer vd. 2011: 45; bu terimle İng. *I go* “Giderim.”, *I went* “Gittim.” ya da İng. *good* “iyi”, *better* “daha iyi” örneklerinde olduğu gibi başka kaynaklardan gelen “went” ve “better” çekimlerinin kullanılması türünden durumlar anlatılmaktadır; oysa *to play* fiilinin geçmiş zaman çekiminde bir ek kullanılır: *I played* “oynadım, çaldım” ya da *tall* “uzun” sıfatı *taller* “daha uzun” şeklinde çekimlenir.

bildirebilir; (16) numaralı örnekte görüldüğü üzere söz konusu Latince fiil, çekime girmiş ve yeni morfolojik biçim beş dilbilgisi kategorisini belirtmiştir:

(16) Latince (Booij 2012: 102)

<i>laudare</i> “övmek” > <i>laud-at</i> “O övüyor.” (He praises.)	zaman : şimdiki zaman
	görünüş : bitmemişlik
	kip : bildirme (indicative)
	sayı : tekil
	kişi : 3

Avrupa’da konuşulan otuz altı dilde kipleri inceleyen Rothstein ve Thieroff 2010’da kiplerin bildirme (indicative) ve bildirme olmayan (non-indicative) şeklinde iki sınıfa ayrılarak ele alındığını görmekteyiz³⁰; bu tasnif Türkçe alanyazında haber (bildirme) ve tasarlama (isteme) kipleri şeklinde adlandırılmaktadır:

Tablo 8. Kiplik ve kip türleri kesişimi³¹

KİP	1. bildirme	1. gerçek, olgusal	KİPLİK
	2. bildirme olmayan	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>subjunctive</i> ▪ emir ▪ koşul ▪ gereklilik ▪ gönüllülük ▪ vd. 	

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere birçok bildirme olmayan (non-indicative) kip türü bulunmaktadır. Genel olarak kiplik işlevlerine göre *subjunctive*, emir (imperative), istek (optative), gönüllülük (voluntative), gereklilik (necessitative), koşul (conditional), yeterlilik (abilitative) vb. adlarla tanımlanırlar. Kipler ile kiplik kategorileri arasında bir örtüşme olabileceği gibi bir kip farklı kiplik anlamları işaretlemek için de kullanılıyor olabilir. Ayrıca diller sahip oldukları kip sayıları bakımından da farklılaşırlar; örneğin Mal-tacada bildirme ve emir dışında başka kip yoktur (Thieroff 2010a: 6).

³⁰ Daha önce “bildirme”yi *declarative* terimini karşılamak için kullanmıştık. *Indicative* kipi için Türkçe alanyazında görülen “haber kipi” terimi de tercih edilebilirdi ancak *declarative* cümlelerle *indicative* kipi arasında açık bir ilişki olması bildirme kelimesinin iki yerde de kullanılmasını göz ardı etmemizi sağladı.

³¹ Bu tabloyu Rothstein ve Thieroff 2010’da yer alan verilerden (özellikle bildirme olmayan kiplerle ilgili) hareketle hazırladık. Elbette kiplik ve kipi tam bir örtüşmesinden söz etmek güç görünüyor; örneğin “Ödevini yapmanı istiyorum.” cümlesinde fiil bildirme kipiyle çekimlenmişken *iste-* fiili bu cümleyi isteme kipliği alanına dâhil etmektedir.

Kip türleri içerisinde *subjunctive kipi*ni karşıolgusallık bakımından ayrıca ele almak gerekmektedir zira bazı dillerde bu çekimin varsayımsal ve özellikle karşıolgusal cümlelerde kullanıldığını biliyoruz. Terim olarak *subjunctive*, tasarlama (veya isteme) kipi şeklinde Türkçeye aktarılmaktadır (ör. bk. Ediskun 1999, Hengirmen 2006, Vardar 2007, Ergin 2009, Korkmaz 2009, İmer vd. 2011); fakat *subjunctive* için tercih edilen bu terimlerin (= tasarlama, isteme) aslında emir, istek, koşul, gereklilik gibi diğer kipleri içeren bir üst adlandırma olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak *subjunctive* bir grup kipin genel adı olarak kullanılmaz; o da emir, istek, koşul, gereklilik gibi bir kip türüdür. Bu yüzden her ne kadar “tasarlama” adı uygun bir tercih gibi gözükse de Türkçe alanyazında bildirme olmayan kiplerin tamamını içerecek şekilde kullanıldığı için bu çalışmada *subjunctive* karşılığı olarak kullanılmayacaktır. Benzer bir şekilde Deniz Yılmaz da (2014) bu Türkçe terimleri kullanmamış ve *subjunctive* için *gerçekleşmemiş olanak kipi* adlandırmasını tercih etmiştir (ilgili bölümde bu konuya tekrar değinilecektir; § 1.8.1, s. 56). Şimdi *subjunctive* kipinin varsayımsallık ve karşıolgusallıkla ilişkisini ele alalım:

Bazı dillerde *subjunctive* kipinin varsayımsal ve özellikle karşıolgusal cümlelerde kullanıldığını belirtmiştik. Mesela Almancada bu kipin (en azından düzensiz fiiller için) şimdiki zaman ve geçmiş zamanda olmak üzere iki ayrı paradigması (Alm. Konjunktif I-II) bulunmaktadır. Özellikle ikinci paradigmanın (geçmiş zaman + *subjunctive*) karşıolgusal cümlelerde kullanıldığı, hatta bu çekimin temel işlevinin karşıolgusallık olduğu söylenebilir (Thieroff 2010b: 141). Almanca *subjunctive* kipleri ayrıca karşıolgusal dilek cümlelerinde, rica ifadelerinde ve dolaylı aktarımlarda da kullanılır. Tablo 9’da Almanca örnek *subjunctive* çekimi ve (17) numarada Almanca örnek cümleler yer almaktadır:

Tablo 9. Alm. sein “olmak” fiilinin (aynı zamanda yardımcı fiil) şimdiki ve geçmiş zaman için bildirme ve subjunctive çekimleri

	Şimdiki Zaman		Geçmiş Zaman	
	Bildirme	<i>Subjunctive I</i>	Bildirme	<i>Subjunctive II</i>
1. kişi, tekil	<i>bin</i>	<i>sei</i>	<i>war</i>	<i>wäre</i>
2. kişi, tekil	<i>bist</i>	<i>seist</i>	<i>warst</i>	<i>wärst</i>
3. kişi, tekil	<i>ist</i>	<i>sei</i>	<i>war</i>	<i>wäre</i>
1. kişi, çoğul	<i>sind</i>	<i>seien</i>	<i>waren</i>	<i>wären</i>
2. kişi, çoğul	<i>seid</i>	<i>seiet</i>	<i>wart</i>	<i>wärt</i>
3. kişi, çoğul	<i>sind</i>	<i>seien</i>	<i>waren</i>	<i>wären</i>

(17) Almanca karşıolgusal cümle örnekleri:

- a.

<i>Wenn doch</i>	<i>jetzt</i>	<i>die</i>	<i>Sonne</i>	<i>schiene.</i>
keşke	şimdi	TAN	güneş	parlamak.3.TK.GÇŞ.SUB
- “Keşke şimdi güneş parlarsa/parlıyor olsa!” [“Keşke güneş çıksa!” demek gibi.]
- b.

<i>Wenn doch</i>	<i>gestern</i>	<i>die</i>	<i>Sonne</i>	<i>geschienen</i>	<i>hätte.</i>
keşke	dün	TAN	güneş	parlamak.GÇŞ.ORT	YAR.3.TK.GÇŞ.SUB
- “Keşke dün güneş parlardı!” [“Keşke dün hava güneşli olsaydı!” demek gibi.]
- c.

<i>Wenn</i>	<i>er</i>	<i>Zeit</i>	<i>gehabt</i>	<i>hätte,</i>	<i>hätte</i>	<i>er</i>	<i>seine</i>
eğer	o	vakit	sahip olmak.GÇŞ.ORT	YAR.3.TK.	YAR.3.TK.	o	onun
				GÇŞ.SUB	GÇŞ.SUB		
<i>Freunde</i>	<i>besucht.</i>
arkadaşlarını	ziyaret etmek.GÇŞ.ORT

“Eğer zamanı olsaydı arkadaşlarını ziyaret ederdi/edecekti.”

(a ve b cümleleri Thieroff 2010b: 141; c cümlesi Helbig ve Buscha 1996: 202)

Yukarıdaki (17)a ve b cümleleri karşıolgusal dilek cümleleridir; a’da *scheinen* “parlamak” fiilinin *subjunctive* biçimi (geçmiş zamanda) kullanılmış [krş. *scheinen* fiilinin bildirme kipi + geçmiş zaman, 3. tekil kişi biçimi: *schien*] ve şimdiki zamana ilişkin bir karşıolgusal cümle üretilmişken, b cümlesinde Almanca *Plusquamperfekt* ya da *Präteritumperfekt* (İng. *pluperfect*) olarak adlandırılan yardımcı fiilli birleşik çekim bu defa *subjunctive* kipiyle çekilmiş ve böylelikle geçmiş zamana yönelik karşıolgusal bir cümle üretilmiştir [krş. *haben* yardımcı fiilinin bildirme kipi + geçmiş zaman, 3. tekil kişi biçimi: *hatte*]. (17)c ise bir karşıolgusal koşul cümlesi olup hem öncül hem de sonuç cümlesi b örneğindeki *subjunctive* çekimine sahiptir.

Bununla birlikte *subjunctive* kipine sahip bütün dillerde bu kipin karşıolgusal cümlelerde kullanıldığı düşünülmemelidir. Örneğin Fransızca da bu kip (şimdiki zaman için) bulunmakla birlikte karşıolgusal cümlelerde kullanılmaz. Iatridou, *subjunctive* kipini karşıolgusal cümlelerde kullanmayan dillere dair şu tespitte bulunmuştur: Eğer bir dil bu kipin sadece şimdiki zaman çekimine (nonpast subjunctive) sahipse (Fransızca gibi) bu kip karşıolgusal cümlelerde kullanılmaz; Fransızcanın eski dönemlerinde (tıpkı günümüz Almancasında olduğu gibi) *subjunctive* kipinin geçmiş zaman çekimi de (past subjunctive) vardı ve karşıolgusal cümlelerde kullanılıyordu (Iatridou 2000: 263-265). O hâlde bir kip türüyle işlevleri arasında dillerarası, evrensel bir ilişki kuramadığımızı görüyoruz. Bu nedenle Thieroff’un belirttiği gibi belki de kip adlarını onları bildirme kipinden ve diğer

kiplerden ayırt etmek için kullandığımız birer etiket gibi düşünmek daha makul olacaktır (2010a: 6).

Böylelikle *subjunctive* kipi ve karşıolgusalılık ilişkisi Almanca özelinde tanıtılmış ve örneklendirilmiş oldu. Bununla birlikte İngilizce üzerine yapılan incelemelerde de (hiç değilse bir bölümünde) karşıolgusal koşul cümlelerinin *subjunctive koşul cümleleri* (*subjunctive conditionals*) olarak adlandırıldığına belirtmeliyiz (ör. bk. von Fintel 2012, Ippolito 2013, Zakkou 2019). Bu bakımdan İngilizce koşul cümlelerinin temel kalıplarını ve İngilizcede karşıolgusal koşul cümlelerinin sözdizimsel durumunu incelemek çalışmanın inceleme bölümündeki tartışmalar için yararlı olacaktır (bunun için bk. § 1.9.1, s. 58).

Bu bölümü tamamlamadan önce Türkçe alanyazında kip ve kiplik terimlerinin kullanımıyla ilgili bir tutarlılıktan söz etmenin mümkün olmadığını belirtmemiz gerekiyor (karşılaştırmalar için bk. Hirik 2013, Hirik 2014: 5-17, Kerimoğlu 2018: 113-150). Kip özelinde temelde iki eğilim olduğunu gözlemleyebiliyoruz³²: Bu terimi sadece bildirme olmayanlar için kullananlar (emir kipi, gereklilik kipi vb.) ve çekim dizisi anlamına gelecek şekilde kullananlar (şimdiki zaman kipi, geçmiş zaman kipi, emir kipi vb.) (ör. Korkmaz 2009, Banguoğlu 2015). Kip terimini fiil çekim dizisi anlamında kullanmak alışıldık olmasa da bu yaklaşım bizim yukarıda (15) numarada verdiğimiz tanımla (s. 51) aslında bir açıdan örtüşmektedir, fakat *geçmiş zaman kipi* diyebilmek için kip teriminin gerçekten de “çekim dizisi” demek olduğuna dair sınırın önceden iyi çizilmesi gerekir. Ancak artık bu tercihin kabul görmesinin zor olduğunu tahmin edebiliriz çünkü terimin sadece bildirme olmayanlar için kullanılması son derece yaygınlık kazanmıştır. Bu bakımdan “zaman kipi” şeklinde bir kullanım bu hâliyle tercih edilebilir görünmemektedir³³. Bu çalışma boyunca yaygın olduğu için biz de bildirme olmayan kiplikler için yer yer kip terimini kullanacağız (emir kipi, istek kipi vb.) fakat bütün çekim dizilerini adlandırmak için “çekim” terimi de kullanılacaktır (emir çekimi, gelecek zaman çekimi, dolaylılık çekimi vb.).

³² Hirik’i (2013, 2014) bu sınıflandırmanın dışında tuttuk zira kendi incelemelerinde kiplik ve kipi bu çalışmada kastedilenin tam tersi olacak şekilde kullanmaktadır; bir başka deyişle kiplik için kip, kip için kiplik denmesi gerektiğini savunmaktadır.

³³ Dilaçar’ın *-di’li geçmiş zaman kipi, -miş’li geçmiş zaman kipi* şeklindeki adlandırmaları kabul etmemesi ise onun (tıpkı Hirik gibi) kipi “kiplik” olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır (1971: 106-107).

1.8.1. Türkçede *Subjunctive* Kipi var mı?

Bir önceki bölümde *subjunctive* için Türkçe alanyazında tasarlama ve isteme terimlerinin kullanıldığı³⁴ ama *subjunctive*, bildirme olmayan kipleri içeren bir üst adlandırma olmadığı için bunun yanlış olduğu belirtilmişti. Bu durumda birbiriyle ilişkili iki sorun ortaya çıkmaktadır: 1. Türkçede *subjunctive* kipi (çekimi) var mı? 2. Bir Türkçe karşılık bulunacaksa bu ne olabilir? Bu sorulara birlikte cevap aramaya çalışacağız.

Başlangıç için Türkçede *subjunctive* kipinin olduğunu savunan bir incelemeden hareket edebiliriz: Deniz Yılmaz 2014³⁵. Araştırmacı karşıolgusal koşul cümlelerinde yer alan {- (A/D)rdI} ve {- (y)AcAktI} işaretleyicilerini **gerçekleşmemiş olanak kipi** olarak adlandırıp *subjunctive* karşılığı kullanır (karşıolgusal terimini kullanmaz). Bu işaretleyiciler yukarıda ele aldığımız varsayımsal (ve karşıolgusal) B cümlelerinin temel işaretleyicilerindendirler (§ 1.5, s. 19). Deniz Yılmaz, *bildirme/ isteme (tasarlama)* terimlerini de kullanmakla birlikte kipleri *dolaylı/ dolaysız* olarak iki ana gruba ayırır, *gerçekleşmemiş olanak kipi* emir, istek ve diğer kiplerle birlikte dolaysız kipler kategorisindedir. Bu kipi kendi ifadesiyle, “eylemin, gerçekleşmesi gerekli, mümkün veya muhtemel iken hakikatte gerçekleşmediğini şekil bilimsel yöntemle dile getiren fiil çekimleme ulamı” olarak tanımlar (2014: 138).

Deniz Yılmaz’ın karşıolgusal cümlelerde kullanılan bu işaretleyicileri özel işleviyle değerlendirmesini olumlu bulmakla birlikte *gerçekleşmemiş olanak kipi* adlandırmasının bazı kullanımları dışarıda bıraktığını düşünüyoruz. Zira karşıolgusal cümleler yalnızca geçmişte bir zaman için mümkün olup da gerçekleşmeyen olay ve durumlar hakkında değildirlir. Karşıolgusal cümleler şimdi ve gelecek için de üretilebilecekleri gibi aslında

³⁴ *Subjunctive* kipi için diğer yayınlarda *dilemeli kip*, *dilek kipleri* ve *uyarı kipleri* gibi terimler de kullanılmıştır; bk. Korkmaz 2009: 647. Bildirme kipi dışındakileri dileme, istek, isteme gibi terimlerle tek bir başlık altında toplamak doğru olmayacaktır; zira bu üst başlık hem gerçek emir, istek, dilek kipleriyle karışabilir hem de gereklilik, koşul gibi isteme kipliğinin içinde değerlendirilemeyecek olanları içeremez. Ancak Türkçedeki kullanımlardan bağımsız olarak “*subjunctive*”i karşılamak için dileme ya da istek kelimelerini (ya da benzerlerini) kullanmanın anlaşılabilir bir yönü de vardır zira *subjunctive* kipinin karşıolgusal dilek cümlelerinde kullanılabilirdiğini biliyoruz: ör. *If only I were a rich man.*, Alm. *Wenn ich ein reicher Mann wäre.* “Keşke zengin bir adam olsam.”

³⁵ Bir not olarak Lewis’in {- (y)AyIm}, {- (y)AsIn}, {- (y)A}, {- (y)AlIm}, {- (y)AsInIz}, {- (y)AlAr} dizisini (ve {idi}, {imiş} koşaçlarıyla olan birleşik çekimleri) *subjunctive* olarak adlandırdığını belirtmeliyiz (1985: 132-135). Bilindiği üzere aslında bu dizinin 2. ve 3. kişi çekimi dilden çekilmiştir; bununla birlikte araştırmacı terim tercihinin sebebini yeterince açıklamaz, sadece *subjunctive* çekiminin olgusal olmayan durumları, geçmiş dilekleri ifade ettiği üzerinde durur.

hiçbir zaman gerçekleşmesi mümkün olmayan durumları da anlatabilirler: ör. *Superman olsaydım bütün savaşları engellerdim*. Ayrıca bu çalışmanın inceleme bölümünde görüleceği üzere söz konusu karşıolgusalılık işaretleyicileri karşıolgusal olmayan koşul cümlelerinde de kullanılabilirler (ör. bk. § 3.1.1.10, s. 161).

Bununla birlikte, *subjunctive* için (yani bu çekimin en önemli ayırt edici yönünü karşıolgusalılık olarak kabul edersek) Türkçeden bir aday aranacaksa $\{-(A/I)rdI\}$ ve $\{-(y)AcAktI\}$ işaretleyicileri en doğru adaylardandır. Ancak durum farklı işaretleyiciler sebebiyle sanıldığından daha karmaşıktır; B cümlelerinde kullanılabilen $\{-(A/I)rmIş\}$ ve $\{-(y)AcAkmIş\}$ ve A_1/ A_2 cümlelerinde kullanılan işaretleyiciler de bu tartışmaya mutlaka dâhil edilmelidirler. Ayrıca bu işaretleyicilerin farklı işlevleri de vardır: Deniz Yılmaz da örneğin $\{-(A/I)rdI\}$ biçiminin geçmişte alışkanlık ilettiği bağlamlarda *bildirme kipi* olarak kabul edilmesi gerektiği uyarısında bulunur; benzer şekilde $\{-(y)AcAktI\}$ 'nin da çeşitli işlevlerine dikkat çeker (2014: 140). Ayrıca bu iki yapıdan başka örneğin $\{-sAyDI\}$ (basit cümlelerde), $\{-mAllyDI\}$, $\{-(y)AyDI\}$ vb. işaretleyicileri (ki biz A_1/ A_2 cümlelerinde ele almıştık; § 1.5, s. 19) *gerçekleşmemiş olanak* anlamını iletebilen fakat birincil görevi bu olmayan, bunun için “uzmanlaşmamış” şekiller olarak kabul eder (2014: 142-143). Görüldüğü üzere *subjunctive* kipine bir Türkçe terim bulmanın gerekli olup olmadığı bir yana bir işaretleyiciye hangi işlevinden hareketle isim verileceği, hangi işlevinin birincil olduğu dikkatli bir tartışma yapmayı hak etmektedir. Burada izlenebilecek bir yol da çok işlevli bu işaretleyicilerin “çatı işlevlerini” tespit etmek ya da her bir işlevi ayrı adlandırmaktır. Bununla ilgili kısa bir tartışma görünüş-zaman-kiplik işaretleyicileri için yapılmıştı (§ 1.6.1.1, s. 37).

Türkçede *subjunctive* kipinin varlığı ve isimlendirilmesi ile ilgili bir diğer nokta da varsayımsal koşul cümlelerinde öncül veya sonucun mu yoksa her ikisinin de mi *subjunctive* kipi ile çekimlendiğine karar vermektir; hatırlanacağı üzere Almancada öncül ve sonuç da aynı *subjunctive* çekimine girmektedir (bk. (17)c örneği, s. 54); İngilizcede ise (tıpkı Türkçede olduğu gibi) öncül ve sonuç farklı işaretleyicilerle üretilir, genel olarak öncüldeki çekim *subjunctive* olarak adlandırılır. Hatırlanacağı üzere biz Türkçe öncüllerdeki $\{-sA\}$ ve $\{ise\}$ işaretleyicilerini varsayımsallık işaretleyicisi olarak adlandırmıştık. Özetle, Türkçede *subjunctive* kipinin varlığını tespit etmenin ve bir ad belirlemenin belirli açılardan zorluklar taşıdığını kabul etmeliyiz. Söz konusu probleme bir cevap aramayı bu çalışmanın kapsamı dışında bırakacağız.

1.9. KOŞUL CÜMLELERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Koşul cümlelerinin sınıflandırılmasına geçmeden önce İngilizce ve Türkçe koşul cümlelerini, kullanılan işaretleyiciler bakımından tanıtmak, basit ve kullanışlı listelerini hazırlamak faydalı olacaktır. Çalışma boyunca İngilizce ve Türkçe koşul cümleleri konu edildiğinde sonraki iki bölümde paylaşılan temel cümle kalıplarına sık sık atıflarda bulunulacaktır.

1.9.1. İngilizce Koşul Cümlelerinin Temel Kalıpları

İngilizce koşul cümleleri hem geniş okur kitleleri hem de uzmanlar için yazılmış eserlerde, kullanılan çekim dizileri bakımından (sıklıkla) dört temel kalıp hâlinde (geleneksel olarak 0-1-2-3 şeklinde) ele alınır. Bunun hem inceleme hem de İngilizce öğrenme kolaylığı sağladığı düşünülebilir. Aşağıda dört koşul cümlesi kalıbı ve kullanılan çekimler incelenmiştir. Buradaki sınıflama her şeyden önce öncül ve sonuç cümlelerinin nasıl çekimlendikleri ile ilgilidir. Bununla birlikte belli ölçüde düşükten yükseğe doğru bir varsaymsallık derecesine de sahiptir. Ayrıca İng.kalıp-2’de herhangi bir biçimsel farkları olmasa da anlamsal farkları olan ve alanyazında tartışma üreten alt türleri (a ve b diyerek) çalışma boyunca kolaylık sağlaması için belirtme ihtiyacı duyduk (örnekler: DvR 2001: 74, 231, 240, 248):

Tablo 10. İngilizce koşul cümlelerinin dört temel kalıbı

		öncül	sonuç
İng.kalıp-0	• <i>If water boils, it changes into steam.</i>	present	present
İng.kalıp-1	• <i>If she comes, I will tell her everything.</i>	present	future
İng.kalıp-2	a. <i>If I were a rich man, I wouldn't have to work. (şimdi)</i> b. <i>If she came, I would tell her everything. (gelecek)</i>	past	would + V ₁
İng.kalıp-3	• <i>If she had come, I would have told her everything. (geçmiş)</i> • <i>If she had been here now, she would not have supported the proposal which you are putting before us. (şimdi)</i> • <i>If you had come tomorrow instead of today, you wouldn't have found me at home. (gelecek)</i>	pluperfect	would + have + V ₃

Yukarıdaki temel kalıplardan İng.kalıp-0 ve 1 bildirme (indicative) koşul cümleleri, İng.kalıp-2 ve 3 ise *subjunctive* koşul cümleleri olarak adlandırılmaktadır. İng.kalıp-2.a örneğinde *I was...* yerine *I were...* kullanılması, ki bu *subjunctive* çekimi olarak kabul edilir, gözden kaçmamalıdır. Bu isimlendirmenin kip temelli olmakla birlikte biraz sonra bahsedileceği üzere anlamsal yönü de vardır. Ancak önce bir not olarak İng.kalıp-2 ve 3'te *would* yerine *could, might, should* gibi farklı yardımcı fiillerin de kullanılabildiğini belirtmeliyiz fakat bu, söz konusu biçimbilimsel şablonu değiştirmeyecektir. *Subjunctive* koşul cümlesi adlandırması alanyazında bütünüyle kabul görmediği için kısa da olsa birkaç isimlendirme tercihinin göz atmak yararlı olacaktır.

1.9.1.1. İng.kalıp-2.a ve İng.kalıp-2.b üzerine

Iatridou (2000), İng.kalıp-2.a'yı "şimdiki zaman karşıolgusalları" (present counterfactuals), İng.kalıp-3'ü de "geçmiş zaman karşıolgusalları" (past counterfactuals) olarak isimlendirir; İng.kalıp-2.b'ye ise özel bir ad vermiştir: *future less vivid* ("yeterince kesin olmayan gelecek"). Ziegeler de (2000: 17), İng.kalıp-2.b'yi diğerlerinden ayırarak büyük harfle Varsayımsal (Hypothetical) koşul cümlesi olarak isimlendirir zira araştırmacı küçük harfle varsayımsallığı, karşıolgusallığı da içeren bir üst ulamı adlandırmak için kullanmaktadır.

Declerck ve Reed (DvR 2001) İng.kalıp-2.b'yi karşıolgusal kabul etmez ve belirsiz (tentative) koşul cümlesi olarak adlandırır. İng.kalıp-2.a ve İng.kalıp-3 ise karşıolgusal koşul cümlesi örnekleridir; araştırmacılar *subjunctive* koşul cümlesi terimini kullanmanın bu türler arasındaki farkı ortadan kaldıracığını düşündükleri için kabul etmezler (506). Bundan başka örneğin Comrie 1986, AvD1997, DvS 2005 ve Karawani 2014'te kip olarak *subjunctive* terimi kullanılsa da *subjunctive koşul cümlesi* adlandırması tercih edilmiştir.

Öte yandan Ippolito (2013), İng.kalıp-2 ve 3'ü *subjunctive* koşul cümlesi olarak adlandırmıştır: "simple past subjunctive conditionals" ve "past perfect subjunctive conditionals". Bu adlandırmanın sebebi aslında kullanılan kip değildir; araştırmacı söz konusu koşul cümlelerinde açıkça gördüğümüz geçmiş zaman işaretleyicilerinin dilbilgisel zaman işlevinden farklı bir şekilde kullanılıyor olmasından hareketle (yani zaman çekimi-

nin zamanı işaretlemenin dışında kullanılmasından hareketle) ilgili işaretleyicileri *non-temporal past morphology* olarak tanımlar ve bu duruma uyan koşul cümlelerini *subjunctive* koşul cümleleri, uymayanları da bildirme koşul cümleleri olarak adlandırır (2013: 1-2). Ona göre karşıolgusal koşul cümleleri de *subjunctive* koşul cümlelerinin bir türüdür.

İng.kalıp-2 ve 3'ün adlandırılmasıyla ilgili bu bölümü tamamlamadan önce son bir not olarak birçok yayında *subjunctive* koşul cümlesi teriminin karşıolgusallıkla birlikte kullanıldığını belirtelim; bk. Klein 2021, Zakkou 2019, von Fintel 2012.

Yukarıda Declerck ve Reed'in İng.kalıp-2.b'yi karşıolgusal kabul etmediğinden söz edilmişti. Araştırmacılara göre bunun temel nedeni şudur: Söz konusu koşul cümlelerinde yer alan fiillerin farklı kılımlı özelliklerinden ya da cümlede bir gelecek zaman belirtecinin bulunmasından dolayı söz konusu koşul cümleleri konuşma anından sonrasını (post present) işaret etmektedir; bu yüzden karşıolgusal oluşmaz. Declerck ve Reed, İng.kalıp-2.a'da verilen karşıolgusal örneğe *suddenly* (birden) ve *tomorrow* (yarın) belirteçlerini ekleyerek iki cümleyi karşılaştırır; yeni cümle artık karşıolgusal kabul edilemez:

- (18) a. *If I were a rich man, I wouldn't have to work.* (şimdi) (karşıolgusal)
 b. *If I were suddenly rich tomorrow, I wouldn't have to work.* (gelecek) (karşıolgusal değil)

(DvR 2001: 240)

Declerck ve Reed'e göre (2001: 240), (18)a cümlesinin öncülünde bulunan *olmak* fiili (to be > were) bir durum (stative) fiili olduğu için konuşma anını da kapsamakta ve cümle karşıolgusal olmaktadır; belirsiz (tentative) koşul cümlesi olarak adlandırılan b cümlesinde ise *suddenly* belirtecinin etkisiyle EYLEM'in kılımlı değişikliği anlık (punctual) olmuş (Johanson'un terminolojisiyle *dönüşümsüz* > *dönüşümlü* değişimi diyebiliriz) ve ayrıca zaman belirteciyle de konuşma anı sonrasına gönderme yapılmıştır. Buna göre artık öncülün karşıolgusallık bildirdiği söylenemez zira olgusal olanla tam bir örtüşmezlik bildirmemektedir. İngilizce dışında yaygın bir biçimde karşılaşılmayan (Wierzbicka 1997: 48-49) bu tür koşul cümlelerinin öncüllerindeki EYLEM'in, Declerck ve Reed'e göre, olgusal olanla örtüşmesi bir olasılık olarak mümkündür (tıpkı İng.kalıp-1 cümleleri gibi) ancak bu, imkânsız olmamakla birlikte çok daha düşük bir olasılıktır (unlikely but

not impossible); bir başka deyişle cümledeki durumun gerçek dünyada gerçekleşmesi ihtimaline tereddütle yaklaşılması (*tentative* kelimesinin bu anlamı düşünülebilir)³⁶ söz konusudur (DvR 2001: 93; ayrıca Declerck 2011: 30). Özetlersek, Declerck ve Reed İng.kalıp-2'nin eğer öncüldeki EYLEM kılınışı bakımından şimdiki zamana yönelikse, konuşma anını kapsıyorsa (homojen bir durumsa), genel, alışkanlık veya devam eden bir durumu anlatıyorsa (state, general, habitual, progressive) karşıolgulallık ürettiğini aksi durumda geleceğe yönelik olduğu için üretmediğini savunurlar (DvR 2001: 239). Bu kalıp geçmiş zaman (konuşma anı öncesi) için kullanılamamaktadır.

Iatridou'nun (2000: 234) İng.kalıp-2.b türündeki koşul cümlelerini özel bir terimle (*future less vivid*) ele aldığına yukarıda değinilmişti; o da İng.kalıp-2.a ve b arasındaki farkın kılınıştan kaynaklandığı düşüncesindedir, birinciler durum fiilleriyken (stative) ikinciler sonludur (telic) (2000: 250)³⁷. Araştırmacının yine de İng.kalıp-2.b cümlelerini karşıolgusal kabul edip etmediğine dair kesin bir ifade göremeyiz; fakat bütünüyle aynı morfolojik işaretleyicilere sahip İng.kalıp-2.a ve b cümlelerinin sadece kılınış nedeniyle farklılaştığını, her iki cümle türünde de karşıolgusal içeriğin (counterfactual content) aynı olduğunu belirtir (2000: 253). Bu bakımdan Declerck ve Reed'in söz konusu yaklaşımıyla diğerlerinden farklılaştığını söylemeliyiz, öyle ki birçok yayında İng.kalıp-2.b cümleleri de karşıolgusal kabul edilmektedir; ör. bk. Karawani 2014, von Prince 2019. Bununla birlikte, aşağıda değinileceği üzere Iatridou, von Fintel'le birlikte kaleme aldığı son çalışmada (von Fintel ve Iatridou 2022) İng.kalıp-2.b cümlelerinin karşıolgusallık bildirmediğini açıkça ifade etmektedir.

1.9.1.2. Von Fintel ve Iatridou'nun yeni yaklaşımı üzerine

Bu bölümde İngilizce koşul cümlelerinin dört şablon olarak ele alınabildiğini, hangilerinin *subjunctive* koşul cümlesi kabul edildiğini ve kısaca da olsa alanyazındaki terminoloji

³⁶ Wierzbicka, söz konusu anlamsal nüansı "Bunun gerçekleşeceğini düşündüğümü söylemiyorum." ("I don't say I think this will happen.") şeklinde tarif etmiştir (1997: 48-49). Yani tekrar yorumlarsak, bu koşul cümleleriyle konuşur "Gerçekleşeceğine pek ihtimal vermiyorum ama eğer şöyle olursa..." denmektedir.

³⁷ Aslında bir üçüncü bir durum da *to drink* (içmek) gibi kılınış açısından farklı bir "durum fiili" türü (stage-level-statives) olanlarda karşımıza çıkmaktadır; böylesi fiillere sahip cümleler (*individual-level-statives* ve sonlu olanların aksine) hem şimdiki zamana hem de gelecek zamana yönelik olabilirler; bu durumda karşıolgusallığın oluşmasında cümledeki zaman belirteçleri önem kazanmaktadır (Iatridou 2000: 250-251).

ve analiz farklılıklarına değinmiş olduk. Son olarak von Fintel ve Iatridou'nun (2022) İng.kalıp-2 ve 3'ü isimlendirmekle ilgili tercihlerine ve gerekçelerine değinilecektir: Araştırmacılar öncelikle *subjunctive* teriminin daha çok felsefe ve mantık disiplinlerinde, karşıolgusal teriminin de dilbilimde yaygın kullanıldığını belirtirler ama iki adlandırmayı da problemlili bulur ve kullanmayı tercih etmezler (2022: 2). Birinci sebep, günümüz İngilizcesinde *subjunctive* kipinin varlığından söz etmek güç görünmektedir, ayrıca *subjunctive* kipinin karşıolgusal cümlelerde kullanılması evrensel bir durum değildir ya da bu kip bazı dillerde (Fransızca örneğini hatırlarsak) karşıolgusallık dışında kullanılmaktadır. İkinci sebep ise İng.kalıp-2 ve İng.kalıp-3 cümlelerinin her durumda karşıolgusallık iletilmemeleridir. Bunun için yukarıda değinilen ve Iatridou'nun daha önce *future less vivid* olarak etiketlediği (Declerck ve Reed'in belirsiz adını verdiği) İng.kalıp-2.b cümlelerini (ki bu cümleleri kesinlikle karşıolgusal kabul etmezler) ve Anderson koşul cümlelerini örnek gösterirler (2022: 2-4)³⁸. Bu sebeplerle İng.kalıp-2 ve 3 cümlelerini en baştan ve topyekûn karşıolgusal koşul cümleleri olarak adlandırmaya karşı çıkmış olurlar. Araştırmacılar, söz konusu cümlelerde görülen işaretleyicilerin karşıolgusal dilek cümleleri ve daha başka yerlerde de kullanılmasını tek bir terimle açıklayabilmek için bütün bu cümleleri x-işaretli (x-marked) cümleler (*eXtra işaretli* demeye gönderme) olarak adlandırır. Sonuç olarak İng.kalıp-2 ve 3 cümleleri (karşıolgusal olsunlar ya da olmasınlar) x-işaretli koşul cümleleri, İng.kalıp-1 cümleleri ise o-işaretli (o-marked) koşul cümleleridir (*ordinary, open* kelimelerine gönderme) (2022: 5).

1.9.2. Türkçe Koşul Cümlelerinin Temel Kalıpları

Bir önceki bölümde İngilizce koşul cümlelerinin kullanılan işaretleyiciler bakımından dört temel kalıba ayrıldığını görmüştük. Bu bölümde Türkçe koşul cümleleri için aynı amaçla hazırladığımız bir tablo yer almaktadır (Tablo 12, s. 64). Ancak daha önce bazı ön bilgileri paylaşmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz:

³⁸ Alan Ross Anderson, 1951 yılında yayımladığı makalesinde bir örnek üzerinden İng.kalıp-3 ile üretilmiş öncüldeki karşıolgusallığın sonuç cümlesiyle iptal edilebilir (cancellable) olduğunu savunmuştur. Araştırmacılarca sıkça atıf yapılan bu cümle tipi Anderson koşul cümleleri olarak da bilinmektedir (ör. bk. Zakkou 2021; bu koşul cümleleri ayrıca ele alınacaktır § 3.1.1.10.1, s. 161).

Türkçe koşul cümlesi kalıplarını listeleyen söz konusu tabloda bütün işaretleyicilerin koşul cümlelerinde kurabildikleri kombinasyonları göstermek hem çok detaylı bir incelemeyi gerektirecek hem de basit bir tablo tasarlamak imkânsızlaşacaktı. Bu sebeple Türkçe görünüş-zaman-kiplik işaretleyicilerinin sırası hakkındaki Tablo 7’de (s. 47) yer alan 1 ve 2 sayıları kullanılarak o işaretleyicilere atıf yapılmıştır. Hatırlanacağı üzere 2 sayısı dört koşacı ifade etmekteydi. Tabloda her ne kadar 1 numaralı diziye gönderme yapılsa da o dizide yer alan bütün işaretleyicilerin koşul cümlelerinde kullanılabildiği iddia edilmiştir. Ayrıca sınırlı kullanıma sahip olduklarını (sezgisel de olsa) tahmin edebileceğimiz *burada idiye, biliyorduydu* gibi öncül örneklerini ve işaretleyici kombinasyonlarını da (ör. bk. GvK 2005: 500-501) tabloya dâhil etmedik. İşaretleyiciler ise daha önce olduğu gibi ses nöbetleşmeleri gösterilmeden yazılmıştır. Tablo 12’de, 3 temel kalıp yer alacaktır; bu üç temel kalıp öncelikle öncüllerin durumuna göre belirlenmiştir; şöyle gösterilebilirler:

Tablo 11. Öncüllerindeki işaretleyicilere göre Türkçe koşul cümlelerinin kalıpları (basitleştirilmiş tablo)

	öncüldeki temel işaretleyiciler	örnekler
Birinci kalıp	{ise}	<i>gelirse, uyuduysa, ağlıyorsa, hastaysa, hasta olursa vb.</i>
İkinci kalıp	{-sA}	<i>gelse, uyusa, ağlasa, gitmiş olsa, hasta olsa vb.</i>
Üçüncü kalıp	{-sAydI}, {-sAymIş}	<i>gelseydi, uyusaydı, ağlasaymış, gitmiş olsaydı, hasta olsaydı vb.</i>

Birinci ve ikinci kalıpları da sonuç cümlelerinde koşaç kullanılıp kullanılmadığına göre tekrar iki alt kalıba ayırmak mümkündür. Üçüncü kalıpta ise sonuç cümlesinde koşaçların kullanılması zaten zorunludur. Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3; çalışmanın inceleme bölümünde görüleceği üzere karşıolgusal koşul cümlelerini de içeren ve “salt varsayımsal” olarak adlandırılan koşul cümlelerinin temel kalıbidirler; bu sebeple üçüne sıklıkla atıf yapılacaktır.

Tablo 12. Türkçe koşul cümlelerinin temel kalıpları³⁹

	Bazı örnek cümleler	öncül	sonuç
Tür.kalıp-1A	<i>Mesaj gelirse haber veririm/vereceğim. Su kaynarsa buharlaşır. Yarın hava güneşli olursa sahile gideriz. Mesaj gelirse haber vermelisin. Uyuyorsa televizyonu kapatalım. Yemek pişmişse altını kapat lütfen. Hava güneşliyse sahilde yürüyoruz. Herkes hazırsa başlayalım. Hastaysanız izin alabilirsiniz. Toplantı varsa haber verir.</i>	ise	1
Tür.kalıp-1B	<i>Mesaj geldiyse haber vermiştir/verecektir. Mesaj geldiyse haber vermeliydin. Yüzü kızarıyorsa yalan söylüyordur. Param biterse borç alıyordum/alırdım. Parası yoksa dedesine gitmiştir. Hastaysanız haber vermeliydiniz. Müşteri turistse ben ilgileniyordum. Toplantı varsa mutlaka haberimiz olurdu.</i>	ise	1 + 2
Tür.kalıp-2A	<i>Çalışsa başarır. Yağmur yağsa toprak canlanır. Onu görsem özür dileyceğim. Çalışıyor olsa bu uyarıları yapmam. Dışarıya çıkacak olsam haber veririm. Ödevini bitirmiş olsa dışarıya çıkar. Uzun boylu olsam basketbol oynarım. Ne zaman hasta olsam izin alıyorum. Ne zaman param bitse borç aldım.</i>	-sa	1
Tür.kalıp-2B	<i>Mesaj gelse haber veriyordum. Mesaj gelse haber verirdi/verecekmiş. Ne zaman param bitse borç alırdım. Ne zaman hasta olsam izin alıyordum. Ödevini bitirmiş olsa dışarıya çıkardı. Kemerini taksayı şimdi yaşıyor olacaktı. Yardımlımı kabul etse çoktan bitirmiştik. Tutmasam düşüyordun. Toplantı olsa mutlaka haberimiz olurdu. Hasta olsa izin alırdı.</i>	-sa	1 + 2
Tür.kalıp-3	<i>Mesaj gelseydi haber verirdi. Mesaj gelseymiş haber verecekmiş. Kemerini taksayı şimdi yaşıyor olacaktı. Yardımlımı kabul etseydi çoktan bitirmiştik. Tutmasaydım düşüyordun. Toplantı olsaydı mutlaka haberimiz olurdu. Gelmeden önce haber vereydi iyiydi/iyiymiş.</i>	-sa + idi/imiş -a + idi/imiş	-(a/ı)r + idi/imiş -acak + idi/imiş -yor + idi/imiş -miş + idi idi/imiş

³⁹ Tablodaki 1 ve 2 sayıları ile daha önce değinilen 1 ve 2 numaralı işaretleyicilere göndermede bulunulmuştur; bk. Tablo 7, s. 47. 2'nin kullanıldığı yerde elbette {ise} koşacı kastedilmemiştir zira sonuç cümlesinde kullanılamaz.

Tür.kalıp-1A'nın tipik işaretleyici kombinasyonu $\{-(A/I)rsA\} + \{-(A/I)r\}/\{-(y)AcAk\}$ ile üretilmiş koşul cümleleri (ör. *Onu görürsem kendisinden özür dilerim/dileyeceğim.*), tıpkı İng.kalıp-1 gibi geleceğe yönelik varsayımsal cümleler üretmektedir. Konuşma anından sonrası için gerçekleşme veya gerçekleşmeme ihtimali taşıyan varsayımsal bir durumu ve onun sonuçlarını ifade eden bu cümleler sıklıkla “açık” koşul cümleleri olarak da tanımlanırlar; bu çalışmada ise “açık alternatifli koşul cümleleri” olarak adlandırılacaklardır. Aynı kalıbın bütün zamanlara yönelik (generic, omnitemporal) koşul cümleleri de ürettiği görülmektedir; bu bakımdan İng.kalıp-0 ile karşılaştırılabilir: *Su kaynarsa buharlaşır.*

Tür.kalıp-2A ile, bağlamsal etkenler uygun olduğunda (mesela gelecek zaman belirteçleri kullanılmadığında) ve konuşma anını içerebilecek EYLEM'lerle kullanıldığında karşıolgusal koşul cümleleri üretilebilmektedir: *Çalışsa başarır. Benim böyle arabam olsa her gün işe onunla giderim* vb. Bu kalıpla söylenen cümleler örneğin Tür.kalıp-1 ile karşılaştırıldığında karşıolgusallıktan kaynaklanan fark hemen anlaşılmalıdır: *Onu görsem özür dileyeceğim* krş. *Onu görürsem özür dileyeceğim*; *Yağmur yağsa hava serinler* krş. *Yağmur yağarsa hava serinler* vb. Bu örnek çiftlerinden Tür.kalıp-2A ile üretilen birincileri karşıolgusaldır. Tür.kalıp-2A gelecek zamanı işaret eden bağlamlarda ise (mesela gelecek zaman belirteçleri kullanıldığında) karşıolgusallık üretmez fakat yine de Tür.kalıp-1A'ya kıyasla “salt varsayımsallık” olarak adlandırdığımız bir nevi yüksek dereceli varsayımsallık iletir.

İng.kalıp-2 ve Tür.kalıp-2A için yukarıda söylenenler değerlendirildiğinde ikisi arasında benzerlikler olduğunu görmekteyiz. Zira İng.kalıp-2 cümleleri de konuşma anına yönelik olduklarında (= İng.kalıp-2.a) karşıolgusal, geleceğe yönelik olduklarında (= İng.kalıp-2.b) (en azından Iatridou, Declerck ve Reed'e göre) karşıolgusal olmamakla birlikte “düşük gerçekleşme ihtimali” bildirmektedirler (§ 1.9.1.1, s. 59). Göksel ve Kerslake'nin de aşağıdaki Tür.kalıp-1A ile söylenmiş olan birinci koşul cümlesini İngilizceye İng.kalıp-1, Tür.kalıp-2A ile üretilmiş olan ikincisini de İng.kalıp-2 ile çevirmeleri Tür.kalıp-2A ve İng.kalıp-2 arasında bir ölçüde örtüşme olduğuna dair kanaatimizi pekiştirmektedir:

- (19) a. *Arabayı satarsa hepimiz rahatlarız.*
 “If he **sells** the car it **will be** relief to all of us.”
- b. *Arabayı satsa hepimiz rahatlarız.*
 “If he **sold** the car it **would be** a relief to all of us.”

(GvK 2005: 488, vurgu bize ait)

Ayrıca Tür.kalıp-2A kalıbı (öncülde {olsa}) ile Tür.kalıp-1A (öncülde {ise}) adsıl (nominal) tabanlar çerçevesinde karşılaştırıldığında da {ise}'nin karşıolgusallık üretmediği anlaşılmaktadır; *ol-* yardımcı fiilinin kılınışının (en azından ilgili örneklerde) dönüşümsüz olması bunun sebebi olabilir: *Açsa yemeğini yer* krş. *Aç olsa yemeğini yer*; *Zenginse yoksullara yardım eder* krş. *Zengin olsa yoksullara yardım eder* örnek çiftlerinden ikincileri, yani Tür.kalıp-2A cümleleri karşıolgusaldır.

Bu bölümde Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 için detaylı bilgi vermeyi gerekli görmüyoruz. Ancak yukarıda Tablo 12'deki örnek cümleler incelendiğinde (s. 64) fark edileceği üzere iki kalıp, öncülde {idi} ve {imiş} koşaçlarının kullanılabilmesi bakımından farklılaşmaktadır. İkisi de geçmiş zaman için kullanılabilirler. Son olarak Tür.kalıp-2B'nin olgusal koşul cümleleri de üretebildiğini belirtelim: *Ne zaman param bitse hep teyzeme giderdim* cümlesi görüldüğü üzere karşıolgusallık bildirmemekte aksine geçmişte tekrarlanan bir olayı anlatmaktadır (Declerck ve Reed sınıflandırmasına göre olgusal öncüllü koşul cümlesi örneğidir, § 1.9.3.4.2, s. 74). İlgili cümledeki işaretleyicilerin “ne zaman” ve “hep” sözcüklerinin etkisiyle karşıolgusallık üretmemesi, aksine olgusallık bildirmesi, sonuç cümlesindeki işaretleyicinin koşul cümleleri dışında geçmiş zamanda alışkanlık, rutin ifade eden cümlelerde kullanılabilmesiyle ilişkili olsa gerektir: ör. *Çocukken okula bisikletle giderdim*. Bir sonraki bölümde farklı araştırmacıların koşul cümlelerinin sınıflandırılması hakkındaki yaklaşımları tanıtılacaktır. Türkçe koşul cümlelerini ise ilgili bölümde detaylıca ele alacağız; § 3.1.1, s. 127.

1.9.3. Koşul Cümlelerinin Sınıflandırılmasına Dair Yaklaşımlar

Koşul cümlelerinin sınıflandırılması konusunda tam bir görüş birliğinin olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle örneğin sadece İngilizce için değil Türkçe için de farklı yaklaşım ve denemelerin olduğunu baştan belirtmek gerekiyor. İncelemelerin bir kısmı koşul cüm-

lelerini bütünüyle ele alırken bir kısmı da sadece belirli türlere odaklanmaktadır. Karşılığusallık üzerine olan bu çalışmada koşul cümlelerini kapsamlı bir biçimde incelemek maalesef mümkün değil ancak karşılığusal koşul cümlelerinin analizine yönelik bir temel sağlamak için önceki bölümlere de (§ 1.9.1 ve § 1.9.2) göndermeler yaparak çeşitli yaklaşımları tanıtacağız. Bu bölümde sadece bütünlüklü bir tasnif olma amacıyla yapılan yayınlardan bazıları (Sweetser 1990, AvD 1996 ve 1997, Dancygier 1998, DvR 2001, GvK 2005, DvS 2005) kısaca ele alınacaktır; diğer bazı özel incelemelere de çalışma boyunca yeri geldiğinde ve çeşitli problemler çerçevesinde değinilecektir⁴⁰.

1.9.3.1. Sweetser 1990

Araştırmacı, koşul cümlelerini üç temel kategoride ele alır: içerik (content) koşul cümleleri, epistemik koşul cümleleri ve söz edimi (speech-act) koşul cümleleri. **İçerik koşul cümlelerinde** öncüldeki EYLEM'in gerçekleşmesi, sonuç cümlesindeki EYLEM'in gerçekleşmesi için gerekli olan “yeter şartı” (sufficient condition) belirtmektedir (114): ör. *If Mary goes, John will go* “Eğer Mary giderse John gider.” Bağlama ve işaretleyicilere bağlı olarak öncüldeki EYLEM'in gerçekleşmesi farklı olasılık derecelerine sahip olabilir. Sweetser, karşılığusallık hakkında Comrie (1986) gibi düşündüğünü ifade eder. Comrie, İngilizcede (ve kendi ifadesiyle muhtemelen bütün dillerde) sadece ve her zaman karşılığusallık üreten koşul cümlesi kalıplarının olamayacağını çünkü aslında böyle olduğu düşünülen koşul cümlelerinde karşılığusallığın iptal edilebildiğini ya da bu cümlelerin belirli bağlamlarda karşılığusal kabul edilemeyeceklerini belirtmişti (Comrie 1986: 89-90) (bu konuyu ayrıca ele alacağız, bk. § 3.1.1.10, s. 161). Sweetser bu bakımdan İngilizcedeki temel koşul cümlesi kalıplarına, sınıflandırma bakımından kritik önem atfetmez ve Comrie gibi bunların çeşitli varsayımsallık dereceleri bildirdiğini kabul etmiş olur. Varsayımsallık derecesi ne olursa olsun içerik koşul cümlelerini (ki karşılığusal olanlar da buraya dâhildir) öncül-sonuç cümleleri arasında belirtilen “yeter şartı” ve neden-sonuç ilişkisi tesis eder (115). **Epistemik koşul cümlelerinde** öncüldeki EYLEM'den hareketle sonuç cümlesinde bir çıkarımda bulunmaktadır (116): ör. *If John went to that party,*

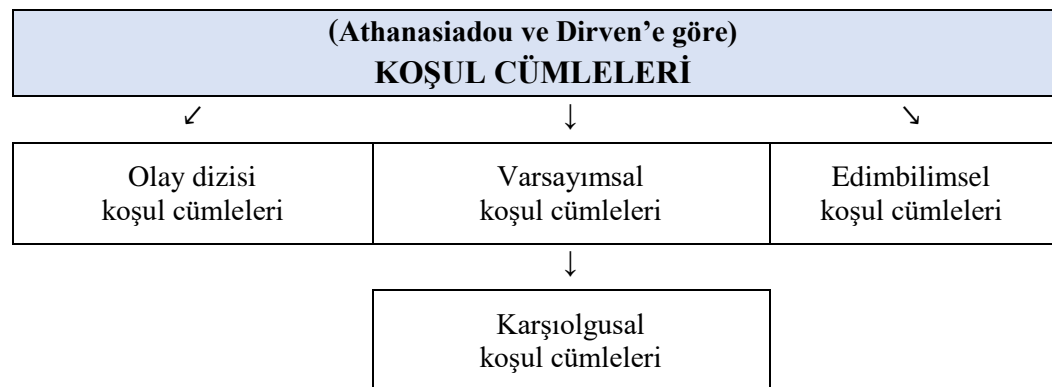
⁴⁰ Koşul cümlelerini “işlevsel” bakımdan sınıflandıran yaklaşımlar ve Türkçe üzerine olan incelemeler hakkında bilgi için, özellikle de DvR 2001 ile GvK 2005'i inceleyen detaylı bir tanıtma olarak bk. Can Bakırlı 2010.

(then) he was trying to infuriate Miriam. “Eğer John o partiye gittiye Miriam’ı kızdırmaya çalışıyordu.” Araştırmacı, bu tür koşul cümlelerini içerik koşul cümlelerinden ayırt etmesinin ve epistemik olarak nitelemesinin nedenini şöyle açıklar: Öncüldeki EYLEM’in bilinmesi sonuç cümlesindeki çıkarımı üretmeyi sağlamaktadır (bilgi → sonucu üretiyor), bu öncül ve sonuç arasındaki neden-sonuç ilişkisinin içeriksel düzeyde değil epistemik düzeyde olduğunu gösterir (117). Bu koşul cümleleri Declerck ve Reed’in (2001) çıkarımsal (inferential) koşul cümleleri ile karşılaştırılabilir. **Söz edimi koşul cümleleri** ise öncül ve sonuç arasında bir neden-sonuç ilişkisinin kurulamadığı koşul cümleleridir; ör. *If it’s not rude to ask, what made you decide to leave IBM?* “Eğer sormam kaba olmayacaksa IBM’den ayrılma kararı almanıza ne sebep oldu?”; *There are biscuits on the sideboard if you want them.* “Büfede bisküvi var eğer açsanız.” (118-119). Örneğin ikinci örnekte aç olmakla dolapta bisküvi olması arasında bir bağıntı, bir neden-sonuç ilişkisi kurmak mümkün görünmemektedir. Bu tür cümlelerin bazı edimsel (pragmatic) amaçlarla üretildiği anlaşılmaktadır.

1.9.3.2. Athanasiadou ve Dirven 1996 ve 1997

Birbiriyle bağlantılı iki yayından (AvD 1996 ve AvD 1997) özellikle ikincisi koşul cümlelerini koşulsallık (conditionality) (terim çevirisi Can Bakırlı 2010’dan), varsayımsallık ve karşıolgusallık açısından müstakil olarak ele almaktadır. Araştırmacılar koşul cümlelerini üç türe ayırmaktadır (1997: 61):

Tablo 13. Athanasidou ve Dirven’e göre koşul cümleleri⁴¹

⁴¹ Terimlerin Türkçeleri için Can Bakırlı 2010: 69’dan faydalanılmıştır. Üç koşul cümlesi türü Yaylagül 2002’de “olayların aktığı şartlılar”, “varsayımlı şartlılar” ve “pragmatik şartlılar” şeklinde çevrilmiştir (51

(20) Olay dizisi koşul cümleleri (course of events conditionals)	a. <i>If he goes on Fridays, I go too.</i> “O, cumaları giderse ben de gidiyorum.”
Varsayımsal koşul cümleleri (hypothetical conditionals)	b. <i>If the weather is fine, we'll go for a swim.</i> “Hava güzel olursa yüzmeye gideriz/ gideceğiz.”
Edimbilimsel koşul cümleleri (pragmatic conditionals)	c. <i>If you are thirsty, there's beer in the fridge.</i> “Eğer susadıysan dolapta bira var.”

Olay dizisi koşul cümlelerinde biri diğerine bağlı iki EYLEM'in birlikte gerçekleşmesi [co-occurrence; eşgerçekleşme (Can Bakırlı 2010: 69)] anlatılır; bu iki EYLEM arasındaki ilişki bir birlikte gerçekleşme ya da EYLEM'lerin doğal şekilde sıralanışıdır (1997: 63-64). Bunları varsayımsal koşul cümlelerinden ayıran temel özellik olgusallığı üreten özel zamansal anlamıdır; zira bu cümleler “ne zaman” (whenever) kullanılarak yeniden ifade edilebilir (*Ne zaman yağmur yağsa...* gibi). Bu bakımdan tekrarlanan EYLEM'lerdir ve olgusallık bildirirler (krş. DvR 2001'de “olgusal koşul cümleleri”, § 1.9.3.4.2, s. 74). Ayrıca varsayımsal koşul cümlelerinden farklı olarak kiplik yardımcı fiiller (*will, would* vb.) kullanılmaz (1996: 616-617). Bu bakımdan İng.kalıp-1-2-3 ile üretilmezler ve öncül ile sonuç cümlelerinde genellikle *present tense* çekimi kullanılır.

Koşul cümlelerinin prototipi sayılan (1997: 70, 89-90) **varsayımsal koşul cümlelerinde** ise varsayımsal EYLEM'lerin, varsayımsal bir zamanda, şimdiki ve gelecek zamanların bir kombinasyonunda ya da hayalî bir geçmiş ve şimdiki zamanda gerçekleştikleri varsayılır. Sonuç cümlesindeki EYLEM'in öncüldeki şartın yerine getirilmesi üzerine gerçekleşeceği tahmin edilir. Konuşur öncül ve sonuç cümlesindeki EYLEM'lerin olgusallığı konusunda kesin bir iddiada bulunmaktan ziyade olasılıkları ifade etmiş olur. Bu bakımdan EYLEM'in gerçekleşme olasılığının derecelendirilmesi yalnızca bu tür cümlelerle ifade edilebilir; zira olay dizisi koşul cümleleri zaten olgusaldirler, genel veya tekrarlayan EYLEM'leri an-

vd.). Can Bakırlı (2010) “conditionals” terimini “koşullu yapılar” şeklinde çevirmektedir. Ayrıca Athanasiadou ve Dirven'in bu sınıflandırmasının eleştirisi için, özellikle de edimbilimsel koşul cümlelerinin durumu ile ilgili olarak bk. Can Bakırlı 2010: 70, ayrıca DvR 2001: 5-6.

latmaktadırlar (1997: 70). **Edimbilimsel koşul cümlelerinde** ise ilk iki kategoriye girmeyen koşul cümleleri ele alınır; (20)c örneğinde görüldüğü üzere söz edimleri bu tür içinde değerlendirilir (AvD 1996: 611-612 ve 1997: 62).

Karşıolgusal koşul cümlelerini varsayımsal koşul cümleleri içinde değerlendiren araştırmacılar koşul cümleleri dışında da varsayımsallık ve karşıolgusallığın üretilebildiğini kabul ederler. Varsayımsal koşul cümlelerini bir skalada değerlendirdiklerinde karşıolgusal olanlar en uç kategoriye oluştururken (gerçek dışı, *unreal*), diğer varsayımsal koşul cümleleri ara değerlerdedir (potansiyel gerçek, *potentially real*). Olay dizisi koşul cümleleri ise zaten olgusaldırlar (gerçek, *real*) ve diğer uçta yer alırlar (1997: 73). Araştırmacılar, karşıolgusallığın yalnızca varsayımsallık ve koşulsallıkla ilişkili olmadığını, bu ikisi ile bağlantılı olmadan da üretilebileceğini, yani karşıolgusallığın sadece koşul cümleleri ile ortaya çıkmadığını belirtirler (1997: 91). Bu bakımdan İng. *if only*, *even if* ve *as if* bağlaçlarını koşul ifade etmeyen bağlaçlar (non-conditional conjunctions) olarak adlandırıp bunları varsayımsallık ve karşıolgusallık bakımından ele almışlardır (1997: 83-88); söz konusu bağlaçlarla üretilmiş şu karşıolgusal cümle örnekleri paylaşılabılır: *If only it were all true! I would marry you.* “Keşke hepsi doğru olsaydı. Seninle evlenirdim.”; *Even if he were here now, he wouldn't do anything about it.* “O şimdi burada olsa bile bununla ilgili hiçbir şey yapmazdı.” *She talked as if she were very happy.* “Sanki mutluymuş gibi konuştu.”

1.9.3.3. Dancygier 1998 ve Kerslake 2003

Dancygier 1998 ve bu incelemeyi referans alarak Türkçe koşul cümlelerini ele alan Kerslake 2003'ü birlikte tanıtmak yararlı olacaktır. Dancygier koşul cümlelerini iki başlık altında sınıflandırır: tahminsel (predictive) ve tahminsel olmayan (non-predictive). Bu analizde “tahmin” (prediction) temel sınıflandırıcı kavramlardan biri olarak kullanılmıştır. Bununla kastedilen sonuç cümlesindeki EYLEM'in öncüldeki EYLEM'e bağlı olarak gerçekleşeceğini tahmin etmektir ya da bir başka ifadeyle öncülün gerçekleşmesiyle ortaya çıkabilecek sonuçları tahmin etmektir. Öncül ve sonuç arasındaki ilişki nedenseldir, öncülün gerçekleşmesi diğerinin gerçekleşmesini sağlar (krş. Sweetser 1990'da içerik koşul cümleleri, § 1.9.3.1, s. 67). Bir tahminsel koşul cümlesi türü de genel (generic) koşul

cümleleridir; bu cümleler “ne zaman” ile üretilen cümlelerdeki anlama sahiptirler (Kerslake 2003: 216) [ör. *Ne zaman (whenever) yağmur yağsa...* gibi; ayrıca krş. AvD 1997’de olay dizisi koşul cümleleri; § 1.9.3.2, s. 68]. Diğer tahminsel koşul cümleleri zayıf varsayımsal (weak hypothetical) ve güçlü varsayımsal (strong hypothetical) olmak üzere ikiye ayrılır. Tahminsel olmayan koşul cümleleri ise çıkarımsal koşul cümleleri (inferential conditionals, krş. Sweetser 1990’da epistemik koşul cümleleri; § 1.9.3.1, s. 67), söz edimi koşul cümleleri (speech act conditionals), üstmetinsel koşul cümlelerinden (metatextual conditionals) (terim çevirisi Can Bakırlı 2010’dan) oluşmaktadır (Kerslake 2003: 217-218). Kerslake, Dancygier’in sınıflandırmasına yeni bir terim dâhil ederek (varsayımsal olmayan tahminsel koşul cümlelerini “açık” olarak adlandırmak) birisi de daha öze ilişkin olmak üzere (söz edimleri koşul cümlelerinin alt türleri ile ilgili) iki eklemede bulunduğunu belirtir ve netice olarak aşağıdaki tabloyu paylaşır (2003: 218-219).

Tablo 14. Kerslake’nin (Dancygier 1998’e dayanan) koşul cümleleri sınıflandırması

Tahminsel	Tahminsel olmayan	
Açık Zayıf varsayımsal Güçlü varsayımsal	Üstmetinsel	Bağlamsal Temelli
		Çıkarımsal

Şimdi de Kerslake’nin (2003: 219) tahminsel koşul cümleleri için verdiği Türkçe örnek-
lere bakalım:

- (21) a. *Yağmur yağarsa, maç iptal edilir/edilecek.* ← açık
 b. *Yağmur yağsa, maç iptal edilir.* ← zayıf varsayımsal
 c. *Yağmur yağsaydı, maç iptal edilirdi/edilecekti.* ← güçlü varsayımsal

Kerslake’nin Tür.kalıp-2A cümlelerini “zayıf varsayımsal” olarak adlandırıp İngilizce karşılığını İng.kalıp-2 ile vermesi, Tür.kalıp-2A ve İng.kalıp-2 arasındaki benzerliğe dair görüşlerimizle örtüşür niteliktedir (§ 1.9.2, s. 62). Araştırmacı (21)c cümlesinin ürettiği anlamı tarif etmek için karşıolgusallık terimini kullanır fakat görüldüğü üzere bu tür koşul cümlelerini “güçlü varsayımsal” olarak adlandırmaktadır (2003: 219). Kerslake yazısının devamında diğer koşul cümlesi türlerini de (genelleyici, üstmetinsel, söz edimleri) ince-
ler. Bunlar karşıolgusallıkla ilgili olmadığı için burada ele alınmamıştır; bk. Kers-
lake 2003: 222 vd.

1.9.3.4. Declerck ve Reed 2001

Declerck ve Reed 2001 (= Dvr 2001), İngilizce koşul cümlelerinin detaylı bir incelemeyle ele alındığı hacimli bir monografidir. Koşul cümlelerini özellikle işlevleri yönünden incelemekle birlikte olgusalılık bakımından da detaylıca analiz ettiği için çalışmamızdaki bazı konuları bu yayına atıfla tartışacağız; bu bakımdan daha detaylı bir biçimde tanıtmayı uygun gördük.

Söz konusu incelemede koşul cümleleri, işlevsel özellikleri bakımından temelde iki gruba ayrılmaktadır: i. Durum belirleyen (case-specifying) koşul cümleleri ii. Retorik (rhetorical) koşul cümleleri. Bu tasnif, öncül ile sonuç cümlesi arasındaki semantik ilişkiye ve bunun türlerine odaklanmaktadır. Bu işlevsel yaklaşım ve ilgili sınıflandırma Can Bakırlı (2010) tarafından detaylıca Türkçeye aktarılmış ve Türkçe koşul cümleleri, bir bütüncüye bağlı olarak incelenmiştir (ayrıca bk. Oktar ve Can 2016).

Buna göre durum belirleyen koşul cümlelerinde öncül, sonuç cümlesindeki önermenin hangi durum ve koşullara bağlı olarak geçerli ve doğru olduğunu bildirir. Retorik koşul cümlelerinde ise öncül ve sonuç cümleleri arasında böyle bir ilişki yoktur; öncül, sonuç cümlesinin durumunu belirleme işlevine sahip değildir. Bu bakımdan retorik koşul cümlesi terimi, durum belirleyen koşul cümlesi olarak tanımlanamayacak olan bütün koşul cümlelerini kapsar ve “durum belirleyen koşul cümlelerinin analizinde ortaya çıkan işlevsel boşluğu dolduracak şekilde tanımlanır” (Oktar ve Can 2016: 126)⁴². Söz konusu tasnifle ilgili genel bir fikir verebilmek amacıyla aşağıdaki örnekler Can Bakırlı’nın (2010: 85-86) Türkçeleştirmesi kullanılarak verilmiştir:

(22) Declerck ve Reed’e göre (DvR 2001) durum belirleyen koşul cümleleri

- a. Gerçekleştirme işlevi: *Düğmeye basarsan yangın alarmı çalır.*
- b. Çıkarımlama işlevi: *Eğer John o saatte evdeyse katil o değildir.*
- c. Tümüyle durum belirleme işlevi: *Eğer bir çocuğun ebeveyni yoksa öksüzdür.*

⁴² Declerck ve Reed’in “durum belirleyen” koşul cümleleri Sweetser’in “içerik” ve Dancygier’in “tahminsel” koşul cümleleri ile karşılaştırılabilir. Aynı şekilde “retorik” koşul cümlelerini de yine daha önce tanıttığımız yayınlardaki “söz edimi, edimbilimsel, tahminsel olmayan” koşul cümleleri ile karşılaştırmak mümkündür (bk. § 1.9.3.1, § 1.9.3.2, § 1.9.3.3).

- (23) Declerck ve Reed'e göre (DvR 2001) retorik koşul cümleleri
- a. Söz söyleme (edimsel) işlevi: *Eğer açsan buzdolabında tart var.*
 - b. Karşılaştırma işlevi: *Sizin soracak sorunuz yoksa benim de yok.*
 - c. Yorumlama işlevi: *Toplantıya iki ya da üç kişi gelecek, eğer gelirlirse.*
 - ç. Yapay-sezdirim işlevi: *Kendi evinde yere tükürüyorsan burada da yapabilirsin.*
 - d. Söz uzatım işlevi: *Yardım edeceğim diyorsam edeceğim.*

(23) numaralı örneklere bakıldığında retorik koşul cümlelerinde öncüllerin sonuç cümle-
sindeki EYLEM'in hangi durum ve koşullarda geçerli olduğunu ya da gerçekleştiğini bil-
dirmediğini hemen fark edebiliyoruz. Örneğin (23)a'da buzdolabında tart olması ya da
olmaması öncülde belirtilen koşula bağlı değildir. Gündelik dilde koşul cümlesi denildi-
ğinde akla gelecek tipik örneklerin de bir bakıma (22) numaralı cümlelere benzer olaca-
ğını hiç değilse sezgisel olarak tahmin edebiliriz. Bu bakımdan yazarlar retorik olarak
adlandırdıkları koşul cümlelerinin öncüllerinin durum belirleme işlevinden ziyade farklı
retorik amaçlar taşıdığını belirtmektedirler (DvR 2001: 319).

Declerck ve Reed koşul cümlelerini farklı açılardan da incelemişlerdir: söz dizim özel-
likleri, kullanılan çekimler ve bağlaçlar, zaman kategorisi vb. Bunlar arasında yer alan
bir diğeri de “mümkün dünyalar” (possible worlds) yaklaşımıdır. Yazarlar retorik koşul
cümlelerinin tamamını mümkün dünyalar yaklaşımı çerçevesinde ele almanın mümkün
olmadığını bu yüzden sadece durum belirleyen koşul cümlelerini öncül cümlelerin belirt-
tiği mümkün dünya açısından incelediklerini söylerler (DvR 2001: 50). Declerck ve
Reed'in analizine geçmeden önce “mümkün dünya” kavramından kısaca bahsedilecektir:

1.9.3.4.1. Mümkün Dünyalar

Karşıolgusal cümleler özel anlamsal yapıları sebebiyle felsefe, psikoloji, mantık gibi
farklı disiplinlerin de ilgisini çekmiş ve örneğin felsefedeki “**mümkün dünyalar**” (**pos-
sible worlds**) teorisiyle karşıolgusallık arasında ilişki kurulmuştur. Mümkün dünyalar
kavramı öncelikle felsefe ve mantık alanlarının konusu olmuştur. Alman filozof Gottfried
Wilhelm Leibniz (1646-1716) ilk isim olmakla birlikte Rudolf Carnap, Saul Kripke ve
David Lewis teoriye önemli katkılarda bulunmuşlardır (Chapman ve Routledge
2009: 164). Buna göre; etrafımızı çevreleyen dünyanın her an farkındayız; bu dünya

içinde olaylar geçmişten bu yana gerçekleştiler, her an gerçekleşmekte ve bu böyle sürüp gitmektedir. Bütün bu farkındalığımızın yanı sıra bir de aslında dünyanın şu anki hâlinin ya da geçmişte herhangi bir andaki hâlinin farklı olabileceğini de bilmekteyiz. Örneğin “Ali dün kırmızı bir araba aldı.” cümlesine bakalım (örnek Chapman ve Routledge 2009: 164’ten uyarlanmıştır): Ali’nin araba almadığı veya araba aldığı ama kırmızı bir araba almadığı dünyalar da pek tabii mümkündür. İşte bu alternatif dünyalara mümkün dünyalar diyebiliriz. Gerçek dünya da bu durumda mümkün dünyalardan biridir ama elbette gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olanıdır. Portner, “mümkün dünya” ile birlikte “mümkün durum” (possible situation) teriminin de kullanıldığını belirtir, buna göre “mümkün dünya” ile zihinlerde daha bütünlüklü, tam bir dünya canlanırken “mümkün durum”la bir an, bir parça ifade edilebilmektedir (2005: 14).

1.9.3.4.2. Declerck ve Reed’e göre koşul cümlelerinin mümkün dünyalar bakımından tasnifi

Bu bölümde Declerck ve Reed’in (yazarların diğer yayınlarından da faydalanarak) koşul cümlelerini mümkün dünyalar bakımından nasıl ele aldıklarını inceleyeceğiz. Yazarlar durum belirleyen bir koşul cümlesinin öncülünün ne tür bir mümkün dünyayı belirttiğine bakılıp cümlenin buna göre sınıflandırılabilirliği düşüncesindedirler. Temelde ikili bir ayırım mevcuttur: olgusal dünya (factual world) ile olgusal olmayan dünya (theoretical/nonfactual world). Eğer EYLEM (durum “situation” terimini kullanırlar) gerçek dünya ile örtüşüyorsa ve onun bir parçasıysa **olgusal koşul cümlesi** olarak tanımlanır. Olgusal koşul cümlelerinde gerçek dünyada olmuş veya olmakta olan bir durum söz konusuysa **olgusal olmayan koşul cümlelerinde** bir durum hakkında konuşurun zihninde yer alan bir tür varsayım (assumption, supposition) söz konudur; bu cümleler bir anlamda varsayımsaldır (hypothetical-suppositional) (DvR 2001: 50; 93-94). Yazarlar teorik (theoretical) ve olgusal olmayan (nonfactual) terimlerini aynı anlama gelecek şekilde kullandıklarını söylerler ve teorik terimini tercih etmelerinin nedenini ise alanyazında olgusal olmayan teriminin sıklıkla karşıolgusal anlamında kullanılıyor olmasıyla açıklarlar (DvR 2001: 51). Olgusal koşul cümlelerinde konuşur adeta ifadesinin gerçek dünya için doğru olduğu taahhüdünde bulunur; EYLEM olgusal dünya ile örtüşür. Olgusal olmayan koşul

cümlelerinde ise örtüşme yoktur ve bir anlamda olgusal olandan farklı, teorik, varsayımsal bir dünya yaratılır; olgusal koşul cümlesi örneklerine sık rastlanmaz (DvR 2001: 67; 71-72). Aşağıdaki iki örnek koşul cümlesine bu açıklamalarla birlikte bakalım:

(24) a. Olgusal koşul cümlesi örneği:

*If I had a problem, I always went to my grandmother.*⁴³
“Bir problemim olsa hep büyükanneme giderdim.”

b. Olgusal olmayan koşul cümlesi örneği:

*If he has a problem, he's probably gone to his grandmother.*⁴⁴
“Bir problemi varsa muhtemelen büyükannesine gitmiştir.”

(DvR 2001: 50)

(24)a cümlesinde olgusal dünyaya ait bir durum hakkında bildirimde bulunulduğu görülmektedir. EYLEM ile olgusal dünya arasında doğruluk ilişkisi olduğu, bir örtüşme olduğu açıktır. “Konuşurun geçmişte problemleri olmuştur ve bu durumlarda büyükannesine gitmiştir.” diyebiliyoruz. Diğer taraftan (24)b’de EYLEM’in olgusal dünya ile örtüştüğü söylenemez, daha ziyade bir “olasılık” anlamı söz konusudur; söz konusu durumun olgusal dünyada gerçekleşip gerçekleşmediği (problemi olup olmadığı) kesin değildir.

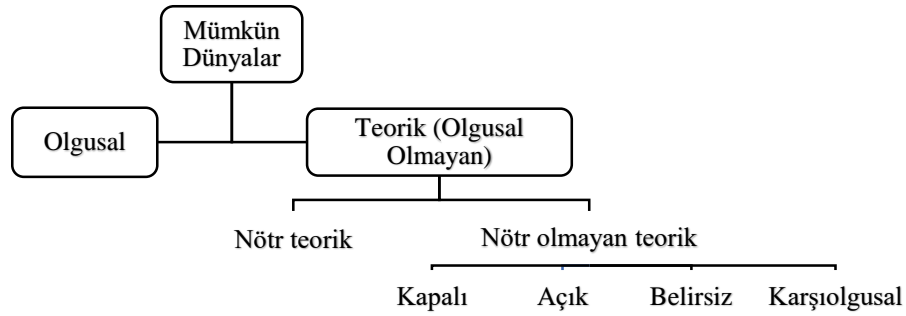
Yazarlar hem işlevsel hem de mümkün dünya temelli sınıflandırmalarında özellikle öncüllerin özelliklerine göre adlandırma yaparlar. Örneğin olgusal koşul cümleleri değil de *olgusal öncüllü koşul cümleleri* (factual-P conditionals) ya da durum belirleyen koşul cümleleri değil de *durum belirleyen öncüllü koşul cümleleri* (case-specifying-P conditionals) demeyi tercih ederler. Bu tercihin sebebi koşul cümleleri, işlevleri bakımından ele alındığında öncül ya da sonuç cümlesinin gösterdiği bir işlevin daha belirleyici olduğunu düşülmeleridir, mesela *metalinguistik öncüllü koşul cümleleri* olduğu gibi *metalinguistik sonuçlu koşul cümleleri* de vardır (DvR 2001: 13). Koşul cümleleri mümkün dünyalar bakımından sınıflandırılırken de bu adlandırma tercihinin yapılmasında öncül ve sonuç cümlelerinin istisnai de olsa farklı mümkün dünyaları ifade edebiliyor olmaları etkili olmuştur (bk. DvR 2001: 103-105). Bu sebeplerle yazarların öncül cümlelerin özelliklerine

⁴³ Geçmişte tekrar eden alışkanlık örneği (past repetitive habit) olan bu cümleyi Türkçe için “Ne zaman bir problemim olsa büyükanneme giderdim.” anlamında düşünebiliriz.

⁴⁴ Çocuklarına ulaşamayan anne ve babanın birbirlerini sakinleştirmeye çalıştıkları bir konuşma bağlamında düşünmek mümkündür.

göre adlandırma yaptıklarını tekrar vurgulamalıyız ancak biz bu çalışmada kolaylık sağlamanın sebebiyle adlandırmaları X koşul cümlesi ya da Y koşul cümlesi şeklinde yapmaya devam edeceğiz. Şimdi araştırmacıların koşul cümlelerini “mümkün dünyalar” bakımından nasıl sınıflandırdıklarını inceleyebiliriz:

Tablo 15. Öncüllerine göre koşul cümlelerinin mümkün dünya tipolojisi (DvR 2001: 65; Declerck 2011: 30)

Declerck ve Reed, Tablo 15’te görüldüğü üzere olgusal olmayan koşul cümlelerini iki alt gruba ayırmıştır: **nötr teorik** ve **nötr olmayan teorik**, bir başka deyişle *nötr olgusal olmayan* ve *nötr olmayan olgusal olmayan*. Yazarların nötr ve nötr olmayan ayrımı üzerinde duralım:

Yukarıda da belirtildiği üzere olgusal olmayan bir koşul cümlesinde EYLEM olgusal dünya ile örtüşmemektedir, aksi takdirde olgusal bir cümle olurdu. Ancak konuşur EYLEM’in olgusal dünya ile örtüşme durumuna dair olumlu ya da olumsuz bir öngörümde bulunmuyorsa bu cümle **nötr teorik (nötr olgusal olmayan)** bir cümle olur (DvR 2001: 72-73). Bir başka deyişle konuşur EYLEM’in gerçek dünya için doğru veya yanlış olduğu ya da büyük ihtimalle doğru veya düşük ihtimalle doğru olduğu öngörümünü iletmez. Eğer iletseydi yazarlara göre nötr olmayan teorik cümleler olacaktı. Aşağıdaki örnekleri inceleyebiliriz:

(25) Declerck ve Reed’e göre (DvR 2001) bazı nötr teorik (olgusal olmayan) koşul cümlesi örnekleri

- a. *If a woman has a history of cancer in her family, she should have herself checked at least once a year. (73)*
“Eğer bir kadının ailesinde kanser hikâyesi varsa en azından yılda bir kez kendisini muayene etmelidir.”
- b. *If water boils, it changes into steam. (74)*
“Su kaynarsa buharlaşır.”

- c. *If she has a problem, she goes to her grandmother. (75)*
“Bir problemi olursa büyükannesine gidiyor.”
- ç. *Children are orphans, if their parents are dead. (76)*
“Anne ve babaları ölmüşse o çocuklar öksüzdür.”

Araştırmacılar bu örnekleri olgusal olmayan olarak tanımlarlar. Farklı sebepleri olmakla birlikte hepsinde ortak olan özellik EYLEM’in gerçek hayatta gerçekleşip gerçekleşmemesine yönelik olumlu ya da olumsuz bir bildirimde (bu durumların olgusal dünya ile örtüşmesine veya örtüşmemesine dair olasılık bildiriminde) bulunulmamasıdır. (25)a’da belirli bir kişiden bahsedilmemesi (*bir kadın*); (25)b’de zamanlar üstü genel bir ifadenin olması (omnitemporal); (25)c’de devam etmekte olan bir alışkanlığın anlatılması⁴⁵ ve (25)ç’de bir grubun belirlenmesi (set-identifying) cümlelerin nötr kalmasını sağlamıştır. Nötr teorik (olgusal olmayan) cümlelerden bir diğeri de hayalî koşul cümleleridir. Kullanılan işaretleyciler bakımından karşıolgusal cümlelerden farkı olmayan hayalî koşul cümleleri, özel bir bağlam içinde üretilmiş olmalarından dolayı yazarlara göre karşıolgusallık bildirmez; eğer karşıolgusallık bildirseydiler nötr olmayan teorik koşul cümlesi olacaktı. (Karşıolgusallıkla ilgili olduğu için hayalî koşul cümleleri ilgili bölümde tekrar ele alınacaktır; § 3.1.1.10.3, s. 167).

Nötr olmayan teorik cümleler nötr cümlelerden farklı olarak EYLEM’in olgusal dünya ile ilişkisine dair yorum iletirler, yani EYLEM’in olgusal dünya ile örtüşmesine, olgusal dünya için doğru/ yanlış ya da muhtemelen doğru/ yanlış olduğuna dair bildirimde bulunurlar. Yazarlar bu bakımdan nötr olmayan koşul cümlelerini dörde ayırmaktadır: kapalı, açık, belirsiz ve karşıolgusal koşul cümleleri. Bu koşul cümleleri hakkında kısaca bilgi verelim. Böylelikle nötr ve nötr olmayan teorik koşul cümleleri arasındaki fark da daha iyi anlaşılabilir (detay için bk. DvR 2001: 81-98):

⁴⁵ Dancygier, bu düşüncüyü DvR 2001 için yazdığı tanıtma yazısında (2003) eleştirmiştir. Dancygier, Declerck ve Reed’in örneğin (24)a gibi (s. 75) geçmişte alışkanlık bildiren koşul cümlelerini olgusal kabul ederken (25)c örneğindeki gibi “devam etmekte olan alışkanlık” anlatan koşul cümlelerini olgusal kabul etmemelerini şaşırtıcı bulur zira hayatta en azından bir kere gerçekleşmiş bir olgu söz konusudur (bk. Dancygier 2003: 313).

(26) Declerck ve Reed'e göre (DvR 2001) nötr olmayan teorik koşul cümlesi örnekleri (vurgular bize ait):

- a. [*"I didn't do it." — "I believe you.] But if you didn't do it, it must have been Fred.*" (81) **(kapalı)**
 "[*"Ben yapmadım." — "Sana inanıyorum.] Fakat eğer sen yapmadıysan Fred yapmış olmalı."*
- b. *If the train is late, we will miss our connection in London.* (91) **(açık)**
 "Tren gecikirse Londra'daki aktarmayı kaçıırız."
- c. *If the world was hit by a meteor of that size, all life on earth would be destroyed.* (94) **(belirsiz)**
 "Dünyaya o büyüklükte bir meteor çarpsa yeryüzündeki bütün yaşam yok olur."
- ç. *If you had come tomorrow instead of today, you would not have found me at home.* (100) **(karşıolgusal)**
 "Bugün yerine yarın gelseydin beni evde bulamazdın/ bulamayacaktın."

Kapalı (closed) koşul cümlelerindeki olgusal olmayan dünyanın olgusal dünya ile örtüştüğü, bir başka deyişle öncüldeki EYLEM'in olgusal dünya için doğru olduğu sadece "görünüşte kabul edilir" ve bir aynılık (idenditiy) ilişkisi kurulur (DvR 2001: 81; Declerck 2011: 30). Dikkat edilirse iki dünya aynıdır denilmemektedir, eğer böyle olsaydı söz konusu koşul cümlesi olgusal olurdu; deyim yerindeyse sadece olgusalmiş gibi kabul edilir. Örneğin (26)a'daki diyalogda ikinci konuşmacı birinciye "Sana inanıyorum. Eğer sen yapmadıysan..." diyerek öncüldeki önermenin olgusal olduğunu sadece varsayımıştır (assumed). Mealen ve serbestçe yeniden söylersek "Hadi senin yapmadığını doğru kabul edeyim." demiş olmaktadır. Araştırmacıların verdiği bir başka örneği (DvR 2001: 81), *Şu an baktığınız resim Van Gogh'a ait diyen bir kişiye Eğer bu Van Gogh'sa beni hayal kırıklığına uğrattı* şeklinde cevap veren bir konuşurun cümlesini ele alalım: Declerck ve Reed bu koşul cümlesinin öncülünde konuşurun ilgili tablonun Van Gogh'a ait olduğunu "bir olgu olarak bilmek" yerine bunu sadece "görünüşte kabul ettiğini" düşünmektedirler. Bu sebeple bu koşul cümlesi olgusal olarak değerlendirilemez.

Açık (open) koşul cümlelerinde ise olgusal olmayan dünya ile olgusal olan arasındaki örtüşme açık bir olasılık (open possibility), başka bir ifadeyle muhtemel bir aynılık (possible identity) şeklindedir, yani öncüldeki EYLEM'in olgusal dünyada gerçekleşmesi, olgusal dünya için doğru olması olasılık dâhilindedir (DvR 2001: 91; Declerck 2011: 30). Bu tür cümleler geçmiş ve şimdi için mümkün olsalar da sıklıkla geleceğe yöneliktirler ve

konusur durumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair kesin bir bilgiye sahip değildir; iki muhtemel alternatif söz konusudur. Konuşur bir tahminde bulunmakla birlikte daha çok söz konusu EYLEM'in gerçekleşmesinin bir olasılık olduğunu bildirmiş olur (DvR 2001: 92). Çalışmanın inceleme bölümünde görüleceği üzere bu tür koşul cümlelerini “açık alternatifli” olarak adlandırdık (§ 2.5.1, s. 106).

Belirsiz (tentative) koşul cümlelerinde, olgusal olmayan dünya ile olgusal olan arasındaki örtüşme bir olasılık olarak mümkündür ancak bu imkânsız olmamakla birlikte çok daha düşük bir olasılıktır (unlikely but not impossible), yani iki dünya arasında “muhtemelen aynı olmama” (likely nonidentity) ilişkisi mevcuttur. Bir başka deyişle EYLEM'in gerçek dünyada doğru olması ihtimaline tereddütle yaklaşılır (*tentative* kelimesinin bu anlamını düşünebiliriz) (DvR 2001: 93; Declerck 2011: 30). Bu çalışmada İng.kalıp-2.b olarak adlandırdığımız koşul cümlesi kalıbıyla üretilen bu cümlelerin özel anlamsal durumuna ve farklı görüşlere daha önce değinilmişti (§ 1.9.1.1, s. 59). İng.kalıp-2.a ve İng.kalıp-2b aslında bütünüyle aynı kalıptır ancak bu koşul cümleleri eğer şimdiki zaman yöneliklerse (= İng.kalıp-2.a) karşıolgusal olurlarken geleceğe yöneliklerse (= İng.kalıp-2.b) (buna kılınış ve belirteçler neden olabilir) karşıolgusal olmazlar. İşte İng.kalıp-2.b ile üretilen cümleleri Declerck ve Reed'in “belirsiz” ve örneğin von Fintel ve Iatridou'nun (2022) *future less vivid* olarak adlandırmalarının sebebi budur. Özetle, belirsiz koşul cümleleri kalıp olarak (yani işaretleyicileri bakımından) karşıolgusal İng.kalıp-2.a cümlelerinden farklı değildir. Ancak karşıolgusal olmamakla birlikte geleceğe yönelik olan söz konusu EYLEM'lerin (açık koşul cümlelerinden farklı olarak) düşük bir olasılıkla gerçekleşeceğini, bir başka deyişle gerçekleşmesinin pek de muhtemel olmadığını (ama imkânsız da değil, zira olgusal değil) ifade ederler. Bu bakımdan birincisi “açık” ikincisi “belirsiz” olan şu iki cümle karşılaştırılabilir (DvR 2001: 93): i. *If he **does** that, he **will be** in real trouble.* “Bunu yaparsa başı belaya girer.” ii. *If he **did** that, he **would be** in real trouble.* “Bunu yapsa başı belaya girer.”

Karşıolgusal koşul cümleleri, nötr olmayan teorik cümle türlerinin sonuncusudur. Bu cümlelerdeki olgusal olmayan dünya, olgusal/ gerçek dünyanın tamamen tersidir. Her iki dünyanın aynı olması ya da aynılığına dair bir ihtimalin olması düşünülemez, yani “kesin aynı olmama” (definite nonidentity) söz konusudur. Bu bakımdan karşıolgusal cümledeki durum karşıolgusal dünya için doğruyken olgusal dünya için yanlıştır (DvR 2001: 99; Declerck 2011: 30). Ancak hatırlanacağı üzere örneğin açık koşul cümlelerinde böyle bir

kesin örtüşmezlik söz konusu değildi. Declerck'in (2011) epistemik skalasında olgusal ve karşıolgusalın iki karşılıklı ucu oluşturduğundan, bu bakımdan iki zıt olgusallık değeri olduklarından daha önce bahsetmiştik (bk. Tablo 3, s. 15). Karşıolgusal koşul cümleleri İng.kalıp-2.a (şimdi için) ve İng.kalıp-3 ile (geçmiş, şimdi ve gelecek için) üretilirler. Aşağıdaki birinci cümle İng.kalıp-2.a, ikinci cümle İng.kalıp-3 ile üretilmiş karşıolgusal cümlelerdir:

- i. *If I were you, I wouldn't go there.* (İng.kalıp-2a)
“Senin yerinde olsam oraya gitmem.” (DvR 2001: 99)
- ii. *If the world **had been hit** by a meteor of that size yesterday, all life on earth **would have been destroyed**.* (İng.kalıp-3)
“Dünyaya o büyüklükte bir meteor çarpsaydı yeryüzündeki bütün yaşam yok olurdu.” (DvR 2001: 94)

İkinci örneğin belirsiz koşul cümleleri için yukarıda (26)c’de verilen cümlenin, yani karşıolgusal olmayan *If the world **was hit** by a meteor of that size, all life on earth **would be destroyed*** cümlesinin İng.kalıp-3 ile söylenmiş versiyonu olduğu gözden kaçmamalıdır.

1.9.3.5. Göksel ve Kerslake 2005

Yukarıda incelediğimiz Kerslake 2003 (§ 1.9.3.3, s. 70) ile Göksel ve Kerslake 2005 (= GvK 2005) arasında örtüşme olmakla birlikte farklılıklar da mevcuttur. Koşul cümleleri GvK 2005’te müstakil bir bölümde oldukça detaylıca ele alınmıştır (486-508). Can Bakırlı bu bölümü “Türkçe koşullu yapılara yönelik en ayrıntılı çalışma” olarak belirtmiş ve kendisi de uzun bir özetini vermiştir (2010: 37-58). Bu bakımdan Can Bakırlı’nın terim çevirilerini mümkün olduğunca dikkate alacağız.

Göksel ve Kerslake {-sA} veya {ise} ile üretilen koşul cümlelerinin üç tür olduğu görüşündedir: i. tahminsel (predictive), ii. bilinebilir (knowable) ve iii. evrensel (universal) koşul cümleleri (GvK 2005: 486). Kerslake 2003’te “tahminsel/ tahminsel olmayan” şeklinde ikili bir ayırım varken görüldüğü üzere burada üçlü bir ayrıma gidilmiş ve yeni bir sınıflandırma yapılmıştır:

Tablo 16. Göksel ve Kerslake 2005’e göre Türkçe koşul cümleleri

Tahminsel	Öncülün, sonucun sebebi olduğu ya da onu mümkün kıldığı koşul cümleleridir. Birincisi gerçekleşince diğeri de gerçekleşir (489). Koşulun gerçekleşme olasılığı bilinemez; buradaki koşul öngörülemez bir geleceğe, varsayımsal bir dünyaya, gerçekleşmediği bilinen bir olaya gönderimde bulunur (500). i. AÇIK ii. GENEL iii. ALIŞKANLIK ve ayrıca KARŞIOLGUSAL
Bilinebilir	Tahminsel koşul cümlelerinin aksine koşulun gerçekleşip gerçekleşmediğinin bilinebilmesi prensipte mümkündür, çünkü şimdiki ve geçmiş zamandaki veya gelecek zamandaki planlanmış ve programlanmış olaylara gönderimde bulunulur (500).
Evrensel	Eğer koşul cümlesi bir soru öbeği içeriyor ve anlamca “her kim”, “her neresi” gibi ifadelerle sahip cümlelere denk oluyorsa bu koşul cümlesi evrensel olarak adlandırılır çünkü limitsiz bir kapsayıcılığa sahiptirler (505).

- a. *Kayıtlar on beşi bulmazsa ders açılmayacak.* (490) ← AÇIK
b. *Kediyle köpek bir arada büyütülürse dövüşmezler.* (491) ← GENEL
c. *Yorgun olursam/yorgunsam yemek yapmıyorum.* (493) ← ALIŞKANLIK
ç. *Tanju futbol oynuyorsa iyileşmiş olmalı.* (500) ← BİLİNEBİLİR
d. *Fasulye yarım saat piştiyse olmuştur artık* (500) ← BİLİNEBİLİR
e. *Kime sorduksa/ sorsak aynı cevabı aldık.* (505) ← EVRENSEL

Kerslake 2003 ile karşılaştırıldığında göze çarpan ilk fark söz edimleri ve üstmetinsel olarak adlandırılan türlerin burada yer almamasıdır. Farklardan bir diğeri de zayıf varsayımsal, güçlü varsayımsal terimlerinin kullanılmamasıdır. Karşıolgusal koşul cümleleri; yine tahminsel koşul cümleleri grubu içinde ele alınır ve *açık*, *genel* (*generic*), *alışkanlık* gibi ayrı bir tür olarak sınıflandırılmasalar da iki bölümde bu terim kullanılarak incelenirler (bk. GvK 2005: 495-500). Göksel ve Kerslake’nin koşul cümlesi sınıflandırmasında “bilinebilirlik” yeni bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, tahminsel koşul cümleleri, kendilerinin de ifade ettiği üzere bir anlamda “bilinemez”dirler (GvK 2005: 500). Bununla bir açıdan varsayımsallığın derecesini belirtmiş olduklarını düşünebiliriz fakat bilinebilirlik sınırları kestirilemeyecek bir kavram gibi gözükmektedir. Yazarların bilinebilir olarak etiketledikleri koşul cümleleri Declerck ve Reed’in “açık” (§ 1.9.3.4.2, s. 74); Sweetser’in “epistemik” (§ 1.9.3.1, s. 67) koşul cümleleri ile de karşılaştırılabilir. Bununla birlikte bazı koşul cümlelerinin “bilinebilir” olarak etiket-

lenmesi, EYLEM'in gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesine yönelik tarafsız epistemik tutum (Fillmore 1990, § 1.9.3.6.1, s. 83) sahibi olduğunu göstermektedir; bu bakımdan olgusal ya da karşıolgusal olarak etiketlenemezler.

1.9.3.6. Dancygier ve Sweetser 2005

Her ikisi de koşul cümleleri üzerine daha önce araştırmalarda bulunmuş olan B. Dancygier ve E. Sweetser bu defa birlikte kaleme aldıkları monografide (= DvS 2005) Dancygier 1998'deki temel kavramlardan biri olan “**tahmin**”i (prediction) kullanmaya devam ederler. Tahminsel koşul cümlelerinin tahminsel olmayan koşul cümlelerinden, yani söz edimsel, epistemik, metalingüistik olanlardan farkı şudur: Tahminsel koşul cümlelerinde öncül, sonuç cümlesi için bir arka plan oluşturur ve konuşur sonuç cümlesinde öncülden hareketle bir tahminde bulunur, bir başka deyişle tahmin=sonuç cümlesidir. Örneğin “Yarın yağmur yağarsa pikniği iptal ederiz.” cümlesinde [*pikniğin iptal olması*]'nın henüz gerçekleşmemiş başka bir EYLEM'e, yani [*yarın yağmurun yağması*]'na bağlı olduğu tahmin edilmektedir (DvS 2005: 28). Yazarların İngilizce *predict* fiilini ve türevlerini seçmiş olmalarının sebebinin (örneğin *guess* yerine) bu fiilin kabaca “(sonraya dair) öngöründe bulunmak” anlamına gelmesi olduğu anlaşılıyor.

Araştırmacıların koşul cümlesi analizine yeni bir araç olarak “**alternatiflilik**” (alternativity) kavramını da dâhil ettikleri anlaşılmaktadır. Tekrar “Yarın yağmur yağarsa pikniği iptal ederiz.” örneğini ele alalım: Bu koşul cümlesine göre [*yarın yağmurun yağması*] ve [*yarın yağmurun yağmaması*] EYLEM'lerinden herhangi birinin gerçekleşme olasılığı vardır; konuşur bu alternatiflerden birincisini öncülde dile getirmiş ve gerçekleşirse ne olacağını sonuç cümlesinde tahmin etmiştir. Bu cümlenin ürettiği iki alternatif senaryoyu şöyle gösterebiliriz:

Birinci alternatif (dile getirilen) : Yarın yağmur yağarsa → pikniği iptal ederiz.

İkinci alternatif (örtük) : Yarın yağmur yağmazsa → pikniği iptal etmeyiz.

Yukarıdaki koşul cümlesi, birinci ve ikinci alternatiflerin gerçekleşme (yani olgusallık değeri kazanma) potansiyeline sahip olduğunu ifade eder. Konuşurun söz konusu alter-

natiflerden birisinin gerçekleşmesine yönelik olumlu/ olumsuz kanaati de olabilir. Alternatiflik kavramı bir ölçüde de olsa Declerck'in epistemik skalasındaki ara değerlerle ilişkili gözükmetedir (bk.Tablo 3, s. 15).

Hatırlanacağı üzere, varsayımsal cümleler hakkındaki bölümde (bk. § 1.5, s. 19) varsayımda bulunmayı ve varsayımın sonuçlarını tahmin etmeyi ya da varsayımsal bir yorumda bulunmayı tartışmış, üç türlü cümle (A₁, A₂ ve B cümleleri) tespit etmiştik; özellikle varsayımsal B cümlelerinin "tahminde bulunma" özelliğini anlamaya çalışırken Dancygier ve Reed'in ilgili yaklaşımından da yararlandığımızı belirtmeliyiz. Bu çalışma boyunca yazarlara atıfla kullanacağımız bir diğer kavram da "alternatiflik" olacaktır.

Bu noktada tahminsellik ve alternatiflik belirtmeyen koşul cümlesi örneğine bakarak iki kavramı daha iyi açıklamaya çalışalım: Örneğin *Yardıma ihtiyacınız olursa benim adım Ann* söz edimi koşul cümlesinde öncülle sonuç arasında tahminsel koşul cümlelerinde gördüğümüz nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır; konuşurun adının Ann olması muhatabının yardıma ihtiyacı olup olmamasına göre değişmeyecektir; bir başka deyişle sonuç cümlesi, öncülde belirtilen EYLEM'in gerçekleşmesinin bir sonucu olarak tahmin edilmez. Bu yüzden ikinci ve örtük alternatif de zihinsel olarak üretilmemiş olur (bk. DvS 2005: 110):

Yardıma ihtiyacınız olursa benim adım Ann.

~~2. alternatif (örtük) – :Yardıma ihtiyacınız olmazsa benim adım Ann değil.~~

Yazarlar bütün tahminsel koşul cümlelerinin varsayımsal olduğu görüşündedirler (DvS 2005: 59). Ayrıca tahminsel koşul cümlelerinin Declerck ve Reed analizindeki durum belirleyen koşul cümleleri ile paralelliklere sahip olduğunu görüyoruz, bununla birlikte Declerck ve Reed'in retorik koşul cümleleri olarak gruplandığı türler tahminsel olmayan koşul cümleleri (söz edimi, epistemik, metalinguistik koşul cümleleri) ile de karşılaştırılabilir fakat bu çalışmanın kapsamına girmediği için bu yapılmayacaktır (bk. § 1.9.3.4, (22) ve (23) numaralı listeler, s. 72).

1.9.3.6.1. Fillmore'un epistemik tutum kavramı

Dancygier ve Sweetser; İng.kalıp-2 ve İng.kalıp-3 cümlelerinde gördüğümüz işaretleyici kombinasyonlarını (§ 1.9.1, s. 58) ve konuşurun EYLEM'lerin gerçekleşmelerine yönelik

aldığı epistemik pozisyonları açıklamak için Charles Fillmore’a atıfla epistemik tutum (epistemic stance) kavramını kullanırlar. Bu kavram daha önce tanıttığımız (§ 1.4, s. 11) “olgusallık değeri” (Declerck 2011) ve “epistemik kesinlik” (Givón 2001) kavramlarıyla benzerlikler taşımaktadır.

Fillmore⁴⁶, “epistemik tutum” kavramıyla konuşurun EYLEM’in gerçekleşip gerçekleşmesine yönelik epistemik tutumunu ifade etmektedir. Üç tür epistemik tutum bulunmaktadır: i. olumlu (pozitif), ii. tarafsız (neutral) ve iii. olumsuz (negative). Olumlu epistemik tutum, zaman bildiren belirteç işlevli bağımlı cümlelerde gözlemlenebilir; örneğin aşağıda (27)a’da konuşur, söz konusu kişinin kapıyı açtığını ve köpeğin kaçtığını kabul etmektedir. Tarafsız ve olumsuz epistemik tutumları ise koşul cümlelerinde görmekteyiz. (27)b’de ilgili kişinin kapıyı açık bırakıp bırakmadığı bilinmemektedir, bu yüzden epistemik tutum tarafsızken karşıolgusal (27)c cümlesinde konuşurun Pat’in gerçekte kapıyı açık bırakmadığını ve köpeğin kaçmadığını bildiği ve bu bakımdan [*Pat’in kapıyı açık bırakması*] ve [*köpeğin kaçması*] EYLEM’lerinin gerçekleşmesine yönelik olumsuz epistemik tutum sahibi olduğunu görmekteyiz:

(27) Epistemik tutum türlerine dair örnekler

- a. *When Pat opened the door, the dog escaped. (olumlu)*
“Pat kapıyı açınca köpek kaçtı.”
- b. *If Pat left the door open, the dog undoubtedly escaped. (tarafsız)*
“Pat kapıyı açık bıraktıysa köpek kesin kaçmıştır.”
- c. *If Pat had left the door open, the dog would have escaped. (olumsuz)*
“Pat kapıyı açık bıraksaydı köpek kaçardı.”

(Fillmore 1990: 122)

Kavramı daha iyi açıklayabilmek için yeniden “Yarın yağmur yağarsa pikniği iptal ederiz.” örneğine dönelim: Bu koşul cümlesinin tahminsel ve alternatifli doğası konuşurun dile getirdiği alternatifin yanı sıra örtük olan ikinci alternatifin de potansiyel olarak ger-

⁴⁶ Charles Fillmore, 1990 yılında yayınlanan iki yazısında bu yaklaşımı tanıtmıştır. Biri için bk. bu çalışmada Fillmore 1990: 122-128; diğeri (ve aslında kronolojik olarak ilki) için bk. Fillmore, C. (1990). Epistemic stance and grammatical form in English conditional sentences. M. Ziolkowski, M. Noske ve K. Deaton (ed.), *Papers from the 26th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* içinde (137–62). Chicago: Chicago Linguistic Society.

Stance teriminin Türkçeye “duruş” olarak da aktarılması mümkündür ancak “attitude” çevirisiyle (§ 1.4, s. 11) aynı olma riskini de alarak “tutum” kelimesini seçmeye karar verdik.

çekleşme ihtimali olduğunu bildirmekteydi; bir başka deyişle iki alternatif de gerçekleşebilir. Konuşur bu alternatif senaryoların gerçekleşmesine (olgusallık değeri kazanmasına) yönelik tarafsız bir epistemik tutum içindedir. Bu cümleyi karşıolgusal versiyonu ile karşılaştırdığımızda epistemik tutumun değiştiğini göreceğiz: “Dün yağmur yağsaydı piknik iptal edilirdi.” cümlesinde [*dün yağmur yağması*] EYLEM’i olgusal olanla kesin bir örtüşmezlik ilişkisi içindedir; konuşurun EYLEM’in gerçekleşmesine yönelik epistemik tutumu bu defa olumsuzdur. Son bir not olarak Dancygier ve Sweetser’in İng.kalıp-2 ve İng.kalıp-3’te gördüğümüz işaretleyicileri (ki geçmiş zaman çekimidirler) uzaklık bildiren fiil çekimleri (distanced verb forms) olarak adlandırdıklarını belirtelim (DvS 2005: 52).

Dancygier ve Sweetser’in kullandıkları bir diğer kavramı, daha doğru bir ifadeyle bilişsel dilbilim okulunun temel teorik yaklaşımlarından olan zihinsel uzam teorisini yeni bir başlıkta ele almak yararlı olacaktır:

1.10. ZİHİNSEL UZAM TEORİSİ

Bilişsel dilbilimci Gilles Fauconnier’in geliştirdiği “zihinsel uzam” (mental space)⁴⁷ teorisine göre zihinsel uzamlar biz düşünürken ve konuşurken üretilen ve birbirleriyle bağlantılandırılan bilişsel yapılardır. Nöral seviyede var oldukları varsayılan (Fauconnier 2007: 351) zihinsel uzamlar, söylem içerisinde dilsel yapılardan ayrı olarak ama dilsel ifadelerin rehberliğinde kurulurlar (Fauconnier 1994: 16). Bir başka deyişle dilsel ifadeler, birbirine bağlı bilişsel yapılar (yani zihinsel uzamlar) üreten komutlardır; zihinsel uzamları dilin kendisi, dilsel ifadelerin bir temsili olarak değil de söylem boyunca dilsel ifadeler tarafından üretilen yapılar olarak anlamak gerekir (Dancygier 2002: 353). Zihinsel uzamları; mesela çizgi romanlarda, karikatürlerde gördüğümüz düşünce balonlarına benzeterek tasavvur edebiliriz (Evans ve Green 2006: 369). Ancak her bir cümlenin yeni bir zihinsel uzama denk geldiği düşünülmemelidir. Konuşur söylem boyunca örneğin “Bu belki doğrudur.” dediğinde olasılık uzamı, “geçen hafta”, “yakınlarda” dediğinde zaman uzamı, “Eğer sen burada olsaydın...” dediğinde de karşıolgusal uzam üretmiş olur (Rad-

⁴⁷ *Mental space* terimi için Baş’ın (2021) tercih ettiği “zihinsel uzam” çevirisi kullanılmıştır. Teori hakkında detaylı bilgi için bk. Fauconnier 1994, Fauconnier 2007, Evans ve Green 2006: 363-397.

den ve Dirven 2007: 31) ve bu uzamlar arasında deyim yerindeyse yolculuk yapar, yenilerini kurmaya devam eder. Zihinsel uzamları üreten bu tip araçlara “uzam kurucular” (space builders) adı verilir.

Zihinsel uzam teorisini diğer yaklaşımlarla karşılaştırmak mümkündür; Lakoff ve Sweetser (1994), Fauconnier’in geliştirdiği bu bilişsel modelin formel mantık merkezli yaklaşımlara göre bazı problemleri çözmekte (gönderme ve önvarsayım gibi) daha avantajlı olduğunu örnekler vererek savunurlar. Croft ve Cruse (2004: 33); mümkün dünyaların birçok insan için metafizik problemler yarattığını (“Mümkün dünyalar var mı? Eğer varsa neredeler?” gibi); zihinsel uzamların semantik ve pragmatik analizlerdeki birtakım problemlere dair çok daha iyi çözümler sunduğunu; Fauconnier’in “mümkün dünyalar” yerine bir bilişsel yapı olarak zihinsel uzamları koymakla isteme, inanma, varsayma gibi durumları ne olduğu açıkça anlaşılabilen “mümkün dünyalar” gibi bir yer yerine konuşurun ve dinleyicinin zihnine yerleştirmiş olduğunu düşünürler.

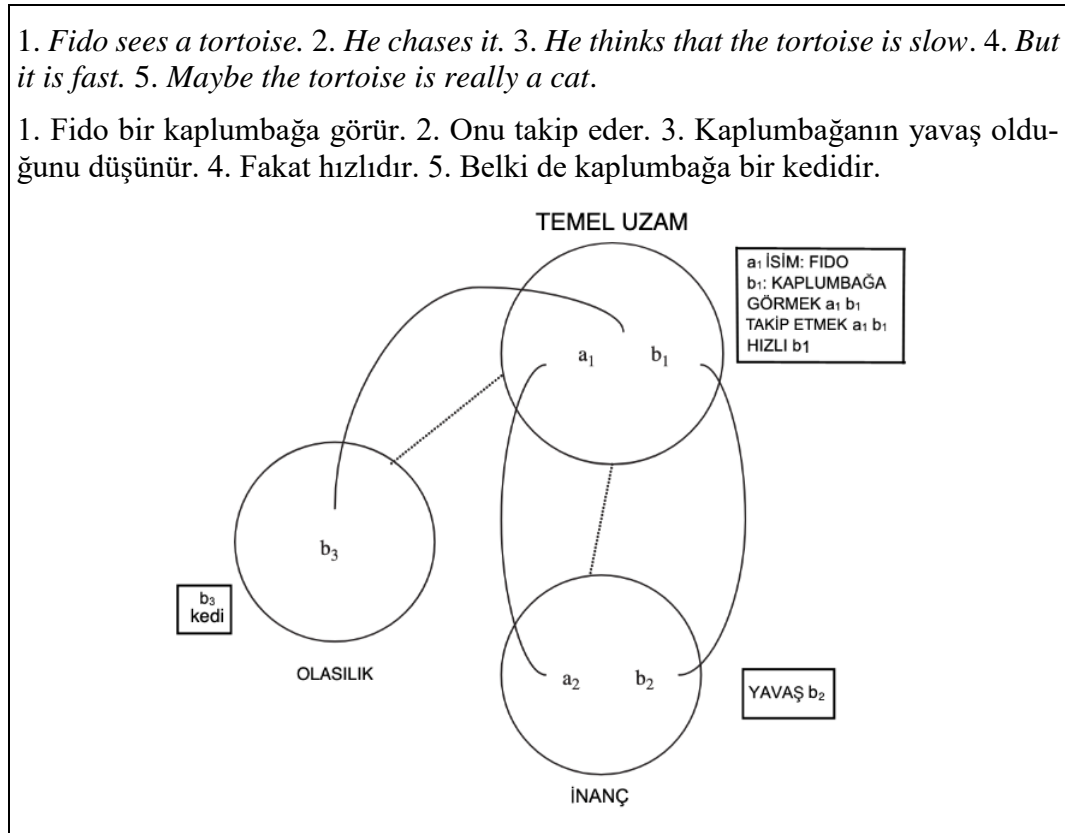
Son olarak, Fauconnier ve Turner’ın (2002) zihinsel uzam yaklaşımını daha da geliştirip “kavramsal bütünleşme” veya “kavramsal harmanlama” adlarıyla bilinen bir teoriye evrilttiklerini belirtmeliyiz. Bu teori, metafor, metonomi, karşıolgusallık gibi fenomenleri ele almanın yanı sıra düşünmenin esasına, dilin kökenine ve hatta sanat, edebiyat, ritüeller, din gibi bütün üretimlere dair bütüncül bir açıklama olma iddiasındadır. Evans ve Green de, kavramsal harmanlama teorisinin matematik, din ve edebiyat araştırmaları, müzik teorisi, sosyal psikoloji, bilgisayar bilimleri ve genetik gibi çok farklı araştırma alanlarında araştırmacılar tarafından uygulandığını belirtmiştir (2006: 401)⁴⁸.

1.10.1. Zihinsel Uzamların Görselleştirilmesi

Zihinsel uzamlar alanyazında daireler şeklinde gösterilir. Bir söylemde mutlaka bir temel uzam (base space) vardır. Söylem sırasında yeni zihinsel uzamlar başka bir uzama ilişkilendirilerek kurulur, her zaman temel uzama geri dönülebilir; bu bakımdan dinamiklerdir. Aşağıdaki çizimde zihinsel uzamların birbiriyle nasıl ilişki kurdukları gösterilmiştir:

⁴⁸ Kavramsal harmanlama teorisi ile ilgili Türkçe bir kaynak olarak bk. Baş 2021.

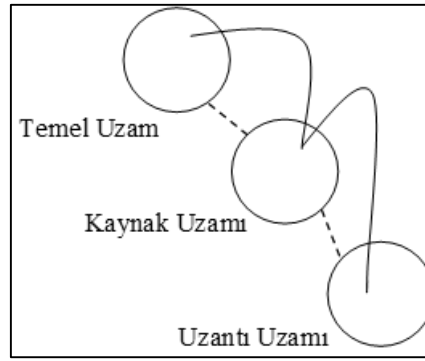
yeni bir olasılık alanı kurulmuştur (Benzer ama daha detaylı bir örnek için Fauconnier 2007'ye bakılabilir.):

Şekil 2. Zihinsel alanların gösterimi (örnek ve çizim: Evans ve Green 2006: 382-386)

1.10.2. Koşul Cümleleri ve Zihinsel Uzamlar

Koşul cümleleri de uzam kurucular arasında yer almaktadır. Koşul cümleleri ile varsayımsal uzamlar kurulur, bu uzamlar konuşurun bir durumu tahayyül edebilmesi ve söz konusu varsayımsal durumun sonuçları hakkında söz söyleyebilmesi içindir; bu bakımdan sıklıkla bağlantılı yeni uzamlarla genişlerler (Dancygier 2002: 353). Öncül ve sonuç cümlelerinden oluşan koşul cümleleri, gerçeklik uzamı olarak da tanımlanabilecek temel uzama ek olarak iki ardışık uzam kurarlar (Evans ve Green 2006: 394); birincisi “kaynak” (foundation), ikincisi de “uzantı” [expansion (DvS 2005'te *extension*)] uzamıdır; burada mühim olan nokta uzantının doğrudan temel uzama değil kaynak uzama bağlı olmasıdır:

Şekil 3. Koşul cümleleri ve zihinsel uzamlar (Evans ve Green 2006: 395)

Varsayımda bulunmak ve varsayımsallık konulu bölümde (§ 1.5, s. 19) örneklerini verdiğimiz A_1/A_2 ve B cümlelerinin kurdukları ilişkinin (koşul cümlesi olsun ya da olmasınlar) yukarıda görülen zihinsel uzam modeliyle açıklanabileceğini düşünmekteyiz. Bu bakımdan A_1/A_2 cümleleri (farklı ek niteliklere sahip olmakla birlikte) birer varsayımsal uzam kurucusu olarak (doğrudan ya da ikincil bir biçimde) hareket ederler, B cümleleri de bu uzamların uzantılarıdır. Konuşur bir sözcede kaynak uzama (yani A_1/A_2 cümlelerine) bağlı olarak farklı uzantılar üretebilir, tekrar temel uzama dönebilir veya uzantılara bağlı yeni uzamlar üretmeye devam edebilir. Kısacası birçok olası senaryonun gerçekleşmesi mümkündür.

1.11. SEZDİRİM VE ÖNVARSAYIM

Çeşitli yayınlarda karşıolgusallığın edimbilim (pragmatics) açısından da ele alındığı, açıklamalarda bu araştırma sahasının terminolojisinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Iatridou (2000: 232), Van linden ve Verstraete (2008: 1875-1876) karşıolgusallığın bir konuşma sezdirimi (conversational implicature) olduğunu düşünürlerken Declerck ve Reed (2001: 94-95), Zakkou (2019) bir önvarsayım (presupposition) olduğu fikrindedirler. Ayrıca kaynaklarda önvarsayım tetikleyicisi (presupposition trigger) olan, yani önvarsayım üreten sözlüksel ve dilbilgisel yapılar arasında karşıolgusal koşul cümlelerinin de sayıldığını biliyoruz (bk. Huang 2007: 65-66). Bununla birlikte belirli varsayımsal koşul cümlelerinde önvarsayımın geçici olarak askıya alınabildiğini de (biliyor olmanın duraklatıldığını) göstereceğiz (§ 3.1.1.10.1, s. 161). Bu bakımdan söz konusu temel termi-

nolojiyi burada kısaca ve ana hatlarıyla ele almak yararlı olacaktır. Söz konusu iki kavram, yani sezdirim (implication) ve önvarsayım (presupposition) edimbilimin temel inceleme konuları arasındadır (diğerleri “söz edimleri, deixis, belirlilik/belirsizlik”tir); bk. Huang 2007, Horn ve Ward 2004.

1.11.1. Sezdirim⁴⁹

H. Paul Grice (1913-1988) tarafından literatüre kazandırılan *sezdirim* kavramıyla bir söz-cenin görünüşte ifade ettiğinin ötesinde, bir başka deyişle bir söz-cenin uyuşumsal⁵⁰ anlamının (conventional meaning) (Blome-Tillmann 2013: 171) ötesinde anlatılan şey kastedilmektedir. Sezdirim; “söylenenden daha fazlasını iletebilmek için” (Alpaslan 2006: 66), “söylenenin ötesinde başka bir şey anlatmak” için (Aysever 2001: 152) kullanılan bir yoldur. Bu durumda bir söz-cede konuşur tarafından söylenenin (“what is said”) yanı sıra bir de sezdirilenin (“what is implicated”) söz konusu olduğunu belirleyebiliriz (Senft 2014: 33). Şimdi sezdirimi daha iyi anlayabilmek için bir örnek verelim:

(28) Konuşma sezdirimi örneği

A: *Akşam partiye geliyor musun?*

B: *Partileri sevmem.*

[*B kişisi akşam partiye gitmeyecek.*]

(Blome-Tillmann 2013: 170)

(28) numaralı diyalogta B kişisi A kişinin sorusuna verdiği cevapla aslında partiye gelmeyeceği mesajını iletmektedir. Bu cümle farklı bağlamlarda söz konusu anlamı uyuşumsal olarak iletmezken, bir başka deyişle “Partileri sevmem.” cümlesini herhangi bir yer ve zamanda söylemek “Partiye gelmeyeceğim/gitmeyeceğim.” anlamına gelmezken (28) numaralı karşılıklı konuşma ve bağlamda ilgili anlam ortaya çıkmıştır, işte bu sezdi-

⁴⁹ Bu bölüm için H. P Grice’in yazılarından ziyade bunları ele alan, tartışan ve özetleyen ikincil kaynaklardan yararlandık: (özellikle) Huang 2007: 23-63 ve Senft 2014: 33-39; ayrıca Blome-Tillmann 2013, Horn ve Ward 2004: 3-28; Türkçe’de Aysever 2001, Alpaslan 2006, Yavuz 2018.

⁵⁰ “Convention” ve “conventional” terimleri için *uzlaşım-uzlaşımsal* yerine *uyuşım-uyuşımsal* terimlerini tercih etmemizin nedeni için bk. Aysever 2001: 139’da 6. dipnot.

rimdir; daha doğru bir ifadeyle bir sezdirim türü olarak “**konuşma sezdirimi**”dir (conversational implicature)⁵¹. Yalnızca sezdirim teriminin kullanılmayıp konuşma sezdirimi denilmesinin sebebi ise “**uylaşımsal sezdirim**”lerin de (conventional implicature) olmasıdır; bu ikincisinde sezdirimler belirli sözcüklerden (çeşitli bağlaçlar vb.) ya da dilbilgisi yapılarından kaynaklanır. Bir başka deyişle konuşurların tamamı için geçerli olacak şekilde bağlam ve konuşmadan bağımsız olarak (yani uylasımsal olarak) söz konusu sezdirimi ortaya çıkaran araçlar kullanılır (bk. Huang 2007: 54 vd.). Tekrar konuşma sezdirimine dönelim: Grice konuşma sezdirimlerinin nasıl ortaya çıktığı konusunda günümüze kadar kabul edilegelen bir çerçeve ortaya koymuştur; bu, farklı araştırmacılarca çeşitli güncellemelere tabi tutulmuşsa da temel yaklaşım olarak kabul edilir. Grice, karşılıklı konuşmanın iletişimsel olarak üst seviyede etkili olabilmesinin “**işbirliği ilkesi**” (co-operative principle) ile mümkün olduğunu ve bu ilkenin de dört kategori altında toplam dokuz kural (maxim)⁵² çerçevesinde ele alınabileceği görüşündedir (Huang 2007: 25). Söz konusu ilke ve kuralların basitçe ifade edilmiş hâli aşağıda yer almaktadır⁵³:

(29) Grice’ın konuşma sezdirimi teorisi (basitleştirilmiştir) (Huang 2007: 26)

a. İşbirliği İlkesi

İşbirliğine uyun.

b. Konuşmanın kuralları

Nitelik: Doğru sözlü olun.

(i) Yalan söylemeyin.

(ii) Kanıtlara dayanmayan bir şey söylemeyin.

Nicelik:

(i) Gereğinden az şey söylemeyin.

(ii) Gereğinden çok şey söylemeyin.

⁵¹ Türkçede şu karşılıklar da kullanılmıştır: “konuşma sezdirileri” (Aysever 2001), “bildirişimsel sezdirim” (İmer vd. 2011), “karşılıklı konuşma sezdirimi” (Tüfekçi Can 2015), “konuşmaya dayalı sezdirimler” (Çürük 2014). “Konuşma sezdirimi” karşılığını ise Alpaslan 2006 ve Yavuz 2018’den aldık.

⁵² *Maxim* terimini Alpaslan (2006: 66) “alt ilke”, Aysever (2001: 152) “buyruk”, İmer vd. (2011: 55) “bildirişim ilkeleri”, Yavuz (2018: 12) “maksim” olarak çevirirken örneğin Çürük (2014: 14) ve Tüfekçi Can (2015: 98) “kural” olarak çevirmiştir. *Principle* terimini “ilke” olarak çevirdiğimiz için *maxim* terimini “kural” olarak aktarmayı uygun gördük.

⁵³ Burada Grice’a ait orijinal sınıflandırmanın Huang (2007) tarafından basitleştirilmiş hâlinin serbest bir çevirisi yer almaktadır. Grice’ın sınıflandırmasının Türkçeye yapılmış çeşitli çevirileri için bk. Aysever 2001: 152-153, Alpaslan 2006: 66, Tüfekçi Can 2015: 98-100, Çürük 2014: 14-15, Yavuz 2018: 12-13. Biz de *Tarz* (ii) ve (iii) numaralı maddelerin çevirisini Yavuz 2018’den, *Tarz* (iv) numaralı maddeninkini de Aysever 2001’den aldık.

Bağıntı: Konu dışına çıkmayın.

Tarz: Açık olun.

- (i) Belirsizlikten kaçının.
- (ii) Çok anlamlılıktan kaçının.
- (iii) Özlü olun.
- (iv) Derli toplu konuşun.

Konuşma sezdirimleri söz konusu kurallara uyulduğunda ya da bilinçli olarak uyulmadığında (ancak konuşurun işbirliği ilkesine uyduğunun düşünülmesi durumunda) ortaya çıkabilir (örnekler için bk. Huang 2007: 27 vd.)

Konuşma sezdirimlerinin önemli bir özelliği üzerinde durmamız gerekiyor: **iptal edilebilirlik** (cancellability)⁵⁴. Bununla kastedilen bir konuşma sezdiriminin kendisinden sonra gelen bir ifadeyle iptal edilebilmesidir. Şimdi yukarıda (28) numaradaki konuşma sezdiriminin nasıl iptal edilebildiğini görelim:

(30) A: *Akşam partiye geliyor musun?*

B: *Partileri sevmem ama neyse buna geleceğim.*

(Blome-Tillmann 2013: 172):

Daha önceki (28) numaralı diyalogta B kişinin “Partileri sevmem.” diyerek iletildiği “Akşamki partiye gelmeyeceğim.” mesajını (sezdirimini) bu sefer (30) numarada etkisiz kılabildiğini, yani iptal ettiğini görüyoruz.

1.11.1.1. Ölçeklenebilir Sezdirim

Sezdirimle ilgili son olarak ele alacağımız konu ölçeklenebilir sezdirimdir (scalar implicature)⁵⁵. Laurence R. Horn’a göre Grice’in belirlediği bütün konuşma kuralları “nitelik kuralı” hariç olmak üzere iki temel kuralda bir araya getirilebilir: *nicelik ilkesi* (Q[quantity]-principle) ve *bağıntı ilkesi* (R[elation]-principle). Bu noktada Horn, nicelik ilkesi kapsamında oluşan bir tür sezdirimden bahseder ve bunu “ölçeklenebilir sezdirim” olarak adlandırır. Buna göre bazı ifadeler kendilerinden “anlamca daha güçlü” ve “anlamca daha

⁵⁴ Konuşma sezdirimlerinin diğer özellikleri için bk. Huang 2007: 32-35, Senft 2014: 36-37.

⁵⁵ Terim çevirisi için bk. Turan 2008: 10.

zayıf” olan ifadelerle bir ölçek (skala) oluştururlar; örneğin <bütün, biraz>, <sıcak, ılık>, <mükemmel, iyi> vb. (Huang 2007: 38). Elbette rastgele ifadelerin bir araya gelmesi söz konusu değildir. Söz konusu ifadeler aynı semantik alana ait olmalı, eşit derecede sözlükselleşmiş olup aynı sözcük türüne dâhil olmalı ve daha güçlü ifadeler zayıf olanları gerektirmelidir (entailment)⁵⁶; bk. Huang 2007: 38. Örneğin *bütün, biraz*dan anlamca daha güçlü olduğu için *birazı* gerektirir⁵⁷; her ikisi de göreceli olarak eşit derecede sözlükselleşmiştir, aynı sözcük türünden ve aynı anlamsal alandandır (Huang 2007: 38). İşte bu durumda zayıf ifadenin kullanılması ölçeklenebilir sezdirimin oluşmasını sağlar ve Blome-Tillmann’ın belirttiği üzere ölçeklenebilir sezdirimler uyuşumsuz sezdirimler değil konuşma sezdirimleridir (2013: 179). Aşağıda ölçeklenebilir sezdirim örneği yer almaktadır:

(31) Ölçeklenebilir sezdirim örneği:

A: *Kurabiyeleri kim yedi?*

B: *Ben birazını yedim.*

[B kişisi kurabiyelerin hepsini yemedi.]

(Blome-Tillmann 2013: 179)

Görüldüğü üzere (31) numaralı diyalogta B kişisi kurabiyelerin birazını yediğini söyleyerek aslında *daha çoğunu, büyük bir kısmını* veya *tamamını* yemediğini sezdirmektedir; ayrıca bir konuşma sezdirimi olduğu için iptal edilebilir: *Ben birazını yedim. Aslında hepsini yedim* (Blome-Tillmann 2013: 179).

⁵⁶ Gerektirim kavramı kısaca şöyle açıklanabilir: İki cümleden ikincisinin doğruluğunun birincisinin doğruluğuna bağlı olmasıdır (İmer vd. 2011: 136). Örneğin “Molly bir kedidir.” cümlesi “Molly bir hayvandır.” cümlesini gerektirir; bir başka deyişle kimse “Molly bir kedidir ancak hayvan değildir.” yargısında bulunamaz, bu bir “çelişki” olur (Bertuccelli Papi 2009: 141). Gerektirimle ilgili daha açıklayıcı ifade bizce Erk Emeksiz’in kullandığıdır: “çıkarımsal bildirimler taşımak” (2011: 76): “Bir tümcenin bildirimini kendi bildiriminin yanı sıra çıkarımsal olan başka bildirimler de taşıyabilir.” Yani burada “çıkarm”la bir cümleden (açıkça söylenmemiş olsa da) bazı sonuçlara varılabileceği kastedilmektedir. “Emrah İstanbul’da doğdu.” cümlesi “Emrah Türkiye’de doğdu.” cümlesini gerektirir; birincisi doğru oldukça ikincisi de doğru olacaktır; dikkat edilirse burada karşılıklı bir gerektirim ilişkisinden bahsedilemez zira ikinci cümle birincisini gerektirmez (Bunun mümkün olduğu cümleler de vardır.) (Erk Emeksiz 2011: 76-77). Başka gerektirim örnekleri için bk. Huang 2007: 16-17.

⁵⁷ Söz konusu gerektirimle ilgili şu örnek verilebilir: *Şirketin bütün çalışanları zam aldı* cümlesi *Şirketin bazı çalışanları zam aldı* cümlesini gerektirir çünkü eğer birinci cümle doğruysa ikincisi de doğru olacaktır (örnek ve açıklama için bk. Huang 2007: 16-17).

Sezdirim ve ölçeklenebilir sezdirime değinmemizin nedeni, daha önce de belirtildiği üzere Van linden ve Verstraete'nin (2008) karşıolgusallığı ölçeklenebilir sezdirim bağlamında açıklamalarıdır (1876-1878) (bk. § 2.8.2, s. 123). Ayrıca Anderson koşul cümleleri (§ 3.1.1.10.1, s. 161) sebebiyle (ki öncüldeki karşıolgusallığın sonuç cümlesinde iptal edilebildiğine dair örnek olarak gösterilirler) karşıolgusallığı sezdirim olarak değerlendiren araştırmacılar bulunmaktadır (ör. bk. Iatridou 2000). Bir sonraki bölümde karşıolgusallığı önvarsayım olarak kabul eden görüşler olduğu için önvarsayım hakkında da kısaca bilgi vereceğiz:

1.11.2. Önvarsayım

Önvarsayım, “Bir sözcüde açık olarak dile getirilmeyen ancak konuşmacı tarafından var olduğu peşin olarak kabul edilen durum ya da durumlara ilişkin bütün arkaplan bilgisi” (İmer vd. 2011: 204) anlamına gelir:

(32) Önvarsayım örneği:

Sigarayı bıraktığıma pişmanım.

Önvarsayım → *Önceden sigara içerdim.*

(Erk Emeksiz 2011: 77)

Yukarıdaki örnekte konuşmacı sigarayı bıraktığını belirtmekle aslında daha önce sigara içmekte olduğunu da iletmiş olur. Tanımda belirtilen “peşin olarak kabul edilen arka plan bilgisi” ile kastedilen tam da budur. Önvarsayım, yani kabul edilen arka plan bilgisi, söz konusu ifadenin olumsuzlanmasıyla ortadan kalkmaz (Erk Emeksiz 2011: 77, Huang 2007: 65). Örneğin (32) numaralı cümleyi *Sigarayı bıraktığıma pişman değilim* şeklinde olumsuz yapsak bile aynı önvarsayım geçerliliğini koruyacaktır (Erk Emeksiz 2011: 77; önvarsayımların diğer ayırt edici özellikleri için bk. Huang 2007: 67-75). Önvarsayımlar genellikle belirli sözlüksel birimlerin ve dilbilgisel yapıların kullanılmasıyla üretilirler; bunlara önvarsayım tetikleyicileri (presupposition triggers) adı verilir (Huang 2007: 65). Huang, söz konusu tetikleyicileri sekiz maddede toplamıştır (bk. 2007: 65-66); bunlardan birisinin de karşıolgusal koşul cümleleri olması bizim inceleme konumuz bakımından önemlidir. Ayrıca bu çalışmada sıklıkla başvuracağımız olumsuz epistemik tutum terimini, önvarsayımı da kullanarak açıklayacağız (§ 2.2, s. 97).

2. BÖLÜM

KARŞIOLGUSALLIK ÜZERİNE

Karşıolgusallığın daha detaylı ele alınacağı bu bölümde bazı önemli başlıklar üzerinde durulacak ve Türkçe karşıolgusal cümlelerin incelenmesi için bir hazırlık yapılacaktır. Öncelikli olarak karşıolgusal cümlelerin tanımı ve diğer cümlelerden nasıl ayırt edilmeleri gerektiği üzerinde tekrar durulacak, bu kapsamda Ruhi ve diğerlerinin (2000) uygulamış olduğu karşıolgusallık testi hakkında bilgi verilecektir (§ 2.1). Olgusal, olgusal olmayan, daha özeldede karşıolgusal ve örneğin varsayımsal koşul cümlelerinin anlaşılması ve sınıflandırılması için açıklayıcı bir kavramsal araç olarak kabul ettiğimiz epistemik tutum tanıtılacaktır (§ 2.2). Ardından, olgusal cümlelerin temel özellikleri hakkında bilgi verilip gelecek zamanla çekimlenmiş cümlelerin ve örneğin olumsuz cümlelerin de olgusal kabul edilebileceğine yönelik bir tartışma yapılacak, sonrasında olgusal olmayan cümlelerin genel durumu değerlendirilecektir (§ 2.3, § 2.4). Epistemik tutum çerçevesinde açıklanan diğer iki temel kavram, yani “açık alternatiflilik” ve “salt varsayımsallık” bir sonraki bölümün konusu olacaktır (§ 2.5). Tartışmalı bir konu olarak gelecek zaman için karşıolgusallığın mümkün olup olmadığı üzerinde durulacak (§ 2.6), ardından gelen son iki bölümde dünya dillerinde hangi tür karşıolgusallık işaretleyicilerinin kullanıldığına (§ 2.7) ve karşıolgusallığı ne üretir sorusuna verilen bazı yanıtlara değinilecektir (§ 2.8).

2.1. KARŞIOLGUSALLIĞI TEST ETMEK

Olgusal, olgusal olmayan ve karşıolgusal hakkında temel tanımları yapmış (§1.3, s. 7), karşıolgusal cümlelerin A_1 , A_2 ve B türünde olabileceğini göstermiştik; hatırlanacağı üzere bu üç cümle türü varsayımsallık kuruculuğu (varsayımsal uzam kurma) ve varsayımsal tahminde bulunma bakımından tanımlanmışlardı (§ 1.5, s. 19). Özellikle A_1 ve B türünde olan karşıolgusal cümlelerde konuşurun ediminin temelde “varsayımda bulunmak” olduğunu düşünüyoruz. A_2 türünde olan karşıolgusal cümleler ise doğrudan varsayımda bulunmak niyetiyle üretilmez ancak buna izin verirler. Karşıolgusal cümlelerde gerçeklik bilgisi (yani olgular) önvarsayımsal olarak iletilmekte ve bu olguların tersi hakkında konuşulmaktadır. Bir başka deyişle konuşur gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi

prensipte mümkün olan EYLEM’ler hakkında varsayımda bulunmak yerine gerçekleşip gerçekleşmediğini bildiği bir EYLEM’in tersi hakkında konuşursa karşıolgusal bir cümle üretmiş olacaktır. (4)a’da verdiğimiz formülü (s. 9) burada bir kere daha paylaşalım:

(33) Karşıolgusal cümle nasıl ayırt edilir?

Bir cümledeki EYLEM’in tam tersinin, yani \sim EYLEM’in olgusal olduğu anlaşılmalıdır. Bir başka deyişle cümledeki EYLEM gerçeklik bilgisi bakımından yanlışken (= olgu değilken) \sim EYLEM doğrudur (= olgudur):

$$\text{CÜMLE}[EYLEM] = \text{karşıolgusaldır} \leftarrow \text{eğer } [\sim EYLEM] = \text{olgusalsa}$$

Bir cümle, eğer cümledeki EYLEM’in tersi olgusalsa karşıolgusaldır.

Bununla birlikte karşıolgusal cümleleri tespit edebilmek için Ruhi ve diğerlerinin, “umarım”, “belki”, “iyi ki”, “galiba” gibi çeşitli ifadeleri kullanarak yaptıkları test de işlevseldir:

- (34)** a. *Eğer ilacı bulmasaydı hastalığı ilerleyecekti. *Umarım ilacı bulmuştur.*
 b. *Eğer ilacı bulmasaydı hastalığı ilerleyecekti. *Belki de ilacı bulmuştur.*
 c. *Eğer ilacı bulmasaydı hastalığı ilerleyecekti. İyi ki ilacı buldu.*
 d. *Eğer ilacı bulmasaydı, *ki galiba bulamamış, hastalığı ilerleyecekti.*
- (35)** a. *Eğer ilacı bulmadıysa hastalığı ilerlemiştir. Umarım ilacı bulmuştur.*
 b. *Eğer ilacı bulmadıysa hastalığı ilerlemiştir. Belki de ilacı bulmuştur.*
 c. *Eğer ilacı bulmadıysa hastalığı ilerlemiştir. *İyi ki ilacı buldu.*
 d. *Eğer ilacı bulmadıysa, ki galiba bulamamış, hastalığı ilerlemiştir.*

(Ruhi vd. 2000: 22, kısmen uyarlanmıştır)

Araştırmacılar (34) numaralı örneklerde Tür.kalıp-3 ile ürettikleri karşıolgusal öncülleri (kendi ifadeleriyle *gerçek karşıtlığı*) “umarım”, “belki de”, “iyi ki” ve “ki galiba” ile başlayan cümlelerle test etmişlerdir. Görüldüğü üzere karşıolgusal cümlelerin bildirdiği olgusallık bilgisi, yani “ilaç bulundu” (çünkü $\text{cümle}[EYLEM]$ ’in tersi olgusaldır) ile a ve b’deki son cümleler uyumsuzluk gösterir. Bunun aksine c cümlesinde “iyi ki” ile başlayan cümle kabul edilebilirdir. (34)d’de ise “ki galiba bulamamış” cümlesinin öncülle uyumsuzluk gösterdiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan (35) numaralı örneklerde ise bizim bu çalışmada açık alternatifli olarak adlandırdığımız (araştırmacıların “varsayımsal” dedikleri) öncüllerin (Tür.kalıp-1A/B) olduğunu görüyoruz. Karşıolgusal olmayan bu cümleler bu defa sadece c örneğindeki “iyi ki ilacı buldu” cümlesiyle kullanılamamıştır, zira ilacın bulunup bulunmadığının bilinmediğini bildiren öncülle ilacın bulunduğunu (yani olgusalılığı) bildiren son cümle uyumsuzdur.

Bir sonraki bölümde bu çalışmada bilhassa karşıolgusal ve varsayımsal koşul cümlelerini ele alırken kullanacağımız epistemik tutum kavramı tanıtılacaktır.

2.2. EPİSTEMİK TUTUM

Fillmore’a atıfla kullanacağımız “epistemik tutum” terimi (§ 1.9.3.6.1, s. 83), özellikle varsayımsal koşul cümlelerini incelerken başvuracağımız kavramsal araçlardan biridir. Fillmore’un kendi koşul cümlesi analizinde belirlediği olumlu, tarafsız ve olumsuz epistemik tutum ayrımı belirli farklılıklarla da olsa kullanılacaktır. Örneğin olumlu epistemik tutumu olgusal koşul cümleleri için (ki Fillmore buna değinmez), tarafsız ve olumsuz tutumu da genel olarak karşıolgusal cümleleri ve varsayımsal koşul cümlelerini açıklamak için kullanacağız. Epistemik tutum özellikle varsayımsal koşul cümlelerinin kendi aralarındaki farklılıklarını da analiz edebilmenin bir yolu olarak anlaşılmalıdır zira aşağıdaki üç koşul cümlesinin birbirlerinden niçin farklı olduklarını açıklayabilmek gerekmektedir:

(36) Niçin farklı oldukları açıklanması gereken koşul cümlesi türleri

- a. *İstanbul’da bu şiddette bir deprem olursa büyük hasar verir.* (karşıolgusal değil)
- b. *İstanbul’da bu şiddette bir deprem olsa büyük hasar verir.* (karşıolgusal değil)
- c. *İstanbul’da bu şiddette bir deprem olsaydı büyük hasar verirdi.* (karşıolgusal)

Yukarıdaki üçü de varsayımsal olan koşul cümleleri arasında özellikle b’nin nasıl tanımlanması gerektiği bir analiz denemesinin en fazla güçlük çıkarabilecek kısmıdır. Hatırlanacağı üzere İngilizce’deki (36)b türünden cümleleri (= İng.kalıp-2.b) örneğin Declerck ve Reed belirsiz (tentative), von Fintel ve Iatridou *future less vivid* olarak adlandırmıştı (§ 1.9.1.1, s. 59); ayrıca Fillmore’un b-c türünden cümleleri (yani İng.kalıp-2 ve 3 cüm-

lelerini) birbirlerinden ayırt etmeyi denemediğini (§ 1.9.3.6.1, s. 83), Givón'un da b türünden İngilizce koşul cümlelerini *subjunctive* kipli, c türünden cümleleri ise karşıolgusal olarak ayırt ettiğini belirtelim (bk. Tablo 4, s. 15).

Söz konusu (36)a ve b cümleleri karşıolgusal olmadıkları için denkmiş gibi görünebilirler ancak konuşurların a ve b cümleleri arasında bir fark olduğunu onaylayacaklarını ana dili sezgisiyle öngörebiliriz. Bu durumda kritik soru farkın ne olduğudur. Bu çalışmada (36)a türünden cümleleri b-c türünden cümlelerden ayırt edip b ve c cümlelerini birlikte ele almanın mümkün olduğu savunulacaktır; kısaca, a türünden cümleler tarafsız epistemik tutumla, b-c türünden cümleler (aralarında karşıolgusallık ayrımı olsa da) olumsuz epistemik tutumla açıklanmaya çalışılacaktır. Olumsuz epistemik tutum kavramı bu çalışmada kastedildiği şekilde bazı açılardan Fillmore'un tarifinden farklılık göstermektedir. Aşağıda bu tutumlar hakkında bilgi verilmekle birlikte ilerleyen bölümlerde bu kavramları kullanmaya ve açıklamaya devam edeceğiz:

Olumlu epistemik tutum: Konuşurun, EYLEM'in gerçekleşmesine yönelik olumlu tutumu sebebiyle EYLEM'i olgusal olarak (gerçekleşmiş, gerçekleşiyor, gerçekleşecek şeklinde) bildirmeyi tercih etmesidir. Bir başka deyişle konuşur EYLEM'i olgusal kabul eder ve böylece olgusal bir cümle[EYLEM] üretir. Diğer olgusal cümlelerin yanı sıra en azından olgusallık iddiasında olan gelecek zaman cümleleri (ör. *Sınav pazartesi günü saat 09.00'da yapılacaktır*) ve olgusal koşul cümleleri de (ör. *Param ne zaman bitse hep teyzemden isterdim*) bu tutumla ilişkilidirler.

Tarafsız epistemik tutum: Konuşur cümle[EYLEM]'in gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmemekte ve cümlesini bunu iletecek şekilde kurmaktadır. Tarafsız epistemik tutum "açık alternatifli varsayımsal koşul cümleleri"ni üretmektedir (ör. *Param biterse haber veririm, Param bitmişse diğer hesaptan çekerim*). Ayrıca örneğin ihtimal, düşük veya yüksek dereceli tahmin ileten ve bilgi kipliği çerçevesinde değerlendirilebilecek cümlelerin de bu tutumla üretildikleri kabul edilebilir fakat bu ayrıca tartışılmayacaktır (ör. *Parası bitmiştir/bitmiş olabilir/bitmiş olmalı*).

Olumsuz epistemik tutum: Konuşur şu iki tutumdan birisiyle cümle[EYLEM]'i dile getirir:

- i. Konuşur cümle[EYLEM]'in gerçekleşmediğini/gerçekleşmeyeceğini (yani bu durumda tersinin gerçekleştiğini/gerçekleşeceğini) bilir (bir önvarsayım olarak kabul eder). Böylece karşıolgusallık oluşur.

- ii. Konuşur cümle[EYLEM]'in gerçekleşip gerçekleşmediğini/gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmez (bu önemsizdir de) ama yine de cümle[EYLEM]'i gerçekleşmemiş/gerçekleşmeyecekmiş gibi kabul eder. Karşıolgusalılık oluşmaz.

Bu tutumun adındaki olumsuz ifadesi dilbilgisel olumsuzluğu işaret etmez; konuşurun, dile getirdiği EYLEM'in gerçekleşmesine yönelik olumsuz tutumunu ifade eder. Bir başka deyişle ya EYLEM'in gerçekleşmediğini hâlihazırda bilmektedir ya da “gerçekleşmedi/gerçekleşmeyecek” olarak “kabul etmekte”dir; bu bakımdan konuşur, bir olgudan bahsetmediğini (yani olumlu epistemik tutum söz konusu değil) veya olgu değeri kazanma ihtimali olan bir EYLEM'den bahsetmediğini (yani tarafsız epistemik tutum söz konusu değil) ve böylece cümleyi ürettiğini iletmış olur.

Söz konusu üç tutumu bir de çeşitli örneklerle açıklayalım; bunu yaparken Givón'un (2001) belirteç işlevli bağımlı cümleleri için yaptığı epistemik kesinlik skalasından da esinlendiğimizi belirtmeliyiz (krş. Tablo 4, s. 15):

- (37) a. *Yağmur yağdı.*
 b. *Yağmur yağınca [eve döndük.]*
 c. *Yağmur yağmış olabilir.*
 ç. *Yağmur yağdıysa [eve dönerler.]*
 d. *Yağmur yağsaydı [eve dönerdik.]*
 e. *Keşke yağmur yağsaydı.*
 f. *Yağmur yağmalıydı.*

Yukarıdaki (37) numaralı cümleler arasında sadece a ve b olumlu epistemik tutumla üretilmiştir; a cümlesinde ve b'deki bağımlı cümlede EYLEM'in gerçekleştiği bildirilmektedir (b türünden bağımlı cümleleri Givón “önvarsayım” ile açıklamaktadır). Tarafsız epistemik tutumla üretilen (37)c cümlesinde konuşur yağmurun yağıp yağmadığı bilgisine sahip değildir, [*yağmurun yağması*] EYLEM'ini bir ihtimal olarak ifade eder; yine tarafsız tutumla açıklanabilecek olan ç cümlesinde yağmurun yağdığını (diğer olası ihtimal de yağmamasıdır) varsayarak (EYLEM'in gerçekleşmesine yönelik olumlu veya olumsuz bir tutumu yoktur) sonucunu tahmin eder/çıkarımda bulunur.

Son üç cümle ise olumsuz epistemik tutumla (= birinci durum) üretilmiştir. Bu üç karşıolgusal cümlede de konuşur yağmurun yağmadığını bilmektedir (ya da en azından bu iddiadadır), bu durumda [*yağmurun yağması*] EYLEM'inin gerçekleşmediğini bilerek

(= olumsuz epistemik tutum) cümleleri üretir; d cümlesinde [*yağmurun yağması*] EYLEM'ini gerçekleştirmiş gibi varsayar, e cümlesinde bu EYLEM'i diler ve son olarak f cümlesinde EYLEM'in gerçekleşmiş olması gerektiğini dile getirir.

- (38) a. *Yağmur yağacak.*
 b. *Yağmur yağduğunda/yağınca [eve döneriz.]*
 c. *Yağmur yağabilir.*
 ç. *Yağmur yağarsa [eve döneriz.]*
 d. *Yarın bir yağmur yağsa [bütün planlarımız suya düşer.]*
 e. *Keşke yarın yağmur yağsa.*

(38) numaralı cümlelerden ilk ikisi yine olumlu epistemik tutumla üretilmiştir; b'deki bağımlı cümle ile ç ve d'de yer alan bağımlı cümleler karşılaştırıldığında onların aksine b cümlesinde [*yağmurun yağması*] EYLEM'inin gerçekleşeceğinin kabul edildiği (= olumlu epistemik tutum) anlaşılmaktadır. Burada olumlu ve tarafsız/olumsuz epistemik tutum arasındaki fark açıkça görülmektedir. (38)a cümlesinin olumlu epistemik tutumla üretilmesi onun olgusal olduğu sonucunu elbette doğurmaz ama en azından olgusal iddiasındadır diyebiliriz ancak konuşurun diğer olası cümleleri (*Yağmur yağar/yağabilir/yağarsa/yağsa* vb.) değil de bu bildirme cümlesini dile getirmesi onun EYLEM'in gerçekleşmesine dair sahip olduğu olumlu epistemik tutumuyla ilgilidir.

Tarafsız epistemik tutumla üretilen (38)c cümlesinde yağmurun yağması ihtimali dile getirilmiştir; bir başka deyişle [*yağmurun yağması*] EYLEM'inin gerçekleşeceği değil (= olumlu tutum değil) belki gerçekleşeceği fakat gerçekleşmemesinin de muhtemel bir alternatif olduğu iletilir. (38)ç'de de *yağmurun yağması* sadece varsayılır, olağan iki alternatiften birisi hakkında varsayımda bulunulur.

Olumsuz epistemik tutumla (= ikinci durum) üretilen ve karşıolgusal olmayan (38)d ve e cümlelerinde ise konuşur, bu EYLEM'in gerçekleşmeyeceğini kabul etmektedir. Gerçekleşmesine yönelik olumlu tutum sahibi olsaydı bu cümleleri üretmeye ihtiyaç duymaz, a ve b türünden cümleler dile getirirdi. (38)d cümlesinde konuşur, [*yarın yağmurun yağması*] EYLEM'ini gerçekleştirmeyecekmiş kabul edip yine de gerçekleştirmiş gibi varsayımda bulunmaktadır. Diğer cümlede ise dilekte bulunur (= e cümlesi). (38)d ve e cümleleri arasındaki açıkça hissedilen yakınlık olumsuz tutumla ilgilidir, bu durum şöyle açıklanabilir: Konuşur gerçekleşmeyeceğini düşündüğü bir EYLEM'i dilemektedir; aksi olsaydı ve

gerçekleşeceğini kabul etseydi gerçekleşmeyecekmiş gibi dilek cümlesi kurmaz ve a-b ya da belki en azından ç türünden bir cümle üretirdi. Konuşur, benzer bir biçimde, gerçekleşmeyeceğini düşündüğü (= olumsuz epistemik tutum) bir şeyi (d örneği gibi) varsayabilir zira gerçekleşeceğini kabul ediyor olsaydı (= olumlu epistemik tutum) örneğin b türünden bir cümleyi dile getirebilirdi.

Özetle, bütün karşıolgusal cümleler olumsuz epistemik tutumla üretilirler (= birinci durum): ör. *Uzun boylu olsam basketbol oynardım, Geçen hafta gelseydi görüşebilirdik, Daha erken kalksaydım keşke, Düşebilirdin, Zamanında gelmeliydiniz* vb. Ayrıca (36)b ve (38)d-e türünden cümleler karşıolgusal olmamakla birlikte yine de olumsuz epistemik tutumla (= ikinci durum) üretilmişlerdir.

Sonraki iki bölümde olgusal ve olgusal olmayan cümleler arasındaki farka değinilecektir.

2.3. BİR CÜMLEYİ OLGUSAL YAPAN NEDİR?

2.3.1. Konuşurun olgusal iddiasında bulunması olarak olgusalılık

Bu çalışmada olgusal, olgusal olmayan ve karşıolgusalın, dünyada olup bitenlere ilişkin nesnel bir tespitle tanımlanmadığını, tam tersine bu üçünü konuşurun EYLEM'e ilişkin epistemik tutumunun belirlediği kabul edilmektedir. Konuşurun EYLEM'in olgusal olup olmadığı ile ilgili kanaati aslında onun gerçekleşip gerçekleşmediğini "bilmesi" ya da "bildiğini iddia etmesi"dir. Olgusallığını test etmek istediğimiz bir cümlenin üreticisinin EYLEM'e karşı epistemik tutumunu ve söz konusu cümleyi söylemekteki niyetini anlamaya çalışmalıyız. Yoksa cümlelerin dünyada olup bitenlerle örtüşüp örtüşmediğini tespit için hassas bir ölçüm aracına sahip değiliz. Elimizdeki tek araç dilsel üretimin kendisi ve konuşurun gerçekleşmeye dair bilgisini sunuşudur. Bu bakımdan olgusalılık ve karşıolgusalılık analizlerinde EYLEM ve olup bitenlerin nesnel bir biçimde örtüşmesine gereğinden daha fazla vurgu yapıldığını sezinlemekteyiz; bizce asıl önemli olan, konuşurun EYLEM'in gerçekleşmesine dair iddiasıdır.

Konuşurun EYLEM'in gerçekleştiğine, gerçekleşeceğine dair bilgisi olduğunu ileten, bir başka ifadeyle konuşurun olgusalılık bilgisini gösteren, olgusal iddiasında olan bildirme cümleleri olgusal cümlelerdir; konuşurun epistemik tutumu olumludur.

(39) Olgusal cümle için örnekler:

Okula gitmedin / gitmişsin / gitmiyorsun / gitmiştin / gitmiş oldun / gideceksin vb.

a. **Okula gitmedin.**

BİLGİ: ~~Okula gittin~~ | *Okula gitmedin.* (Konuşur cümle[EYLEM]'in gerçekleşip gerçekleşmediğini biliyor mu? — Evet biliyor.)

b. **Okula gideceksin.**

BİLGİ: *Okula gideceksin* | ~~Okula gitmeyeceksin.~~ (Konuşur cümle[EYLEM]'in gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini biliyor mu? — Evet biliyor.)

Yukarıdaki olumlu-olumsuz bütün cümlelerde konuşurun [*senin okula gitmen*] EYLEM'inin (farklı zamansal ve görünüşsel nüanslarla) gerçekleşmiş, gerçekleşiyor veya gerçekleşecek olduğuna dair bilgisi kesindir, yani “konuşur biliyor” diyebiliriz. Yukarıda yer alan örnekler ve test cümlelerindeki “bilgi” vurgusu “olgusallık iddiasında bulunma” olarak anlaşılmalıdır.

2.3.2. Gelecek zamanı olgusallık iddiasında bulunma olarak kabul etmek

(39)b'de görüldüğü üzere gelecek zaman çekimli cümleleri de eğer (açıkça) kiplik nüanslara sahip değillerse (öngörü, emir, istek gibi) olgusallık iddiasında olan bildirme cümleleri olarak kabul etmekteyiz (§ 1.6.1.3, s. 40). Bunun tersi konuşma anı sonrasında bütünüyle olgusal olmayan olarak kabul etmek olacaktı, bu elbette tümüyle yanlış değildir ancak yine de *Güneş yarın sabah doğacak* ya da *Üniversiteye giriş sınavı pazar günü saat 10.00'da başlayacak* gibi cümleleri konuşma anında konuşurun “yarın sabah” ve “pazar günü saat 10.00” için sahip olduğu kesin bilgi ile (= olumlu epistemik tutum) değerlendirme taraftarıyız. Konuşurların gelecekle ilgili bu “kesin gerçekleşme” iddiaları, bu iddialarının kaynağını mutlaka şimdiye veya geçmişe dair bir olguyla irtibatlandırmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan bu cümlelerde olgusallığı EYLEM'in gerçekleşmesi değil (çünkü gelecek henüz yaşanmadı) EYLEM'in gerçekleşeceğinin bilinmesi (= olgusallık değeri kazanacağına kabul edilmesi) olarak değerlendirme görüşündeyiz.

Burada bir orta yol belirlemek belki de en iyi tercih olacaktır. Geleceği; hakkında kimi zaman neredeyse kesin bilgiyle cümleler üretebildiğimiz ama aynı zamanda henüz yaşanmadığı için mutlak olmayan, değişme potansiyeline sahip bir zamansal alan olarak kabul etmek gerekir. Aşağıdaki iki örneği bu bakımdan ele alalım:

- (40) a. *Demek yarın okula gitmeyeceksin. Olur da yine gidersen Ahmet'ten kitabımı alırsın.*
 b. *Demek dün okula gitmedin. *Gittiysen Ahmet'ten kitabımı almışsındır.*

(40)a ve b örneklerindeki ilk cümleler *demek* ile başlamakta ve konuşurun olgusallık bilgisine sahip olduğunu göstermektedir, EYLEM'in a'da "yarın", b'de "dün" gerçekleşeceği/gerçekleştiği bilgisi mevcuttur. (40)a örneğinde, peşi sıra gelen koşul cümlesi ise kişinin gidip gitmeyeceğinin bilinmediğini ifade etmekte, *gitmeyi* ve *gitmemeyi* tarafsız epistemik tutumla iki olası alternatif olarak sunmaktadır; bir başka deyişle kişi gidebilir de gitmeyebilir de. Görüldüğü üzere ilk cümledeki kesin bilgi ile koşul cümlesindeki alternatiflilik birbirini dışlamamaktadır; bunu, geleceğin (konuşma anı sonrasında) yukarıda değindiğimiz özel durumu, yani her şeye rağmen değişmeye açık ve belirsiz olma özelliği sağlamaktadır. Bununla birlikte (40)b örneğinde aynı özelliğe sahip koşul cümlesi birinci cümlenin ardından kullanılamamaktadır; geçmişle ilgili olgusallık bilgisinin epistemik kesinlik derecesinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Gelecek zamanın kimi örneklerde olgusal kabul edilebileceği (güçlü bir iddiaya sahip olduğu) ile ilgili diğer bir argümanımız da kimi durumlarda karşıolgusal cümlelerin üretilebilmesine müsaade etmesidir (bu konuyu tekrar ele alacağız, § 2.6, s. 109). Örneğin *Üniversiteye giriş sınavı pazar günü saat 10.00'da başlayacakmış* cümlesinin ardından şu karşıolgusal cümleyi söylemek mümkündür: *Saat 09.00'da başlasaydı serginin açılışına yetişirdin.*

2.3.3. Olumsuz cümleler de olgusal olabilir

Şimdi tekrar yukarıdaki (39) numaralı örneklere (s. 102) dönelim. Fark edileceği üzere olumsuz cümleler de olgusallık belirtebilir olarak gösterilmiştir. Bir başka deyişle *Sen okula gittin* ve *Sen okula gitmedin* cümlelerinin her ikisi de olgusallık bildirmektedir; bu bakımdan olumsuz fiil tabanları ile EYLEM'in tersi (= ~EYLEM) karıştırılmamalıdır⁵⁸. EYLEM olumlu ya da olumsuz olabilir: +EYLEM veya -EYLEM. Karşıtlık, yani EYLEM'in tersi ise ~ işareti ile gösterilmektedir: ~(+EYLEM) ya da ~(-EYLEM) [örneğin DvR 2001'de # işareti "karşıolgusalılık" için kullanılmıştır].

⁵⁸ Declerck'in bu konuyu vurgulaması hakkında bk. Declerck 2011: 24-25 ve 36'da 8. dipnot.

Bu noktada olgusallığı konuşurun bilgisi/kabulü ve olgusallık iddiasıyla ilişkilendirdiğimizi bir kere daha belirtmek istiyoruz; örneğin *Hacettepe Üniversitesi İstanbul'da* diyen bir konuşurun dünyada olup bitenlere ilişkin bilgisi yanlışlanacaktır ama ürettiği cümle olgusaldır (= olgusallık iddiasındadır); söz konusu bilgiyi objektif olarak test ederek olgusal ya da değil demekten ziyade (ki sadece bu bilgi yanlış ya da doğru diyebiliriz) konuşurun perspektifinden (konuşurun niyetinden) hareket ederek değerlendirmek gerekmektedir. *Camı biz kırmadık* diyen çocuklar yalan söylüyor olsalar dahi cümleleri yine olgusaldır (ve bu bakımdan bildirme cümlesidir). Özetle, EYLEM'i olgusal olarak sunmak dış dünyadan/olup bitenlerden bağımsız olarak konuşurun kararıdır; görüldüğü üzere olgusallığı olabildiğince bir dış değerlendirici ile değil doğrudan konuşurun EYLEM'in gerçekleştiğini, gerçekleşiyor olduğunu ya da gerçekleşeceğini bildiğini (ya da böyle kabul ettiğini) anlatmak niyetinde olmasıyla ilişkilendirdik.

2.4. BİR CÜMLEYİ OLGUSAL YAPMAYAN NEDİR?

Bu sorunun yanıtı bizi öncelikle şu iki temel duruma götürmektedir:

- i. Konuşur EYLEM'in olgusallığına dair herhangi bir iddiada bulunmaz (= konuşur bilmiyor denilebilir).
- ii. Konuşur cümleyi olumsuz epistemik tutumla üretir.

Birinci duruma genel olarak bütün kiplik cümlelerin, edimsözlerin, tarafsız epistemik tutumla üretilen açık alternatifli koşul cümlelerinin ve soru cümlelerinin dâhil olduğunu kabul edebiliriz [ör. bk. (2) numaralı örnekler, s. 8]. İkinci durum, karşıolgusal olan ve olmayan salt varsayımsal cümleleri, dilek cümlelerini ve diğer karşıolgusal cümleleri içermektedir.

Bu çalışmada; olgusal olmayan cümleler içinde değerlendirilen istek, emir, dilek, rica, gereklilik, zorunluluk, soru cümleleri gibi çeşitli kiplik cümleler ve edimsözler ile konuşurun EYLEM'in muhtemelen, belki, düşük veya yüksek ihtimalle (= ara değerler⁵⁹) ger-

⁵⁹ Declerck'in kendi epistemik skalasında ara değerler olarak gösterdiği olgusallık değerleri; bk. Tablo 3, s. 15.

çekleştğini, gerçekleşeceğini bildirdiği bilgi kipliği cümleleri (ör. *Okula gidiyor olmalısın/gitmiş olmalısın/gitmişsindir* vb.) incelenmeyecektir. Türkçe karşıolgusal cümleleri ele alan bu araştırmada birinci duruma dâhil olan “açık alternatifli varsayımsal koşul cümleleri”, ikinci duruma dâhil olan (karşıolgusal olan ve olmayan) salt varsayımsal cümleler (A_1 ve B cümleleri) ve diğer karşıolgusal cümleler (A_2 ve B cümleleri) ele alınacaktır.

2.5. VARSAYIMSAL CÜMLELER

Bu bölümde birer olgusal olmayan cümle türü olan varsayımsal cümlelerin genel özellikleri değerlendirilecektir. Çalışma boyunca “varsayımsal” terimiyle “varsayımda bulunma”nın kastedileceğini daha önce belirtmiştik (§ 1.5, s. 19). Örnekleri verilen ve kısaca tanıtılan A_1 , A_2 ve B cümleleri (karşıolgusal olsun ya da olmasınlar) varsayımda bulunma açısından değerlendirildiğinde şu üç durumun ortaya çıktığı tespit edilmişti: Doğrudan varsayımsallık (= varsayımsal uzam) kurma amacıyla üretilen A_1 cümleleri (ki koşul cümleleri de bu kategoridedir), varsayımda bulunma amacıyla üretilmeyen ama ikincil olarak (örtük bir biçimde) varsayımsal uzam kuran A_2 cümleleri (örneğin dilek cümleleri) ve varsayımsal tahmin/yorum cümleleri olan B cümleleri. Bu bölümde varsayımsal olmayan A_2 cümlelerini dışarıda tutarak varsayımsal A_1 ve B cümlelerini değerlendirmemizi sağlayacak bir sınıflandırma ortaya koymaya çalışacağız.

$A_1 \rightarrow B$ ilişkisini “varsayımda bulunmak” bakımından ele almak mümkündür. Varsayımsal olan bu cümlelerin tarafsız epistemik tutumla üretilen “açık alternatifli” ve olumsuz epistemik tutumla üretilen “salt varsayımsal” iki türü bulunmaktadır. Ayrıca koşul cümleleri de $A_1 \rightarrow B$ ilişkisi içinde değerlendirileceklerdir. İlgili bölümde (§ 3.1, s. 126) söz konusu ilişkiyi detaylıca ele almadan önce burada açık alternatiflilik ve salt varsayımsallık hakkında temel bir bilgi verilecektir. Açık alternatifliliği, tarafsız epistemik tutumla üretilen “açık alternatifli varsayımsal koşul cümleleri”nde gözlemlemekteyiz -ki bu cümleler karşıolgusal değildirler-. Olumsuz epistemik tutumla üretilen salt varsayımsal cümleler ise koşul cümlesi olabilecekleri gibi *diyelim*, *varsayalım* gibi işaretleyicilerle de üretilebilirler. Salt varsayımsal cümleler karşıolgusal olan ve olmayan şeklinde de ikiye ayrılmaktadır.

2.5.1. Açık Alternatifli Varsayımsal Koşul Cümleleri

Konuşurun EYLEM'in gerçekleşmesine ilişkin kesin bir bilgisi yoksa ve hem cümle[EYLEM]'i hem de cümle[~EYLEM]'i potansiyel olarak gerçekleşmesi mümkün EYLEM'ler şeklinde sunuyorsa epistemik tutumunu tarafsız kabul etmek gerekir. Konuşur olgusallık iddiasında bulunmamaktadır. Bu sebeple doğal olarak karşıolgusallık da oluşmaz. Birçok incelemede “açık” (open) koşul cümlesi olarak adlandırılan bu koşul cümlelerini bu çalışmada “açık alternatifli koşul cümleleri” olarak adlandırmakta ve $A_1 \rightarrow B$ ilişkisi içinde değerlendirmekteyiz. Adlandırmayı ise Dancygier ve Sweetser'in koşul cümleleri analizinde kullandığı “alternatiflilik” kavramından (§ 1.9.3.6, s. 82) hareketle tercih ettik. Türkçede “alternatiflilikten” ziyade belki “çift ihtimallilik” ile daha iyi anlatılabilecek bu özelliği karşıolgusallığı da bir tür “kapalı alternatiflilik” olarak tanımlamak mümkün olduğu için daha kullanışlı bulduk.

(41) Açık alternatifli koşul cümleleri için örnekler:

Okula gidersen/gidiyorsan/gittiysen/gideceksen vb.

Okula gittiysen sınava girmişsindir.

BİLGİ: *Okula gitti | Okula gitmedi.* (Her ikisi de mümkün) (Olasılıklar arasından dile getirdiğini seçmiş.) (Konuşur cümle[EYLEM]'in gerçekleşip gerçekleşmediğini biliyor mu? — Hayır bilmiyor.)

(41) numaralı koşul cümlesinde konuşurun EYLEM'in gerçekleşme durumu ile ilgili kesin bir bilgisinin olmadığını görmekteyiz. Konuşur EYLEM'e tarafsız bir epistemik tutumla yaklaşır. Söz konusu EYLEM'in gerçekleşmesi durumunda (= öncül cümle) hangi sonuçların gerçekleşeceğini (= sonuç cümlesi) anlatırken bunu bu dünyaya dair olası olaylardan biri olarak sunar. Bu EYLEM, gerçekleşebilir de gerçekleşmeyebilir de. Konuşur EYLEM'in gerçekleşmesini mevzubahis ettiğine göre bunu muhtemel görüyor olabilir.

Açık alternatifli koşul cümleleri geçmiş, şimdi ve gelecek zaman için üretilebilirler:

- (42) a. *Dün okula gittiyse sınava girmiştir.* (geçmiş)
 b. *Uyuyorsa ışığı kapatırsın.* (şimdi)
 c. *Yarın yağmur yağarsa geziyi iptal ederiz.* (gelecek)

2.5.2. Salt Varsayımsal Cümleler

Olumsuz epistemik tutum ile üretilen bu varsayımsal cümleler, açık alternatifli koşul cümleleri gibi bu dünyaya dair olası olaylardan birini varsaymak, EYLEM'in gerçekleşmesini ve gerçekleşmemesini tarafsız bir tutumla ele almak niyetiyle üretilmezler. Aksine Comrie'nin (1986) kullandığı terimle “yüksek varsayımsallık” bildiren cümlelerdir (§ 1.5, s. 19). Konuşur deyim yerindeyse “varsayımda bulunmak için varsayımda bulunup” B cümleleri ile bu durumun sonuçları üzerine spekülasyonda bulunur. Bunun en tipik örnekleri bir $A_1 \rightarrow B$ türü olan “salt varsayımsal koşul cümleleri”dir. Açık alternatifli koşul cümlelerinden farklı olarak bu cümlelerin öncülleri ya karşıolgusaldır ya da karşıolgusal olmamakla birlikte yine olumsuz epistemik tutumun sonucu olarak olgusal iddiasında bulunmazlar ve salt varsayımda bulunma amacıyla söylenirler. Konuşur, karşıolgusal olmayan salt varsayımsal koşul cümleleriyle öncüldeki EYLEM'i gerçekleşmedi/gerçekleşmiyor/gerçekleşmeyecek kabul edip “eğer gerçekleşse(ydi)” ne olacağı hakkında B cümleleri ile tahminde/yorumda bulunur. Bizce, konuşurun niyetinin salt varsayımda bulunmak olduğunu örneğin bu öncüllerden sonra sonra emir/istek cümlelerinin kullanılamaması da kanıtlamaktadır: *Uyuduysa ışığı kapat lütfen* [açık alternatifli öncülden sonra] krş. **Uyusa ışığı kapat lütfen* [salt varsayımsal öncülden sonra].

Salt varsayımsal koşul cümleleri olduğu gibi iki bağımsız cümleden oluşan salt varsayımsal cümleler de bulunmaktadır: ör. *Varsayalım yarın yağmur yağdı. Pikniği iptal ederiz.* Salt varsayımsal cümleler belirli koşullara sahipse karşıolgusal da olurlar. Buradaki temel koşul elbette konuşurun olgusal bir EYLEM'in tersi hakkında varsayımda bulunmasıdır. Tekrarlayacak olursak, salt varsayımsal cümleler ikiye ayrılmaktadır: i. Salt varsayımsal koşul cümleleri (karşıolgusal öncüllü ödünleyici koşul cümlelerini de dâhil edebiliriz) ii. İki bağımsız cümleden oluşan salt varsayımsal cümleler. Aşağıdaki iki bölümde karşıolgusal olan ve olmayan salt varsayımsal cümleler ele alınacaktır.

2.5.2.1. Karşıolgusal Olan Salt Varsayımsal Cümleler

Bu tür cümlelerde konuşurun EYLEM'in tersinin (= \sim EYLEM) gerçekleştiğine/gerçekleşeceğine dair kesin bir bilgisi olduğu anlaşılır. Konuşurun cümle[\sim EYLEM]'e dair epistemik tutumu olumlu olduğu için dile getirdiği cümle[EYLEM]'e yönelik epistemik tutumu da

olumsuz olacaktır. Bir başka deyişle, $cümle[EYLEM]$ karşıolgusal, $cümle[\sim EYLEM]$ 'in önvarsayımsal olarak olgusal olduğu iletilir.

Karşıolgusal olan salt varsayımsal cümlelerde açık alternatifli koşul cümlelerinin aksine hem EYLEM hem de $\sim EYLEM$ hakkında (iki alternatif hakkında) görece tarafsız tutum takınılmaz; bu yüzden karşıolgusal cümleleri kapalı alternatifli (yani bir alternatifi potansiyellik taşımadığını, çoktan gerçekleştiğini bildiren) cümleler olarak da tanımlayabiliriz. Hem koşul hem de koşul olmayan cümlelerde, yani bütün $A_1 \rightarrow B$ cümlelerinde karşıolgusallık oluşabilir:

(43) Karşıolgusal olan salt varsayımsal cümleler için örnekler:

Diyelim dün okula gittin, sınava girebilirdin; Eğer okula gitseydin sınava girebilirdin; Okula gitseydi bile sınava giremezdi.

Eğer okula gitseydin sınava girebilirdin. BİLGİ: *Okula gittin, sınava girdin* | *Okula gitmedin, sınava girmedin* (Konuşur $cümle[EYLEM]$ 'lerin gerçekleşip gerçekleşmediğini biliyor mu?— Evet biliyor çünkü $cümle[\sim EYLEM]$ 'lerin gerçekleştiğini biliyor)

2.5.2.2. Karşıolgusal Olmayan Salt Varsayımsal Cümleler

Bir salt varsayımsal koşul cümlesi özellikle konuşma anı sonrasına yönelik olduğu durumlarda yani geçmiş veya şimdiki içermediğinde karşıolgusal olarak kabul edilemez (istisnaları ayrıca ele alacağız, § 2.6, s. 109). Geleceğe yönelik salt varsayımsal cümlelerin yanı sıra Anderson, Klein ve hayalî koşul cümlelerinde de (ki olumsuz epistemik tutumla üretilen salt varsayımsal koşul cümleleridirler) karşıolgusallık oluşmaz. Bu koşul cümlelerini de ilgili bölümde ele alacağız (§ 3.1.1.10, s. 161).

(44) Karşıolgusal olmayan salt varsayımsal cümleler için örnekler:

Diyelim yarın okula gittin; Bu şiddette bir deprem İstanbul'da meydana gelse çok ağır sonuçları olur; A: Ne zaman gelecekler biliyor musun? B: Hayır bilmiyorum. A: Gelecek hafta gelselerdi konsere giderdik.

a. **Diyelim yarın okula gittin.**

BİLGİ: *Okula gideceksin.* | *Okula gitmeyeceksin.* (Konuşur $cümle[EYLEM]$ 'in gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini biliyor mu?— Hayır bilmiyor fakat bunu bütünüyle konu dışında tutarak ve $cümle[EYLEM]$ 'in gerçekleşmeyeceğini kabul ederek $cümle[EYLEM]$ 'i varsayıyor)

b. A: *Ne zaman gelecekler biliyor musun?*

B: *Hayır bilmiyorum.*

A: ***Gelecek hafta gelselerdi konsere giderdik.***

BİLGİ: ~~*Gelecek hafta gelecekler ve konsere gideceğiz.*~~ | ~~*Gelecek hafta gelecekler ve konsere gideceğiz.*~~ (Konuşur ^{cümle}[EYLEM]'in gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini biliyor mu?— Hayır bilmiyor fakat bunu bütünüyle konu dışında tutarak ve ^{cümle}[EYLEM]'in gerçekleşmeyeceğini kabul ederek ^{cümle}[EYLEM]'i varsayıyor)

2.6. KARŞIOLGUSALLIK VE GELECEK

Bu bölümde, ayrı bir başlık altında değerlendirilmeyi hak eden bir konuyu, gelecek zaman ve karşıolgusallık ilişkisini ele alacağız. Gelecek zamanın konuşma anı itibariyle henüz gerçekleşmemiş olanı ifade etmesi nedeniyle geleceğe yönelik bir karşıolgusallıktan bahsetmenin mümkün olup olmadığı tartışmaya açık görünmektedir. Gelecek zamanın araştırmacılarca kiplik veya görünüşle de ilişkilendirildiğinden daha önce bahsedilmiş, bu nüansların (tahmin, öngörü gibi) en az olduğu durumları, yani ilgili işaretleyicilerin EYLEM'i yalnızca zamansal olarak konumlandırmak için kullanıldığı durumları gelecek zaman olarak adlandırmanın mümkün olduğu belirtilmişti (§ 1.6.1.3, s. 40); ayrıca gelecek zaman ve olgusallık arasındaki ilişki de ayrı bir bölümde ele alınmıştı (§ 2.3.2, s. 102).

Araştırmacıların gelecek zamana ilişkin kabulleri, gelecek ve karşıolgusallık konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Iatridou; gelecek, olgu olarak kavramsallaştırılamadığı için geleceğe yönelik bir karşıolgusallığın da mümkün olamayacağını düşünmektedir (2000: 231); bu bakımdan ilgili araştırmasında örneğin İng.kalıp-3 ile üretilmiş ve gelecek zamana yönelik olan cümle örneklerine rastlayamıyoruz. Öte yandan İng.kalıp-3 cümlelerinin gelecek için karşıolgusallık ürettiğini kabul eden araştırmacılar da vardır; hatta Ippolito bu tür cümleleri adlandırmak için *past perfect future counterfactual* terimini kullanmıştır (2013: 25). Hatırlanacağı üzere İng.kalıp-2 ile üretilen İngilizce koşul cümlelerinin kullanılan belirteçler ve/veya EYLEM'in kılınış özellikleri sebebiyle geleceğe de yönelik olabildiklerini (= İng.kalıp-2.b) ve eğer böyleyseler karşıolgusal kabul edilemeyeceklerini belirtmiştik (§ 1.9.1.1, s. 59); Tür.kalıp-2A cümleleri için de durum bundan çok farklı değildir (bu konuya tekrar değinilecektir; § 3.1.1.7, s. 138). Bununla birlikte İng.kalıp-3 ile Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 cümlelerinin gelecek zamanda karşıolgusallık bildirebildikleri görülmektedir. Önce İng.kalıp-3 örneklerini ele alalım:

- (45) a. *If you had come tomorrow instead of today, you wouldn't have found me at home.*
 “Bugün değil de yarın gelseydin beni evde bulamazdın/bulamayacaktım.”
- b. *If I hadn't started out yesterday, I wouldn't have reached my destination tomorrow.*
 “Dün yola çıkmasaydım yarın hedefime varamazdım/varamayacaktım.”
- c. *If I hadn't been in the country now, I wouldn't have been able to attend your wedding tomorrow.*
 “Şimdi köyde olmasaydım yarın düğününe katılamayacaktım.”

(Declerck ve Reed 2006: 176, vurgular bize ait)

(45) numaralı cümlelerde öncül ve sonuç cümlelerinin farklı zamansal gönderimlere sahip olabildikleri görülmektedir. Bu örneklerdeki gelecek zaman gönderimli öncül veya sonuç cümlelerinin kabul edilebilir ve karşıolgusal olmasını, konuşurun konuşma anında gelecek için kesin (sayılabilecek) bir olgusal bilgiye sahip olmasıyla açıklayabiliriz. Örneğin (45)a cümlesinde muhatabın bugün geldiği ve konuşurun yarın evde olmayacağı bilgileri *Bugün değil de yarın gelseydin...* şeklindeki bir karşıolgusal öncülü ve ilgili sonuç cümlesini dile getirmeyi mümkün kılmıştır. (45)b’de “dün”e ve c örneğinde “şimdi”ye ilişkin olgusal bilgileri, “yarın”a dair olan sonuç cümlelerinin karşıolgusal olmasını sağlamıştır. Bir başka deyişle konuşurun geleceğe dair epistemik tutumunun olumlu olması, geleceğin gerçekleşip gerçekleşmemesi ile ilgili değildir; konuşurun mevcut gerçeklik bilgisi, bir başka deyişle gelecekle ilişkisi kurulan ama geçmiş veya şimdiden kaynaklanan bilgisi/kabulü söz konusu EYLEM’leri kesin gerçekleşecek olarak kabul etmesini sağlamıştır. Kısacası EYLEM’lerin gerçekleşme zamanları gelecekte olsa da gerçekleşmelerine yönelik kesin bilgi konuşma anında mevcuttur: Konuşurun (45)b’de “dün” yola çıkması “yarın” hedefine varacağı (dün çıkmasaydı yarın varamayacaktı); (45)c’de ise “şimdi” köyde olması “yarın” düğüne gelebileceği (şimdi köyde olmasaydı gelemeyecekti) sonuçlarını üretir. Bu noktada von Prince’in “olgusal gelecek yoktur fakat karşıolgusal gelecek vardır” şeklindeki ifadesinin (2019: 608) açıklayıcı olabileceğini düşünürüz.

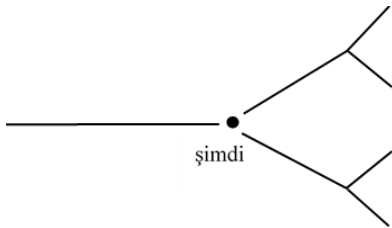
Şimdi de Göksel ve Kerslake’nin karşıolgusal sonuç cümlelerinde {-(A/I)rdI} yerine {-(y)AcAktI}’nin önceden planlanmış veya gerçekleşmesi kesin kabul edilen EYLEM’ler için kullanıldığını örneklemek amacıyla paylaştıkları *Temmuz’da gelebilselerdi biz onları bir hafta gezdirecektik* cümlesini ele alalım (GvK 2005: 496): Bu cümle Temmuz’dan sonra mesela Eylül’de söyleniyorsa geçmişe yönelik olurken, misafirler Mayıs’ta gelmişlerse ya da diyelim ki Ağustos için uçak bileti almışlarsa bu sefer hem öncül hem sonuç

cümlesi geleceğe yönelik olur; bu durumda cümleyi hem geleceğe yönelik hem de karşıolgusal yapan misafirlerin Temmuz'da gelmeyecekleri bilgisidir.

Karşıolgusal geleceğin diğer karşıolgusal cümle türlerindeki durumuna da bakılabilir. Bunun için Göksel ve Kerslake'nin cümlesini diğer bazı karşıolgusal cümle formlarında (uygun bağlamlar üreterek) yeniden söylemeyi denedik. Söz konusu cümlelerin karşıolgusal olduğu görülmektedir:

- (46) a. *Eylül'de geleceklermiş. Temmuz'da gelebilselerdi onları bir hafta gezdirecektik.*
 b. *Demek Eylül'de gelecekler. Keşke Temmuz'da gelebilselerdi. Onları bir hafta gezdirecektik.*
 c. *Demek Eylül'de gelecekler. Temmuz'da gelebilselerdi de bir hafta gezdirseydik.*
 ç. *Demek Eylül'de gelecekler. Temmuz'da gelmeliydiler. Onları bir hafta gezdirecektik.*

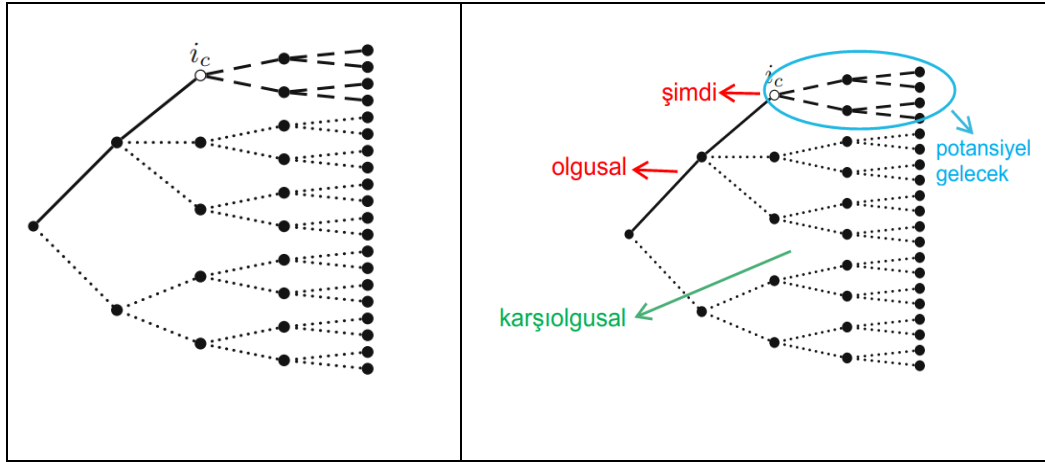
Özetle, uygun bağlamsal koşullarda geleceğe yönelik karşıolgusal cümle üretmek mümkündür. Uygun koşullarla kastedilen ise gelecekteki EYLEM'in geçmiş veya şimdiye dair olgularla kesin bir bağlantısının (örneğin önceden planlanmış, programlanmış olmak) kurulmasıdır. Bu noktada von Prince'in (2019) *dallanan gelecekler* (branching futures) ya da *dallanan zaman* (branching time) olarak isimlendirebileceğimiz yaklaşımının ve görselleştirmesinin (kendisi ikinci adlandırmayı kullanır) açıklayıcı olabileceğini düşünüyoruz. Öncelikle daha klasik hâliyle dallanan gelecekler tasarımı gösterilecektir:

Şekil 4. Klasik dallanan gelecekler modeli (Karawani 2014: 13, ayrıca Dahl 1997: 102)

Şekil 4'te bir geçmiş ama iki muhtemel gelecek, yani zaman çizgisinin iki muhtemel devamı (bir EYLEM'in gerçekleşip gerçekleşmemesi olarak düşünebiliriz) gösterilmiştir; iki zaman çizgisi de ikişer muhtemel dala ayrılır ve potansiyel gelecek dallarının sayısı böylece artmaya devam eder. Bu model, dünyayı bir geçmiş ama sayısız gelecek olarak tanımlar (Karawani 2014: 13). Bu klasik modelde karşıolgusal geleceği tasarlamak daha

zor görünmektedir. Von Prince'in bahsi geçen modelinde ise üç durum da, yani olgusal, potansiyel gelecek ve karşıolgusal bir arada gösterilebilmektedir:

Şekil 5. Von Prince'in dallanan zaman modeli (2019: 591)

Araştırmacı bu modelde şimdi noktasına ulaşan düz çizgiyle olgusalı, kesik çizgilerle potansiyel/ olası geleceği (possible future) ve noktalı çizgilerle de karşıolgusal geçmiş, şimdi ve geleceği göstermektedir. Yukarıdan aşağıya dik hizalı noktalar olası ya da karşıolgusal eş anlılığı (elbette olgusal çizgisinde bu söz konusu değil) temsil eder; bu bakımdan en sağda yer alan sıralı dik noktalar olası ve karşıolgusal geleceğin nasıl eş anlı olarak tasavvur edilebildiğini temsil etmektedir. Von Prince'in bu yaklaşımı en azından karşıolgusal gelecek ifadelerinin nasıl üretildiğini, geçmiş veya şimdiye ait olgusal bilgiyle nasıl bağlantılandırıldığını başarılı bir şekilde temsil etmektedir (Bu modele tekrar değinilecektir; § 2.8.1.2, s. 121). Geleceğe yönelik karşıolgusal cümlelerin mümkün olabilmesini daha önce de değinildiği gibi bu cümlelerin bir şekilde hâlihazırdaki bilgiyle kurdukları ilişki üzerinden açıklamak gerekmektedir; Van linden ve Verstraete de, bu cümleleri karşıolgusal kılanın olayın gerçekleşme zamanından ziyade olay hakkındaki kesinliğin zamanı olduğunu söyleyerek bu durumu vurgulamışlardır (2008: 1880).

Bir sonraki bölümde karşıolgusal işaretleyicilerinin dünya dilleri arasındaki çeşitliliğine değineceğiz.

2.7. DÜNYA DİLLERİNDE KARŞIOLGUSALLIK İŞARETLEYİCİLERİ

Karşıolgusal işaretleyicilerinin diller arasındaki çeşitliliği üzerine olan bu bölümde çeşitli araştırmalardaki veriler ve örnekler kullanılacaktır: Iatridou 2000, Van linden ve

Verstraete 2008, Karawani 2014: 5-9, von Fintel ve Iatridou 2022. Türkçe de dâhil olmak üzere otuz iki dili inceleyen Van linden ve Verstraete 2008'in, sadece basit karşılgusal cümleleri (bir başka deyişle koşul cümlesi olmayanları) ve işaretleyicilerini ele almakla diğerlerinden farklılaştığını belirtmeliyiz. Sözü geçen diğer araştırmalar doğrudan diller arası tipolojik incelemeler olmamakla birlikte bu konuya da temas etmektedirler. Biz bu bölümde söz konusu yayınlardaki tipolojik tespitleri aktaracağız. Buna göre karşılgusal cümlelerdeki işaretleyicilerin esas olarak iki grupta toplandığı görülmektedir: i. Özelleşmiş işaretleyiciler (dedicated/direct marking) ii. Birleşik çekimler (işaretleyici kombinasyonları)

2.7.1. Özelleşmiş İşaretleyiciler

Özelleşmiş işaretleyici ile kastedilen; bir işaretleyicinin yalnızca karşılgusal cümlelerde kullanılıyor olmasıdır. Von Fintel ve Iatridou (2022: 7-8; § 1.9.1.2, s. 61) ile Karawani (2014: 5) böyle bir dil için Macarcayı örnek olarak verirler. Buna göre Macarcada {-nA} işaretleyicisi karşılgusal koşul cümlelerinde kullanılmakta ve Macarcada kullanıldığı başka bir yer bulunmamaktadır (von Fintel ve Iatridou 2022: 7):

(47) Macarcada özelleşmiş karşılgusalılık {-nA} işaretleyicisinin koşul cümlelerindeki kullanımı:

- a. *Ha János tudja a választ, Mari is tudja a választ.*
eğer János bilir TAN yanıt.BLRT Mari de bilir TAN yanıt.BLRT

“If János knows the answer, Mari knows the answer (too).”

“Eğer János yanıtı biliyorsa Mari de yanıtı biliyordur.”

- b. *Ha János tudná a választ, Mari is tudná a választ.*
eğer János bilmek-nA TAN yanıt.BLRT Mari de bilmek-nA TAN yanıt.BLRT

“If János knew the answer, Mari would know the answer.”

“Eğer János yanıtı biliyor olsa Mari de bilir.”

c.	<i>Ha</i>	<i>János</i>	<i>tudta</i>	<i>volna</i>	<i>a</i>	<i>választ,</i>
	eğer	János	bilmek.GÇŞ.3.TK	olmak-nA	TAN	yanıt.BLRT
	<i>Mari</i>	<i>is</i>	<i>tudta</i>	<i>volna</i>	<i>a</i>	<i>választ.</i>
	Mari	de	bilmek.GÇŞ.3.TK	olmak-nA	TAN	yanıt.BLRT

“If János had known the answer, Mari would have known the answer too.”

“Eğer János yanıtı bilseydi Mari de bilirdi.”

(von Fintel ve Iatridou 2022: 7-8, vurgular bize ait)

(47) numaralı Macarca koşul cümlelerinin İngilizce çevirilerinde kullanılan İng.kalıp-2 ve 3’ü esas alarak biz de Türkçeye Tür.kalıp-2A ve 3 ile çevirdik. (47)b’de {-nA} işaretleyicisinin *bil-* fiiline, c cümlesinde ise geçmiş zamanda çekimlenmiş *bil-* fiiline değil de *ol-* yardımcı fiiline eklendiği görülmektedir.

Van linden ve Verstraete, inceledikleri otuz iki dilden sadece yedisinde özelleşmiş işaretleyici kullanıldığını tespit etmişlerdir (2008: 1869-1870). Bir sonraki bölümde karşıolgusal cümlelerde kullanılan işaretleyici kombinasyonlarını ele alacağız; bu birleşik çekimlerin üyeleri tek başlarına kullanıldıklarında farklı işlevlere (ya da farklı kombinasyonlarda farklı işlevlere) sahip olmakla birlikte karşıolgusal cümlelerde de kullanılmaktadırlar.

2.7.2. Birleşik Çekimler

Dünya dillerinde birleşik çekimlerle, yani işaretleyici kombinasyonlarıyla (§ 1.6.1.4, s. 43) karşıolgusallığın üretilmesinin daha yaygın bir yol olduğu görülmektedir. Zira yukarıda belirtildiği üzere Van linden ve Verstraete’nin inceledikleri otuz iki dilden yirmi beşinde (karşıolgusal basit cümleler özelinde) birleşik çekimler kullanılmaktadır. Araştırmacılar şu işaretleyici kombinasyonlarını tespit etmişlerdir: **i.** kiplik + geçmiş zaman, **ii.** kiplik + görünüş ve **iii.** kiplik + geçmiş zaman + görünüş. Bu üçü arasında en yaygın olduğunu belirledikleri kombinasyon ise on altı dille (Türkçenin de dâhil olduğu) birincisidir. Araştırmacılar karşıolgusallık için kullanılan birleşik çekimlerin temel üyesinin alanyazında geçmiş zaman ya da sınırlar arasılık görünüşü olduğu şeklindeki yaygın kanının aksine temel üyenin potansiyellik bildiren kiplik işaretleyiciler olduğunu, incelemelerinin temel bulgularından birisi olarak özellikle vurgulamaktadırlar (2008: 1887).

Görünüş, zaman ve kiplik işaretleyicilerinin belirli kombinasyonlarla kullanılmasından farklı olarak “yer bildiren” (spatial) biçimbirimler olarak adlandırılan işaretleyicileri de karşılığusallık çekimine dâhil eden diller olduğunu görüyoruz. Örneğin Karawani (Nevins’e atıfla) Myanmar (Birman) dilinde (Burmese) “başka bir yerde” (in another place) anlamını ileten bir işaretleyicinin karşılığusal cümlelerde de kullanıldığını belirtmiştir (2014: 8-9).

Birleşik çekimler ve karşılığusallık ilişkisi üzerine düşünürken bazı önemli noktaların akılda tutulması gerektiği kanaatindeyiz:

Birincisi, çekimlerin bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerle, enklitiklerle ve elbette bükümleme (fusion) ile gerçekleşebileceğidir. Türkçe gibi eklemeli diller dışındaki dillerde sözcük tek bir çekime (inflection) ya da bükümlemeye (kısacası tek bir şekilsel değişikliğe) uğrayabilir ancak görünüş-zaman bakımından birden fazla değişiklik gerçekleşmiş olabilir. Bu bakımdan ortaya çıkan yeni şekli, zaman mı yoksa görünüş mü (hatta kip mi) olarak adlandırmamız gerektiği [(16) numaradaki Latince örneği hatırlayabiliriz, s. 52] sorusuna verilecek cevap(lar), karşılığusallık ve birleşik çekimler konusunda da farklı yaklaşımları doğuracaktır.

İkincisi, *subjunctive* kipi bağlamında (§ 1.8, s. 51) ortaya çıkabilecek problemdir. Almanca *subjunctive* kipinin karşılığusal cümlelerdeki kullanımına dair verdiğimiz örneklerde hatırlanacağı üzere [(17) numaralı cümleler, s. 54] söz konusu kipin geçmiş zaman çekimi karşılığusal cümlelerde kullanılmaktaydı. Bu durumda Almancada karşılığusallığın bir birleşik çekimle mi yoksa *subjunctive* kipiyle mi üretildiğini düşünmemiz gerekir? Bu soruya birinci seçenikle cevap vermenin daha tutarlı olacağını düşünüyoruz. Türkçe özelinde birleşik çekim denilince öncelikle şekilsel sınırları kolaylıkla tespit edilebilen en az iki işaretleyiciden oluşan bir kombinasyon akla gelirken örneğin Almancada bu durumda iki işlevi aynı anda taşıyan (geçmiş zaman + kiplik) bir çekimi düşünmemiz doğru olacaktır. Elbette bu kombinasyonun bir yönünü geçmiş zaman olarak adlandırmak sorunsuzken diğer yönünü nasıl adlandıracağımız konusunda (kip mi, kiplikse ne kipliği?) tartışmalı bir durum ortaya çıkacaktır. Bu tartışmanın detaylarına girmeyeceğiz. Ayrıca bu noktada bazı dillerde *irrealis* olarak adlandırılan özel işaretleyicilerin de (bk. 11. dipnot, s. 15) karşılığusallık üreten birleşik çekimler içinde yer alabildiğini bir not olarak belirtelim.

Üçüncü nokta, ilk ikisiyle paralel ele alınabilecek ve belki de ilk başta değerlendirilmesi gereken bir husustur. Öncelikle karşıolgusal cümlelerde neleri işaretleyici olarak kabul etmek gerektiği sorusunun önemli olduğunu düşünüyor ve yapılan çalışmalarda belirli bakımlardan eksiklik yarattığını sezinliyoruz. Örneğin İngilizce öncül ve sonuç cümlelerinde kullanılan işaretleyiciler değerlendirilirken “if” bağlacı bu kombinasyona dâhil edilmez. Aslında söz konusu İngilizce koşul cümlesi kalıplarının zorunlu bir üyesi olan bu bağlacın kiplik işaretleyicisi (varsayımşallık kurucusu) olarak kabul edilebileceği (Bybee de bunu vurgulamıştır; 1995: 514), en azından bunu tartışmak gerektiği düşünülmelidir. Eğer böyle olduğunu kabul edersek örneğin İng.kalıp-2'nin öncül cümlesinin kiplik + geçmiş zaman kombinasyonu ile üretildiğini düşünebiliriz. Türkçe koşul cümlelerinde *eğer* ve *şayet* bağlaçları zorunlu bir üye değildir fakat örneğin *diyelim*, *varsayalım*, *farz edelim* işaretleyicileri ile üretilen $A_1 \rightarrow B$ cümlelerindeki bu işaretleyiciler veya “ya” ünlemleri karşıolgusal cümlelerdeki bu ünlem, birleşik çekimin birer üyesi olarak kabul edilmelidirler. Bir diğer problem de işaretleyicilerin tespitinden sonra onların nasıl adlandırılacağı konusundadır. Türkçe özelinde görünüş-zaman-kiplik çekimlerinin adlandırılmasında bir birlik olmadığını, özellikle çok işlevli işaretleyiciler özelinde durumun daha karmaşık hâle geldiğini gözlemlemiştik (§ 1.6.1, s. 37). Bu bakımdan örneğin karşıolgusal B cümlelerinin temel işaretleyicileri olan $\{-(A/I)rdI\}$ ve $\{-(y)AcAktI\}$ çekimlerinin hangi üyelerden oluştuğu sorusuna (kiplik + geçmiş zaman mı, görünüş + geçmiş zaman mı?) farklı araştırmacıların farklı cevaplar vereceği kolaylıkla öngörülebilir.

Yukarıda üç kısım hâlinde değerlendirilen karşıolgusalılık ve birleşik çekim ilişkisine dair problemlerin sadece Türkçenin değil diğer dillerin incelenmesinde de gözlemlenebileceği akılda tutulmalıdır. Diller arası bir analiz bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da aşağıda (tıpkı daha önce paylaşılan Almanca ve Macarca cümleler gibi) birkaç dilden örnek vermekle yetineceğiz. Öncelikle Türkçe ve İngilizce dışındaki dillerde geçmiş zaman işaretleyicilerinin nasıl kullanıldığına dair bazı örnekler paylaşalım⁶⁰:

⁶⁰ İlgili yayınlar da başka araştırmalara atıfla bu örnekleri kullanıyorsa ilk yayının bilgisi paylaşılmamıştır. Aksi belirtilmemişse vurgular bize aittir.

(48) Çağdaş İbranice

a.	<i>Dani</i>	<i>haya</i>	<i>ba-bayit</i>	
	Dani	olmak.GÇŞ.3.TK	dA-ev (İng. at home)	
	“Dani was at home.”			
	“Dani evdeydi.”			
b.	<i>im</i>	<i>Dani</i>	<i>haya</i>	<i>ba-bayit</i>
	eğer	Dani	olmak.GÇŞ.3.tk	dA-ev (İng. at home)
	<i>hayinu</i>	<i>mevakRim</i>	<i>oto</i>	
	olmak.GÇŞ.3.ÇOĞ	ziyaret etmek.ORT.ÇOĞ	onu	
	“If Dani were home, we would’ve visited him.”			
	“Eğer Dani evde olsaydı onu ziyaret ederdik.”			

(Karawani 2014: 6)

Olgusal (48)a ve karşıolgusal (48)b cümleleri karşılaştırıldığında her ikisinde de sadece geçmiş zaman işaretleyicisinin kullanıldığı görülmektedir; bu durumda b cümlesinde tıpkı İngilizcede olduğu gibi yeni sözdizimsel durum (ve koşul bağlacı) karşıolgusallığın üretilmesinde geçmiş zaman işaretleyicisi ile birlikte rol almaktadır. Karawani a cümlesinde sadece “dün” belirtecinin kabul edilebilir olduğunu ama b cümlesinde (karşıolgusal olduğu için) “şimdi” ve “yarın” belirteçlerinin de kullanılabildiğini belirtir.

(49) Kantonca

<i>léih</i>	<i>búnlòih</i>	<i>hóyih</i>	<i>sanchíng</i>	<i>ni</i>	<i>fahn</i>	<i>gung</i>	<i>ge</i>
sen	aslen	kiplik fiil	başvurmak	bu	SNF	iş	PAR
		(İng. <i>can</i>)					

“You could have applied for this job.”

“Bu işe başvurabilirdin.”

(Van linden ve Verstraete 2008: 1871)

Van linden ve Verstraete, bir Çin dili olan Kantoncada olasılık veya zorunluluk ifade eden bir kiplik fiille (yukarıdaki örnekte olasılık anlamında *hóyih*) geçmiş zamana işaret eden belirteçlerin (yukarıdaki örnekte aslen “originally” anlamında *búnlòih*) karşıolgusal cümlelerde kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu durumda bu dilde kiplik + geçmiş zaman kombinasyonunun kullanıldığını söyleyebiliriz.

Görünüş işaretleyicilerinin karşıolgusal cümlelerdeki kullanımına dair öncelikle Zulu dilinden bir örnek paylaşacağız. Karawani bu örneği sınırlar arasılık (bitmemişlik, imperfective) ve geçmiş zamanın kullanımını göstermek için vermiştir:

(50) Zulu dili

<i>ukuba</i>	<i>be-ngi-thimul-ile</i>	<i>be-ngi-zo-dinga</i>	<i>ithishi</i>
eğer	GÇŞ.SNA-1.TK-hapşirmek-BİT	GÇŞ.SNA-1.TK-GLC-ihtiyacı olmak	mendil

“If I had sneezed, I would have needed a tissue.”

“Hapşırsaydım mendile ihtiyacım olurdu”

(Karawani 2014: 6)

Yukarıdaki örnekte öncül ve sonuç cümlelerinde sınırlar arasılık ve geçmiş zaman çekimi kullanılmıştır. Bu bölümün son örneği olan aşağıdaki Keşmirce cümlede, bu defa sınır sonrasılık (bitmişlik, perfective) görünüşü işaretleyicisinin yine bir kiplik (koşul) işaretleyicisi ile karşıolgusallık için kullanıldığını görmekteyiz:

(51) Keşmirce

<i>tse</i>	<i>a:si-he:th</i>	<i>por-mut</i>	<i>akhba:r</i>
sen.ERG	olmak-KOŞ.3ER.TK.2TK	okumak-SS.3ER.TK	gazete.3ER.TK

“You would have read the newspaper.”

“Gazeteyi okumuş olurdu/olacaktı.”

(Van linden ve Verstraete 2008: 1873)

2.8. KARŞIOLGUSALLIĞI NE ÜRETİR SORUSUNA VERİLEN BAZI YANITLAR

Bu bölümde kiplik ve zaman-görünüş işaretleyicilerinin nasıl ve hangi etkiyle karşıolgusal anlamın üretilmesinde yer alabildikleri sorusuna verilen bazı cevapları ele alacağız. Buna dair görüş ve tartışmaların bu başlıktaki soruyu cevaplamayı çoğunlukla geçmiş zaman işaretleyicilerinin karşıolgusal cümlelerde kullanılmasını açıklamaya çalışarak nediklerini görmekteyiz:

2.8.1. Geçmiş Zaman İşaretleyicilerinin Durumu

Karşılgusal cümlelerde (Tür.kalıp-2A ile üretilmiş olanlar dışında) geçmiş zaman işaretleyicisinin de birleşik çekimlerin bir üyesi olduğunu görüyoruz. Geçmiş zaman işaretleyicilerinin birçok dilde zamansal (temporal) işlevlerinin dışında kullanılabilmesi (en azından bazı araştırmacılar böyle düşünmektedir) ilgi çekici bir konu olagelmiştir. Çeşitli açıklama denemelerini tanıtmaya geçmeden önce aşağıdaki Türkçe örneklere bakalım:

- (52) 1. a. **Yarın geldi.*
 b. *Keşke bugün değil de yarın gelseydi.*
2. a. **Yarın yağmur yağdı.*
 b. *Yarın yağmur yağdı diyelim.*
3. a. **Şimdi yaşadı.*
 b. *Emniyet kemerini taksaydı şimdi yaşıyor olacaktı.*

(52) numaralı örneklerde {-DI} ve {idi} geçmiş zaman işaretleyicileri kullanılmıştır bununla birlikte a örneklerinde yer alan altı çizili zaman belirteçlerinin geçmiş zaman işaretleyicisi ile uyumsuzluğu açıktır. Ancak karşılgusal olan 1b ve 3b örnekleri ile karşılgusal olmayan salt varsayımsal 2b cümlesindeki geçmiş zaman işaretleyicileri aynı zaman belirteçleri ile bu defa uyumludur. Bu durumda geçmiş zaman işaretleyicilerinin normal koşullarda birlikte kullanılmayacakları zaman belirteçleriyle, karşılgusal cümlelerde herhangi bir uyumsuzluk göstermemesinin nedeni nedir sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

Bu bölümde yukarıdaki soruya verilen bazı cevapların, bir başka deyişle geçmiş zaman işaretleyicileri ile karşılgusalılık ilişkisini açıklamaya yönelik yaklaşımların iki temel grupta toplandığını göstereceğiz. Bunun için yararlanılacak iki kaynak von Prince 2019 ile von Fintel ve Iatridou 2022'dir.

Her iki araştırma da karşılgusal cümlelerde geçmiş zaman morfolojisinin kullanılmasına yönelik alanyazındaki görüşleri iki başlık altında değerlendirmiştir:

- Von Prince'e göre (2019: 583-590): i. Uzaklık temelli yaklaşımlar (remoteness-based approaches) ve ii. Geçmişe alma temelli yaklaşımlar (back-shifting approaches).

- Von Fintel ve Iatridou'ya göre (2022: 15-18): i. Kiplik olarak geçmiş zaman (past-as-modal) ve ii. Geçmiş zaman olarak geçmiş zaman (past-as-past).

Söz konusu adlandırmalar farklı olsa da sınıflandırmanın örtüştüğü görülmektedir; her iki adlandırmanın da kendine özgü açıklayıcı yönleri olduğu için (başlıkların uzun olmasını göze alarak) birlikte kullanmayı uygun gördük.

2.8.1.1. Uzaklık Temelli Yaklaşımlar (Kiplik Olarak Geçmiş Zaman)

Bu başlık altında toplanabilecek görüşler hem geçmiş zaman hem de karşıolgusallığı bildirmekte ortaklaşan bu işaretleyicilerin aslında “şimdi”den (actual present) uzaklık ilettiklerini savunurlar, von Prince'in ifadesiyle bu yaklaşımın temelindeki iddia geçmiş ve karşıolgusallığın “şimdiden uzaklık” (distance from the actual present) olarak ifade edilebilecek bir semantik öz paylaştığıdır (2019: 583). Biz de bu yaklaşım içerisinde değerlendirilen James 1982, Fleischman 1989 ve Iatridou 2000 hakkında kısaca bilgi vermekle yetineceğiz:

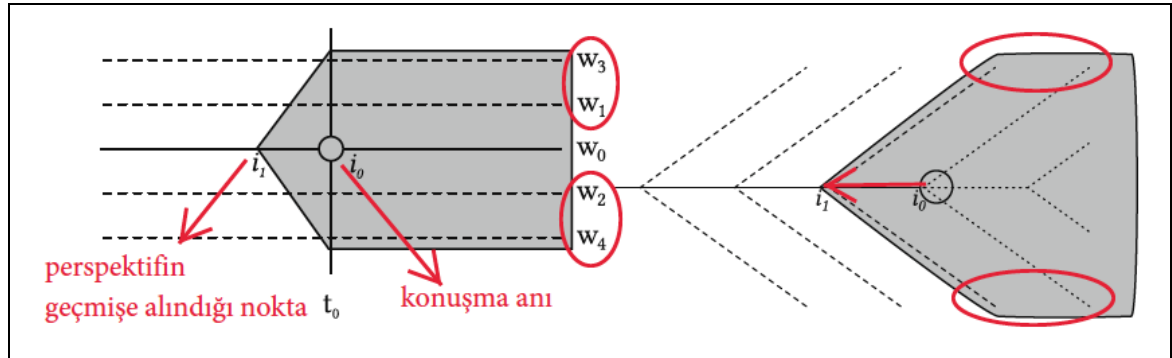
Van linden ve Verstraete (2008: 1867); James ve Fleischman'ın düşüncelerinin şu temel üzerinde ortaklaştığını belirtir: Geçmiş zaman işaretleyicileri, zamanı işaretlemekle ilgili temel işlevlerini yani zamansal açıdan ifade ettikleri “burada ve şimdi”den uzak olmayı metaforik bir kullanımla gerçeklik açısından “burada ve şimdi”den uzak olmaya genişletmişlerdir. Bu bakımdan Fleischman birincisini zamansal mesafe (temporal distance) ikincisini kiplik mesafe (modal distance) olarak adlandırır (1989: 4).

Iatridou 2000 de bu yaklaşım içerisinde değerlendirilmektedir. Araştırmacı, İng.kalıp-2 ve 3 cümlelerinde kullanılan geçmiş zaman işaretleyicilerini “sahte geçmiş zaman” (fake past) olarak adlandırarak bir anlamda bu işaretleyicilerin hem zaman (tense) hem de kiplik işlevleri olduğunu söylemiş olur. Ayrıca aynı sebeple örneğin Çağdaş Yunancada bitmemişlik (imperfect) görünüşü işaretleyicilerini “sahte görünüş işaretleyicisi” (fake aspect) veya Hintçede kullanılan alışkanlık işaretleyicilerini “sahte alışkanlık işaretleyicisi” (fake habituals) olarak adlandırır. Iatridou bu yayınında söz konusu işaretleyicilerin zamansal ve kiplik işlevini açıklayabilmek amacıyla bu işaretleyicilerin “dışarıda bırakma özelliği” (exclusion feature) adını verdiği temel bir niteliğe sahip olduğunu savunmuştu

(2000: 246-247). Bu işaretleyiciler eğer konuşma zamanını (utterance time) dışarıda bırakılırsa zamansallık (temporality) iletirken gerçek dünyayı dışarıda bırakılırsa karşılığusallık iletmiş olurlar. Araştırmacının, özetlediğimiz bu formülasyonundan son çalışmasında (von Fintel ve Iatridou 2022: 17) vazgeçtiğini görmekteyiz.

2.8.1.2. Geçmişe Alma Temelli Yaklaşımlar (Geçmiş Zaman Olarak Geçmiş Zaman)

Bu başlık altında değerlendirilen görüşlerin ortak özelliği karşılığusal cümlelerdeki geçmiş zaman işaretleyicilerin aslında yine zamansal işlevle kullanıldığını savunmalarıdır. Bu işaretleyiciler karşılığusal cümlelerde konuşurun cümledeki zamansal belirlenim noktasını geçmişe alarak (perspektifi geçmişe kaydırarak) o zamansal anda olası olan (konuşma anı için artık olmayan) EYLEM'leri, karşılığusal olarak dile getirmesini sağlarlar (bk. von Prince 2019: 583, 585). Bu bakımdan yine zamansal bir görevle kullanılmış olurlar.

Şekil 6. Geçmişe almanın (ya da dallanan zamanın) gösterimi (von Prince 2019: 586)

Şekil 6'da yer alan soldaki çizim paralel dünyaları, sağdaki çizim ise dallanan zamanı göstermektedir. Her iki gösterimde de geçmişe alma ile tekrar dile getirilebilen "karşılığusal dünyalar"ı kırmızı dairelerle gösterdik. Bu yaklaşımda, söz konusu dünyalardan bahsedebilmek için perspektifin, EYLEM'lerin gerçekleşme potansiyeline sahip olduğu geçmişteki bir zaman noktasına kaydırıldığı, bu sebeple geçmiş zaman kullanıldığı savunulmaktadır. Bunu da geçmiş zaman işaretleyicileri sağlar.

Von Prince de temelde geçmişe alma yaklaşımını benimser ve kendisi de yeni bir model önerir. Araştırmacının modelini yukarıda karşılığusallık ve gelecek zaman konusunu tar-

tıttığımız bölümde (bk. Şekil 5, s. 112) paylaşmış ve tanıtmıştık. Araştırmacı, kendi modelinin olgusal geçmiş ve şimdiyi; karşıolgusal geçmiş ve şimdiyi ayrıca karşıolgusal ve olası geleceği gösterebildiğini savunur (2019: 591).

Geçmişe alma (geçmiş zaman olarak geçmiş zaman) yaklaşımlarının şu iki durumu açıklamakta yetersiz kaldığını düşünüyoruz: Bunlardan birincisi içlerinde von Prince'in modeli gibi karşıolgusal geçmiş/şimdi/gelecek üzerine konuşmanın nasıl mümkün olabildiğini başarılı bir şekilde tasavvur eden modeller olsa da “geçmişe alma”nın bütünüyle hayali bir durumu, gerçekleşmesi asla mümkün olmamış ve olmayacak EYLEM'leri açıklamakta yeterince başarılı olmadığını düşünüyoruz. Örneğin bu modeller, *Dün okula gitseydim...* ile başlayan bir cümleyi açıklayabilirken *Superman olsaydım...* ile başlayan bir karşıolgusal cümleyi açıklamakta başarılı değildir. Zira dallanan zaman modeli (ya da geçmişe alma modeli) geçmişte bir zaman noktasında veya konuşma anında *Superman olduğum* ve *olmadığım* alternatiflerinin eşit derecede olgusal ihtimaline sahip olduğunu düşünmemizi istemektedir. Hâlbuki hiçbir zaman böyle bir ihtimal söz konusu değildi. Bir konuşur olarak böyle bir ihtimalin asla olmadığını bilmekle birlikte yine de bu varsayımda bulunabiliriz. Von Fintel ve Iatridou da *Superman* örneğine benzer bir örnekle bu yaklaşıma dair çekincelerini ifade ederler (2022: 16): *If there had been no big bang, we wouldn't be here.* “Büyük patlama olmasaydı burada olmazdık.” Bu cümlede konuşurun büyük patlamadan önceki bir zaman noktasından, yani büyük patlamanın olması ya da olmaması olasılıklarının geçerli olduğu zamansal bir noktadan hareketle varsayımda bulunduğunu iddia edebilir miyiz?

Geçmişe alma (geçmiş zaman olarak geçmiş zaman) yaklaşımlarının açıklamakta yetersiz kalabileceği ikinci durum, karşıolgusal koşul cümlelerinde kullanılan işaretleyici kombinasyonlarına (geçmiş zaman işaretleyicileri de dâhil) sahip olmakla birlikte karşıolgusal bildirmeyen salt varsayımsal koşul cümleleridir. Bu tip cümleler olası gelecek ile ilgili de olabilirler fakat konuşur yine olumsuz epistemik tutumla yaklaştığı EYLEM'leri anlatır. Bu cümlelerin karşıolgusal olmasalar da salt varsayımsallık bildirdiklerini kabul edebiliriz: A: *Ne zaman gelecekler biliyor musun?* B: *Hayır bilmiyorum.* A: *Gelecek hafta gelselerdi iyi olurdu.* Görüldüğü üzere B kişinin cevabına rağmen A kişisi karşıolgusal olmayan bir Tür.kalıp-3 cümlesi söyleyebilmiştir. Söz konusu cümleleri, koşul cümlelerini inceleyeceğimiz bölümde tekrar ele alacağız (§ 3.1.1, s. 127).

2.8.2. Karşıolgusallığı Ölçeklenebilir Sezdirim Olarak Açıklamak

Otuz iki dilde karşıolgusal basit cümleleri inceleyen Van linden ve Verstraete'nin (2008) karşıolgusallığın özelleşmiş işaretleyicilerdense daha çok işaretleyici kombinasyonları ile üretildiğine ve bu işaretleyici birlikteliklerinin ortak üyesinin sanıldığıının aksine geçmiş zaman değil kiplik işaretleyicileri olduğuna ilişkin bulgularını yukarıda paylaşmıştık (§ 2.7.2, s. 114). Araştırmacıların yanıt aradığı ikinci önemli soru da bu birleşik çekimlerin karşıolgusallığın kökeni ve doğası hakkında neler söylediğidir. Buna göre karşıolgusallığı; bir konuşma sezdirimi (conversational implicature), daha doğrusu ölçeklenebilir sezdirim (scalar implicature) olarak ele alırlar. Söz konusu edimbilim terim ve kavramlarını daha önce kısaca tanıtmıştık (§ 1.11.1, s. 90 ve § 1.11.1.1, s. 92). Burada araştırmacıların karşıolgusallık ve ölçeklenebilir sezdirimi nasıl ilişkilendirdikleri hakkında bilgi vermekle yetineceğiz:

Bazı ifadeler kendilerinden “anlamca daha güçlü” ve “anlamca daha zayıf” olanlarla bir ölçek (skala) oluşturur: ör. <bütün, biraz>. “Biraz” bu ölçeğin anlamca en zayıf parçasıdır, çünkü aralarındaki gerektirim (entailment) ilişkisi bu yöndedir (“bütün” demek “biraz”ı da içerir). Eğer bir sözcüde “biraz” ifadesi kullanılıyorsa bir ölçeklenebilir sezdirim ortaya çıkmış, böylelikle “daha çok” ya da “bütün” anlamları kastedilmemiş olur. Van linden ve Verstraete kiplik işaretleyicilerin kiplik olmayanlarla ölçek yapılar kurduğunu kabul eder ve karşıolgusallığı da bu bakımdan ele alırlar. Buna göre kiplik ifade [*would (have) q*], kiplik olmayan ifade [*q*] ve koşul yapısı [*if p, would (have) q*] bir ölçek oluşturur (1877). Bu ölçekte anlamca en zayıf olan koşul yapısıdır. İşte araştırmacılar kiplik ifadelerle bunların kiplik olmayan karşılıklarının bir ölçeğin üyesi oldukları düşüncesindedir (1877). Kiplik ve kiplik olmayan ifadeler arasındaki karşıtlık “potansiyellik” (potentiality) ve “kesinlik” (certainty) arasındaki karşıtlığa dayanır. Örneğin *John geliyor* cümlesi kiplik olmayan ve kesinlik belirten bir ifadeyken bunun aksine *John geliyordur* (bilgi kipliği) ve *John gelmeli* (yükümlülük kipliği) cümleleri potansiyellik bildirirler (1877). O hâlde potansiyellik bildiren (kiplik) yapı, kesinlik bildiren (kiplik olmayan) yapıdan epistemik olarak daha zayıftır (1887). Grice'ın nicelik kuralı göz önüne alındığında epistemik açıdan daha zayıf olan yapı kullanıldığında epistemik açıdan daha güçlü olan ve kiplik bildirmeyen yapının dışarıda bırakıldığı sezdirilmiş olur (1887) (tıpkı “bi-

raz” kullanıldığında “bütün”ün kastedilmemesi gibi). Bir başka deyişle geçmişte bir zaman için “potansiyel”, “arzu edilen”, “niyetlenen” bir şeyi ifade etmek, olmuş olan bir şeyi ifade etmekten daha “zayıf”tır, bu bakımdan konuşur EYLEM’in gerçekleşmemiş olduğunu sezdirmiş olur (1887-1888). Daha öz bir ifadeyle **geçmiş+potansiyellik** ile **olumsuz+geçmiş** bir önerme kastedilmiş olur ya da tam tersine **olumsuz+geçmiş+potansiyellik** bildiren bir ifadeyle de **olumlu+geçmiş** bir önerme anlatılmış olur (bk. 1880’de 27. madde). Bunu Türkçe için örneklersek, (*Keşke*) *gelseydim* ile *Gelmedim* sezdirilirken (*Keşke*) *gelmeseydim* ile *Geldim* denmek istenmiş olur.

Son olarak araştırmacıların geçmiş zaman işaretleyicilerinin uzaklık temelli bir yaklaşımla açıklanmasını, yani geçmiş zaman işaretleyicilerinin zamanda ve gerçeklikte uzaklık bildirdikleri düşüncesini yanlış bulduklarını belirtelim. Kendi analizleri, geçmiş zaman işaretleyicilerini uzaklık temelli yaklaşımın tam tersine, gerçeklikten uzaklığı değil gerçekliği belirten bir işlevle ele almaktadır. Kiplik olmayan geçmiş zaman ifadeleri kesin gerçekliği bildirdiği için kiplik+geçmiş zaman işaretleyicileriyle bir ölçek oluşturabilmektedirler (2008: 1888).

3. BÖLÜM

TÜRKÇE KARŞIOLGUSAL CÜMLELER

Bu bölümde Türkçe karşıolgusal cümleler incelenecektir. İnceleme; § 1.5 numaralı bölümde örnekleri verilip kısaca tanıtilan ve $A_1 \rightarrow B$, $A_2 \rightarrow B$, (tek başına) B olarak etiketlenen ilişkiler çerçevesinde yapılacaktır [bk. (8), (10) ve (12) numaralı listeler ve örnekler; s. 22 vd.]. Bölüm planı da bu ilişkileri sırasıyla ele alarak oluşturulmuştur: $A_1 \rightarrow B$ (§ 3.1), $A_2 \rightarrow B$ (§ 3.2) ve B (§ 3.3).

A_1 , A_2 ve B olarak gruplandığımız bağımlı ve bağımsız cümleleri daha önce kısaca tanıtmıştık (§ 1.5, s. 19). Söz konusu üçlü sınıflandırma, cümleleri varsayımsallık bakımından tasnif ederken kullandığımız üç işlevi göstermektedir: Doğrudan varsayımsallık üretmeyi (= varsayımsal uzam kurucusu olmayı) A_1 ile; doğrudan olmasa da ikincil olarak ve kendiliğinden (örtük bir biçimde) varsayımsallık üretmeyi (= varsayımsal uzam kurucusu olmayı) A_2 ile ve son olarak A_1 veya A_2 ile üretilmiş varsayımsal durumlar hakkında yorum yapmayı, onların muhtemel sonuçları hakkında spekülasyon tahminlerde/çıkarımlarda bulunmayı B olarak adlandırıyoruz. B cümleleri, A_1 ya da A_2 ile ilişki kurabileceği gibi uygun bağlamlarda tek başına da kullanılabilen cümlelerdir. Bu üç işlev de karşıolgusal ve karşıolgusal olmayan cümleler için geçerlidir. Bu bakımdan çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde özellikle karşıolgusal A_1 , A_2 ve B cümleleri üzerinde duracağız ve yeri geldikçe karşıolgusal olan ve olmayan A_1 , A_2 ve B cümlelerini karşılaştıracacağız. Şimdi bu cümlelerin temel özelliklerini bir daha hatırlayalım:

- (53)
- **A_1 cümleleri:** Temel işlevleri B cümleleri için varsayımsal (açık alternatifli, salt varsayımsal) uzam kurmaktır. Böylece B cümleleri için bir arka plan oluşturmuş olurlar.
 - **A_2 cümleleri:** Temel işlevleri B cümleleri için varsayımsal uzam kurmak olmasa da buna kendiliğinden, doğal olarak izin veren ve karşıolgusal da olabilen cümlelerdir. Dile getirilmeyen örtük varsayımla B cümlelerinin üretilebilmesini sağlarlar.
 - **B cümleleri:** A_1 ve A_2 cümleleri ile (doğrudan ya da örtük) varsayımda bulunan konuşur, bu varsayımsal durumun sonuçlarına ilişkin tahminde, yorumda ve çıkarımda bulunmak niyetiyle B cümlelerini üretir; ancak dile getirilmeleri için her zaman A_1 ve A_2 cümlelerine ihtiyaçları yoktur. Bu cümlelerde A_1 ve A_2 'deki işaretleyiciler kullanılmaz.

Ayrıca, sözcelerde birden fazla A ve/veya birden fazla B kullanmak mümkündür:

(54) Birden fazla A kullanımı: **A₁** [*Biraz uyusaydın, dinlenseydin*] **B** [*iyi olurdu.*]

Birden fazla B kullanımı: **A₂** [*Keşke biz de şimdi deniz kenarında olabilseydik.*] **B** [*Bütün gün denizin ve güneşin tadını çıkarırdık. Hem çocuklara da iyi gelirdi. Değişiklik olurdu.*]

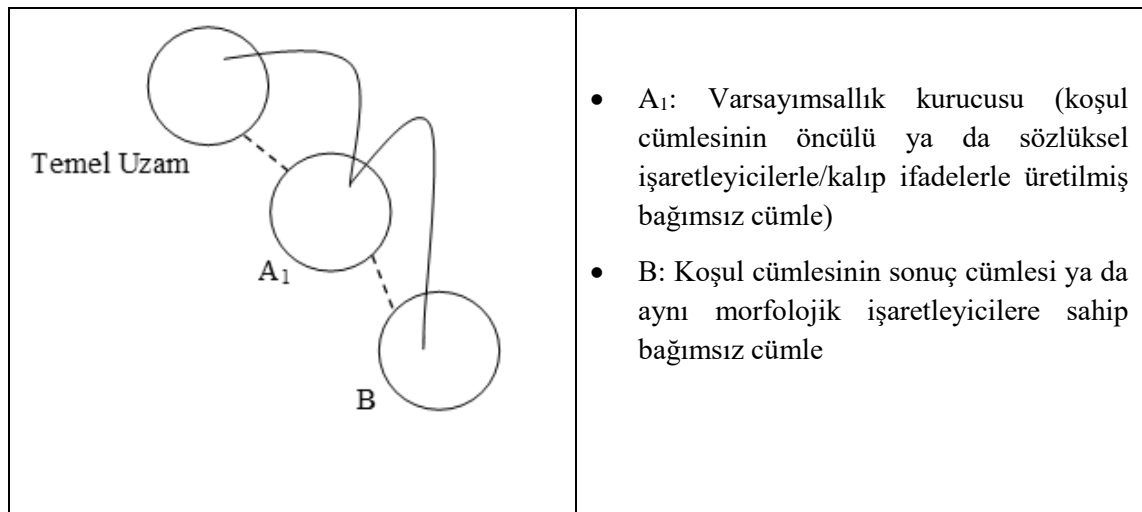
3.1. KARŞIOLGUSAL **A₁ → B** İLİŞKİSİ

A₁ cümleleri işlevleri doğrudan varsayımda bulunmak (= varsayımsal uzam kurmak) olan cümlelerdir. **B** cümleleri için (deyim yerindeyse) bir arka plan oluştururlar. Bu açıdan **A₁** cümlelerini, hakkında **B** cümleleri ile yorum yapılan varsayımsal cümleler olarak tanımlayabiliriz. Bu cümleleri **A₁** olarak etiketlememizin sebebi aynı biçimsel, sözdizimsel özelliklere sahip oldukları için değil varsayımsallık kurma bakımından aynı (ya da çok benzer) işleve sahip oldukları içindir. **A₁ → B** ilişkisinde olan cümlelerin üç şekilde üretildiğini gözlemliyoruz; aşağıdaki tabloda özellikle karşıolgusal terimi kullanılmıştır ancak **A₁ → B** ilişkisinde olup karşıolgusal olmayan cümleler de bulunduğunu –ki onları da daha az detaylı olmak kaydıyla tanıtacağız- hatırlatmalıyız:

Tablo 17. **A₁ → B** ilişkisindeki karşıolgusal cümlelerin temel türleri

		A₁ (öncül)	B (sonuç)
1	öncül → sonuç (koşul cümlesi)	Koşul cümlesinin karşıolgusal öncülü olarak (bağımlı cümle)	(üst cümle)
2	öncül + dA → sonuç (ödünleyici koşul cümlesi)	A₁ (öncül) + dA Ödünleyici koşul cümlesinin karşıolgusal öncülü olarak (bağımlı cümle)	B (sonuç) (üst cümle)
3	A₁ → B ilişkisinde olan iki bağımsız cümle	BAĞIMSIZ A₁ Varsayımsallık üreten sözlüksel işaretleyiciler ya da kalıp ifadeler kullanılarak (bağımsız cümle)	BAĞIMSIZ B (bağımsız cümle)

Tabloda görüldüğü üzere birinci ve ikinci tür $A_1 \rightarrow B$ ilişkisi aslında koşul cümlelerini işaret etmektedir. Bu bakımdan A_1 'ler birer bağımlı cümle (öncül), B'ler ise üst cümledir (sonuç). Öte yandan üçüncü durumda *varsayalım*, *düşünsene*, *tut ki* gibi varsayımsallık üreten sözlüksel işaretleyiciler ya da kalıp ifadeler kullanıldığı için A_1 bu defa bir bağımsız cümledir. Koşul cümlesi olsun ya da olmasın her üç durumda da temel uzamla ilişkili yeni bir kaynak uzamı (= A_1) ve onunla ilişkili uzantı uzamı (= B) kurulur. Zihinsel uzam yaklaşımına göre kaynak ve uzantı uzamlarının ilişkisini gösteren çizim (Şekil 3, s. 89) aşağıda bir kere daha paylaşılmıştır:

Şekil 7. $A_1 \rightarrow B$ ilişkisinin uzamsal gösterimi

Öncelikle birinci durum, yani “karşılgusal koşul cümleleri” ele alınacaktır.

3.1.1. Karşılgusal Koşul Cümleleri

Karşılgusal koşul cümlelerini öncül ve sonucu karşılgusal olan koşul cümleleri olarak kabul etmek makul gözükmeyle birlikte sadece öncülü ya da sadece sonucu karşılgusal olan koşul cümlelerinin varlığı tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada her üç durum da, yani öncül ve sonuç cümlesi karşılgusal olanları (ör. *Davet setseydin biz de geldik.*), sadece öncülü (ör. *Otobüse binsek yine de yetişirdik.*) veya sadece sonuç cümlesi (ör. *Hastaysanız haber vermeniz gerekirdi.*) karşılgusal olanları “karşılgusal koşul cümlesi” başlığı altında incelemek gerektiği kabul edilmiştir.

Bizce karşıolgusal bir öncülün sonucu karşıolgusal olsa da olmasa da bu koşul cümlesi “salt varsayımsal” ve “karşıolgusal”dır⁶¹. Hatırlanacağı üzere karşıolgusal koşul cümlelerini “salt varsayımsal cümleler”in bir türü olarak sınıflandırmıştık (§ 2.5.2, s 107).

Bu bölümde öncelikle durum belirleyen koşul cümlelerini (terim Declerck ve Reed 2001’den alınmıştır) nasıl sınıflandırdığımızı gösteren basitleştirilmiş bir tablo paylaşılacaktır (Tablo 19, s. 130). İlgili tablodan hareketle olgusal, açık alternatifli ve salt varsayımsal koşul cümlelerini tanıtip aralarındaki ayrımları vurgulayacağız. Sonuç cümlesi karşıolgusal olan cümleler üretebilen Tür.kalıp-1B’yi ele aldıktan sonra esas olarak Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile üretilen salt varsayımsal ve karşıolgusal cümleleri değerlendirecek; son iki alt bölümde de ödünleyici koşul cümlelerini ve karşıolgusal koşul cümlelerinde kullanılan işaretleyicilere sahip olmakla birlikte karşıolgusallığı tartışmalı olan koşul cümlelerini ele alacağız. Öncelikle Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 kalıplarını, kolaylık sağlaması için bir kere daha paylaşalım:

Tablo 18. Karşıolgusallık üretebilen koşul cümlesi kalıpları (Tür.kalıp 1B, Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3)⁶²

	Öncül	Sonuç
Tür.kalıp-1B	{ise}	1 + 2
Tür.kalıp-2A	{-sA}	1
Tür.kalıp-2B	{-sA}	1 + 2
Tür.kalıp-3	{-sA} + {idi}/{imiş} {-(y)A} + {idi}/{imiş}	{-(A/I)r} + {idi}/{imiş} {-(y)AcAK} + {idi}/{imiş} {-(I)yor} + {idi}/{imiş} {-mİş} + {idi} {idi}/{imiş}

⁶¹ Declerck ve Reed de (2001) ise karşıolgusal öncülden sonra ya karşıolgusal ya da (kendi terimleriyle) hayalî (imaginary) sonuç cümlelerinin gelebileceğini ve bu ikisini *irrealis* başlığı altında değerlendirmenin mümkün olduğunu düşünmektedirler (bu görüşe tekrar değineceğiz, § 3.1.1.9, s. 153).

⁶² Tablodaki 1 ve 2 sayıları ile daha önce değinilen 1 ve ({ise} hariç) 2 numaralı işaretleyicilere göndermede bulunulmuştur; bk. Tablo 7, s. 47.

3.1.1.1. Koşul Cümlesi Türleri

Özel olarak Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 cümlelerini salt varsayımsallık ve karşıolgusalılık bakımından ele almadan önce koşul cümlelerinin olgusalılık, varsayımsallık ve karşıolgusalılık bakımından genel durumunu değerlendirmek yararlı olacaktır. Bunu yaparken örneğin Sweetser'in "söz edimi" (§ 1.9.3.1, s. 67), Athanasiadou ve Dirven'in "edibilimsel" (§ 1.9.3.2, s. 68), Declerck ve Reed'in "retorik" (§ 1.9.3.4, s. 72), Dancygier ve Sweetser'in "tahminsel olmayan" (§ 1.9.3.6, s. 82) olarak adlandırdıkları koşul cümlelerini değerlendirme dışında tuttuk. Zira bu koşul cümlelerinin öncül ve sonuçları arasında alışıldık bir neden-sonuç ilişkisi yoktur; bu bakımdan konuşurun epistemik tutumunun da bir önemi olduğundan söz edemeyiz. Geriye kalan koşul cümleleri ise, yani örneğin Declerck ve Reed'in "durum belirleyen", Dancygier ve Sweetser'in "tahminsel" olarak tanımladıkları cümleler konuşurun EYLEM'in gerçekleşmesine dair epistemik tutumu ile üretilirler. Ayrıca aşağıda görüleceği üzere bizim sınıflandırmamızda, Declerck ve Reed'in İngilizce koşul cümleleri için yaptıkları mümkün dünya tasnifindeki koşul cümlesi türleri de (nötr, nötr olmayan, kapalı, belirsiz gibi) dikkate alınmamıştır (bu tür cümleler için bk. § 1.9.3.4, s. 72); böylesine detaylı bir koşul cümlesi incelemesini bu çalışmanın kapsamında görmediğimiz için dışarıda bıraktık.

Aşağıdaki tabloda varsayımsal ve varsayımsal olmayan, olgusal ve olgusal olmayan, karşıolgusal ve karşıolgusal olmayan, açık alternatiflilik ve salt varsayımsallık ayrımlarını göstermiş olduk. Ayrıca epistemik tutum için (§ 2.2, s. 97) ET kısaltması kullanıldı. Bu tablonun öncül ve sonuç cümlelerinde aynı anlamsal özelliklere sahip olan koşul cümlelerini sınıflandırdığını belirtmeliyiz, öncül ve sonuç cümleleri birbirinden farklı tanımlanabilecek olanlar (ör. *olgusal + karşıolgusal* gibi; bk. § 3.1.1.6, s. 136) dâhil edilmemiştir:

Tablo 19. Türkçe durum belirleyen koşul cümleleri tablosu⁶³

DURUM BELİRLEYEN KOŞUL CÜMLELERİ	olgusal (varsayımsal olmayan)	olumlu ET → cümle[EYLEM]		Tür.kalıp-1A, Tür.kalıp-1B Tür.kalıp-2A ve Tür.kalıp-2B ile üretilen (bazı) cümleler	1	karşıolgusal olmayan	
		tarafsız ET →	cümle[EYLEM] cümle[~EYLEM]				Tür.kalıp-1A ve Tür.kalıp-1B ile üretilen (bazı) cümleler
	olgusal olmayan (varsayımsal)	salt varsayımsallık	olumsuz ET → cümle[EYLEM]		Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile üretilen (bazı) cümleler		2
		açık alternatiflik	olumsuz ET → cümle[EYLEM] ↑↓ (olumlu ET → cümle[~EYLEM])		Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile üretilen (bazı) cümleler		
karşıolgusal							

Yukarıdaki tabloda durum belirleyen koşul cümlelerini daha önce değindiğimiz kavramları bir arada kullanarak gruplandırdık. Konuşurun niyetinden hareket edildiğinde en kritik ayrımın 1 ve 2 numara arasında olduğunu düşünmekteyiz. Ancak bunu ele almadan önce olumlu epistemik tutum ve olgusalılık bildiren koşul cümlelerine kısaca değinilecektir.

3.1.1.2. Olgusal Koşul Cümleleri

Olumlu epistemik tutum; EYLEM'in gerçekleşmiş, gerçekleşiyor veya gerçekleşecek olmasına dair olgusalılık iddiasını göstermektedir (§ 2.3, s. 101); bu bakımdan olgusal koşul cümlelerinde de aynı tutumun söz konusu olduğu kabul edilebilir:

⁶³ Öncül ve sonuç cümleleri aynı olgusalılık değerine sahip olanlar için yapılmıştır.

- (55)
- a. *Ne zaman param bitse hep teyzemden isterim/isterdim.*
 - b. *Ne zaman param bittiye hep teyzem yardım etti.*
 - c. *Üniversitedeyken ailemden harçlık alıyordum ama yetmiyordu tabii. Param biterse teyzemden istiyordum.*
 - ç. *Yorgunsam genellikle yemek pişirmem sipariş veriririm.*

Bu örnekler zaman bildiren bir bağımlı cümle ile karşılaştırıldığında epistemik tutum açısından bir benzerlik olduğu görülecektir (Fillmore, Dancygier ve Sweetser “when” cümlelerini olumlu epistemik tutum sahibi olarak belirlemişlerdi ancak olgusal koşul cümlelerinin varlığından bahsetmezler; § 1.9.3.6.1, s. 83): *Param bittiğinde/bitince teyzemden isterdim.* krş. *Ne zaman param bitse hep teyzemden isterdim.* Her iki bağımlı cümlede de EYLEM’in gerçekleşme ihtimali olduğu değil gerçekleştiği anlatılmaktadır. Eğer koşul cümlelerini olgusal olmayanla sınırlı tutarsak olgusal koşul cümlelerinin birer koşul cümlesi olup olmadıkları tartışmalı hâle gelecektir fakat buna cevap arayan bir analizi bu çalışma kapsamında yapmayacağız (ayrıca bk. olgusal ödünleyici koşul cümleleri § 3.1.1.9, s. 153).

(55) numaralı örneklerde olgusallığı, öncüllerdeki morfolojik işaretleyicilerin tek başına ürettiğini elbette iddia edemeyiz, görülüyor ki “ne zaman”, “hep” ve “genellikle” belirteçlerinin açık bir etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte c örneğinde bu belirteçler kullanılmamış ama koşul cümlesinden önceki bağlam koşul cümlesini olgusal kılmıştır.

(55)ç cümlesindeki öncülde *adsıl taban* + {ise} nin kullanıldığını görüyoruz; bu cümledeki olgusallığın oluşmasında “genellikle” belirtecinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz; bu öncülün {olsa} işaretleyicili versiyonunun ise sadece “ne zaman” belirteci ile olgusallık üretebildiğini bir not olarak belirtelim: *Yorgunsam genellikle yemek pişirmem sipariş veriririm.* krş. **Yorgun olsam genellikle yemek pişirmem sipariş veriririm.* krş. *Ne zaman yorgun olsam genellikle yemek pişirmem sipariş veriririm.*

Özetle, olgusal koşul cümlelerinde konuşurun “varsayımda bulunma” niyetinde olduğunu söylemek mümkün değildir; ayrıca bk. Declerck ve Reed tasnifindeki “olgusal koşul cümleleri” § 1.9.3.4.2, s. 74; Athanasidou ve Dirven tasnifindeki “olay dizisi koşul cümleleri” § 1.9.3.2, s. 68.

3.1.1.3. Olgusal-Açık Alternatifli Koşul Cümleleri ile Salt Varsayımsal Koşul Cümlelerini Ayırt Etmek

Tablo 19’da (s. 130) yer alan birinci grubun diğer üyesi ise açık alternatifli varsayımsal koşul cümleleri olarak adlandırdığımız ve tarafsız epistemik tutumla üretilen cümlelerdir (bk. § 2.5.1, s. 106). Adlandırmayı Dancygier ve Sweetser’e atıfla kullandığımızı belirtmiştik; ancak onlardan farklı olarak alternatifliliği (“alternativity”) (§ 1.9.3.6, s. 82) “salt varsayımsal” adıyla tanımladığımız cümleler için kritik bir özellik olarak görmemekteyiz. Karşıolgusal da dâhil olmak üzere “salt varsayımsallık” bildiren koşul cümleleri bir EYLEM’in gerçekleşme (= 1. alternatif) ve gerçekleşmeme (= 2. alternatif) ihtimali hakkında değildirler; zaten karşıolgusal cümlelerde alternatiflerden biri olgusaldır; karşıolgusal olmayan salt varsayımsal cümlelerde de diğer alternatif olumsuz epistemik tutum sebebiyle önemsizleşir. Özetle, açık alternatifli koşul cümlelerinin sahip olduğu çift ihtimallilik vurgusu, söz konusu tarafsızlığı doğurmaktadır diyebiliriz. Konuşur açık alternatifli koşul cümlelerinde EYLEM’i gerçekleşmesi mümkün, gerçekleşip gerçekleşmediği bilinebilir olan herhangi bir doğal eylem şeklinde değerlendirmektedir. Bu bakımdan olgusal cümlelerle açık alternatiflilik bildiren cümleleri ikinci gruptan ayırmak gerektiğini düşünüyoruz. Birinci grup üyelerinin hâlihazırda üzerine konuşulmakta olan gerçeklik hakkında olduğunu, EYLEM’i ya olgusal iddiasıyla ya da olgusal olma ihtimaliyle dile getirdiklerini; öte yandan ikinci gruptaki cümlelerin salt varsayımda bulunma niyetiyle üretildiğini, olumsuz epistemik tutuma sahip oldukları için varsayımsallık derecelerinin yüksek olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Birinci ve ikinci grup arasındaki farkı ikincisini “salt varsayımsallık” olarak adlandırarak öne çıkarmak istedik. İkinci grubu, konuşurun tamamen “varsayımda bulunma” amacıyla ürettiği cümleler olarak düşünmek gerekmektedir.

Aşağıdaki (56) ve (57) numaralı örneklerle birinci grup (olgusal, açık alternatifli koşul cümleleri) ve ikinci grup (salt varsayımsal koşul cümleleri) arasındaki varsayımsallık derecesi ayrımını biraz daha iyi açıklayabilmek mümkün olacaktır. (56) numarada, [*benim Superman olmam*] gibi gerçekleşmesi hiçbir zaman için mümkün olmayan bir durumu anlatan EYLEM’i olgusal, açık alternatifli ve salt varsayımsallık bildiren kalıplarla kullandık. Bu örneği özellikle 1 numaradakilere dikkat çekme amacıyla kurgulayarak böylesine

bir EYLEM'in dahi ilgili kalıplarla kullanıldığında sözü edilen olgusallık, açık alternatiflik anlamlarının üretiliyor olmasını göstermek istedik:

(56) a. <i>Ne zaman Superman olsam insanlara yardım ederim/ederdim.</i>	1. grup
b. <i>Superman olursam insanlara yardım ederim.</i>	
c. <i>Superman olsam insanlara yardım ederim.</i>	2. grup
ç. <i>Superman olsam/olsaydım insanlara yardım ederdim.</i>	

(56)a-b ile c-ç örneklerinin gerçekten de iki gruba ayrılacağı görülüyor. (56)a cümlesinde konuşurun farklı zamanlarda *Superman* olduğu anlatılmaktadır (“ne zaman”ın etkisi de gözden kaçırılmamalı); b örneğinde ise (Tür.kalıp-1A) konuşma anı sonrası için *Superman* olma ihtimalinin doğal alternatiflerden biri olarak (gerçek dünyanın doğal durumlarından biri gibi) görüldüğü ve hakkında konuşulduğu anlaşılıyor (= tarafsız epistemik tutum). Her iki cümle de bu dünyaya dair olma iddiasındadır. İkinci gruba ait cümlelerde ise konuşurun salt varsayımda bulunma niyetinde olduğunu, olgusallık iddiasında bulunmayı deyim yerindeyse duraklattığını ve sadece varsayımsal olma iddiasına sahip olduğunu söyleyebiliriz; Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile üretilen bu cümleler de karşıolgusaldır.

Bu defa da [*benim saat beş otobüsüne binmem*] gibi gerçekleşmesi daha mümkün bir EYLEM'i ilgili kalıplarla çekelim:

(57) a. <i>Ne zaman beş otobüsüne binsem yetişirim/yetişirdim.</i>	1. grup
b. <i>Beş otobüsüne binersem yetişirim.</i>	
c. <i>Beş otobüsüne binsem yetişirim.</i>	2. grup
ç. <i>Beş otobüsüne binsem/ binseydim yetişirdim.</i>	

(56) numaralı örnekte 1. ve 2. grup arasındaki fark daha açık görünürken (57) numaralı örnekte bu biraz daha belirsizdir. (56)b-c arasında EYLEM'in geleceğe (*Supermen olursam...*) veya şimdiye (*Supermen olsam...*) yönelik olmasından kaynaklanan kesin bir ayırım vardır; buna göre ikincisi, yani (56)c karşıolgusaldır. Ancak (57)b (*Beş otobüsüne binersem...*) ve c (*Beş otobüsüne binsem...*) arasında bu defa sonucu karşıolgusallık olan bir fark oluşmamıştır; her ikisi de karşıolgusal değildir. Bunun sebebinin, yani (57)c cümlesinde karşıolgusallığın oluşmamasının nedeninin, ilgili EYLEM'in konuşma anını içermemesi olduğunu ilgili bölümde ele alacağız (§ 3.1.1.7.1, s. 140). Bununla birlikte,

yine de, (57)b ve c arasında bir farkın olduğunu anlayabiliyoruz. Bu fark da yukarıda Tablo 19’da gösterilen (s. 130) 1 ve 2 ayrımıdır; buna göre (57)b’deki öncül, ihtimalleri tartıp hakkında konuşulan gerçekliğe ait olasılıkları dile getirirken (= tarafsız epistemik tutum), c’deki öncül salt varsayımda bulunmak için (= olumsuz epistemik tutum) söylenmiştir.

3.1.1.4. Açık Alternatifli Koşul Cümleleri ile Salt Varsayımsal Koşul Cümlelerini Ayırt Etmek

Şimdi de açık alternatifli koşul cümleleri ile salt varsayımsal koşul cümleleri arasındaki ayrımı açıkça gösteren bir noktanın altını çizmek istiyoruz. Ruhi ve diğerleri (2000: 23) **Ali uyusaydı sakın uyandırma* ve *Ali uyuduysa sakın uyandırma* cümlelerini karşıolgusal bakımından karşılaştırmış ve birinci cümlede karşıolgusal öncülün “sakın uyandırma” sonuç cümlesi ile çeliştiğini gözlemlemişlerdir. Biz de benzer şekilde kurguladığımız örneklerde emir ve istek ifadelerinin hangi tür öncüllerden sonra kullanılabildiğinin o öncülün açık alternatifli ya da salt varsayımsal olup olmadığını belirlemek için değerlendirilebileceğini düşünüyoruz. Aşağıdaki (58) numaralı örneklerde a’da yer alan cümleler kabul edilebilirken b ve c için aynısını söylemek mümkün değildir:

(58) a. <i>Ali uyursa/uyuduysa/uyuyorsa/uyumuşsa sakın uyandırma.</i>	1. grup
b. <i>*Ali uyusa sakın uyandırma.</i>	2. grup
c. <i>*Ali uyusaydı sakın uyandırma.</i>	

Bu ayrım açık alternatifli koşul cümleleri ile iki numaralı grup arasındaki farkı açıkça göstermektedir, bir önceki bölümde vurgulandığı üzere açık alternatifli öncüllerde gerçekliğe dair doğal, olması mümkün görünen ve bizzat üzerine konuşulan olgusal dünya hakkında olan bir EYLEM varsayıdır. Bu bakımdan emir cümlesinin bu tür öncüllerden sonra kullanılabilmesi şaşırtıcı değildir. Salt varsayımsal koşul cümleleri ise sadece varsayımda bulunmak için söylenirler ve bu bakımdan açık alternatifli varsayımsal cümleler gibi hâlihazırda üzerine konuşulmakta olan gerçeklik durumu hakkında değildirler. Göksel ve Kerslake’nin (2005) bu çalışmada “açık alternatifli” olarak adlandırdığımız koşul cümlelerinin bir bölümünü “bilinebilir” (knowable) olarak adlandırmaları bu cümlelerin

bizce tam da gerçeklik uzamına (bir başka ifadeyle olgusal dünyaya) dair olduğu şeklindeki düşüncemizle örtüşmektedir; araştırmacılar da söz konusu cümlelerin öncüllerinin sonuç cümlelerindeki emir ve rica ifadeleri (“volitional utterance, e.g. a command or a request”) için bir arka plan oluşturabildiğini vurgulamışlardır; bk. GvK 2005: 486 ve 501. Bununla birlikte Göksel ve Kerslake’nin, bizim tercihimizden farklı olarak örneğin öncülü $\{-(A/I)rsA\}$, sonuç cümlesi $\{-(A/I)r\}$ işaretleyicili koşul cümlelerini (Tür.kalıp-1A) (ör. *Yağmur yağarsa çıkmam*) “açık” olarak adlandırıp “bilinebilir” koşul cümlelerinden ayırttığını, bu bakımdan geleceğe yönelik bu tür cümleleri “bilinebilir” kabul etmediklerini belirtmeliyiz (§ 1.9.3.5, s. 80). Bizce *Yağmur yağarsa çıkmam* gibi bir cümlede konuşurun yaptığı “şey”le örneğin *Yağmur yağdıysa/yağmışsa/yağıyorsa çıkmam* gibi cümlelerde yaptığı temelde aynıdır; bu bakımdan geleceğe yönelik olduğu için *Yağmur yağarsa* öncüllü bir cümleyi diğerlerinden ayrı bir gruba almayı gerekli görmedik (Declerck ve Reed de gelecek dışında geçmiş ve şimdi için de “açık” koşul cümlesi olabileceğini düşünmektedir; § 1.9.3.4, s. 72).

Son bir not olarak dilek cümlelerinin ve salt varsayımsal koşul cümlelerinin öncüllerinin aynı işaretleyicilere sahip olmasının, bir başka deyişle açık alternatifli koşul cümlelerinin öncüllerindeki işaretleyici kombinasyonlarının dilek cümlelerinde kullanılmamasının da (ör. **Keşke gelirsen, *Keşke uyuyorsam* vb.) bu çerçevede açıklanabileceğini belirtelim.

3.1.1.5. Karşıolgusal Olan ve Olmayan Salt Varsayımsal Cümleleri Ayırt Etmek

Hatırlanacağı üzere yukarıda Tablo 19’da (s. 130) Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3’ün hem karşıolgusal hem de karşıolgusal olmayan cümleler ürettiği ve ikinci grubu yani “salt varsayımsal koşul cümleleri”ni oluşturduğu gösterilmişti (Tür.kalıp-2A ve Tür.kalıp-2B’nin salt varsayımsal sayılamayacak koşul cümleleri de ürettiğine ayrıca değineceğiz). Bu üç kalıbın öncüllerindeki işaretleyicilerin, Tür.kalıp-1A ve Tür.kalıp-1B’nin aksine dilek cümleleri de ürettiklerini tekrar hatırlatmalıyız.

“Karşıolgusal olmayan” salt varsayımsal koşul cümlelerinin varlığını ise şöyle açıklayabiliriz: Cümleler, konuşma anı sonrasına veya tamamen varsayımsal bir zamana yönelik olduklarında, yani geçmiş veya şimdiyi içermediklerinde karşıolgusal olarak kabul edilememektedirler. Ancak belirli özel koşullar sağlandıysa Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile geleceğe yönelik karşıolgusal cümlelerin de üretilebildiğine değinmiştik (§ 2.6, s. 109).

Bu bakımdan Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3'ü her durumda istisnasız bir biçimde karşıolgusalılık üretmedikleri için özelleşmiş karşıolgusalılık işaretleyicileri olarak adlandırmamak gereklidir. Aşağıda bu kalıplarla üretilmiş karşıolgusal olan ve olmayan örnekler yer almaktadır:

(59)	<p>a. <i>Çalışsa başarır. (karşıolgusal)</i></p> <p>b. <i>Bu şiddette bir deprem İstanbul'da meydana gelse çok ağır sonuçları olur. (karşıolgusal değil)</i></p>	Tür.kalıp-2A
	<p>c. <i>Dün gelseler/gelselerdi iyi olurdu. (karşıolgusal)</i></p> <p>ç. A: <i>Ne zaman gelecekler biliyor musun?</i> B: <i>Hayır bilmiyorum.</i> A: <i>Gelecek hafta gelseler/gelselerdi iyi olurdu. (karşıolgusal değil)</i></p>	Tür.kalıp-2B Tür.kalıp-3

Salt varsayımsallık bildiren bu kalıplar arasındaki önemli bir fark da Tür.kalıp-2A'nın geçmiş zaman için kullanılamıyor oluşudur. Aşağıda sırasıyla Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 koşul cümlelerini, ödünleyici koşul cümlelerini ve karşıolgusal alt türlerini ele alacağız.

3.1.1.6. Tür.kalıp-1B ile Üretilmiş ve Sonuç Cümlesi Karşıolgusal Olan Koşul Cümleleri

Temel özellikleri öncüllerinde {ise} koşacının bulunması olan Tür.kalıp-1A ve Tür.kalıp-1B cümleleri, açık alternatifli koşul cümlelerinin temel kalıbını oluşturmaktadır. Bununla birlikte sonuç cümlelerinde {idi} ve {imiş} bulunabildiği için bazı Tür.kalıp-1B cümlelerinde sonuç cümlesinin karşıolgusal olabildiği ya da bu kalıpla öncülü ve sonuç cümlesi olgusal olan cümleler de üretilebildiği görülmektedir. İlgili bölümde ele alacağımız ve sadece öncülün karşıolgusal olmasına örnek olarak göstereceğimiz ödünleyici koşul cümlelerinin (§ 3.1.1.9, s. 153) aksine sonuç cümlesi karşıolgusal olan söz konusu Tür.kalıp-1B cümlelerinin, derlemlerdeki gözlemlerimize ve anadili sezgimize göre yaygın olmadığını belirtebiliriz. Bu bölümde ilgili cümleleri ele alacağız ancak önce söz konusu kalıbın işaretleyicilerini hatırlayalım:

Tablo 20. Tür.kalıp-1B⁶⁴

	Öncül	Sonuç
Tür.kalıp-1B	{ise}	1 + 2

Belirtildiği üzere Tür.kalıp-1B'nin karşıolgusal cümlelerin üretilmesinde yaygın bir biçimde kullanıldığını söylemek mümkün olmasa da aşağıda (60) numaralı cümlelerde bunun bazı örneklerini görmekteyiz; a ve b cümlelerine bakıldığında özellikle dikkat çeken, sonuç cümlesinde {-mAlIydI} / {-mAsI gerekirdi} işaretleyicilerinin kullanılması ve böylelikle öncülün olgusal, sonuç cümlesinin karşıolgusal kabul edilebileceği koşul cümlelerinin ortaya çıkmasıdır (bu sebeple salt varsayımsal kabul etmedik). (60)c örneğinde bu defa bir B cümlesi işaretleyicisi {- (A/I)rdI}'nın ve soru cümlesi formunun sonuç cümlesini karşıolgusal kıldığını düşünebiliriz. Bununla birlikte öncülü açık alternatifli olan örnekler de bulunmaktadır:

- (60) a. *Mesaj geldiye haber vermeliyidin. Niçin bekledin?* (olgusal + karşıolgusal)
- b. *Hastaysanız izin almanız gerekirdi.* (olgusal + karşıolgusal)
- c. *Ama, sen bu fırsatları göremeyecek ve değerlendiremeyecek kadar anlayışsızsan ben ne yapabilirdim? Bu şanslarını değerlendiremeyecek kadar gözün görmüyorsa, kulağın duymuyorsa, kalbin ve beynin çalışmıyorsa, ben ne yapabilirdim?* (TUD) (iki koşul cümlesi de: olgusal + karşıolgusal)
- ç. *Bence parti yapmayacak, parti yapacaksa davet ederdi.* (açık alternatifli + karşıolgusal)
- d. A: *Toplantı var mı?*
B: *Bilmiyorum.*
A: *Toplantı varsa haber verirlerdi.* (açık alternatifli + karşıolgusal)
- e. A: *Bugün öğleden sonra toplantı var mı?*
B: *Hayır yok. Toplantı varsa haber verirlerdi.* (açık alternatifli + karşıolgusal)

Yukarıdaki (60) numaralı örneklerde (uygun koşullarda) olgusal ve açık alternatifli öncüllerden sonra karşıolgusal sonuç cümlelerinin kabul edilebilir olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada bilhassa e örneğindeki koşul cümlesinin nasıl analiz edileceğinin tartışmaya açık olduğunu vurgulamak gerekir; B kişinin "Hayır yok." cevabından sonra dile getirdiği koşul cümlesi ilk bakışta karşıolgusal öncül ve karşıolgusal sonuca sahipmiş gibi

⁶⁴ Tablodaki 1 ve 2 sayıları ile daha önce değinilen 1 ve ({ise} hariç) 2 numaralı işaretleyicilere göndermede bulunulmuştur; bk. Tablo 7, s. 47.

gözükmektedir, bunun da temel sebebinin kesin bir bilgi verdiği zannedilen “Hayır yok.” cümlesi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak konuşurun her şeye rağmen bir bilgiye sahip olmadığı, aksine bir çıkarımda bulunduğu anlaşılmaktadır; bir bakıma sezgisini, çıkarımını iletmektedir: “henüz haber verilmemiştir o hâlde toplantının olmadığı kuvvetle muhtemeldir.”

Tür.kalıp-1B’yi adsıl (nominal) tabanlar özelinde tekrar ele alıp diğer kalıplarla da karşılaştıracağız (§ 3.1.1.8.1, s. 150).

3.1.1.7. Tür.kalıp-2A ile Üretilmiş Salt Varsayımsal Koşul Cümleleri

Türkçe koşul cümlelerinin temel kalıplarını sınıflandırırken (bk. Tablo 12, s. 64) Tür.kalıp-2A içerisindeki hangi özel işaretleyici kombinasyonlarının salt varsayımsallık ve karşıolgusalılık ürettiği tartışılmamıştı. Aşağıda Tablo 21’de bu işaretleyiciler gösterilmiştir; “salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri” ile karşıolgusal olsun ya da olmasın salt varsayımsallık üreten Tür.kalıp-2A işaretleyicileri kastedilecektir. Bir başka deyişle “salt varsayımsal Tür.kalıp-2A cümleleri” demekle aşağıdaki tabloda gösterilen özel işaretleyici kombinasyonu ile üretilmiş koşul cümlelerini kastedip Tür.kalıp-2A ile üretilebilecek olan ve salt varsayımsal olmayan cümleleri dışarıda bırakacağız. Görüldüğü üzere Tür.kalıp-2A kapsamındaki “salt varsayımsal koşul cümleleri”nin sonuç cümlelerinde $\{-(A/D)r\}$ ve $\{-(y)AcAK\}$ dışındaki diğer 1 numaralı işaretleyiciler kullanılmaz:

Tablo 21. Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri⁶⁵

	Öncül	Sonuç
Tür.kalıp-2A	$\{-sA\}$	1
Tür.kalıp-2A’nın “salt varsayımsal koşul cümleleri”nde kullanılan çekimleri	$\{-sA\}$	$\{-(A/D)r\} / \{-(y)AcAK\}$

Geçmiş zaman için kullanılmayan (sadece öncülün değil, öncül ve sonuç cümlesinin birlikte geçmiş zamana yönelik olmasını kastediyoruz) salt varsayımsal Tür.kalıp-2A cümleleri şimdiye yönelikse karşıolgusaldırlar, geleceğe yönelik olduklarında ise karşıolgusal

⁶⁵ Tablodaki 1 sayısı ile daha önce değinilen 1 numaralı işaretleyicilere göndermede bulunulmuştur; bk. Tablo 7, s. 47.

değildirler. Bu, İng.kalıp-2 cümlelerindeki duruma benzemektedir. Geleceğe yönelik salt varsayımsal Tür.kalıp-2A cümleleri; karşıolgusal olmasalar da olumsuz epistemik tutumla üretildikleri ve salt varsayımsal oldukları için tıpkı İng.kalıp-2.b gibi gerçekleşme ihtimali zayıf görülen (gerçekleşmesine pek ihtimal verilmeyen) EYLEM'leri anlatmak için kullanılabilirler. Hatırlanacağı üzere İng.kalıp-2.a ve b cümleleri de aslında aynı işaretleycilere sahipti fakat b cümlelerinde EYLEM'in kılınış özelliği ve/veya gelecek zaman belirteçlerinin kullanılması sebebiyle karşıolgusallık oluşmuyor; bununla birlikte İng.kalıp-1 cümlelerinden farklı olarak öncüldeki EYLEM'in gerçekleşmesine göreceli olumsuz bir tutumla yaklaşıyordu; Declerck ve Reed bu koşul cümlelerini belirsiz (tentative), von Fintel ve Iatridou *future less vivid* olarak adlandırmışlardı (§ 1.9.1.1, s. 59). Bu cümlelerin söz konusu araştırmacıların yaptığı gibi ayrı bir adla tasnif edilmelerine gerek olmadığını düşünüyoruz; bu çalışmada "karşıolgusal olmayan salt varsayımsal koşul cümleleri" olarak değerlendirileceklerdir.

Tür.kalıp-2A'nın geleceğe yönelik ve karşıolgusal olmayan salt varsayımsal kullanımı şu iki sonucu doğurur:

i. EYLEM'in gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bilinmemektedir (bu önemsizdir de) ama yine de olumsuz epistemik tutum nedeniyle cümle[EYLEM] gerçekleşmeyecekmiş gibi varsayımda bulunulur: Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A örneği: İstanbul'da yarın öbür gün bir **deprem olsa** binaların çoğu yıkılır krş. Tür.kalıp-1A örneği: İstanbul'da yarın öbür gün bir **deprem olursa** binaların çoğu yıkılır.

ii. Olumsuz epistemik tutum nedeniyle EYLEM'in gerçekleşmesine yönelik bir beklenti de hissedilebilir: Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A örneği: Yarın yağmur **yağsa** gezi iptal olur krş. Tür.kalıp-1A örneği Yarın yağmur **yağarsa** gezi iptal olur.

Aşağıdaki (61) ve (62) numaralı listelerde sırasıyla karşıolgusal olan ve olmayan salt varsayımsal Türk.kalıp-2A cümleleri yer almaktadır:

(61) Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleycileriyle üretilen karşıolgusal koşul cümlesi örnekleri

- a. *Çalışsa başarır.*
- b. *Suçlu işleyene ceza verilse bu alışkanlıklar ortadan kalkacaktır. (TSC)*
- c. *Bilsem söylerim.*

- ç. *Uyusa yemek yeriz/yiyeceğiz.*
- d. *Projeyi bitirebilsek rahatlayacağız.*
- e. *Yağmur dinse dışarı çıkarız.*

(62) Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileriyle üretilen ve karşıolgusal olmayan koşul cümlesi örnekleri

- a. *Projeyi gelecek hafta bitirebilsek rahatlayacağız.*
- b. *Örneğin YÖK üyeleri, YÖK çalışanları ve rektörler yeniden bu sınava alınsa ne kadarı barajı aşabilir? (TSC)*
- c. *Bugün bütün Arap âleminde bir oylama yapılsa Saddam'ın lehine bir sonuç çıkar. (TSC)*
- ç. *Bu şiddette bir deprem İstanbul'da meydana gelse çok ağır sonuçları olur.*
- d. *Dünyanın en güzel şehirlerinden biri olduğu iddia edilen (tabii ki çoğunlukla Türkler tarafından) İstanbul'un 500 m havadan bir fotoğrafını çekseniz ve bu fotoğrafta mesela Kadıköy Meydanı yer alsa, aynı yükseklikten Paris'in L'Etoile meydanının resmini çekseniz ve 1000 adet dünyalıya bu resimlerden hangisi bir Avrupa ülkesinin şehrine aittir, öbürü de geri kalmış bir ülkenin şehrine aittir diye sorsanız 1000'i de Avrupa şehri olarak L'Etoile'in resmini gösterir. (TSC)*

3.1.1.7.1. Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri karşıolgusalılığı nasıl üretir?

Öncelikle (62) numaralı örneklerde karşıolgusalılığın oluşmamasının sebepleri üzerinde duralım: (62)a cümlesinde bunun bir nedeninin gelecek zaman belirteçleri olduğu görülmektedir. (62)b-c-ç-d örneklerinde ise açıkça zaman belirteçleri kullanılmamış olsa da karşıolgusalılık oluşmamıştır. Bunun temel sebebi, bizce, söz konusu öncüllerdeki EYLEM'lerin konuşma anını kapsayan, onu hemen öncesi ve hemen sonrasıyla içeren bir EYLEM'i anlatmıyor oluşlarıdır. Bunun aksine (61) numaralı karşıolgusal öncüller, söz konusu EYLEM'lerin tersinin (= ~EYLEM) hâlihazırda (şimdi ve burada) gerçekleşmekte olduğunu “yoğun” bir ilgiyle iletmektedirler. Burada cümledeki EYLEM'in gerçekleşmesine veya gerçekleşmemesine yönelik bir beklenti de söz konusu olabilir (kimi durumlarda keşke/dilek cümlesine çevirerek test etmek bile mümkündür).

(61) ve (62) numaralı cümleler arasındaki temel farkın (gelecek zamana yönelik açık ifadeler dışında) EYLEM'lerin kılınış özelliklerinden de kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır.

Bizce salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri kullanılmış bir koşul cümlesinin karşıolgusallığını üreten şey cümle[EYLEM]'in konuşma anından sonraya ötelenmiş herhangi bir zamanda (ya da tamamen varsayımsal bir zamanda) gerçekleşmesinden ziyade konuşma anını, hemen öncesi ve sonrasını birlikte içerecek şekilde ve her an gerçekleşmesi (ya da gerçekleşmemeye devam etmesi) mümkün bir EYLEM olarak anlatılmasıdır; bir başka deyişle EYLEM, gelecekteki teorik bir gerçekleşme anı için değil hemen şimdiye yönelik değerlendirilir; söz konusu “yoğunluğu” işte bu özellik sağlar ve karşıolgusal anlam ortaya çıkar. (62) numaralı örneklerin aksine (61) numaralı cümlelerde bahsi geçen durum açıkça gözlemlenmektedir. Üstelik dönüşümsüz EYLEM’lerden doğal olarak beklenebilecek bu durum (herhangi bir sınırı öne çıkarmadıkları için konuşma anını kapsayabilirler) diğer kılınış özelliklerine sahip EYLEM’lerde de ortaya çıkmaktadır. (61) numaralı cümlelerde, dönüşümsüz [*onun çalışması*], [*suçu işleyene ceza verilmesi*], ön dönüşümlü [*benim bilmem*] (sürek vurgulanmış), [*uyuması*] (başlangıç sınırı vurgulanmış) ve son dönüşümlü [*yağmurun dinmesi*], [*projeyi bitirebilmemiz*] gibi farklı kılınışlara sahip EYLEM’ler olmakla birlikte her birinde karşıolgusallığın ortaya çıktığını düşünmekteyiz. Dönüşümsüz EYLEM’ler dışındaki diğer kılınış türleriyle konuşma anına yönelik karşıolgusallığın mümkün olması ilk başta çelişki gibi görülebilir fakat bu cümlelerdeki EYLEM’lerin hâlihazırda gerçekleşmiyor oluşuna yani “çalışmıyor oluşuna”, “suçu işleyene ceza verilmiyor oluşuna”, “bilmiyor oluşuma”, “uyumuyor oluşuna”, “projeyi bitiremiyor oluşumuza”, “yağmurun dinmiyor oluşuna” güçlü bir vurgu söz konusudur. Bir başka deyişle konuşma anında EYLEM’in gerçekleşmediğine (ya da başlamadığına) yönelik yoğun bir ilgi gösterilmektedir. Bu örneklerde öncüllerin konuşurların bizatihi kişisel hayatlarına dair olması da ayrıca dikkat çekicidir. Ruhi ve diğerleri bu kalıbı temelde karşıolgusal kabul etmemiş fakat uygun bir “metin bağlamında” karşıolgusal olabildiklerini de örnek vererek ifade etmişlerdir (2000: 24). Bizse bu kalıbın gelecek zaman belirteçleri kullanılmadıkça ve hâlihazırdaki durumu kapsayan EYLEM’lerle kullanıldıkça (bunu “uygun bağlam” olarak adlandırmak mümkündür) karşıolgusal cümle ürettiğini düşünüyoruz.

Aşağıdaki (63), (64) ve (65) numaralı örneklerde, salt varsayımsal Tür.kalıp-2A cümleleri, açık alternatifli koşul cümleleri ile karşılaştırılmış ve bazı cümlelerin hangi sebeplerle kabul edilebilir olmadıkları açıklanmıştır:

- (63) a. *Çalışmıyor. Çalışsa başarır.* (karşılgusal öncül) (Tür.kalıp-2A)
 b. *Çalışmıyor. Çalışırsa başarır.* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)

(63) numaralı cümlelerden birincisi karşılgusaldır; kendisinden önceki *çalışmıyor* bilgisi ve cümlesi ile uyum içerisindedir; öncül cümle konuşma anı sonrasına yönelmemiştir, aksine “çalışmıyor olma durumunu” konuşma anını içerecek şekilde iletir ve “çalışıyor olma durumu”nu varsayar. (63)b örneği ise yine olgusalılık bilgisiyle uyum içindedir. Ancak karşılgusal değildir, bunun sebebi konuşma anından sonrasına gönderimde bulunmasıdır. Bu bakımdan a ve b cümleleri arasında bir kullanım farkı oluşur.

- (64) a. *Çalışmıyor. *Çalışıyorsa başarır.* (açık alternatifli öncül kendisinden önceki olgusalılık bilgisi ile çelişiyor) (Tür.kalıp-1A)
 b. *Çalışmadı. *Çalıştıysa başarır.* (açık alternatifli öncül kendisinden önceki olgusalılık bilgisi ile çelişiyor) (Tür.kalıp-1A)
 c. *Çalışıyor mu bilmiyorum. Çalışıyorsa başarır.* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)
 ç. *Çalıştı mı bilmiyorum. Çalıştıysa başarır.* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)

(64)a-b örneklerinde açık alternatifli koşul cümlelerinin önceki *çalışmıyor/çalışmadı* bilgisi ve cümlesi ile birbirlerini dışladıklarını ama c ve ç örneklerinde bu defa olgusalılık bilgisinin olmadığı bir bağlamda kabul edilebilir olduklarını görmekteyiz.

- (65) a. *Çalışmıyor. *Çalışsa müziği kapat lütfen.* (karşılgusal öncül kendisinden sonraki istek cümlesiyle çelişiyor) (Tür.kalıp-2A)
 b. *Çalışmıyor. *Çalışıyor olsa müziği kapat lütfen.* (karşılgusal öncül kendisinden sonraki istek cümlesiyle çelişiyor) (Tür.kalıp-2A)
 c. *Çalışmıyor. *Çalışıyorsa müziği kapat lütfen.* (açık alternatifli öncül kendisinden önceki olgusalılık bilgisi ile çelişiyor) (Tür.kalıp-1A)
 ç. *Çalışıyor mu bilmiyorum. Çalışıyorsa müziği kapat lütfen.* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)

(65) numaralı cümleler, Ruhi ve diğerlerinin paylaştığı (2000: 23) ve daha önce değindiğimiz (§ 3.1.1.4, s. 134) bir örnek çiftinden esinlenerek üretilmiştir. Araştırmacılar, **Ali uyusaydı sakın uyandırma* ve *Ali uyuduysa sakın uyandırma* cümlelerini karşılgusalılık bakımından karşılaştırmış ve birinci cümledeki karşılgusal öncülün “sakın uyandırma” sonuç (emir) cümlesi ile çeliştiğini gözlemlemişlerdi. Biz de (65)a-b-c-ç örneklerinde benzer bir bağlam kurguladık. Görüldüğü üzere a ve b örneklerinde *çalışsa* ve *çalışıyor*

olsa öncülleri salt varsayımsal (burada karşıolgusal) oldukları için sonuç cümlesiyle uyum gösterememişlerdir; bunu bizatihi söz konusu öncüllerin salt varsayımsal olduğuna bir kanıt olarak kabul etmekteyiz. Öte yandan c örneğinde bu defa açık alternatiflik bildiren *çalışıyorsa* öncülü kendisinden önceki olgusal cümleyle çelişir; ç’de ise açık alternatifli aynı öncül hem kendinden önceki belirsizlik ifadesiyle hem de kendinden sonraki istek bildiren sonuç cümlesiyle uyum içindedir; bunu da söz konusu öncülün açık alternatiflik bildirdiğine dair bir kanıt olarak kabul etmek mümkündür.

3.1.1.7.2. Adsıl tabanlarla Tür.kalıp-1A ve Tür.kalıp-2A

Adsıl (nominal) tabanlarda Tür.kalıp-2A/B’nin kullanılması *ol-* yardımcı fiili ile mümkün olmaktadır; bu bakımdan Tür.kalıp-2A/B’nin adsıl tabanlar için kullanılan işaretleyicisinin {olsa} olduğunu söyleyebiliriz. Tür.kalıp-1A/B işaretleyicisi {ise} (ayrıca elbette {olursa}) ve Tür.kalıp-2A/B işaretleyicisi {olsa} adsıl tabanlara eklendiklerinde farklı özellikte öncüllerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde {ise}, {olursa} ve {olsa} işaretleyicilerinin “açık alternatiflik” ve “salt varsayımsallık/karşıolgusalılık” bağlamında karşılaştırılması Tür.kalıp-2A cümlelerine odaklanılarak yapılacaktır:

- (66)
- a. *Böylesine güzel bir kızım **olsa** ben de baskı yaparım doğrusu.* (TUD) (karşıolgusal öncül) (Tür.kalıp-2A)
 - b. **Böylesine güzel bir kızım **varsa** ben de baskı yaparım doğrusu.* (açık alternatifli öncül konuşurun kendi hayatına dair mutlaka bilmesi gereken bir durumla çelişiyor) (Tür.kalıp-1A)
 - c. *Çay çok sıcak **olsa** içemezsin.* (karşıolgusal öncül) (Tür.kalıp-2A)
 - ç. *Çay çok **sıcaksa** içemezsin.* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)
 - d. *Uzun boylu **olsam** basket oynarım.* (karşıolgusal öncül) (Tür.kalıp-2A)
 - e. **Uzun **boyluysam** basket oynarım.* (açık alternatifli öncül konuşurun kendi hayatına dair mutlaka bilmesi gereken bir durumla çelişiyor) (Tür.kalıp-1A)
 - f. *Öğrenci değil. Öğrenci **olsa** kartı olur.* (karşıolgusal öncül) (Tür.kalıp-2A)
 - g. *Öğrenci değil. *Öğrenciyse kartı olur.* (açık alternatifli öncül kendisinden önceki olgusalılık bilgisi ile çelişiyor) (Tür.kalıp-1A)
 - ğ. *Öğrenci değil. Öğrenci **olursa** kartı olur.* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)
 - h. *Işığı **kapalı değilse** çalışıyor demektir* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)

1. *Öğrenciler sınıftaysa beklmelerini söyler misin?* (açık alternatifli öncül) (Tür.kalıp-1A)

(66) numaralı örneklerden anlaşılacağı üzere adsız tabanlara eklendiklerinde {ise} ve {olursa} açık alternatifli öncül üretirken {olsa} karşıolgusal öncül üretir; {ise} yerine {olsa} işaretleyicisinin karşıolgusalılık üretmesinde *ol-* fiilinin dönüşümsüz olmasının (bir başka deyişle *stative*) etkili olduğu da düşünülebilir [{olsa} ve {ise} farkına daha önce kısaca değinmiştik § 1.9.2, s. 62].

(66)b ve e’de farklı bir bağlamsal engel sebebiyle açık alternatifli öncül üretilemediğini anlıyoruz. Bunu, konuşurun; kendi hayatı ve bedeni ile ilgili mutlak bilinmesi gereken durumlar hakkında ihtimallilik (açık alternatiflilik) kuramaması şeklinde açıklamak mümkün görünmektedir.

(66)ğ cümlesinden {olsa} için gözlemlenen özelliklerin (= karşıolgusal cümle üretebilmenin) {olursa} için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır; bunun sebebi {-(A/I)r} işaretleyicili kombinasyonun her zaman konuşma anı sonrasına işaret ediyor olmasıdır. Bu bakımdan (66)ğ örneğini bir anlamda (63)b’deki *Çalışırsa başarır* cümlesi ile (s. 142) paralellliğini göstermek için kurguladık; görüldüğü üzere *öğrenci olursa* öncülü de konuşma anı sonrasına yönelik olduğu için şimdiye ait olgusalılık bilgisi ile çelişmemiştir.

Aşağıdaki (67) numaralı cümlelerde bu defa {olsa}’nın her durumda karşıolgusalılık üretmediğini ve genel olarak salt varsayımsal Tür.kalıp-2A cümleleri için söylediklerimizle uyum gösterdiğini anlıyoruz. Bu işaretleyici de geleceğe yönelik EYLEM’lerde karşıolgusal cümle üretmez. (67)b’de “bu yıl” ve (67)d’de “birkaç hafta içinde” belirteçleri sebebiyle bu yeni EYLEM’lerin kılımları artık dönüşümsüz değil son dönüşümlü olmuştur (bk. Johanson 2016: 187):

- (67) a. *Mezun değil. Mezun olsa artık okula gelmez.* (karşıolgusal)
 b. *Bu yıl mezun olsam dünyalar benim olur.* (karşıolgusal değil)
 c. *Öğretmen değilmiş. Öğretmen olsa saçları uzun olmaz.* (karşıolgusal)
 d. *Birkaç hafta içinde öğretmen olsam hemen borçlarımı kapatırım.* (karşıolgusal değil)

(67)a ve c karşıolgusal cümlelerdir. Bu cümlelerde *ol-* fiilinin dönüşümsüz, durağan kılımları ile kullanılırken (krş. İng. “to be”) b ve d cümlelerinde zaman belirteçlerinin kılımları

değiştirmesiyle artık “mezun olma” ve “öğretmen olma” durumları değil, bunun gerçekleşmesi (yani a ve c'nin aksine dinamik), bir başka deyişle kritik bitiş sınırının aşılması anlatılmaktadır (krş. İng. “to become”); bu sebeple karşıolgusal değildirler.

Adsız tabanlar çerçevesinde sonuç olarak şu ifade edilebilir: Tür.kalıp-2A cümlelerinin aksine Tür.kalıp-1A cümlelerini, bir başka deyişle öncülü {ise} ve sonuç cümlesi de örneğin {-(A/D)r}/{-(y)AcAK} ile çekimlenen cümleleri salt varsayımsal (ve duruma göre karşıolgusal da) kabul etmek mümkün değildir. Bu öncüller yine varsayımsal olmakla birlikte “açık alternatiflilik” bildirirler.

3.1.1.7.3. “Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri” kullanılmakla birlikte salt varsayımsal olmayan koşul cümleleri

Bu alt bölümde çalışmanın temel konusu olmasa da ilgili işaretleyici kombinasyonu ile üretilmiş ama salt varsayımsal olmayan bazı koşul cümlesi örnekleri verilecektir. Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A cümlelerinde gördüğümüz işaretleyiciler kullanılmakla birlikte salt varsayımsal olmayan cümleler bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere salt varsayımsallık karşıolgusallığı da içerecek şekilde kullanılmıştı, o hâlde bu kalıpla çekimlenmiş bazı koşul cümleleri ne karşıolgusal ne de karşıolgusal olmayan salt varsayımsal koşul cümleleridir; bu cümleler olgusaldırlar:

(68) Salt varsayımsal Tür.kalıp-2A işaretleyicileri kullanılan ama olgusal olan koşul cümlesi örnekleri

- a. *Ne zaman param bitse hep teyzemden isterim.*
- b. *Ali hasta değilmiş. Zaten hasta olsa hep haber verir.*

Bir sonraki bölümde salt varsayımsal (ve elbette karşıolgusal) koşul cümlelerinin diğer temel kalıpları olan Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 birlikte ele alınacaktır.

3.1.1.8. Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile Üretilmiş Salt Varsayımsal Koşul Cümleleri

Türkçe koşul cümlelerinin temel kalıpları tanıtılırken (bk. Tablo 12, s. 64) belirli bakımlardan birbirine benzeyen Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 karşılaştırılmamıştı. Bu bölümde

söz konusu iki kalıbı salt varsayımsallık (ve elbette karşılığusallık) bakımından değerlendirecek, iki kalıbın ortak ve farklı yönleri üzerinde duracağız.

Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 arasındaki temel ortaklık sonuç cümlelerinde {idi} ve {imiş} koşaçlarının kullanılması, temel farklılık ise öncülde {idi} ve {imiş} koşaçlarının kullanılmamasıdır. Bununla birlikte karşılığusal olan ve olmayan salt varsayımsal koşul cümlelerinin üretilmesinde kullanılırlar. Öncelikle iki kalıbın temel işaretleyicilerini hatırlayalım:

Tablo 22. Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 işaretleyicileri⁶⁶

	Öncül	Sonuç
Tür.kalıp-2B	{-sA}	1 + 2
Tür.kalıp-3	{-sA} + {idi}/{imiş} {-(y)A} + {idi}/{imiş}	{-(A/D)r} + {idi}/{imiş} {-(y)AcAK} + {idi}/{imiş} {-(D)yör} + {idi}/{imiş} {-mIş} + {idi} {idi}/{imiş}

Bu noktada Tür.kalıp-3 ile üretilen bir cümle ile Tür.kalıp-2B versiyonu arasında salt varsayımsallık ve karşılığusallık bakımından bir fark oluşmadığını belirtmeliyiz:

(69)

Tür.kalıp-2B	a1. <i>Davet etsen gelirdim.</i> b1. <i>Kemerini taksa şimdi yaşıyor olacaktı.</i>
Tür.kalıp-3	a2. <i>Davet etseydin gelirdim.</i> b2. <i>Kemerini taksaydı şimdi yaşıyor olacaktı.</i>

Yukarıdaki a1 ve a2 ile b1 ve b2 cümleleri arasında anlamca hiçbir fark yoktur: a1 = a2 ve b1 = b2. Bu durumda iki kalıp arasında bir farklılaşma yoksa ikisini tek bir kalıp olarak değerlendirmek mümkün olmaz mıydı sorusu yerinde olacaktır. Ancak Tür.kalıp-3'ü

⁶⁶ Tablodaki 1 ve 2 sayıları ile daha önce değinilen 1 ve ({ise} hariç) 2 numaralı işaretleyicilere göndermede bulunulmuştur; bk. Tablo 7, s. 47.

özellikle ayrı bir kalıp olarak ale almamızın nedeni şekilsel farklılığını vurgulamakla birlikte bu kalıbın sadece ve sadece “karşıolgusal olan ve olmayan salt varsayımsal cümleler” üretmesidir. Tür.kalıp-2B ile de karşıolgusal olan ve olmayan salt varsayımsal cümleler üretilmekle birlikte -ki örneğin (69)a1-b1 örneklerinde bunu görüyoruz- bu kalıpla üretilmiş (özellikle üçüncü kişi çekimli) cümleler, Türk.kalıp-3 versiyonlarından farklı olarak uygun bağlamlarda olgusal olabilirler:

- (70) Tür.kalıp-2B’nin Tür.kalıp-3’ten farklı olarak uygun bağlamlarda olgusalılık da bildirebilmesine örnek
- a. *Param var. Param bitse teyzemden isterdim.* (Tür.kalıp-2B) (karşıolgusal)
 - b. *Param var. Param bitseydi teyzemden isterdim.* (Tür.kalıp-3) (karşıolgusal)
 - c. *Üniversitede okurken evden gelen harçlık genellikle yetmezdi. **Ay sonuna doğru param bitse teyzemden isterdim.** O da sağ olsun hep yardım ederdi.* (Tür.kalıp-2B)
 - ç. *Üniversitede okurken evden gelen harçlık genellikle yetmezdi. ***Ay sonuna doğru param bitseydi teyzemden isterdim.** O da sağ olsun hep yardım ederdi.* (Tür.kalıp-3)

(70)a ve b örneklerinde yer alan koşul cümlelerinin karşıolgusal oldukları görülmektedir; Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 arasında ilgili bağlamdaki kullanımı bakımından bir fark görünmüyor. Öte yandan (70)c ve ç’deki yeni ve farklı bağlamda Tür.kalıp-2B cümlesinin kabul edilebilir olduğu fakat Tür.kalıp-3 cümlesinin kabul edilebilir olmadığı anlaşılmaktadır. Tür.kalıp-3’ün uyumsuz olduğu bu yeni bağlam geçmiş zamanın bir anlatım tabanı olarak kullanıldığı, olgusalılık bildiren bir bağlamdır. Tür.kalıp-2B olgusalılık bildirebilirken Tür.kalıp-3 bunun için kullanılamamıştır. Böylelikle iki kalıp arasındaki temel kullanım farklılığı gösterilmiş oldu. Şimdi öncelikle iki kalıbın tamamıyla ortaklaştığı ve aralarında salt varsayımsallık (ve karşıolgusalılık) bakımından herhangi bir farkın olmadığı cümle örneklerine [bir başka deyişle (69) ve (70)a-b türünde olan cümlelere] dönebiliriz.

Geçmiş, şimdi ve gelecek için karşıolgusal cümle üretebilen bu kalıplar Tablo 22’de görüldüğü üzere aslında birkaç işaretleyici kombinasyonundan oluşmaktadır. Bu kalıpla üretilen karşıolgusal koşul cümlesi örneklerini kolaylık sağlaması açısından iki grup hâlinde vereceğiz. İkinci grupta *ol-* yardımcı fiiliyle oluşturulmuş birleşik çekimler yer alacaktır. İki kalıp arasında salt varsayımsallık üretmek açısından fark oluşmadığı için öncüllerdeki işaretleyici farklılığını / işaretiyle göstermek yeterli olacaktır. Öncelikle ilk örnekleri ele alalım:

(71) Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile üretilen karşıolgusal koşul cümlesi örnekleri-1

- a. *Çalışsa/ çalışsaydı sınavı geçerde (geçecekti).*
- b. *Çalışsa/ çalışsaymış sınavı geçermiş (geçecekmiş).*
- c. *Bu dersten geçsem/ geçseydim çoktan mezun olmuşum.*
- ç. *Bu dersten geçsem/ geçseydim gelecek ay mezun olacaktım.*
- d. *Otobüs zamanında kalkaydı (kalkaymış) yetişirdik (yetişirmişiz).*
- e. *Çok iyi ama zaten soruyu soran açıklamayı anlayacak kadar iyi İngilizce bileydi sormazdı. (TSC)*
- f. *Tutmasam/ Tutmasaydım düşünüyordun.*
- g. *Kemerini taksam/ taksaydı şimdi yaşıyordu (yaşıyormuş).*
- ğ. *Yardımları kabul etse/ etseydi çoktan bitirmiştik.*
- h. *Toplantı olsa/ olsaydı mutlaka haber verirdi.*
- ı. *Şöyle fazla değil biraz nakit olsa Fethi işe ısınmıştı (TUD)*
- i. *Senin yerinde olsam/ olsaydım onunla konuşurdum.*
- j. *Yarın seçim olsa/ olsaydı oyunuzu kime verirdiniz?*
- k. *Yapımcılar duymasaydı iyiydi. (TSC)*

Yukarıdaki (71) numaralı örneklerin sonuç cümlelerinde $\{-(A/I)rdI\}$, $\{-(A/I)rmIş\}$, $\{-(y)AcAktı\}$, $\{-(y)AcAkmIş\}$, $\{-(I)yordu\}$, $\{-(I)yormuş\}$, $\{-mIştI\}$ işaretleyicileri kullanılmıştır; bu bakımdan $\{idi\}$ veya $\{imış\}$ koşaçlarından en azından birisinin zorunlu olduğunu görüyoruz. Öncül cümlede ise $\{-sA\}$ veya $\{-sAyDI\}/\{-sAymIş\}$ 'in kullanılması (yani Tür.kalıp-2B veya Tür.kalıp-3 öncüllerindeki işaretleyiciler) karşıolgusalılığın oluşmasında anlamlı bir etkide bulunmamaktadır. Bu bakımdan esas belirleyici olanın sonuç cümlesinde söz konusu koşaçların kullanımı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca gelecek zaman belirteçleri kullanılmakla birlikte (altları çizilidir) yine de karşıolgusal olan cümlelere de dikkat çekmek istiyoruz; bu hususa ilgili bölümde (§ 2.6, s. 109) değinilmişti.

(71)d-e örnekleri gibi öncülde $\{-(y)AyDI\}/\{-(y)AymIş\}$ işaretleyicilerinin kullanıldığı Tür.kalıp-3 koşul cümlelerinin nadir olduğu söylenebilir⁶⁷ (ayrıca bk. § 1.5.1, s. 29). Son örnekte (*Yapımcılar duymasaydı iyiydi*) sonuç cümlesinin *adsıl taban* + $\{idi\}$ şeklinde

⁶⁷ TSC ve TUD derlemlerinde bir istatistik çalışması yapmasak da sınırlı sayıda örneğe rastladık. Menz bu işaretleyiciyi ağız, daha doğrusu gündelik dil örneği olarak kabul etmiş (2010b: 225, 5. dipnot), ayrıca *irrealis* kipi olarak adlandırmıştır (2010a: 589).

olabileceği görülmektedir. {-sA}/{-sAydI} → {-(A/D)rdI} kombinasyonunun en yaygın kullanılan karşılığusal cümle üretme kalıbı olduğunu söylemek kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

Aşağıdaki (72) numaralı cümlelerde *ol-* yardımcı fiili ile kurulmuş birleşik çekimlerin söz konusu kalıpla hem öncülde hem sonuç cümlesindeki kullanımları örneklendirilmiştir. Bu ve benzeri kombinasyonlarla farklı görünüş nüansları elde edilebildiğini görüyoruz:

(72) Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile üretilen karşılığusal koşul cümlesi örnekleri-2

- a. *Çalışsam/ çalışsaydım geçen ay mezun olmuş olacaktım.*
- b. *Dışarıya çıkacak olsam/ olsaydım sana haber verirdim (verecektim).*
- c. *Ödevini bitirmiş olsan/ olsaydın dışarıya çıkardık (çıkacaktık).*
- ç. *Çalışıyor olsan/ olsaydın seni rahatsız etmezdim (etmeyecektim).*
- d. *Kemerini taksa/ taksaydı (taksaymış) şimdi yaşıyor olacaktı (olacaktı).*
- e. *Yarın tatile gidiyor olsak/ olsaydık çantalarımızı hazırlıyor olurdum.*
- f. *Daha 3-4 ay olmadı, devletçilik- liberalizm tartışmamızı yarıda bırakalı. Ben iş değişikliği nedeniyle buradaki dükkânı kapatmamış olaydım, liberalizmin kendine liberal olduğunu online olarak gösterecektim Dirhelek abimize. (TSC)*

(71) ve (72) numaralı cümlelerde gördüğümüz ve normal koşullarda karşılığusal cümleler üreten{-sA}/{-sAydI} → {-(A/D)rdI} gibi Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 kalıplarının, her zaman karşılığusalılık üretmediği durumlara rastlamak mümkündür. Bir başka deyişle, bu kalıpla söylenmiş olup ne öncülü ne de sonuç cümlesi karşılığusal olan koşul cümleleri de bulunmaktadır; bu cümleleri “karşılığusal olmayan salt varsayımsal koşul cümleleri” olarak kabul etmek gerektiğini düşünüyoruz (bu konuya tekrar değineceğiz, § 3.1.1.10, s. 161):

(73) Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 ile üretilen ancak “karşılığusal olmayan salt varsayımsal” koşul cümlesi örnekleri

- a. *Birisi size böyle bir şiir yazsaydı ne düşünürdünüz? (TSC)*
[Soruyu soran kişi muhatabı hakkında herhangi bir olgusalılık bilgisine sahip değilse yani ona gerçekten böyle bir şiir yazılıp yazılmadığını bilmiyorsa bu cümle karşılığusal olmayacaktır. Zamanlar üstü ya da belki geleceğe yönelik karşılığusal olmayan salt varsayımsal bir cümledir.]
- b. *Bir tiyatro kurma, kendi tiyatronu yapma idealin var mı? Böyle bir şey hedefliyor olsaydın, kuracağın tiyatro ve yapacağın işler nasıl bir resmin içinde yer alıyor olurdu? Kabaca tarif edebilir misin bize? (TSC)*

[Bir önceki örnekle benzer bir biçimde muhatabının kendi tiyatrosunu kurma planı olup olmadığını bilmediği için söz konusu koşul cümlesini de karşıolgusal olmayan salt varsayımsal cümle olarak kabul etmek gerekir.]

- c. *Ömer Ceren'in yatağının başına gelir, Ceren'in saçlarını öper.*

Ömer: *İyi olacaksın.*

Ceren: *Ölüyorum değil mi?*

Ömer: *Onu da nereden çıkardın? Doktor önemli bir şeyin olmadığını söyledi.*

Ceren: *Önemli bir şeyim olmasaydı sen bana böyle iyi davranmazdın. (TSC)*

[Ceren, Ömer'in verdiği bilginin doğruluğunu kabul etmez ve söz konusu cümleyi dile getirir. Bu çalışmada olgusal ve karşıolgusal öznel bir tutum olarak görmekle birlikte açık bir bilginin (elbette o da sadece bir iddiadır) paylaşıldığı bu bağlam sebebiyle tartışmalı da olsa cümleyi karşıolgusal kabul etmedik. Bu cümle ayrıca ele alacağımız Anderson koşul cümleleriyle benzer özelliklere sahiptir; § 3.1.1.10.1, s. 161]

- ç. A: *Ne zaman gelecekler biliyor musun?*

B: *Hayır bilmiyorum.*

A: *Humm. Gelecek hafta gelselerdi iyi olurdu.*

[A ve B konuşurlarının misafirlerin ne zaman geleceklerini bilmediklerini anladığımız bu bağlamda geleceğe yönelik koşul cümlesi karşıolgusal olmayan salt varsayımsal cümle olarak kabul edilmelidir.]

- d. A: *Ezan okundu mu?*

B: *Bilmiyorum ama okunsaydı duyardık.*

[Bu konuşmada B kişinin ezanın okunup okunmadığına dair bilgisinin olmadığı (en azından emin olmadığı) anlaşılıyor. Konuşur yine de [*okunma*] EYLEM'inin gerçekleşmediğini kabul edip (yani olumsuz tutumla) gerçekleştiğini varsaymıştır. Bu salt varsayımsal cümle karşıolgusal değildir.]

- e. *Dün Nehir'i görseydim ondan özür dilerdim ve özrümü kabul etseydi onu yemeğe davet ederdim.*

[Birinci koşul cümlesi karşıolgusal olmakla birlikte altı çizili olan ikincisi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira gerçek hayatta dilenmiş bir özür olmadığı için özrün kabul edilip edilmemesi olgusal bakımından belirsiz kalmaktadır. (Bu tür cümleleri ayrıca tartışacağız, "hayali koşul cümleleri", § 3.1.1.10.3, s. 167)]

3.1.1.8.1. Adsız tabanlarla Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3

Söz konusu üç kalıbın adsız tabanlarla kullanımında şu üç olası durum ortaya çıkmaktadır:

Tablo 23. Adsıl tabanlarla Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3

	Öncüller
Tür.kalıp-1B	a. adsıl taban + {ise}
Tür.kalıp-2B	b. adsıl taban + {olsa}
Tür.kalıp-3	c. adsıl taban + {olsaydı} / {olsaymış}

Tabloda yer alan olası öncüllerden b ve c'nin, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3'ün salt varsayımsal cümlelerdeki ortaklıkları bakımından örtüştüğünü söyleyebiliriz, bir başka deyişle yukarıdaki tabloda yer alan kalıplardan b ve c aynıdır (b = c) denilebilir: ör. *Toplantı olsa haber verirlerdi = Toplantı olsaydı haber verirlerdi.*

Adsıl tabanlar özelinde dikkat çekici farkı Tür.kalıp-1B'de, yani {ise}'li öncüllerde görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere öncülde {ise} bulunan Tür.kalıp-1A cümleleri de {olsa}'lı Tür.kalıp-2A cümlelerinden farklılaşmaktaydı; {ise}'li Tür.kalıp-1A cümlelerini salt varsayımsal değil açık alternatifli kabul etmek gerekiyordu (§ 3.1.1.7.2, s. 143). Bu bakımdan {ise}'li Tür.kalıp-1B cümleleri ile {olsa}'lı Tür.kalıp-2B ve {olsaydı}'lı Tür.kalıp-3 cümlelerini karşılaştırmak dikkat çekicidir; {ise}'li Tür.kalıp-1B cümlelerinin açık alternatifli öncüllerde ve olgusal öncüllerde diğerlerinden ayrıştığını gözlemlemekteyiz. Aşağıdaki cümlelerde {ise}, {olsa}, {olsaydı} arasında kabul edilemez olanlar * işaretiyle gösterilmiştir:

(74) Adsıl tabanlarda Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3'ün [{ise}, {olsa} ve {olsaydı} kullanımının] karşılaştırılması:

Açık alternatifli öncüllerde	<p>a. <i>İsteğimi hemen yerine getirdi kadıncağız. Profesörü arayan numaraları sıraladı. Bunların içinde tanımadığı bir tek numara vardı. Eğer şansımız varsa/*olsa/*olsaydı ve Barış da yalan söylememişse profesörü konuk etmek isteyen kanalın numarası bu olabilirdi. Heyecanla numarayı tuşladım. (TUD)</i></p> <p>b. <i>Sadık Ağa, bir günah gibi taşımakta olduğu acısını, daha fazla kaldıramayacağını farkındaydı. Madem Cengiz'i o atmıştı ateşe, maşayı da o kullanmalıydı, torununu içine düştüğü ateşten çekip çıkartmak için. Bu maşa, namuslu, vicdan sahibi biriye/*biri olsa/*biri olsaydı, adamın vicdanına hitap edecekti. Para düşkününü bir sefilse/*sefil olsa/*sefil olsaydı, rüşvetini, bahşişini verecekti. Cengiz'i kurtarmak ve evine döndürmek için ne gerekiyorsa onu yapacaktı. (TUD)</i></p>
-------------------------------------	---

	<p>c. <i>Eğer Higgs parçacığının kütlesi 95 GeV, ya da protonun kütesinin 100 katından küçükse/küçük olsa/küçük olsaydı, CERN'de bulunan LEP (Large Electron - Positron Collider) hızlandırıcısının bu parçacığı şimdiye kadar saptaması gerekirdi. (TUD)</i> [c örneğinde diğer işaretleyiciler de uygun gözükmemektedir ancak onlar kullanıldığında cümle karşıolgusal olmaktadır.]</p> <p>ç. <i>Ve beni niçin buraya aldıklarını da hâlâ bilmiyorum. Bana yapılmış bir açıklama yok. (...) başkanım haksızsa/haksız olsa/haksız olsaydı bir soruşturmaya uğraması gerekirdi, ben haksızsam/haksız olsam/haksız olsaydım benim uğramam gerekirdi. (TUD)</i> [ç örneğinde diğer işaretleyiciler de uygun gözükmemektedir ancak onlar kullanıldığında cümle karşıolgusal olmaktadır.]</p> <p>d. B.: <i>Ama sanıyorum Kutlu Savaş bir soruşturma açılmasını önermiş.</i> E.: <i>Peki ama niye açmıyorlar? Bizi bu şekilde tayinle filan uzaklaştıracaklarına soruşturma açarlardı. Hatalıysak/hatalı olsak/hatalı olsaydık mahkemeye verirlerdi. Bilgi sızdırmanın suçu bizde belli. Beş sene hapis cezamızı da yerdik. İbret-i âlem için de örnek olurdu. (TUD)</i> [d örneğinde diğer işaretleyiciler de uygun gözükmemektedir ancak onlar kullanıldığında cümle karşıolgusal olmaktadır.]</p> <p>e. A: <i>Bugün öğleden sonra toplantı var mı?</i> B: <i>Hayır yok. Toplantı varsa/olsa/olsaydı önceden haber verirlerdi.</i> [e örneğinde diğer işaretleyiciler de uygun gözükmemektedir ancak onlar kullanıldığında cümle karşıolgusal olmaktadır.]</p> <p>f. <i>Eğer irtica ile mücadele bu kadar önemliyse/önemli olsa/önemli olsaydı, siz de irticaya bu kadar karşıysanız/karşı olsanız/karşı olsaydınız, o zaman valiler kararnamesini bana getirmemeniz gerekirdi. (TUD)</i> [f örneğinde diğer işaretleyiciler de uygun gözükmemektedir ancak onlar kullanıldığında cümle karşıolgusal olmaktadır.]</p>
<p style="text-align: center;">Olgusal öncüllerde</p>	<p>g. <i>Hela binanın karşı bölümündeydi. Tuvalet ihtiyacı için kapıya vuruyordum, hela boşsa/*boş olsa/*boş olsaydı, gelip açıyorlar, polis eşliğinde götürüyorlardı. (TUD)</i></p> <p>ğ. <i>Yolculuğumun en güzel dakikaları, bağların arasında doğal sınır oluşturarak Urfa-Diyarbakır yoluna kadar uzanan bu daracık patikada geçirdi. Yalnızsam/*yalnız olsam/*yalnız olsaydım ve sesimin duyulacağı mesafede sadece ben ve merkebim varsak/*olsak/*olsaydık; bir türkü tutturdum “Urfa'nın etrafı dumanlı dağlar” diye ve nakarata geçmeden bir hoyrat patlatırdım kafa sesiyle. (TUD)</i></p> <p>h. A.: <i>Sultan Tekstil diye onun ihracat, tekstil işi yaptığı bir firması vardı. Bizim sekreter orayı arardı, oradaysa/*orada olsa/*orada olsaydı görüşürdük, değilse de haber verirdi, sonra Mehmet Bey arardı.</i></p>

	<p>M.: <i>Evini arar mıydınız?</i></p> <p>A.: <i>Evini bir iki kere aradım. (TSC)</i></p> <p>1. <i>Ey sevgili papazım, evet sen benim sevgili değil, çok sevgili kulumsun. Senden her zaman çok memnundum, beni hiç yanıltmadın, hep doğru olanı yaptın. Zaten, sırf bu yüzden en zor anında, senin karşına üç fırsat çıkardım. Ama, sen bu fırsatları göremeyecek ve değerlendiremeyecek kadar anlayışsızsan/*anlayışsız olsan/*anlayışsız olsaydın ben ne yapabilirdim? Bu şanslarını değerlendiremeyecek kadar güzün görmüyorsa, kulağın duymuyorsa, kalbin ve beynin çalışmıyorsa, ben ne yapabilirdim? (TUD)</i></p>
--	--

Yukarıdaki örneklerden çıkan sonuç; öncülünde {ise} bulunan Tür.kalıp-1B cümlelerinin {olsa}'lı Tür.kalıp-2B ve {olsaydı}'lı Tür.kalıp-3 cümleleriyle ortaklaşmadığıdır; {ise}'li öncüller diğerlerinden farklı olarak bağlama göre açık alternatiflik ya da olgusal bildirmekte, {olsa} ve {olsaydı} işaretleyicileri {ise}'nin kullanılabilirdiği açık alternatifli ve olgusal cümlelerde aynı işlevde kullanılamamaktadır; eğer kullanılabiliyorlarsa karşıolgusal cümleler üretirler (ör. (74)c, ç, d, e, f örnekleri).

Özel bir notu da (74)'daki Tür.kalıp-1B cümlesi için düşelim; bu koşul cümlesinde öncülün olgusal, sonuç cümlesinin karşıolgusal olduğu görülmektedir; bu duruma Tür.kalıp-1B'yi ele aldığımız bölümde değinmiştik (§ 3.1.1.6, s. 136). Bu örnekte gereklilik/zorunluluk işaretleyicisine ve {idi} koşacına sahip B cümlesinin bu durumu mümkün kıldığını gözlemleyebiliyoruz.

Bir sonraki bölümde öncülde *da/bile* işaretleyicilerinin kullanılmasıyla üretilen ve elbette karşıolgusal da olabilen “ödünleyici koşul cümleleri” ele alınacaktır.

3.1.1.9. Karşıolgusal Ödünleyici Koşul Cümleleri

Bir diğer karşıolgusal $A_1 \rightarrow B$ ilişkisi olarak, bu çalışmada “karşıolgusal ödünleyici koşul cümleleri” olarak adlandırdığımız cümleleri ele alacağız. Söz konusu karşıolgusal koşul cümleleri öncülde *da* enklitiğinin (ve yine sıklıkla *bile*'nin) kullanıldığı ödünleyici koşul cümlelerinin bir türüdür: ör. *Param olsa da/olsa bile vermezdim*. Bu koşul cümlelerini; *ama*, *ancak*, *yine de*, *bununla birlikte*, *buna rağmen*, {-mAsInA rağmen/karşın} ve {-DIĞI hâlde} gibi işaretleyicilerle üretilen ve en temelde iki cümle arasında “karşıtlık”, “uyumsuzluk” ilişkisi kuran yapıların -ki Türkçe alanyazında “ödünleme” (concession)

terimi çerçevesinde ele alınırlar (bk. Aydın 2019)- bir türü olarak kabul etmek mümkündür. Menz de (2016) bu tür koşul cümlelerini “ödünleyici koşul cümleleri” (concessive conditionals) terimini kullanarak incelemiştir. Aydın’ın Chen’e atıfla yaptığı “ödünleme” tanımlaması öz ve açıklayıcıdır (2019: 2): “(...) ödünleyici tümce gerçek ya da varsayımsal bir çelişik durumun önvarsayıldığı bir yan tümce ile beklentinin aksine, yan tümcede sözü edilen çelişik durumdan etkilenmeyen bir durumu anlatan bir ana tümceden oluşan karmaşık bir yapıdır. Bu ilişkiyi göstermeye yarayan tüm dilsel araçlar da ödünleyici işaretleyicisi olarak kabul edilmektedir.”

Aşağıda, öncülde *da* enklitiğinin kullanıldığı ve “ödünleyici koşul cümleleri” olarak adlandıracağımız koşul cümlelerinin temel örnekleri yer almaktadır⁶⁸:

(75) Ödünleyici koşul cümlelerinin temel örnekleri

a. <i>Taksiye bindiysem de yetişemedim.</i> (olgusal)	RAĞMEN ile yeniden söylenebilirler
b. <i>Taksiye binsem de yetişemem.</i> (açık alternatifli)	YİNE DE ile yeniden söylenebilirler
c. <i>Taksiye binsem de/binseydim de yetişemezdim.</i> (karşıolgusal)	

Bu üç örnek de öncülde *da* enklitiğinin kullanılması bakımından ortaklaşmakta ancak öncül ve sonuç cümlelerindeki diğer işaretleyiciler ve bunların kombinasyonları bakımından farklılaşmaktadır; bunun temelde olgusal ve olgusal olmayan (ve varsayımsal) olarak belirleyebileceğimiz farklılığa yol açtığı görülmektedir. Aşağıda tekrar değineceğimiz üzere birinci türden, yani olgusal olan ödünleyici koşul cümlelerini *rağmen* ile⁶⁹, ikinci ve üçüncü türden olan cümleleri ise *yine de* ile (*rağmen* kullanılamaz) yeniden söyleyebilmek mümkündür.

⁶⁸ İlgili cümlelerin koşul cümlesi olarak kabul edilip edilemeyeceğine yönelik tartışmaya değinilmeyecektir. Ancak örneğin Athanasidou ve Dirven’in koşul cümlesi olarak kabul etmezken (AvD 1997: 83, 85) Declerck ve Reed’in (2001: 26) ve Menz’in (2016) kabul ettiğini bir not olarak belirtmekle yetinelim. Ayrıca bu bölümde Menz’in Haspelmath ve König’e atıfla Türkçe için belirlediği şu üç temel ödünleyici koşul cümlesi türünden sadece birincisine odaklanacağız: i. *Maddi yardım almasak da/bile projeyi devam ettireceğiz.* ii. *Maddi yardım alsak da almasak da projeyi devam ettireceğiz.* iii. *Ne kadar maddi yardım alsak da (alırsak alalım) projeyi devam ettireceğiz.* (bk. 2016: 92)

⁶⁹ Söz konusu cümleler {-mAsInA rağmen/karşın} ve {-DIĞI hâlde} ile üretilen bağımlı cümlelerle işlevsel benzerlik taşımaktadırlar.

Göksel ve Kerslake de haklı olarak yukarıdaki (75)a türünden cümlelerin İngilizcede “although” bağlaçlı cümlelerle karşılanabileceğini vurgulamış, bu tür örnekleri koşul (conditional) değil olgusal (factual) olarak adlandırmıştır (GvK 2005: 504). Menz’in de bu tür olgusal örnekleri (mesela kendi çalışmasındaki 21b cümlesi: *Aradıysak da bulamamıştık.*) “ödünleyici bir yapı” kabul etmekle birlikte “ödünleyici koşul cümlesi” olarak tanımlamadığını görmekteyiz; zira araştırmacı ödünleyici koşul cümlelerinin öncüllerinin olgusal olmayacağı düşüncesindedir (2016: 98). Biz bu tür olgusal cümleleri de (detaylı bir tartışmadan kaçınmak için) ödünleyici koşul cümlesi olarak kabul edeceğiz ve karşılaştırma yapabilmeyi kolaylaştırmak bakımından öncelikle **olgusal ödünleyici koşul cümlesi** örneklerini ele alacağız⁷⁰:

(76) Bazı olgusal ödünleyici koşul cümlesi örnekleri

{-sA dA/bile}	<p>a. <i>Pepsi şirketi, gençler başta olmak üzere, Çinli tüketicilere dönük masraflı reklam kampanyalarına girişe de kâr edemedi.</i> (TSC)</p> <p>b. <i>Arakladığımız meyveler arasında birini hiç sevmeydim. Her ne kadar rengi, büyüklüğü cazip görünse de yutmaya kalkıştığımda boğazımı tırmalar, boğulacak gibi olurdum. O günlerde ayvanın niçin yetiştirildiğine bir türlü akıl erdiremedim.</i> (TSC)</p>
<p>{-DIysA dA/bile}</p> <p>{-mİşsA dA/bile}</p> <p>{-(I)yorsa dA/bile}</p>	<p>c. <i>Gülşehrî Mantıku't- tayr'ın içinde Kudûrî'den (972-1037) fıkıhla ilgili manzum bir çeviri yaptığını yazmışsa da eser elde yoktur.</i> (TSC)</p> <p>ç. <i>Zaman içersinde sendikal yasalarda bazı iyileşmeler yapıldıysa bile Türkiye uzun yıllar ILO'nun kara listesinden çıkamadı.</i> (TSC)</p> <p>d. <i>Çanak çömlek kullanımı geçmişe göre mutfaklarda azaldıysa da yörenin turistik zenginliklerinin başında geldiği kuşku götürmez.</i> (TSC)</p> <p>e. <i>Öykülerin çoğu, günümüzde, bildik yerlerde geçiyorsa da kitabın bütünü bizleri, hayatın daha az dalgali ve yıldızların daha parlak olduğu, artık pek kolay bulunmayan günlere götürüyor.</i> (TSC)</p>

(76) numaralı cümlelerin, {-(y)A rağmen/karşın} ve {-DIĞI hâlde} işaretleyicileri ile üretilen ödünleyici cümlelerden farklı olmadıklarını ve konusunun öncüldeki EYLEM'e yönelik olumlu epistemik tutum sahibi olduğunu (= olgusal) görüyoruz; örneğin a örneğinde

⁷⁰ Bu bölümde (§ 3.1.1.9) verilecek örneklerde “dA” ve “bile”nin dönüşümlü kullanılabilirliği gösterilmemiş ayrıca sözdizimsel konularının değişebilirliği üzerinde de durulmamıştır (bk. GvK 2005: 503).

Pepsi şirketi masraflı reklam kampanyalarına girişmiş (olgusal) ve kâr edememiştir (olgusal). Aşağıda, ilgili cümlelerin {- (y)A rağmen/karşın} ve {-DIĞI hâlde} işaretleyicileri ile yeniden söylenmesinin mümkün olduğu gösterilmiştir:

(76)a örneği:	<p><i>Pepsi şirketi, gençler başta olmak üzere, Çinli tüketicilere dönük masraflı reklam kampanyalarına girişe de kâr edemedi.</i></p> <p>= <i>Pepsi şirketi, gençler başta olmak üzere, Çinli tüketicilere dönük masraflı reklam kampanyalarına girişmesine rağmen/giriştiği hâlde kâr edemedi.</i></p>
(76)d örneği:	<p><i>Çanak çömlek kullanımı geçmişe göre mutfaklarda azaldıysa da yörenin turistik zenginliklerinin başında geldiği kuşku götürmez.</i></p> <p>= <i>Çanak çömlek kullanımı geçmişe göre mutfaklarda azalmasına rağmen/azaldığı hâlde, yörenin turistik zenginliklerinin başında geldiği kuşku götürmez.</i></p>

Şimdi de **olgusal olmayan ödünleyici koşul cümleleri** olarak adlandırdığımız ve varsayımsal, yani öncülü açık alternatifli ya da karşıolgusal olabilen ödünleyici koşul cümlelerini ele alalım. Özetle bu cümleler, öncülde bahsedilen EYLEM gerçekleşse dahi aynı sonucun meydana geleceğini (bir anlamda sonucun değişmeyeceğini) iletirler. Öncül ve sonuç cümleleri olgusal ve karşıolgusal bildirmiyorsa bu tür cümleleri “açık alternatifli ödünleyici koşul cümleleri” olarak isimlendirdik: *Otobüse binse de yetişir = Otobüse binse yine de yetişir*. Bu örnekte görüldüğü üzere konuşur, ilgili kişinin konuşma zamanından sonrasına yönelik olarak otobüse binmesinin ve dolaylı olarak binmemesinin (mesela taksiye binmesinin) aynı sonucu doğuracağını, bir başka deyişle alternatiflerin aynı sonucu üreteceğini belirtmiş olur.

Öte yandan konuşurun olgusal olanın tersinin (yani karşıolgusal alternatifin) gerçekleşmesi durumunda da (bunu öncülde ifade eder) aynı sonucun meydana geleceğini iletildiği cümleleri, sonuç cümlesi karşıolgusal olmasa da “**karşıolgusal ödünleyici koşul cümleleri**” olarak adlandırdık: *Otobüse binse de yetişirdi = Otobüse binse yine de yetişirdi*. Bu örnekte ilgili kişinin otobüse binmediği (= olgu) ve yetiştiği (= olgu) anlaşılmaktadır. Bu cümlelerde öncülün karşıolgusal, sonucun ise salt varsayımsal olduğunu kabul ediyoruz, bununla birlikte sonucun olgusal olanla da eşleştiği görülmektedir; karşıolgusal ödünleyici koşul cümlelerinin öncül ve sonuçlarındaki bu farklılaşmaya aşağıda tekrar değineceğiz.

Daha önce değinildiği üzere öncülü açık alternatifli ya da karşıolgusal olabilen ödünleyici koşul cümleleri (olgusal olmadıkları için) {-(y)A rağmen/karşın} ve {-DIĞI hâlde} cümleleri ile yeniden söylenemezler. Aşağıda sırasıyla açık alternatifli ve karşıolgusal ödünleyici koşul cümlesi örnekleri ele alınacaktır:

(77) Bazı açık alternatifli ödünleyici koşul cümlesi örnekleri

{-sA dA/bile}	a. <i>Savaş kısa sürse ve nükleer silahlar kullanılmasa bile Türk ekonomisi üzerinde uzun dönemli yıkıcı bir etkisi olacaktır.</i> (TSC) b. <i>Tahlil sonuçları kötü çiksa da moralimi bozmam.</i>
{-(A/I)rsA dA/bile}	c. <i>(...) biz bakanlık olarak hiç tütün yakmadık. Bir yerde de tütün yakılıp yakılmadığını bilmiyorum. Yakıldıysa da ihracattaki beceriksizlik nedeniyle yakılmıştır.</i> (TSC)
{-DIysA dA/bile}	ç. <i>Koç Holding Yönetim Kurulu Başkanı Rahmi Koç, Doların, petrol gibi birden bire düşmesi rahatsızlık yaratır. Birdenbire çıkarsa da rahatsızlık yaratır, dedi.</i> (TSC)
{-(I)yorsA dA/bile}	d. <i>Uyumuyorsa da ışığı kapat lütfen. Uyku saati çoktan geçti.</i>

(77) numaralı cümlelerde konuşurun öncüldeki EYLEM'e yönelik tarafsız epistemik tutum sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümleler belirtildiği üzere {-(y)A rağmen/karşın} ve {-DIĞI hâlde} ile yeniden söylenemezler:

(77)a örneği:	<i>Savaş kısa sürse ve nükleer silahlar kullanılmasa bile Türk ekonomisi üzerinde uzun dönemli yıkıcı bir etkisi olacaktır</i> ≠ Savaş kısa sürmesine/sürdüğü ve nükleer silahlar kullanılmamasına rağmen/kullanılmadığı hâlde Türk ekonomisi üzerinde uzun dönemli yıkıcı bir etkisi olacaktır. (Cümle kabul edilebilir olmaktadır fakat diğerinden farklı olarak bağımlı cümlede olgusalılık bildirmektedir.)
(77)c örneği:	<i>Bir yerde de tütün yakılıp yakılmadığını bilmiyorum. Yakıldıysa da ihracattaki beceriksizlik nedeniyle yakılmıştır</i> ≠ Bir yerde de tütün yakılıp yakılmadığını bilmiyorum. *Yakılmasına rağmen/yakıldığı hâlde, ihracattaki beceriksizlik nedeniyle yakılmıştır

(77) numaralı cümlelerden a ve b örneklerini ayrıca değerlendirmek istiyoruz; bu cümlelerde Tür.kalıp-2A işaretleyicileri kullanılmıştır. Bu kalıbın kullanıldığı koşul cümlelerini incelerken (§3.1.1.7, s. 138) ilgili kalıpla açık alternatifli koşul cümlesi üretilmediğini görmüştük. Ancak ödünleyici koşul cümlelerinde, bir başka deyişle ilgili kalıp dA enkli-

tiğiyle kullanıldığında açık alternatifli cümleler ortaya çıktığını tespit ediyoruz. Hatırlanacağı üzere Tür.kalıp-2A'nın her zaman olmasa da çoğunlukla salt varsayımsal (karşılıksal olan ve olmayan) koşul cümleleri ürettiğini iddia etmiştik (diğer durumlar için § 3.1.1.7.3, s. 145); ödünleyici koşul cümlesi kalıbı olarak kullanıldığında ise sadece açık alternatifli ödünleyici koşul cümleleri üretmektedir. Zira derlemlerdeki gözlemimize dayanarak açık alternatifli koşul cümlesi kalıbı olan Tür.kalıp-1A'nın ödünleyici koşul cümlesi olarak [yukarıdaki (77)ç örneği gibi] son derece az kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu durumda Tür.kalıp-2A + dA kombinasyonu açık alternatifli ödünleyici koşul cümlesi için kullanılıyor gözükmektedir. Açık alternatiflilik ve salt varsayımsallık arasındaki farkı tespit ederken (§ 3.1.1.4, s. 134) kullandığımız ölçütlerden birisi de Tür.kalıp-2A/2B ve Tür.kalıp-3 koşul cümlelerindeki öncüllerden sonra emir/istek sonuç cümlelerinin kullanılmamasıydı: ör. **Uyusa/Uyusaydı haber ver*. Bununla birlikte {-sA dA} işaretleyicili ödünleyici koşul cümlelerinin (tıpkı açık alternatifli koşul cümleleri gibi) emir/istek sonuç cümleleri ile kullanılabildiğini görmekteyiz: ör. *Uyusa da ışığı kapatma*. Bu bakımdan ilgili işaretleyici ile (yani öncülde Tür.kalıp-2A + dA ile) üretilen ödünleyici koşul cümlelerini açık alternatifli olarak kabul etmek mümkün görünmektedir. Şimdi karşılıksal ödünleyici koşul cümlelerini değerlendirebiliriz:

(78) Bazı karşılıksal ödünleyici koşul cümlesi örnekleri

{-sA dA/bile}	a. <i>Cevabı bilmiyorum. Bilsem de söylemem/söylemezdim.</i> b. <i>Çalışmıyor. Çalışsa da başaramaz.</i>
{-sAyDI dA/bile}	c. <i>ÖSS'ye girenlerden 1,5 milyonu, 100 üzerinden 100 puan olsaydı bile kontenjan yetersizliği nedeniyle açıkta kalacaktı. (TSC)</i> ç. <i>12 Eylül olmasaydı da anarşi önlenebilirdi. (TSC)</i> d. <i>Ciddi ciddi soruyorum, oradaki kişi muhalefetten bir insan olsaydı da bunu soracaktım, diğer görüşlere sahip olan birisi de olsa. (TSC)</i> e. <i>ABD kontrolü sağlasaydı da değişen bir şey olmayacaktı. (TSC)</i>

(78) numaralı cümlelerde öncüldeki EYLEM'in tersinin gerçekleştiği, sonuç cümlesinin de olgusal olanla eşleştiği iletilmektedir. Bir başka deyişle sonuç cümlesinde bildirilen olgusal EYLEM'in öncüldeki EYLEM gerçekleşse(ydi) bile (ki tersi gerçekleşmiştir) yine de gerçekleşeceği ifade edilmiş olur. Karşılıksal ödünleyici koşul cümleleri de {-(y)A rağmen/karşın} ve {-DIĞI hâlde} kullanılarak yeniden söylenemezler:

(78)a örneği:	<i>Cevabı bilmiyorum. Bilsem de söylemem/söylemezdim.</i> ≠ <i>Cevabı bilmiyorum. *Bilmeme rağmen/bildiğim hâlde söylemem/söylemezdim.</i>
(78)ç örneği:	<i>12 Eylül olmasaydı da anarşi önlenebilirdi</i> ≠ <i>*12 Eylül olmamasına rağmen/olmadığı hâlde anarşi önlenebilirdi.</i>

Karşılgusal ödünleyici koşul cümlelerinde sonuç cümlelerinin karşılgusal olmadığını ve onları salt varsayımsal kabul ettiğimizi yukarıda belirtmiştik. Konuşur olgusal olanın tersinin (yani karşılgusal alternatifin) gerçekleşmesi durumunda da (bunu öncülde ifade eder) aynı olgusal sonuçla eşleşecek durumun meydana geleceğini varsaymaktadır. Yukarıdaki (78) numaralı örneklerin sonuç cümlelerinin olgusal olanla eşleştiği anlaşılmaktadır fakat belirttiğimiz gibi, bu sonuç cümlelerini olgusal değil “karşılgusal olmayan salt varsayımsal cümleler” olarak kabul etmekteyiz. Karşılgusal ödünleyici koşul cümlelerini “yine de”nin kullanıldığı karşılgusal koşul cümleleri ile tekrar söylemek mümkündür:

(78)a örneği:	<i>Cevabı bilmiyorum. Bilsem de söylemem/söylemezdim.</i> = <i>Cevabı bilmiyorum. Bilsem yine de söylemem/söylemezdim.</i>
(78)ç örneği:	<i>12 Eylül olmasaydı da anarşi önlenebilirdi.</i> = <i>12 Eylül olmasaydı anarşi yine de önlenebilirdi.</i>

Son olarak Declerck ve Reed’in (2001) karşılgusal ödünleyici koşul cümleleri hakkındaki görüşlerine de yer vermek istiyoruz. Ancak daha önce alanyazında rastladığımız birkaç İngilizce örneği paylaşmak yararlı olacaktır; bu tür cümlelerin genel olarak sonuç cümlesindeki karşılgusallığın iptal edilebilirliğine örnek olarak verildiğini belirtmeliyiz:

- (79) a. A: *John took the subway and was on time for our meeting.*
“John metroya bindi ve tam zamanında toplantıdaydı.”
B: *Well, if John had taken the bus, he would also/still have been on time.* (Tellings 2016: 2)
“Hımm, otobüse binseydi de tam zamanında toplantıda olurdu.”
- b. *(Even) if I had had a million dollars, I (still) wouldn't have given you the money you asked for.* (Comrie 1986: 90)
“Bir milyon dolarım olsaydı da istediğin parayı vermezdim.”

- c. *If Casillas had played, Madrid would have lost as well/no less.* (Klein 2021: 195)
“Casillas oynasaydı da Madrid yenilirdi.”
- ç. *We are in time because we have taken the road I said we should take. — If we had taken the other road, we would also have been in time.* (DvR 2001: 258)
“Tam zamanında vardık çünkü gitmemiz gerektiğini söylediğim yoldan gittik. — Eğer diğer yoldan gelseydik de tam zamanında varırdık.”

Declerck ve Reed, (79)ç’de “also”nun (Türkçe cümleleri düşündüğümüzde *da* enklitiği ya da *yine de* sözcüğü ile denktir) öncüldeki karşıolgusallığın sonuç cümlesinde de devam etmesini engellediğini kabul ederler; ancak bu noktada sonuç cümlesini olgusal değil “hayalî” (imaginary) olarak adlandırdıklarını görmekteyiz; bir başka deyişle ç cümlesi, öncülü karşıolgusal, sonuç cümlesi hayalî olan bir cümledir (2001: 258-262) (hem öncülü hem sonucu hayalî olan koşul cümlelerini ayrıca ele alacağız; § 3.1.1.10.3, s. 167). Araştırmacılar hayalî cümleleri *nötr teorik (olgusal olmayan)*, yani önermenin olgusal dünya ile örtüşme durumuna dair olumlu ya da olumsuz bir bildirimde bulunmayan cümleler kategorisinde değerlendirirler. Declerck ve Reed’in kendi koşul cümlesi analizlerinde *karşıolgusal, kapalı, açık ve belirsiz* koşul cümlesi olmayıp yine de olgusal olmayan cümleleri *nötr teorik (olgusal olmayan) koşul cümleleri* olarak tanımladıklarını görmüştük (§ 1.9.3.4.2, s. 74). O hâlde (79)ç’nin sonuç cümlesinin olgusallık hakkında bilgi vermesi, hayalî dünyayla gerçek olanın eşleşmesinden kaynaklanmaktadır (DvR 2001: 104).

Declerck ve Reed, karşıolgusal ve hayalî cümleleri *irrealis* cümleler olarak kabul etmişlerdir. Buna göre, karşıolgusal öncüllerden sonra ya karşıolgusal ya da hayalî sonuç cümleleri gelebilmektedir; bu bakımdan, karşıolgusal ödünleyici koşul cümlelerinde gördüğümüz üzere, bir karşıolgusal öncülün mutlak sonucu bir karşıolgusal sonuç cümlesi değildir. Sonuç cümlesinin karşıolgusallığı, öncülün (kendi ifadeleriyle) semantiğine dâhil değildir, edimbilimsel bir sezdirimin ürünüdür (DvR 2001: 258); bir karşıolgusal öncül *irrealis* bir sonuç cümlesi (yani ya karşıolgusal ya hayalî cümle) üretir; özel bir bağlam yoksa sonuç cümlesinin beklenen anlamı elbette karşıolgusal olacaktır. Araştırmacılar bunu kendi analizlerindeki (§ 1.9.3.4.2, s. 74) açık, belirsiz ve karşıolgusal koşul cümlelerini de içerecek bir biçimde şöyle formülleştirirler: Sonuç cümlesinin geçerliliği öncüldeki mümkün dünya içindir; (aksini işaret eden bir şey olmadığında) öncül açıksa sonuç açık, öncül belirsiz ise sonuç belirsiz, öncül karşıolgusalsa sonuç karşıolgusaldır; sonuç

cümlesinin bu şekilde yorumlanması sezdirimseldir ve ancak görüldüğü üzere iptal edilebilir (DvR 2001: 260).

Bu çalışmada, Declerck ve Reed'in yaklaşımına benzer bir biçimde hareket ederek fakat farklı bir terminoloji kullanarak karşıolgusal ödünleyici koşul cümlelerinin sonuç cümlelerini olgusal olanla sadece eşleşen (= ancak kendisi olgusal olmayan) salt varsayımsal cümleler olarak kabul ettik. Öncülü karşıolgusal olan ödünleyici cümleleri karşıolgusal olarak kabul etmekte (her ne kadar sonuç cümleleri karşıolgusal olmasa da) bir çelişki yoktur.

Bir sonraki bölümde karşıolgusal koşul cümlelerinde görülen işaretleyicilere sahip olmakla birlikte karşıolgusal ödünleyici koşul cümlelerinden farklı olarak bu defa hem öncülü hem sonucu karşıolgusal olmayan koşul cümleleri kısaca tanıtılacaktır.

3.1.1.10. Bazı Karşıolgusal Olmayan Salt Varsayımsal Koşul Cümleleri Üzerine

Bu bölümde karşıolgusal koşul cümlelerinde gördüğümüz işaretleyicilere sahip olan ancak öncül ve sonucun karşıolgusal olmadığı (ya da en azından durumları tartışmalı olan) koşul cümleleri hakkında bilgi vereceğiz; bu konuya daha önce (73) numaralı örnekler kapsamında kısmen değinmiştik (s. 149). Klein, bu tür örneklerin karşıolgusal koşul cümlelerinin öncül ve sonuçlarının her zaman olguların tersini anlatmak zorunda olmadığını (yani her durumda karşıolgusal olmak zorunda olmadıklarını) açıkça gösterdiğini belirtir (2021: 196). Öncelikle İngilizce alanyazında paylaşılan örneklerden hareket edip Türkçe örneklerle tartışmayı geliştireceğiz. Söz konusu cümlelerin üç türü üç başlık altında ele alınacaktır:

3.1.1.10.1. Anderson Koşul Cümleleri (Olgu yokmuş gibi varsayımda bulunmak)

Alan Ross Anderson, 1951 yılında yayımladığı makalede (artık meşhur olmuş olan) bir örnek üzerinden İng.kalıp-3 ile üretilmiş bir öncüldeki karşıolgusallığın sonuç cümlesiyle iptal edilebilir (cancellable) olduğunu savunmuştur. Araştırmacılarca sıkça atıf yapılan bu ve benzeri cümleler Anderson koşul cümleleri olarak da bilinmektedir (ör. bk. Zakkou 2021). Alanyazında söz konusu cümle örnekleri üzerinden karşıolgusallığın sezdirim mi

(implication) önvarsayım mı (presupposition) olduğu, istisnasız her zaman karşıolgusal-lık bildiren koşul cümlesi kalıplarının olup olmadığı tartışılmıştır. Biz de bu cümle türünü Anderson koşul cümleleri olarak adlandıracağız. Anderson'un ve diğer bazı araştırmacıların örnekleri aşağıda yer almaktadır:

- (80) a. *If Jones had taken arsenic, he would have shown just exactly those symptoms which he does in fact show.* (Anderson 1951: 37)
 “Jones arsenik içmiş olsaydı tam da şimdi göstermekte olduğu belirtileri gösterirdi.”
- b. *If fusion had resulted, there would have been the reaction that we did in fact see.* (Ferguson'a atfı Dancygier 1993: 411)
 “Füzyon sonuçlanmış olsaydı tam da şimdi görmekte olduğumuz reaksiyon meydana gelirdi.”
- c. *If the butler had done it, we would have found just the clues that we did in fact find.* (Comrie 1986: 90)
 “Eğer uşak yapmış olsaydı tam da bulduğumuz ipuçlarına sahip olurduk.”

(80) numaralı örneklerde sonuç cümlesinin öncüldeki karşıolgusalılığı iptal ettiği kabul edilmektedir. Bir başka deyişle a örneğinde “Jones arsenik içmiş olsaydı” öncülü karşıolgusalılık ilettiği için aslında “Jones'un arsenik içmediğini” ifade ederken bu defa karşıolgusal olmayan ve aksine olgusalılık bilgisi ileten sonuç cümlesi ile öncüldeki karşıolgusalılık iptal edilmiş olur; bir başka deyişle (birçok araştırmacı açısından) artık öncülü de karşıolgusal kabul edilemeyecek bir koşul cümlesi ortaya çıkar (bk. Tellings 2016: 14-15). Bu durumda yani hem öncülü hem de sonuç cümlesi karşıolgusal olmayan bir cümlede karşıolgusal koşul cümlelerindeki işaretleyicilerin nasıl kullanılabildiğini açıklamak gerekir. Comrie, bu ve benzer örneklerden hareketle istisnasız her zaman karşıolgusalılık bildiren koşul cümlesi kalıplarının olmadığını, bu bakımdan (hatta hiçbir dilde) ayrı bir karşıolgusal koşul cümlesi kategorisinin bulunmadığını savunmuştur (1986: 89-90).

Anderson koşul cümlelerinde öncülün karşıolgusal olmadığını kabul eden analizlere Dancygier'in (1993: 411) haklı olarak karşı çıktığını görmekteyiz. Araştırmacı bu tür cümlelerde konuşurun tek tercihinin karşıolgusalılığı iptal etmek olmayabileceğini, örneğin a örneğinde sonuç cümlesinin ardından “ancak x de içseydi aynı belirtileri gösterirdi” (x'i başka zehirli bir madde olarak düşünelim) diyebileceğini söyler; bu durumda “Jones arsenik içmiş olsaydı” öncülündeki karşıolgusalılığın devam ettiğini kabul etmek gerekir.

Gerçekten de bu bağlam özelinde arsenik içmenin mutlak olgusal olduğu sonucu çıkmıyor; bir başka deyişle bu bağlam kapsamında “Jones arsenik içti.” diyemiyoruz. Konuşur bahsedildiği üzere olgusal durumun olası sebepleri üzerine spekülasyonda bulunuyor olabilir.

Ancak bu noktada, Anderson koşul cümlesindeki gibi sonucun öncüldeki karşıolgusalılığı iptal ettiği (veya Dancygier’in yukarıda bahsettiği diğer) bağlamsal durumu dışlayabilmek amacıyla öncül ve sonuç cümlelerindeki EYLEM’lerin gerçekleştiği bilgisine sahip olan bir konuşurun karşıolgusalılık işaretleyicili cümle üretip üretmeyeceği üzerinde durmak istiyoruz. Aşağıda bunu deneyeceğiz:

(81) a. A: *Doktor Bey, hastanın yakını söyledi, arsenik içmiş.*

B₁: *Haklısınız, arsenik içse tam da bu belirtileri gösterir. Demek ki içmiş.*

B₂: *Haklısınız, arsenik içse(ydi) tam da bu belirtileri gösterirdi. Demek ki içmiş.*

b. A: *Anne sigara içmedim diyorum.*

B₁: *Sigara içsen üstün kokar. [Koklar] Doğru söylüyorsun, içmemişsin.*

B₂: *Sigara içsen/içseydin üstün kokardı. [Koklar] Doğru söylüyorsun, içmemişsin.*

Yukarıdaki a diyalogunda B konuşurunun, yani doktorun, olguya dair bilgisi olmasına rağmen (hasta yakını bilgi vermiştir) varsayımsal koşul cümlesi üretebildiğini görmekteyiz. Bu durumda, B₁ ve B₂’nin cümleleri karşıolgusal mıdır? Aslında bu cümle insan zihninin gerçeklik bilgisine sahipken “biliyor olma hâlini” kesintiye uğratıp ilgili neden ve sonuçları yeniden analiz edebilmek (belki de sağlamasını yapabilmek) için ürettiği bir cümle türü olarak değerlendirilebilir. Bu noktada von Fintel ve Iatridou’nun (Stalnaker’a atıfla⁷¹) kullandıkları “önvarsayımı askıya alma/ geçici olarak duraklatma” açıklaması bir çözüm olma potansiyeli ile karşımıza çıkmaktadır (bk. von Fintel ve Iatridou 2022: 13). Stalnaker, klasik Anderson cümlesinde, yani (80)a’da, konuşurun Jones’un gösterdiği belirtilere dair önvarsayımı (= biliyor olmayı) duraklattığını ve kişinin arsenik içtiğini varsayıp bunun hangi belirtilere yol açacağını tahmin ettiğini ifade eder (von Fintel ve Iatridou 2022: 13). Önvarsayımı duraklatmak yukarıda (81)a’da kurguladığımız

⁷¹ Stalnaker, R. (2014). *Context*. Oxford: Oxford University Press.

cümleyi, yani konuşurun hem öncülünde hem de sonucundaki EYLEM’lerin aslında gerçek olduğunu bildiği cümleyi de açıklayabilmektedir; doktor öncelikle hastanın arsenik içtiğini ve hangi belirtileri gösterdiğini “biliyor olmayı” (= önvarsayımı) geçici bir şekilde duraklatıp hastanın arsenik içtiğini varsayar, bu durumda söz konusu belirtilerin ortaya çıkacağı sonucuna varır; bu belirtiler gerçekte olanlarla aynı belirtilerdir; böylece arsenik içtiğini “yeniden” tespit etmiş olur. Anne ve çocuğu arasında geçen (81)b diyalogunda da anne, aynı zihinsel süreçle çocuğun verdiği bilgiyi deyim yerindeyse geçici bir süre yok kabul ederek kişinin sigara içtiğini varsayar ve söz konusu koşul cümlesini üretir. Ayrıca (81) numaralı örneklerde salt varsayımsallık ileten üç Türkçe koşul cümlesi kalıbının da (Tür.kalıp-2A/B ve Tür.kalıp-3) kullanılabilirdiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak Anderson koşul cümlelerinin (yine Dancygier’in yukarıda bahsettiğimiz olası bağlamını dışarıda bırakırsak) üç türü olduğunu düşünüyoruz; bu üç tür de karşılıksal olmayan salt varsayımsal koşul cümlesi olarak kabul edilebilir:

1. Tür: (80) numaralı örneklerde konuşur sadece sonuç cümlesi ile ilişkili bir gerçeklik bilgisine sahiptir; bu önvarsayımı duraklatıp arsenik içseydi (arsenik içip içmediğini bilmediğine dikkat edelim) belirtilerin neler olacağını (ki tam da sahip olduğu belirtilerdir) tahmin eder. Bu durumda öncül ve sonuç karşılıksal değildir. Özellikle sonuç cümlesinin olgusallıkla örtüşmesi bu sonucun “olgu” ile (= konuşurun geçici olarak duraklattığı olgusallık bilgisiyle) eşleşmesinden kaynaklanmaktadır.

SONUCA DAİR OLGUSALLIK BİLGİSİ MEVCUT

Olgu: Kişi arsenik içme belirtilerine sahip → önvarsayımın kaynağı

Konuşur önvarsayımı duraklatıp arsenik içip içmediğini bilmediği kişinin arsenik içtiğini varsayıyor ve olgu ile eşleşen belirtileri göstereceği sonucuna varıyor.

2. Tür: İkinci durumda, yani (81)b örneğinde ise konuşurla öncüle dair bir gerçeklik bilgisi, ya da en azından iddiası paylaşılmış olsa da konuşur öncüle ilişkin herhangi bir bilgisi yokmuş gibi tutum takınır (önvarsayımı durdurur) ve (sigara içmediğini söyleyen) kişinin sigara içtiğini varsayar. Bu koşul cümlesi de karşılıksal değildir.

ÖNCÜLE DAİR OLGUSALLIK BİLGİSİ MEVCUT

Olgu: Çocuk sigara içmediğini söyledi → önvarsayımın kaynağı

Konuşur önvarsayımı duraklatıp sigara içmediğini söyleyen kişinin (sanki sigara içip içmediğini bilmiyormuş gibi davranıp) sigara içtiğini varsayıyor ve sigara içseydi nasıl bir sonucu olacağını tahmin ediyor.

3. Tür: (81)a örneğinde konuşur bu defa hem öncül hem de sonuç cümlelerine ilişkin gerçeklik bilgisine sahipken (hasta yakını arsenik içtiğini söylüyor ve aynı zamanda belirtileri görüyor) bu iki önvarsayımı da duraklatır ve ilgili varsayımda bulunur.

ÖNCÜLE VE SONUCA DAİR OLGUSALLIK BİLGİSİ MEVCUT

Olgu: Hasta arsenik içti ve belirtilere sahip → önvarsayımın kaynağı

Konuşur önvarsayımı duraklatıyor, hastanın arsenik içip içmediğini bilmiyormuş gibi yapıp arsenik içtiğini varsayıyor ve olgu ile eşleşen belirtileri göstereceği sonucuna varıyor.

3.1.1.10.2. Klein Koşul Cümleleri (Olgu varmış gibi varsayımda bulunmak)

Wolfgang Klein'ın (2021) karşıolgusallık bildirmeyen cümlelerle ilgili paylaştığı örneklerden birisinin Anderson cümlelerinden farklı olduğunu görmekteyiz. Anderson cümlelerinde olduğu gibi bu cümleleri de kolaylık sağlamak amacıyla araştırmacının adıyla ayırt etmek istedik⁷².

(82) *If the door had been properly locked, it would have been impossible to open it. Can you check, Dr Watson, whether the burglars came through that door?*

“Kapı düzgün kilitleseydi imkânı yok açılmazdı. Hırsızların o kapıdan girip girmediklerini kontrol edebilir misiniz Dr. Watson?”

(Klein 2021: 195)

Yukarıdaki örnekte yer alan koşul cümlesinin ne İngilizce ne Türkçe versiyonu karşıolgusaldır. Zira konuşurun kapının düzgün kilitlenip kilitlenmediğine dair herhangi bir bilgisi yoktur. Bununla birlikte karşıolgusal cümlelerde gördüğümüz işaretleyiciler kullanılmıştır. Hatırlanacağı üzere Anderson koşul cümlelerinde konuşur olgusallık bilgisi olma-

⁷² Ancak bu tür bir cümlenin ilk defa Klein tarafından tanıtıldığı iddiasında değiliz.

sına rağmen deyim yerindeyse yokmuş gibi davranmakta ve önvarsayımı durdurmakta idi. (82) numaralı cümlede ise konuşur herhangi bir bilgiye sahip olmamakla birlikte kapının düzgün kilitlenmediğini varsayarak (kabul ederek) tersi hakkında konuşmaktadır; bir bakıma olgusallık bilgisinin konuşurla paylaşıldığı Anderson koşul cümlelerinin tersi söz konusudur:

- (83)
- Anderson koşul cümlesi (1. tür): Konuşur sonuçla ilgili önvarsayımı duraklatır.
 - Anderson koşul cümlesi (2. tür): Konuşur öncülle ilgili önvarsayımı duraklatır.
 - Anderson koşul cümlesi (3. tür): Konuşur hem öncülle hem sonuçla ilgili önvarsayımı duraklatır.
 - Klein koşul cümlesi: Konuşur ne öncül ne de sonuçla ilgili gerçekleşme bilgisine sahiptir, bununla birlikte yine de önvarsayımsal olarak gerçekleştiğini kabul ettiği EYLEM'in tersini öncülde dile getirir.

(82) numaralı cümle ilk bakışta herhangi bir olgusallık bilgisine sahip olmayan bir kişinin varsayımda bulunması gibi gözükmektedir; ancak bu cümleyi daha da ilginç kılan onun diğer varsayımsal koşul cümleleriyle karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır:

- (84)
- a. *Kapı düzgün kilitlenseydi imkânı yok açılmazdı. Hırsızların o kapıdan girip girmediklerini kontrol edebilir misiniz Dr. Watson?*
 - b. *Kapı düzgün kilitlense imkânı yok açılmaz. Hırsızların o kapıdan girip girmediklerini kontrol edebilir misiniz Dr. Watson?*
 - c. *Kapı düzgün kilitlendiyse imkânı yok açılmaz/açılmamıştır. Hırsızların o kapıdan girip girmediklerini kontrol edebilir misiniz Dr. Watson?*

(84)a-b-c karşılaştırıldığında a cümlesinin yine de diğerlerinden farklı olduğu görülmektedir. Bu fark; konuşurun kapının düzgün kilitlenmediğine ve bu sebeple açılabilmesine dair sezgisini yansıtıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Konuşur kapının düzgün kilitlenmediğini ve hırsızların kapıdan girdiklerini kabul eder (aslında kesin bir bilgiye sahip değildir) ve söz konusu koşul cümlesini üretir. Bir başka deyişle konuşur “bilmediğine dair bilgisini” duraklatır, “biliyormuş gibi” davranır ve “sözde” karşıolgusal cümleyi üretir. Böylelikle kapının düzgün kilitlenmediğini varsayar ve “kilitlenseydi açılmazdı” diyebilmiş olur. Tür.kalıp-2A ile üretilmiş olan (84)b cümlesi ile a cümlesinin eş anlamlı olmamasının nedeni Tür.kalıp-2A'nın geçmiş zaman için kullanılamıyor olmasıdır. Şimdi aşağıdaki Türkçe örnekleri inceleyebiliriz:

- (85) a. A: *Ezan okundu mu?*
B: *Bilmiyorum ama okunsaydı duyardık.*
- b. A: *Eğer Avrupa’da yaşasaydınız çok gelişmiş toplu taşıma sistemleri olduğunu görürdünüz.*
B: *Avrupa’da yaşadım. Beş yıl İtalya’da kaldım. Dediğinizde haklısınız.*
- c. *Hâlbuki, yukarıda verdiğim Ahmet B. Ercilasun, Sultan Mahmut Kaşgarlı ve Rıdvan Öztürk’ün eserlerine baksaydı, bu yanlışlığı yapmaktan kurtulurdu. Hatta, Sayın Talat Tekin, Doç. Dr. Mehmet Ölmez ile birlikte hazırladığı ve 1995’te iki dilde Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanmış olan aşağıdaki kendi eserine baksaydı, bu yanlışlığa düşmeyecekti. (TSC)*
- d. *Hâlâ ısrarla kurallarımızı okumadığınızı düşünüyorum buradan da anlaşıldığı gibi ne yazık ki. Okumuş olsaydınız bu kadar uzayacak gereksiz bir konuşma yapmamış olacaktık. (TSC)*
- e. *Sayın Bakanım, acaba hiç 19 Mayıs törenlerini izlerken, daha önceki 19 Mayıs törenlerini aklınızdan geçirdiniz mi, düşündünüz mü ne oluyordu, neler giyorlardı, ne tür hareketler yapıyorlardı? Çünkü, **sanyorum onu yapsaydınız görürdünüz** ki, sadece kız çocuklarının ve genç kızlarının değil, erkek çocuklarının ve delikanlılarının da kıyafetlerinde, yaptıkları hareketlerde büyük bir yozlaşma vardır. Ben, bunu, birkaç senedir yakından izleyen bir kişi olarak görüyorum. (TSC)*

(85) numaralı cümlelerde yer alan koşul cümlelerinin hiçbiri karşıolgusal değildir. Konuşur öncülün gerçekleşip gerçekleşmediğini kesin olarak bilmemesine rağmen gerçekleşmediğini varsayar, bir anlamda öncülün tersinin gerçekleştiğini (kesin bilgisi olmasa da bilgisi varmış gibi yaparak) kabul eder. Bizce, bu cümleleri de karşıolgusal olmayan salt varsayımsal koşul cümleleri olarak değerlendirmek mümkündür.

3.1.1.10.3. Hayalî Koşul Cümleleri (Karşıolgusal uzam içinde açık alternatiflilik)

Bu bölüm kapsamında son olarak ele alacağımız koşul cümlesi türü Declerck ve Reed’in “hayalî” (imaginary) olarak adlandırdıkları koşul cümleleridir. Hatırlanacağı üzere karşıolgusal ödünleyici koşul cümlelerini ele alırken araştırmacıların bu koşul cümlelerinin sonuç cümlelerini “hayalî” olarak tanımladıklarını belirtmiştik (§ 3.1.1.9, s 153). Araştırmacılara göre bizim ödünleyici koşul cümleleri olarak adlandırdığımız cümleler dışında da öncülü karşıolgusal olup sonuç cümlesi hayalî olan ve bu yüzden hayalî sonuçlu koşul cümleleri olarak adlandırdıkları cümleler vardır: Örneğin *If I had your genes, I would have curly hair* “Senin genlerine sahip olsaydım saçlarım kıvrıkcık olurdu” cümle-

sinde öncül karşıolgusaldır (gerçekte senin genlerine sahip değilim) ancak sonuç cümlesinden gerçek dünyaya dair bir çıkarımda bulunulamamaktadır (gerçekte saçlarım belki kıvrıkcık belki değil) (DvR 2001: 52). Declerck ve Reed sonuç cümlesi “hayalî” olan koşul cümlelerinin yanı sıra hem öncülü hem de sonucu “hayalî” olan koşul cümlelerinin de olduğunu kabul ederler. Hayalî koşul cümleleri, karşıolgusal koşul cümleleri ile aynı morfolojik işaretleyicilere sahip olan ancak içinde bulunduğu karşıolgusal bağlam sebebiyle karşıolgusal olmayan bir koşul cümlesi türüdür⁷³. Araştırmacılar, daha önce de belirtildiği gibi bu koşul cümlelerini nötr teorik (olgusal olmayan) koşul cümleleri kategorisine dâhil ederler. Karşıolgusal ve hayalî koşul cümlelerini de birlikte *irrealis* koşul cümleleri başlığı altında ele alırlar, bu durumda olgusal, açık, kapalı ve belirsiz koşul cümleleri de *nonirrealis* koşul cümleleri olarak kabul edilir (DvR 2001: 55-56). Aşağıda hayalî koşul cümlesi örnekleri yer almaktadır:

- (86) a. *I wouldn't have gone to his house if he hadn't invited me.* (DvR 2001: 55-56)
“Beni davet etmeseydi evine gitmezdim.” (**karşıolgusal**)
- b. *[If I had been you] I wouldn't have gone to his house if he hadn't invited me.* (DvR 2001: 55-56)
“[Senin yerinde olsaydım ve] **beni davet etmeseydi evine gitmezdim.**” (**hayalî**)
- c. *If the Dean hadn't answered my letter, I would've had to resign.* (DvR 2000: 229)
“Dekan mektubuma cevap vermeseydi istifa etmek zorunda kalırdım.” (**karşıolgusal**)
- d. *[If things had been as they used to be, I would've had to write a letter to the Dean, and] if he hadn't answered my letter, I would've had to resign. [Luckily I didn't need to send him a letter, because the rule about writing to the Dean was abolished shortly after I was employed.]* (DvR 2000: 230)
“[Eğer işler eskisi gibi olsaydı dekana mektup yazmak zorunda kalırdım ve] **dekan mektubuma cevap vermeseydi istifa etmek zorunda kalırdım.** [Neyse ki, ona mektup yazmam gerekmedi çünkü dekana yazmakla ilgili kural ben işe girmeden kısa bir süre önce kaldırıldı.]” (**hayalî**)

Declerck ve Reed, hayalî olarak adlandırdıkları koşul cümlelerinin bağlamdan bağımsızken karşıolgusal olduğunu fakat karşıolgusal bağlama yerleştirildiklerinde birer nötr teorik (olgusal olmayan) cümle olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Zira

⁷³ Yazarlara göre hayalî koşul cümleleri sadece kendilerini önceleyen karşıolgusal bağlamda ortaya çıkmaz; bu konuda Declerck ve Reed'in İngilizce “unless” bağlacının kullanıldığı ve karşıolgusal bağlam içinde olmamalarına rağmen yine bağlamsal sebeplerle hayalî koşul cümlesi olarak belirledikleri örneklere bakılabilir (DvR 2000: 233).

bu cümleler içinde buldukları bağlam sebebiyle artık olgusal olan hakkında bir çıkarımda bulunmaya müsaade etmezler. Yukarıda (86)b ve d örneklerinde görüldüğü üzere, (86)a ve c'deki karşıolgusal cümleler içine yerleştirildikleri yeni karşıolgusal bağlam sebebiyle olgusal olanla bağlantılarını yitirmiş görünmektedirler. Declerk ve Reed, hayalî cümlelerde konuşurun zihninde hayalî bir dünya kurulduğunu ve dinleyenin de buna davet edildiğini söylemektedir; aslında hem karşıolgusal hem de hayalî cümlelerde bir “hayal etme” faaliyeti söz konusudur ama karşıolgusal cümlelerde farklı olarak bu “hayal etme” gerçek dünyanın tersine dairken hayalî cümlelerde gerçek dünyaya dair böyle bir ilişki kurmak mümkün değildir (bk. 2000: 228). Bir başka deyişle yazarlar, bu cümlelerin kapalı, açık, belirsiz ve karşıolgusal koşul cümlelerinde olduğu gibi önermedeki durumun olgusal dünya ile örtüşmesine yönelik farklı derecelerdeki yorumlardan herhangi birine sahip olmadığını ve bu yüzden nötr olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünmektedirler.

(86)a'daki “Beni davet etmese(ydi) evine gitmezdim.” cümlesinden gerçekte konuşurun davet edildiğini ve de davet edenin evine gittiğini anlıyoruz; bununla birlikte söz konusu cümle (86)b'de olduğu gibi “senin yerinde olsaydım” bağlamına, yani karşıolgusalılık üreten bir bağlama (= uzama) yerleştirildiğinde gerçeğe, olgusala dair aynı çıkarımı yapamıyoruz. Bir başka deyişle (86)b'ye göre konuşurun davet edildiğini ya da edilmediğini ve onun evine gittiğini ya da gitmediğini açıkça söyleyemeyiz (DvR 2001: 55).

Benzer bir durum (86)c ve d örnekleri için de söz konusudur. (86)c karşıolgusal cümlesinden dekanın ilgili mektuba cevap verdiği ve konuşurun da istifa etmediği olgusal sonuçlarına varabiliyoruz. Ancak (86)d'de gerçek dünyada böyle bir mektup yazılmış olmadığı için, ki sözcenin başındaki karşıolgusal cümleden bu sonucu çıkarıyoruz, dekanın gerçekte olmayan bir mektuba cevap yazması veya yazmaması da olgusal dünya açısından karşılıksız kalmaktadır. Konuşur gerçekte herhangi bir mektup yazmamıştır ama bunun tersi gerçekleşseydi ne olabileceğini tahmin etmekte ve ardından söz konusu hayalî mektuba bir de dekanın cevap vermemesi durumunda neler olabileceği üzerine tahminde bulunmaktadır. Yazarlara göre burada “tamamıyla hayalî bir dünya” (purely imaginary world) üzerine konuşulmaktadır (DvR 2000: 230). Tekrarlayacak olursak; Declerk ve Reed biçimsel olarak karşıolgusalmiş gibi görünen bu cümlelerin bu sefer içinde bulunduğu bağlam sebebiyle olgusal dünyaya ilişkin “dekanın mektuba cevap verdiği ya da vermediği” sonuçlarından herhangi birini üretmediğini ve bu yüzden bu cümlelerin kar-

şıolgusal kabul edilemeyeceğini düşünmektedirler. Eğer söz konusu cümle baştaki karşıolgusal cümlelerin ürettiği bağlamda yer almasa karşıolgusal olacaktı. Bundan sonraki kısımda “karşıolgusal” ve “hayalî” koşul cümlelerini daha farklı bir perspektifle ele almanın mümkün olup olmadığı üzerinde duracağız:

Declerck ve Reed (2001) karşıolgusal ve hayalî cümleleri “irrealis” üst adıyla birlikte ele almışlarsa da temelde olgusalığa dayalı bir analiz gerçekleştirdikleri için bu iki cümle türü kendi tasniflerinde farklı yerlere dâhil olmuştur. Ancak bizce söz konusu cümleleri bağlamdan bağımsız bir biçimde analiz etmeye çalışmak ve sadece önermelerin olgusal dünya ile örtüşme derecelerinden hareket etmek yeterli değildir. Söz konusu hayalî cümleler de tıpkı karşıolgusal gibi salt varsayımsallık üretmektedir. Her ne kadar karşıolgusal olarak tanımlanmasalar da karşıolgusalılık işaretleyicilerine sahip olmaları içinde buldukları karşıolgusal bağlam gereği salt varsayımsallık ilettiklerini göstermektedir. Bu bakımdan hem bağlamı hem de karşıolgusal olmasa bile salt varsayımsallık iletebilmeyi açıklayan bir modele ihtiyaç vardır. Bu bakımdan zihinsel uzam (§ 1.10, s. 85), açık alternatiflik (§ 2.5.1, s. 106) kavram ve yaklaşımlarını kullanarak böyle bir modelin imkânlarını denemiş olacağız. Şimdiden belirtmek gerekir ki bu, Dancygier ve Sweetser’in (2005) genel hatlarını belirlediği bir yaklaşımdır.

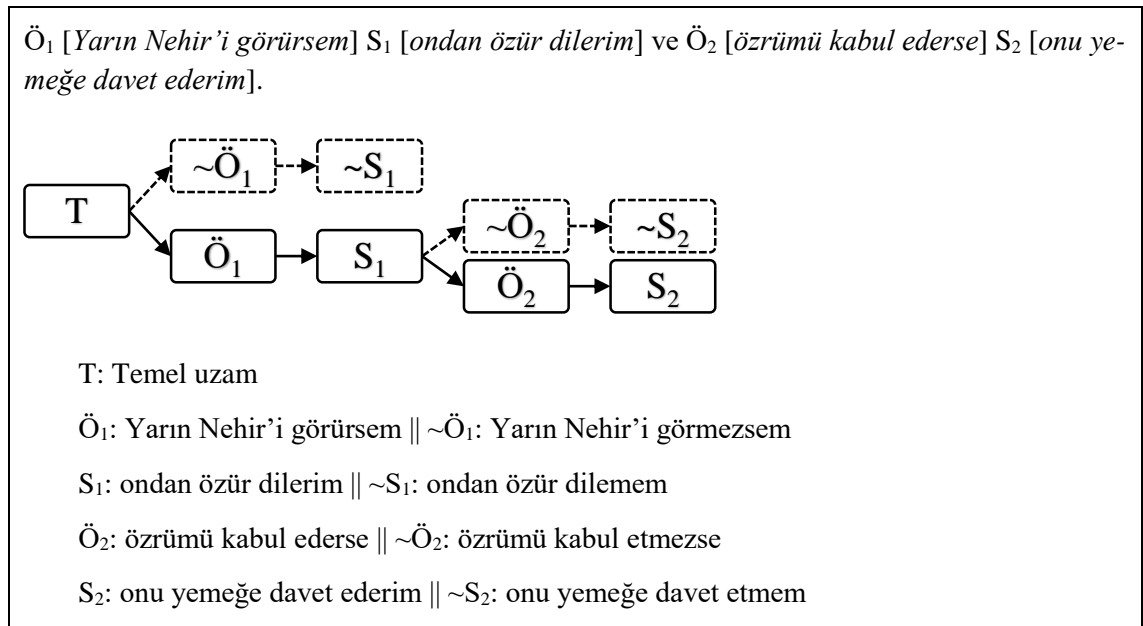
Dancygier (2002: 359), Declerck ve Reed’in tanımladığı hayalî koşul cümlelerinin içe yerleşik zihinsel uzamlar (mental space embeddings) olduğu düşüncesindedir. Araştırmacının Sweetser (1996)’ya atıfla kullandığı “içe yerleşik zihinsel uzam” ifadesiyle kimi durumlarda bir varsayımsal uzamın başka bir varsayımsal uzama yerleştiği anlatılmaktadır; içe yerleşen zihinsel uzamın artık temel uzamla bağlantısı kopmuştur ve yerleştiği üst uzamın işaretleyicilerini devralır⁷⁴. Aşağıda Türkçe için kurguladığımız örnekler yer almaktadır:

⁷⁴ İngilizce örnekler için bk. Sweetser 1996, Dancygier 2002: 358.

- (87) a. \ddot{O}_1 [*Yarın Nehir'i görürsem*] S_1 [*ondan özür dilerim*] ve \ddot{O}_2 [*özrümü kabul ederse*] S_2 [*onu yemeğe davet ederim*].
- b. \ddot{O}_3 [*Özrümü kabul etseydi*] S_3 [*onu yemeğe davet ederdim*].
- c. \ddot{O}_4 [*Dün Nehir'i görseydim*] S_4 [*ondan özür dilerdim*] ve \ddot{O}_5 [*özrümü kabul etseydi*] S_5 [*onu yemeğe davet ederdim*].

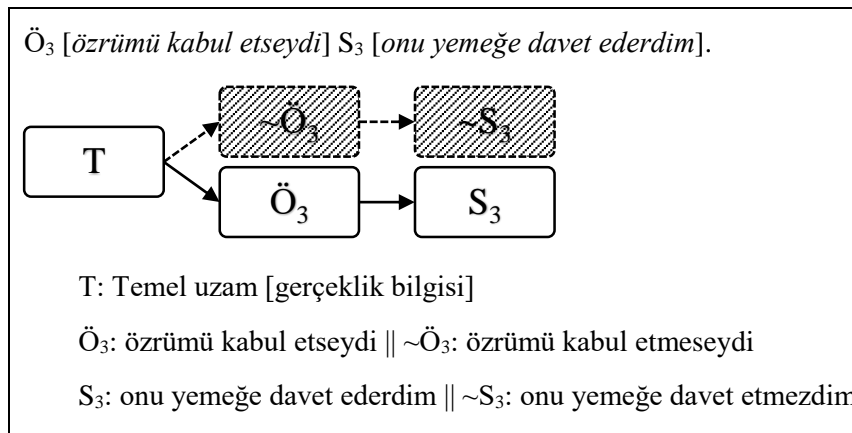
(87) numaralı örneklerde koşul cümleleri yer almaktadır; bu bölümde okuma kolaylığı sağlaması için ilgili örneklere $\ddot{O} \rightarrow S$ (öncül \rightarrow sonuç) gösterimi ile gönderimde bulunulacaktır.

(87)a'daki her iki koşul cümlesi de karşıolgusal değildir; \ddot{O}_1 kaynak uzamı açık alternatiflik kuran bir öncüdür; bu araştırmada $\ddot{O}_1 \rightarrow S_1$ türünden cümleleri varsayımsal açık alternatifli cümleler olarak adlandırmıştık. \ddot{O}_2 ise bakış açısının temel uzamdan S_1 uzamına (özrün dilendiği uzama) kaydırılmasıyla üretilmiş bir varsayımsal cümledir; yine açık alternatiflik söz konusudur; muhatap özrü kabul edebilir de etmeyebilir de. Bu durumda $\ddot{O}_2 \rightarrow S_2$ koşul cümlesi özrün dilenmiş olduğu varsayımsal bir uzama yerleşiktir diyebiliriz. Tekrarlarsak, gerçeklik bilgisini veren temel uzamda dilenmiş bir özür yoktur; özür varsayımsal S_1 uzamında dilenmektedir. Bu cümleleri aşağıda Şekil 8'de yer alan çizimle görselleştirdik ancak bu çizim alanyazında zihinsel uzamlar için kullanılan yöntem (§ 1.10.1, s. 86) daha basitleştirilerek tasarlanmıştır:

Şekil 8. (87)a cümlesinin uzamsal gösterimi

Herhangi bir bağlam içinde bulunmayan (87)b koşul cümlesi ise karşıolgusaldır: \ddot{O}_3 [*Özrümü kabul etseydi*] S_3 [*onu yemeğe davet ederdim*]. \ddot{O}_3 ve S_3 olgusal olanın tersi hakkındadırlar. Bu cümlelerde de $\ddot{O}_3 \rightarrow S_3$ ile birlikte $\sim\ddot{O}_3 \rightarrow \sim S_3$ alternatifinden söz edebiliyoruz ancak tam da karşıolgusallığı üreten şey bu alternatifin olgusallık bildirmesidir; bu bir nevi kapalı alternatifliliklidir. Bir başka deyişle farklı gerçekleşme ihtimallerine sahip olsalar da iki olası ihtimalden söz etmek mümkün değildir. Karşıolgusal cümleyi aşağıdaki gibi görselleştirebiliriz:

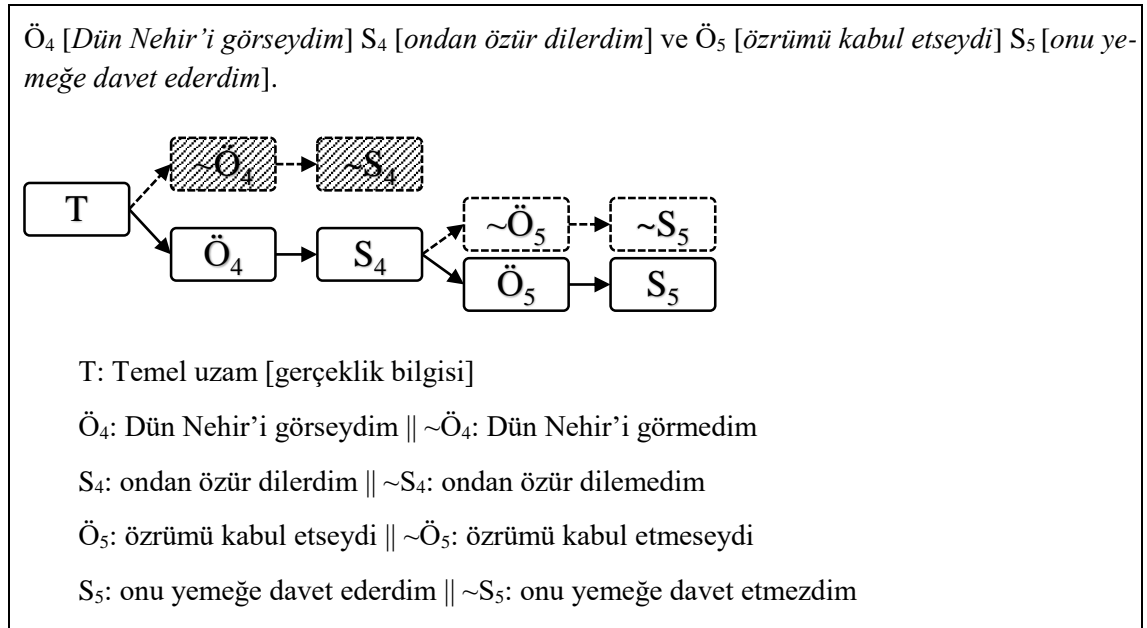

Şekil 9. (87)b cümlesinin uzamsal gösterimi

Yukarıdaki çizimde $\sim A_3 \rightarrow \sim B_3$ cümlelerinin olduğu uzamları dolgulu göstererek kapalı alternatifliliği ve karşıolgusallığı belirtmek istedik.

(87)c’de yer alan örnekte ilk koşul cümlesi ($\ddot{O}_4 \rightarrow S_4$) karşıolgusalken ikinci koşul cümlesi ($\ddot{O}_5 \rightarrow S_5$) “hayalî” koşul cümlesidir: \ddot{O}_4 [*Dün Nehir’i görseydim*] S_4 [*ondan özür dilerdim*] ve \ddot{O}_5 [*özürümü kabul etseydi*] S_5 [*onu yemeğe davet ederdim*]. \ddot{O}_4 kaynak uzamı (öncül cümle) yine varsayımsal ama bu defa karşıolgusal uzam kurar. $\ddot{O}_4 \rightarrow S_4$ karşıolgusal koşul cümlesi $\ddot{O}_1 \rightarrow S_1$ cümlesi gibi açık alternatiflilik üretmez; temel uzamdaki gerçeklik bilgisi (= “dün Nehir’i görmedim ve ondan özür dilemedim”) sebebiyle $\sim\ddot{O}_4 \rightarrow \sim S_4$ önvarsayımsal olarak olgusallık bildirir. $\ddot{O}_5 \rightarrow S_5$ cümleleri ise Declerck ve Reed’in “hayalî” olarak adlandırdıkları koşul cümlesi türündedir. Eğer bu cümleler (87)b’de olduğu gibi herhangi bir karşıolgusal uzama yerleşik olmasaydı, yani bağlamdan bağımsız olsaydı karşıolgusal olacaktı. Bu bakımdan Declerck ve Reed’i bu cümleleri karşıolgusal kabul etmedikleri için eleştirmek mümkün görünmüyor. Ancak $\ddot{O}_5 \rightarrow S_5$ cümlelerinin aslında (87)a’daki $\ddot{O}_2 \rightarrow S_2$ cümlelerinin bir benzeri gibi olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Hem $\ddot{O}_2 \rightarrow S_2$ hem $\ddot{O}_5 \rightarrow S_5$ cümleleri açık alternatiflilik bildiren cümlelerdir; ilki bu işi

karşılığusal olmayan ama varsayımsal olan bir uzama yerleşik yaparken ikincisi karşılığusal bir uzama yerleşik yapmaktadır:

Şekil 10. (87)c cümlesinin uzamsal gösterimi

Şekil 10'da yer alan çizimde $\sim\text{Ö}_4 \rightarrow \sim\text{S}_4$ cümlelerinin olduğu uzamlar yine dolgulu gösterilerek kapalı alternatiflilik, yani karşılığusalılık belirtilmiştir.

$\text{Ö}_2 \rightarrow \text{S}_2$ ve $\text{Ö}_5 \rightarrow \text{S}_5$ cümleleri karşılaştırıldığında esas ilgi çeken şey işlevsel olarak birbirine bu kadar benzemekle birlikte morfolojik işaretleyicileri bakımından farklılaşmalarıdır. Bu durum, yukarıda belirtildiği üzere bu cümlelerin bir önceki uzamlara yerleşik olması ve bu sebeple o işaretleyicileri devralmalarıyla açıklanabilmektedir. Her ne kadar karşılığusal bir uzama eklenmiş olsa da açık alternatiflilik bildiren $\text{Ö}_5 \rightarrow \text{S}_5$, karşılığusal uzamın uzantısı olduğu için bir yandan da salt varsayımsallık iletmektedir.

Sonuç olarak, Declerck ve Reed'in "hayali" olarak adlandırdıkları koşul cümlelerini "olgusallık" analizi bakımından *nötr olgusal olmayan* cümleler kategorisine dâhil etmelerinin kullandıkları ölçüt açısından tutarlı olduğu düşünülebilir. Karşılığusal cümlelerden sonra gelen bu koşul cümleleri karşılığusalılık işaretleyicilerine sahip olsalar da karşılığusalılık bildirmezler. Ancak bu koşul cümlelerinin değerlendirilmesi temel uzam ("gerçek dünya") ile ilişkileri bakımından değil de karşılığusal uzam ("karşılığusal dünya") ile ilişkileri çerçevesinde yapılmalıdır. Bizce bu cümleler aslında açık alternatiflilik bildirmektedirler; bir başka deyişle Declerck ve Reed'in tasnifindeki "açık" koşul cümleleri

ile aynı özelliktedirler fakat açık alternatifliliği temel uzam için değil de karşıolgusal uzam için üretirler. Bu varsayımsal koşul cümleleri karşıolgusal uzam içinde ona yerleşik üretildikleri için karşıolgusalılık işaretleyicilerini kullanırlar. Dolayısıyla karşıolgusal olmasalar dahi üst karşıolgusal uzamın sahip olduğu salt varsayımsallığı da devralırlar.

3.1.2. Karşıolgusal Bağımsız $A_1 \rightarrow B$ Cümleleri

$A_1 \rightarrow B$ ilişkisinin bu türünde koşul cümlelerinden farklı olarak ikisi de bağımsız olan cümleler yer alır. A_1 cümleleri, sözlüksel işaretleyiciler ya da kalıp ifadeler ile varsayımda bulunurken (= varsayımsal uzamı kurarken) B cümleleri eğer karşıolgusalırsa her zamanki karşıolgusal B cümlesi işaretleyicilerine sahiptirler. Bağımsız A_1 cümlelerinin sahip olduğu söz konusu morfolojik olmayan varsayımsallık işaretleyicileri arasında *diyelim (ki)*, *varsayalım (ki)*, *farz edelim*, *düşünelim*, *düşünsene*, *tut ki* vb. ifadeler (ki sözcük olmaktan öte dilbilgiselleşmiş cümledirler) sayılabilir. Bunlar, çoğunlukla konuşurun muhatabını hayal kurmaya, salt varsayımda bulunmaya davet ettiği bir bağlam kurarlar. Bu, tıpkı koşul cümlelerinin öncülleri gibi varsayımsallık uzamı kurmaktan farksızdır⁷⁵. Konuşur kurduğu bu varsayımsal arka plandan hareketle B cümlelerini (tıpkı sonuç cümleleri gibi) varsayımsal tahmin, yorum, çıkarım vb. amaçlarla dile getirir. Bu sebeplerle bağımsız $A_1 \rightarrow B$ cümlelerini koşul cümleleri ile birlikte aynı üst başlık altında ele aldık. Bağımsız $A_1 \rightarrow B$ cümleleri açık alternatiflilik bildirmezler; olumsuz epistemik tutumla üretilirler ve salt varsayımsaldırlar. Aşağıda karşıolgusal olan ve olmayan salt varsayımsal bağımsız $A_1 \rightarrow B$ örnekleri yer almaktadır. Bununla birlikte söz konusu işaretleyicilerin cümle başında ya da sonunda olması, bağımlı cümlelerle kullanılabilmeleri (ör. *Okula gitmediğini düşünsene* vb.) gibi özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ele almayı hedeflemedik:

⁷⁵ Uzun ve Erk Emeksiz (2006) bu tür işaretleyicilerin, cümleleri ve metin parçalarını kapsamları (scope) altına alarak (kendi ifadeleriyle) “irrealis söylem çerçevesi” (irrealis discourse frame) ürettiklerini belirtirler. Bu bakımdan “irrealis söylem çerçevesi” ve bizim bu çalışmada kabul ettiğimiz “varsayımsal uzam” karşılaştırılabilir iki kavramdır.

(88) Bağımsız A₁ → B cümle örnekleri

	Bağımsız A ₁	Bağımsız B
Karşılığusal	a. <i>Varsayalım ben bir doktorum.</i>	→ <i>Özel hastanede çalışmayı kabul etmem/etmezdim.</i>
	b. <i>Dün okula gelmediğimizi, sınavı kaçırdığımızı düşünelim.</i>	→ <i>Sonumuz olurdu.</i>
	c. <i>Farz edelim çünkü dersi kaçırdık.</i>	→ <i>Bir şey olmazdı. Diğer fakülte-deki derse girerdik.</i>
	ç. <i>Şimdi deniz kenarındayız diyelim. Dalgaları izliyoruz, martıları dinliyoruz.</i>	→ <i>Ne güzel olurdu.</i>
	d. <i>Diyelim şimdi deniz kenarındaymışız. Dalgaları izliyormuşuz, martıları dinliyormuşuz.</i>	→ <i>Ne güzel olurdu.</i>
	e. <i>Bu arabanın benim olduğunu düşün-sene.</i>	→ <i>Ne hız yaparım/yapardım.</i>

	Bağımsız A ₁	Bağımsız B
Karşılığusal olmayan salt varsayımsal	f. <i>Bu arabanın benim olduğunu düşün-sene.</i>	→ <i>Ne hız yaparım/yapardım.</i>
	g. <i>Yarın İstanbul'a gittik diyelim.</i>	→ <i>İlk olarak nereyi gezeriz/ gezerdik?</i>
	ğ. <i>Tut ki gece aniden rahatsızlandın.</i>	→ <i>Hemen ararsın.</i>
	h. <i>Düşünsene, şimdi arıyormuşum, ağzıma geleni söylüyormuşum.</i>	→ <i>Yer yerinden oynar.</i>
	ı. <i>Diyelim çok az paran kaldı.</i>	→ <i>İlk iş beni arayacaksın.</i>
	İ. <i>Yarınki dersi kaçırdığınızı düşünelim.</i>	→ <i>Diğer fakülte-deki derse girerseniz.</i>

(88) numaralı örnekler karşılaştırma yapabilmeyi kolaylaştırması için karşılığusal olan ve olmayan olarak ikiye ayrılmıştır. Varsayımsal uzam kurucuları olarak adlandırabileceğimiz *diyelim*, *düşünsene*, *varsayalım* vb. işaretleyiciler, yukarıda belirtildiği üzere EYLEM'leri hem bitimlileştiricilerle hem de bitimsizleştiricilerle kendilerine bağlayabilmektedir; en azından *varsayım*, *düşünsene*, *düşünelim*'in EYLEM'lerin bitimsiz cümleler şeklinde dile getirilmelerine olanak tanıdığını söylemek mümkündür; bk. (88)b, e, i örnekleri.

(88) numaralı örneklerle ilgili ayrıca şu hususa değinmek gerekiyor: (88)a’da A₁ cümlesi karşıolgusalken B cümlesi konuşma anı sonrasına yönelik (hatta böyle bir teklifin geleceği zamanlar üstü varsayımsal bir ana yönelik) olduğu için sadece salt varsayımsaldır. (88)e-f cümleleri görüldüğü üzere aslında aynı cümledir; ayrı kategorilere yazmamızın nedeni uygun bağlamlarda karşıolgusal ve karşıolgusal olmayan cümleler olarak kabul edilmelerinin mümkün olmasıdır. Eğer bu cümle geçmiş ve şimdiyi kapsayacak şekilde söylenmişse karşıolgusal, geleceğe yönelik söyleniyorsa karşıolgusal olmayan salt varsayımsal olacaktır.

Bu örneklerde *diyelim*, *varsayalım* gibi kiplik işaretleyicilerinin farklı fiil çekimleri ile uyumlu olabildiği görülmektedir. Yukarıdaki (88)ç örneğinde {-(I)yor} sınırlar arasılık işaretleyicisinin koşul cümlelerinde göremeyeceğimiz bir şekilde tek başına karşıolgusal bir cümlede kullanılabileceğini tespit edebiliyoruz. Bu örnekte {-(I)yor}; *diyelim* ile kurulan varsayımsal (burada karşıolgusal) uzamda devam etmekte olan (devam ettiği varsayılan) bir EYLEM’i anlatmak için kullanılmıştır; eğer bir koşul cümlesi olsaydı *dalgaları izliyor olsak*, *martıları dinliyor olsak* şeklinde bir öncül görülecekti. İşaretleyici kullanımını biraz daha ilginç kılan bir diğer durum aynı cümlelerin bir başka versiyonunda, d ve h örneklerinde, karşımıza çıkmaktadır: {imiş} koşacının karşıolgusal olsun (d örneği) ya da olmasın (h örneği) bu şekilde kullanımı, yani A₁ işlevinde olan bir cümlede kullanımı dikkat çekicidir. Böyle bir kiplik işleve sahip olması kanıtsallıkla ilişkilendirilebilir mi ayrıca incelenmeyi hak etmektedir (ancak buna değinilmeyecektir); {imiş}’in bu cümlelerdeki durumuna paralel olarak, *sanki cümleleri* şeklinde adlandırabileceğimiz cümlelerde de benzer bir şekilde kullanıldığını gözlemliyoruz:

(89)

Karşıolgusal bağımsız A ₁	a. <i>Diyelim şimdi deniz kenarındaymışız. Dalgaları izliyormuşuz, martıları dinliyormuşuz.</i>
Karşıolgusal olmayan bağımsız A ₁	b. <i>Düşünsene, şimdi arıyormuşum, ağzıma geleni söylüyormuşum.</i>
<i>Sanki</i> cümlesi	c. <i>(Sanki) şimdi deniz kenarındaymışız, dalgaları izliyormuşuz, martıları dinliyormuşuz gibi.</i> ç. <i>(Sanki) ben onun düşmanıymışım, ona kötülük yapmak istiyormuşum gibi konuşuyor.</i> d. <i>(Sanki) anlamış/anlıyormuş gibi kafasını sallıyor.</i>

e. <i>(Sanki) bir şeyler söyleyecekmış gibi elini kaldırdı.</i>

Sanki (as if) cümlelerinin de karşıolgusal olabileceği alanyazında dile getirilmiştir ancak tam bir fikir birliği olduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir (ancak yukarıdaki birinci kişi çekimli (89)c örneği türünden cümlelerin karşıolgusallık bakımından incelenebileceğini bir not olarak belirtelim). Örneğin Athanasidou ve Dirven *as if (sanki)* cümlelerini varsayımsallığın ve karşıolgusallığın koşul cümleleri dışında da görüldüğü cümleler arasında sayarlar (AvD 1997: 83 vd.). Araştırmacılar, örneğin *She talked as if she were very happy*. “Sanki mutluymuş gibi konuştu.” cümlesinde “was” yerine “were” kullanılmasını da karşıolgusallıkla ilişkilendirmişlerdir (AvD 1997: 87-88) (bilindiği üzere 1. ve 3. kişi için *was* yerine *were* kullanımı *subjunctive* kipi ile bağlantılandırılır, § 1.8, s. 51). Bu noktada Csató’nun *sanki (-mış gibi)* cümlelerindeki [(89)c-ç-d-e gibi] söz konusu durumu karşıolgusallık olarak nitelendirdiğini ve bu kullanımın kanıtsallığın, yani dolaylılığın anlamsal nüanslarıyla ilişkilendirilebileceği düşüncesinde olduğunu belirtmek gerekir; bk. 2000: 34.

3.2. KARŞIOLGUSAL $A_2 \rightarrow B$ İLİŞKİSİ

$A_2 \rightarrow B$ ilişkisinde bulunan cümleler $A_1 \rightarrow B$ türünde olanlardan şöyle ayırt edilmişti: **i.** A_2 cümleleri A_1 cümlelerinde olduğu gibi doğrudan varsayımsallık kurmak için üretilmezler ancak **ii.** varsayımsallığı örtük bir biçimde üretirler, böylece B cümleleri ile varsayımsal tahmin ve yorumda bulunulması için bir arka plan hazırlamış olurlar. Bir başka deyişle olumsuz epistemik tutumla üretilen A_2 cümleleri, A_1 cümleleri gibi “varsayımda bulunma” cümlesi (= varsayımsal cümle) değildir. Daha önce (11) numarada verilen özet (s. 26), aşağıda tekrar paylaşılmıştır:

olarak adlandırdığımız (§ 1.5.1, s. 29) {-sA} ve türevlerine ({ise} hariç) sahiptirler. Dilek cümleleri olumsuz epistemik tutumla üretilirler. Konuşurun geçmişe, şimdiye ve geleceğe yönelik dilekte bulunması doğası gereği söz konusu EYLEM'in gerçekleşmesi durumunda (tıpkı bir öncül gibi) neler olabileceğini tahmin edebilmesini de (tıpkı sonuç cümleleri gibi) mümkün kılar. Eğer söz konusu $cümle[EYLEM]$ 'in tersinin olgusal olduğu önvarsayımsal olarak bildiriliyorsa söz konusu dilek cümleleri karşıolgusal kabul edilmelidirler.

Karşıolgusal dilek cümlelerini iki grup hâlinde inceleyeceğiz. Birincisi ($=_{DİLEK}A_2 \rightarrow B$) tipik olarak dilekte bulunma (A_2 cümlesi) ve istenirse sonuçları hakkında konuşma (B cümlesi) işlevine sahipken ikincisi ($=_{DİLEK}A_2 \rightarrow_{DİLEK}A_2 \rightarrow B$) birbiriyle neden-sonuç ilgisi kurabilen iki dilek cümlesinden ve B cümlesinden oluşmaktadır. Öncelikle birincisini ele alalım:

3.2.1.1. Karşıolgusal $_{DİLEK}A_2 \rightarrow B$ Cümleleri

Karşıolgusal dilek cümlelerinin; karşıolgusal öncüllerin bağımsız cümle olarak kullanılmasından ibaret olduğu ya da tam tersi öncüllerin dilek cümlelerinin bağımlı cümle formuna dönüştürülmüş hâlleri olduğu meselesi tartışmaya açık bir konudur. Varsayımsallık işaretleyicisine sahip bu iki cümle tipinden (yani bir bağımsız cümle olarak dilek cümleleri ile bir bağımlı cümle olarak öncül cümle) hangisinin “ilk” olabileceği üzerine kısa da olsa değinildiği için (§ 1.5.1, s. 29) bu konu ayrıca ele alınmayacaktır. Aşağıda karşıolgusal koşul cümlesi ile dilek cümlesinin kullanılan işaretleyiciler bakımından bütünüyle aynı olduğunu bir kere daha göstermek istiyoruz:

(91)

karşıolgusal koşul cümleleri	karşıolgusal dilek cümleleri
a1. <i>Param olsa bu telefonu alırım.</i>	a2. <i>Keşke param olsa. Bu telefonu alırım.</i>
b1. <i>Param olsa bu telefonu alırdım.</i>	b1. <i>Keşke param olsa. Bu telefonu alırdım.</i>
c1. <i>Param olsaydı bu telefonu alırdım.</i>	c2. <i>Keşke param olsaydı. Bu telefonu alırdım.</i>
d1. <i>Param olaydı bu telefonu alırdım.</i>	d2. <i>Keşke param olaydı. Bu telefonu alırdım.</i>

“Keşke” ve “eğer” sözcüklerinin kullanımı dışında koşul ve dilek cümleleri arasındaki fark yazıda noktalama ve imla ile gösterilmektedir; konuşmada ise dilek cümlelerinden

sonra duraklama (pause) yapıldığını gözlemlemekteyiz. Bu bakımdan konuşur ve muhatabının bu cümleleri hem bağlam hem de ezgisel özellikleri bakımından karıştırmayacakları açıktır. (91)d1-d2 türünden cümlelerin, yani {-(y)AydI} işaretleyicili cümlelerin ölçünlü Türkçede diğerlerinin aksine yaygın olmadığı hatta (belki) konuşma dili özelliği olduğu da iddia edilebilir; koşul cümleleri bahsinde Tür.kalıp-3 için de örneklediğimiz (§ 3.1.1.8, s. 145) bu cümlelerin dilek cümlesi şekillerine TUD ve TSC’de (nadir de olsa) rastladığımızı belirtmeliyiz fakat elbette ölçünlülük bakımından ayrı bir araştırma yapılması gerekmektedir. Aşağıda{-(y)AydI} işaretleyicili karşıolgusal dilek cümlesi örnekleri yer almaktadır:

(92) {-(y)AydI} işaretleyicili karşıolgusal dilek cümlesi örnekleri

<p>a. (...) ona göz kırptım. Keşke kırpmaz olaydım. Hayatımın ilk hatasını yapacağım aklıma gelmemişti ki. (TSC)</p> <p>b. Dili çözülüverdi oracıkta: “Keşke...” dedi, pişmanlık dolu bir sesle. Keşke yavrum... Sen benim çocuğum olaydın... Keşke benim sulbümden düşeydin ailemin rahmine... Keşke benim ocağımı ışıtaydın ışık gibi çehrenle... Keşke yavrum... Keşke...” (TUD)</p>	<p>karşıolgusal DİLEK_{A2} örnekleri</p>
<p>c. “Ahh, ah Dilo Bey! Madem böyle bir derdin vardı, bunu bir ay önce açaydın bana, görecektin o zaman Mecit'in kim olduğunu.” (TUD)</p> <p>ç. Keşke çekeydin kız, kayıt yapaydın, sonra dinlerdin. (TUD)</p>	<p>karşıolgusal DİLEK_{A2} → B örnekleri</p>

Karşıolgusal $\text{dilek}_{A2} \rightarrow B$ cümlelerinde karşıolgusal koşul cümlelerindeki işaretleyicilerin kullanıldığını yukarıda vurgulamıştık. Buna göre işaretleyici kombinasyonları da Tür.kalıp-2A ve Tür.kalıp-3 gibi olacaktır. Ancak bu ilişkide B cümlelerinin varlığının bir zorunluluk olmadığı akılda tutulmalıdır. Ayrıca DİLEK_{A2} cümlelerinde, koşul cümlelerinin aksine {ise} işaretleyicisinin kullanılmadığını tekrar belirtmeliyiz (ör. *Eğer zenginse* krş. **Keşke zenginse*; *Eğer yemek pişiriyorsa* krş. **Keşke yemek pişiriyorsa* vb.). Hatırlanacağı üzere koşul cümlelerinde {ise} koşacı (yani Tür.kalıp-1A/B) salt varsayımsallık (ve karşıolgusalılık) değil bilhassa açık alternatiflilik üretmekteydi (buna özellikle Tür.kalıp-2A’yı incelediğimiz bölümde değinmiştik; § 3.1.1.7, s. 138). Aşağıda dilek cümlelerinde kullanılan işaretleyiciler gösterilmiştir:

Tablo 24. Dilek cümlelerindeki işaretleyiciler

	DİLEK _{A2}	→ B
Tür.kalıp-2A	{-sA}	{-(A/D)r} / {-(y)AcAK}
Tür.kalıp-2B	{-sA}	{-(A/D)r} + {idi}/{imiş} {-(y)AcAK} + {idi}/{imiş}
Tür.kalıp-3	{-sA} + {idi}/{imiş} {-(y)A} + {idi}/{imiş}	{-(I)yor} + {idi}/{imiş} {-mİş} + {idi} {idi} / {imiş}

(93) Karşıolgusal DİLEK_{A2} → B cümle örnekleri

karşıolgusal DİLEK _{A2}	→ B
a. <i>Keşke yağmur yağsa.</i>	→ <i>Doğa yeniden canlanır.</i>
b. <i>Bana söyleseymiş.</i>	→ <i>Geçerken eve bırakırdım.</i>
c. <i>Keşke o sınavdan geçmiş olsaydım.</i>	→ <i>Okulu şimdiye kadar bitirmiş olacaktım.</i>
ç. <i>Valla ben bu diziyi özledim aslında, keşke devam etse dizi.</i>	→ <i>O zaman göreceğimiz daha bayağı bir şeyler olurdu (TSC)</i>
d. <i>Keşke ilk başta anlaşma yapılsaydı</i>	→ <i>şimdi burda dizinin bu haftaki bölümünü tartışıyor olurduk. (TSC)</i>
e. <i>Fotoğraf çok net ama keşke volume yazısını almasaydınız, yani sadece yuvarlak ışıktan itibaren alsaymışsınız</i>	→ <i>daha merak uyandırırdu bence. (TSC)</i>
f. <i>Madem bunu yapabiliyordu, keşke DSP'deki çözümler yaşanmadan bu adımı atabilseydi.</i>	→ <i>O zaman hem DSP'nin dağılmasını engellemiş, böylece de hükümetin çökme aşamasına gelmesinin önüne geçmiş olurdu, hem de bu hükümetle 2004 yılına kadar devam etme imkânı bulunabilirdi. (TSC)</i>
g. <i>Keşke arka plan böyle renksiz olsaymış</i>	→ <i>daha etkili olurmuş. (TSC)</i>
ğ. <i>İşte şimdi Hido ve Mehmet Okur'un yokluğu çok hissedilecek. Keşke şimdi onlar olsaydı</i>	→ <i>o zaman Arjantin'e karşı şansımız olabilirdi. (TSC)</i>
h. <i>Rüya görmem, keşke görsem. (TSC)</i>	
ı. <i>"Bunları yaşayacağıma ölseydim keşke" diyordum. (TUD)</i>	

i. <i>Keşke diğer arkadaşlar da aynı uyumu gösterebilseymiş ve biraz daha ışıktan faydalanabilselermiş.</i> (TSC)	
---	--

Yukarıdaki $\text{dilek}A_2 \rightarrow B$ örneklerinden birincisinin (*Keşke yağmur yağsa. Doğa yeniden canlanır.*) Tür.kalıp-2A koşul cümlesi kalıbının işaretleyicilerine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle bu kalıp için hangi durumda karşıolgusallığın oluşabileceği üzerinde durmuştuk (§ 3.1.1.7.1, s. 140). Orada ve genel olarak $A_1 \rightarrow B$ cümleleri bağlamında söylenenlerin dilek cümleleri için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Örneğin *Keşke yağmur yağsa* cümlesinin “yarın” belirteci kullanılmış versiyonu, yani *Keşke yarın yağmur yağsa* cümlesi karşıolgusal olmayacaktır. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi her geleceğe yönelik cümlenin karşıolgusal olamayacağı sonucu çıkarılmamalıdır. Gelecek zaman ve karşıolgusallık ilişkisi de ayrıca ele alınmıştı (§ 2.6, s. 109) ancak dilek cümleleri çerçevesinde şu örnekleri kısaca değerlendirebiliriz: *Hoş geldin ama keşke bugün değil de gelecek hafta gelseydin; Meteoroloji yarın yağmur yağacak diyor, keşke yağmasa(ydı)*. Bu dilek cümlelerindeki EYLEM’lerin gerçekleşme zamanları gelecekte olsa da EYLEM’ler hakkındaki kesinlik ve olgusallık bilgisi (= iddiası) şimdidedir. Bu bakımdan söz konusu dilek cümlelerini karşıolgusal kabul etmek yerinde olacaktır.

3.2.1.2. Karşıolgusal $\text{DİLEK}A_2 \rightarrow \text{DİLEK}A_2 \rightarrow B$ Cümleleri

Söz konusu dilek cümlelerinin en temel özelliği iki dilek cümlesi arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmasıdır (bu bazı durumlarda önceliklik sonrakilik ilişkisinin doğal bir sonucu da olabilir). Konuşur eğer isterse B cümleleri ile de ilgili varsayımsallığın sonucu hakkında yorum ve tahminlerde bulunabilir:

1. DİLEK (SEBEP)	→	2. DİLEK (SONUÇ)	→	SONUÇ
$\text{DİLEK}A_2$ cümlesi		$\text{DİLEK}A_2$ cümlesi		B cümlesi

Karşıolgusal $\text{DİLEK}A_2 \rightarrow \text{DİLEK}A_2$ cümlelerinde her iki dilek cümlesi ile ilgili şu gözlemleri yapabiliyoruz: **i.** İki dilek cümlesi herhangi bir bağlaç kullanılmadan art arda sıralanabileceği gibi *da* enklitiği ya da *ve* bağlacının (özellikle de ilkinin) kullanılması yaygındır. **ii.** İki dilek cümlesi $\{-sA\}$, $\{-sAyDI\}$ veya $\{-(y)AyDI\}$ işaretleyicilerine sahip olabileceği

gibi nadir rastlanılsa da bir cümlede {-sAydI}'nın, diğer cümlede {-(y)AydI}'nin kullanıldığı örneklerle karşılaşmak da mümkündür. B cümleleri ise kendine özgü tipik işaretleyicilerle üretilirler:

(94) Karşıolgusal $DİLEK A_2 \rightarrow DİLEK A_2 (\rightarrow B)$ cümlelerinin işaretleyicileri ve örnekleri

<p>{-sA} dA \rightarrow {-sA} (\rightarrow B)</p>	<p>a. Yağmur dinse de dışarıya çıksak. Biraz hava alırdık.</p> <p>b. Bugün, insanlar ah keşke buraya 1 milyar, 2 milyar kaynak bulabilsek de sektöre kredi aktarabilsek diyor. (TSC)</p>
<p>{-sAydI} dA \rightarrow {-sAydI} (\rightarrow B)</p>	<p>c. (...) diyorlar ki keşke elimiz kırılsaydı, şu iktidar partilerine oy vermeseydik. (TSC)</p> <p>ç. Ama şimdi diyorum ki, keşke yanımda olsaydı da ona bir çay demlesedim... (TUD)</p> <p>d. Keşke ben oradayken de dijital bir makinam olsaydı ve çok sayıda fotoğraf çekebilseydim. (TSC)</p> <p>e. Değerli milletvekilleri, bakan, bir kanun tasarısı getiriyorsunuz, getirdiğiniz bu kanun tasarısı keşke üç beş basın patronuna menfaat sağlamsaydı da, Türkiye'ye, demokrasiye hizmet etseydi, işsize iş bulsaydı, esnafın durumunu rahatlatsaydı, köylünün durumunu rahatlatsaydı, o zaman sabaha kadar değil de 24 saat uyumadan konuşabilirdik, çalışabilirdik. (TSC)</p>
<p>{-(y)AydI} dA \rightarrow {-sAydI} (\rightarrow B)</p>	<p>f. Haksız olaydım da birbirlerini vurmasalardı keşke. (TSC)</p> <p>g. İnsan, keşke bir hırsız gelerek hepsini götüreydi de ben bu kadar yorulmasaydım, diye hayıflanır. (TSC)</p> <p>ğ. Anaamm anamm, garip anam, bir dizi seyrettim ne hale geldimmm. Seyretmez olaydım da düşmeseydim bu derdeee... (TSC)</p>
<p>{-sAydI} dA \rightarrow {-(y)AydI} (\rightarrow B)</p>	<p>h. Aslında götürseydim sizi birkaç yıldızlı bir otelin havuz başına da göreydiniz gününüzü (TSC)</p>
<p>{-(y)AydI} dA \rightarrow {-(y)AydI} (\rightarrow B)</p>	<p>1. Gücüm yeteydi de ben de görünmez olaydım onunla birlikte. (TUD)</p>

	<p>i. <i>Gitmeyeydim de bu çelişkiler yumağında çaresiz kalmayaydım.</i> (TSC)</p> <p>j. <i>Keşke sağ olaydı da para pul olmayaydı. Yani şöyle duruvereydi yanımda. İki laf edeydi.</i> (TUD)</p>
--	---

Yukarıdaki karşıolgusal $DİLEK A_2 \rightarrow DİLEK A_2$ cümlelerinde $\{-(y)AydI\}$ 'nin da kullanılabilir olduğu gösterilmiştir. Ayrıca $\{-(y)AydI\}$ 'nin, $\{-sA\}$ varsayımsallık işaretleyicisi ile birinci ve ikinci cümlelerde dönüşümlü kullanılabilirdiğini tarihi metinlerde de tanıkladığımızı belirtmiş [(13) numaralı örnekler, s. 31] ve $\{-sA\}$ işaretleyicisinin hem dilek (bağımsız) hem de koşul (bağımlı) cümlelerinde kullanılmasının olası sebeplerini de tartışarak varsayımsal $DİLEK A_2 \rightarrow DİLEK A_2 \rightarrow B$ ilişkisinin koşul cümlesine evrilmesinin ihtimallerden biri olduğunu vurgulamıştık (§ 1.5.1, s. 29).

Bu bölümü bitirmeden önce $DİLEK A_2 \rightarrow DİLEK A_2 \rightarrow B$ cümlelerinin tıpkı bütün A_1, A_2 ve B cümleleri gibi her durumda karşıolgusal olmadığını hatırlatmak istiyoruz. Karşıolgusal olmayan dilek cümlelerinin (hem $DİLEK A_2 \rightarrow B$ hem $DİLEK A_2 \rightarrow DİLEK A_2 \rightarrow B$) karşıolgusal olmayan salt varsayımsal koşul cümleleri ile ortak özelliklere sahip olduğu düşünülebilir:

- (95) A : *Gelecek hafta cuma günü gezi varmış.*
 B1 : *Hadi ya! Bir işim çıksa da gitmesem.*
 B2 : *Hadi ya! Bir işim çıksaydı da gitmeseydim.*

Yukarıdaki diyalogta A kişinin verdiği bilgiye karşılık olan B1 ve B2 yanıtları, karşıolgusal olmamak bakımından ortaklaşırlar ancak karşıolgusal olmamaları onların olumsuz epistemik tutumla üretilmiş olmalarını değiştirmemektedir. Bununla birlikte B1 ve B2 yanıtları arasında olumsuz epistemik tutumun derecesi bakımından bir farklılık olup olmadığı da doğru bir tartışma sorusu olacaktır. Ancak bunun cevabının mutlaka konuşurların sahip olduğu gerçeklik bilgisi ile ilişkisi olduğu için söz konusu sınırlı bağlamda bunu açıklıkla belirlemek mümkün görünmemektedir. Ayrıca B2 yanıtının, Tür.kalıp-3 ile üretilen ancak karşıolgusal olmayan koşul cümlesi örneklerinden (73)ç ile olan benzerliği de dikkat çekicidir (bk. s. 150); bu bakımdan Tür.kalıp-3 ile geleceğe yönelik ama karşıolgusal olmayan koşul ve dilek cümlelerinin üretilebildiğini ancak yine de Tür.kalıp 2A'ya göre göreceli bir psikolojik fark yarattığını vurgulamak yerinde olacaktır.

Bir sonraki bölümde diğer bir $A_2 \rightarrow B$ ilişkisi örneği olan ve karşıolgusal ünlem cümlesi olarak da adlandırabileceğimiz $_{YA}A_2 \rightarrow B$ cümlelerini inceleyeceğiz:

3.2.2. Karşıolgusal YA Cümleleri

Karşıolgusal YA cümleleri; $\{-sA\}$ varsayımsallık işaretleyicisi ile üretilen ancak “ya” ünleminin etkisiyle EYLEM’in gerçekleşmemesinden mutluluk duyulduğunun, gerçekleşmesinin kötü karşılanacağını iletildiği ünlem cümleleridir (exclamative sentences). Bu cümlelerin; gerçekleşmelerinden korkulan EYLEM’lerle ilgili olması, onları dilek cümlelerinin bir anlamda zıddı kılar; ancak “ya” ünleminin dilek cümlelerinde de kullanılabilirdiğini gözlemliyoruz:

- (96) a. *Ya (keşke) dün o da gelseydi. Çok eğlenirdik.*
 b. *Ya dün o da gelseydi! Hiç eğlenemedik.*

(96)a-b’deki “ya” ünlemlili cümlelerde aynı $\{-sAydl\}$ varsayımsallık (bu durumda karşıolgusalılık) işaretleyicisi kullanılmakla birlikte konuşurun duygusal tutumunda tam bir farklılık söz konusudur; a cümlesi bir dilek cümlesiyken b cümlesi tersine muhatabını ilgili EYLEM’in olası olumsuz sonuçlarını düşünmeye davet eden, bir bakıma “İyi ki gelmedi!” diyen bir cümledir; (96)b türünde olan “ya” ünlemlili cümleleri “karşıolgusal YA cümleleri” olarak adlandırdık. İki cümle arasında “keşke”nin b’de kullanılmaması dışında ezgisel farklılık da olduğunu görmekteyiz. Ayrıca “ya” ünleminin karşıolgusal olmayan cümlelerde de kullanıldığını vurgulamalıyız: ör. *Ya üşürsen! Ya öldüyse! Ya geç kalırsak! Ya doğruysa! Ya her şeyi anlatmışsa!*; karşıolgusal olmayan bu cümlelerde görüldüğü üzere EYLEM’lerin gerçekleşmelerine yönelik tarafsız bir tutum mevcuttur, bir başka deyişle gerçekleşip gerçekleşmedikleri bilinmemektedir. Ancak aşağıdaki “ya” ünlemlili A_2 cümleleri karşıolgusaldırlar:

(97) Karşıolgusal YA cümlesi örnekleri [$_{YA}A_2 (\rightarrow B)$]

- a. *Bıçağı çektiğinde bir de sırtına saplamasaydın olurmuş, hem o zaman üstün başın da kan içinde kalmazdı. Acemilik işte. Ya bir gören olsaydı seni o halde? Cahil cesareti mi, gerçekten öldürdüğünün bilincinde olmamak mı, şoka girmişlik mi? Sen onu oracıkta bırakıp hiçbir şey olmamış gibi bin arabaya, çek git... Ya ceset yarım saat içinde bulunsaydı? Ya adam kendine gelip imdat isteseydi? Ya sürüne sürüne güvenlik kulübesine ulaşıyaydı? Şansın varmış. Ömründe belki de ilk kez*

şans senden yanaymış. Tabii şansı zorlamamak lazımdı. Kızı ellemeyecektin.
(TUD)

- b. *Şükretmen lazım valla, ya tersi olsaydı.* (TSC)
- c. *Ben Özgür'e döndüm. "Bugün ben çok şanslı bir gündeyim. Ya seninle karşılaşmasaydım ne yapardım? Her halde tek başıma çaresizlik içinde kalırdım."* (TUD)
- ç. *Hırsızlar ön koltukta duran çantayı tercih etmişlerdi. Para cüzdanımı fark etmemişlerdi. Ya cüzdanımız çalınsa ne yapardık?* (TSC)
- d. *Bence ucuz kurtulmuş. Ya Bush tarafından kucaklanıp öpülseydi, yaman çelişki yerine aman çelişkiye düşmek de vardı!* (TSC)

(97)c-ç-d örneklerinde görüldüğü üzere konuşur, $_{YA}A_2$ cümlesiyle ürettiği karşıolgusal EYLEM'in sonuçları üzerine B cümleleri ile konuşabilmektedir.

Sonraki bölümde gereklilik çekimleri {-mAlIydI}, {-mAsI gerekirdi}, {-mAsI gerekiyordu} ve {-mAk zorundaydı} ile üretilen karşıolgusal cümleleri ele alacağız:

3.2.3. Karşıolgusal Gereklilik Cümleleri

Karşıolgusal gereklilik cümleleri de A_2 türü cümlelerdendir. Konuşur, geçmişte bir zaman noktasında olması gerektiğini düşündüğü ya da en azından gerçekleşmesinin daha iyi olduğunu düşündüğü (= olmalıydı dediği) bir EYLEM'i dile getirir. Konuşurun varsayımda bulunduğunu söyleyemeyiz ancak bunu yapmakla birlikte örtük olarak varsayımsal bir uzam da kurmuş olur; B cümleleri ile de söz konusu EYLEM gerçekleşseydi ne olacağını tahmin edebilir, bunu yorumlayabilir. Hatırlanacağı üzere çalışmanın “varsayımda bulunma” ve “varsayımsallık” kavramlarını irdeleyen bölümünde (§ 1.5) yer alan (7) numaralı örnekler çerçevesinde (s. 21) karşıolgusalılığın varsayımsallık dışında da oluşabildiği belirtilmişti; bu bakımdan diğer A_2 cümleleri gibi karşıolgusal gereklilik cümleleri de konuşurun (doğrudan) varsayımda bulunduğu cümleler olmamakla birlikte yine de karşıolgusaldır. Örneğin *Daha erken kalkmalıydım* cümlesinde konuşur gerçekleşmemiş bir olayı “gerçekleşmiş gibi varsaymaz”; bunun yerine sadece gerçekleşmesinin “daha iyi” olacağını belirtmiş olur. Bununla birlikte “örtük bir biçimde” varsayımda bulunup B cümlelerini üretebilir: *Daha erken kalkmalıydım. Belki yetişebilirdim.*

GEREKİLİK A_2 cümleleri temelde şu işaretleyicilerle üretilmektedir: {-mAlIydI}, {-mAsI gerekirdi}, daha az karşılaşılmakla birlikte {-mAsI gerekiyordu} ve {-mAk zorundaydı}.

Son işaretleyici için alanyazında “zorunluluk” adı kullanılmakla birlikte söz konusu işaretleyicilere top yekûn gönderimde bulunabilme kolaylığı sağlaması bakımından sadece “gereklilik” terimini kullanacağız. Ayrıca, {-mAsI gerekiyordu}’nun karşılığusal GEREKLİLİK_{A2} türünden cümlelerde daha az karşılaşıldığına dair gözlemimizin temel nedeni, bu işaretleyicinin {-mAsI gerekirdi}’nin aksine karşılığusalılık bildirmeyen “geçmişte gereklilik/ zorunluluk” ifadelerini üretmenin temel aracı olmasıdır: ör. *Dün alışverişe çıkmadım, ders çalışmam gerekiyordu*. Aşağıda karşılığusal GEREKLİLİK_{A2} → B örnekleri yer almaktadır:

(98) Karşılığusal GEREKLİLİK_{A2} (→ B) cümlesi örnekleri

<p>{-mAlIydI} (→ B)</p>	<p>a. <i>Doğu ve Güneydoğu'da kızların okullaşmasının yetersiz olduğu, ülkenin bir gerçeği. Türk aydınlarının yıllardan beri en öncelikli konusu kız çocuklarının okullaşması olmalıydı. Sivil toplum örgütlerinin bu konuya eğilmelerine çok sevindim.</i> (TUD)</p> <p>b. <i>Polise, savcıya gitmeliydik. Ama yapmadık. Osman Amca'yı korumak için hiçbir girişimde bulunmadık.</i> (TUD)</p> <p>c. <i>Düzenleme esnek olmalıydı ve toplumun katılmasına olanak sağlamalıydı, yapılmadı...</i> (TSC)</p> <p>ç. <i>Bence bu güzel foto çok az bir şey daha uzaktan çekilmeliydi hem kadraj hem netlik daha iyi olurdu.</i> (TSC)</p> <p>d. <i>Tekrar merhaba. Belki de diyorum, size hiç yazmamalıydım; alışık olduğum yalnızlığı tercih etmeliydim, böylece daha saf ve içten olurdu yazdıklarım, daha ateşli. Kontrolsüz bir yangın, ya da yolunu her seferinde bulan, akan su gibi.</i> (TUD)</p>
<p>{-mAsI gerekirdi} (→ B) {-mAsI gerekiyordu} (→ B)</p>	<p>e. <i>Babası askerdi. “Bizim örf ve âdetlerimiz var; Zerrin’i ailesinden istememiz gerekirdi. Madem anlaştınız, evlenin, ama biz gelmeyelim,” dedi.</i> (TUD)</p> <p>f. <i>Gardiyan, “Git yıka şu yüzünü,” diyor. “Sana yasak koymak gerekirdi, ama uğraşmadım zabıt tutmakla.”</i> (TUD)</p> <p>g. <i>Sanayi üretimi azaldığı halde elektrik üretiminin artması da dikkat çekici. Normalde sanayi tesislerinin daha düşük kapasiteyle çalışmasının elektrik tüketimini ve dolayısıyla üretimini düşürmesi gerekirdi. Ancak 1999'da böyle olmadı.</i> (TUD)</p> <p>ğ. <i>Bu, Ferrari takımı ve M. Schumacher için büyük bir hayal kırıklığı. Peş peşe kazaların yaşandığı o noktaya tecrübeli</i></p>

	<i>dünya şampiyonunun daha dikkatli girmesi ve bu hatayı yapmaması gerekiyordu. (TSC)</i>
{-mAk zorundaydı} (→ B)	h. <i>Trabzonspor Teknik Direktörü Ziya Doğan ise, oyun anlamında sahada yeterli olmadıklarını belirterek, 3 puan almak zorundaydık ama olmadı. 2 takım da risk aldı. (TSC)</i>

GEREKLİLİK_{A2} cümleleri ile ilgili aşağıdaki üç hususu vurgulamamız gerekiyor. Birincisi konuşur; GEREKLİLİK_{A2} cümlelerinden sonra B cümlesini bir karşıolgusal koşul cümlesinin sonucu şeklinde, bir başka deyişle GEREKLİLİK_{A2}'deki EYLEM'i öncülde bir kere daha tekrarlayarak üretebilmektedir:

- (99) a. *Ödevinizi zamanında **getirmeliydiniz**. Eğer **getirseydiniz** tam puan **alabilirdiniz**.*
 b. *Omuzdan yıldızlar düşünce, emeklilik başlayınca, Çevik Paşa'nın kaybolacağını sananlar, CSIS'teki konferansına **katılmalydılar**. Eğer **katılsaydılar**, Çevik Paşa'nın Amerika'da ne denli önemli dinleyicisi olduğunu daha iyi **anlayacaklardı**. (TSC)*

İkincisi; {-mAllydI}, {-mAsI gerekirdi}, {-mAsI gerekiyordu}, {-mAk zorundaydı} işaretleyicilerinin her durumda karşıolgusalılık üretmek için kullanılmadığıdır. Hatta karşıolgusal GEREKLİLİK_{A2} işleviyle kullanılmalarının daha nadir olduğunu iddia edebiliriz. Aşağıdaki örneklerde söz konusu işaretleyicilerin karşıolgusal olmayan farklı kullanımları yer almaktadır:

- (100) {-mAllydI}, {-mAsI gerekirdi}, {-mAsI gerekiyordu}, {-mAk zorundaydı} işaretleyicilerinin karşıolgusalılık üretmediği cümleler için örnekler
- a. *Onunla **konusmalıydım** (= **konusmam gerekiyordu**), ben de öyle yaptım.*
 b. *Ama bir set dönüşü Sevilay'ın hayatı yine allak bullak oldu. Hakan askerliğini bitirmiş, tekrar genç kıızı tehdit etmeye başlamıştı. Ne yapacağını, nasıl hareket edeceğini bilemiyordu Sevilay. Her şeyi Selim'e anlatıp ondan **yardım istemeliydi**. Bu düşünceyle Selim'i aradı, ulaşamadı. (TUD)*
 c. *Bütün ışıklar sönmüştü, annem çoktan **yatmış olmalıydı**. (TUD)*
 ç. *Dut bereketli ve cömert bir ağaçtı. Kimseden esirgenmezdi. Beyaz ve kara, hangisi olursa olsun lezzetli bir meyveydi. Toplanınca fazla dayanmaz, **hemen yenmesi gerekirdi**. (TUD)*
 d. *Peki ya kırklarda, ellilerde, altmışlarda durum nasıldı? O zamanlarda büyük veya küçük, herhangi bir tekneyi yapmak veya sipariş vererek **yaptırmak gerekirdi**. Hazır mal pek yoktu. (TUD)*

- e. *Giderek büyüyen aşkın ardından çift, evlilik planları yapmaya başladı. Ancak evlenmeden önce yüz yüze görüşmek gerekiyordu ve çift buluşmaya karar verdi.* (TSC)
- f. *Ben de ekonomik sıkıntımı gidermek için bir iş bulmak zorundaydım ve bu işi buldum.* (TSC)

Üzerinde durmak istediğimiz üçüncü husus da söz konusu gereklilik işaretleyicilerinin karşılığusal B cümlelerinde de kullanılabilir olmasıdır. Bir başka deyişle ilgili cümleler yine karşılığusal olarak değerlendirilirler fakat bu defa bir koşul cümlesinin sonuç cümlesidirler; Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 cümlelerinin yanı sıra öncülü olgusalılık, sonuç cümlesi karşılığusalılık bildiren bazı Tür.kalıp-1B cümlelerinde de kullanılabilirler (sonuncusu için bk. § 3.1.1.6, s. 136):

- (101) a. *Gönderdiğimiz yazıya cevap geldiyse hemen haber vermeliydiniz/haber vermeniz gerekirdi/haber vermek zorundaydınız. [Neden bir gün beklediğinizi anlamadım.]* (Tür.kalıp-1B)
- b. *Eğer biz bugün buraya beden dili için konuşmaya geldiğimizde eğer bu salon boş olsaydı bakın o zaman oturup hep birlikte ağlamamız gerekirdi. Ama buraya 100 kişi hala gelebiliyorsa o zaman hep umut vardır.* (TUD) (Tür.kalıp-3)
- c. *Nitekim böyle olmasaydı yukarıda saydığımız nedenlerle evlenememiş insanların o takdirde bir süre sonra ölmeleri gerekirdi.* (TUD) (Tür.kalıp-3)

3.3. KARŞIOLGUSAL B CÜMLELERİ

$A_1 \rightarrow B$ ve $A_2 \rightarrow B$ ilişkileri bağlamında ele aldığımız karşılığusal cümlelerin ardından bu bölümde, bir sözcüde kendisinden önce söylenmiş A_1 veya A_2 işlevli cümle olmadan kullanılan karşılığusal B cümlelerini inceleyeceğiz. Bu çalışma temelde karşılığusalılık üzerine olduğu için $A_1 \rightarrow B$, $A_2 \rightarrow B$ ilişkilerini de esasında karşılığusalılık bakımından ele almıştık. Hatırlanacağı üzere $A_1 \rightarrow B$, $A_2 \rightarrow B$ ilişkileri içerisinde yer alan B cümleleri A_1 ve A_2 ile doğrudan ya da örtük bir biçimde kurulan karşılığusal uzamların birer uzantısıydılar; buna göre karşılığusal B cümleleri, A_1 ve A_2 ile üretilen karşılığusal uzamda neler olabileceğini tahmin eden, yorumlayan karşılığusal cümleler olarak tanımlanmışlardı. Bir sözcüde B cümleleri tek başına bulduklarında da $A_1 \rightarrow B$ ve $A_2 \rightarrow B$ ilişkilerindeki işlevlerinden farklı bir özellik taşımazlar ve önceki bölümlerde (§ 3.1 ve

§ 3.2) gözlemlediğimiz işaretleyicilere ve aslında temelde {-(A/I)rDI} işaretleyicisine sahiptirler. Bununla birlikte kısa da olsa öncelikle {-(y)AcAktI} işaretleyicisi üzerinde durmak gerekmektedir:

3.3.1. Karşılgusal olan ama “varsayımda bulunmayan” {-(y)AcAktI} cümleleri

{-(y)AcAktI} işaretleyicisi ile üretilen bazı B cümlelerini (yani sözcüde tek başına olan B cümlelerini) özellikle birinci kişi çekimlerinde (kimi durumlarda) “varsayımda bulunma” cümleleri olarak kabul etmek tartışmalı görünmektedir. Bunları, geçmişteki bir zamansal yönelim noktasından geleceğe bakılarak söylenmiş ve önceden planlanmış olmakla birlikte konuşma anı itibariyle gerçekleşmemiş (konuşma anı sonrasında da içeriyorsa gerçekleşmeyecek) EYLEM’leri ifade eden cümleler olarak değerlendirmek gerekir. Bu özellikteki {-(y)AcAktI}’lı B cümleleri karşılgusaldırlar ancak bu çalışmada kullanıldığı şekliyle (§ 1.5, s. 19) “varsayımda bulunma” cümleleri oldukları en azından tartışmalıdır:

(102) Karşılgusal olan ancak “varsayımda bulunmayan” {-(y)AcAktI} cümlesi örnekleri

- a. *Bana bunu yapmayacaktın. Bedelini ödeyeceksin.*
- b. *Açık liseden kayıt yaptırıp alan değişikliği yapacaktım, ancak YÖK’ün kararı nedeniyle karar Danıştay tarafından iptal edildi. (TSC)*
- c. *Biz bilet aldık o maç için, bir kız arkadaşım ile birlikte gidecektik. Ama otelde yer bulamadık. (TSC)*
- ç. — *Sayın Başkan, bana söz verecektiniz? — Efendim, zabıtları bekliyorum. (TSC)*
- d. *Gözlerim doldu, bacaklarım titredi. Sanki dünyam kararmıştı. Hemen olduğum yerden ayrıldım. Bölük komutanına durumu izah edecektim. Kapısına dek ağlayarak sokuldum. Şikâyet edecektim. Fakat tam kapıyı vuracaktım ki, yapamadım ve vazgeçtim. (TUD)*

Bununla birlikte hem karşılgusal hem varsayımsal olduğu düşünülebilecek {-(y)AcAktI} cümleleri de bulunmaktadır:

(103) Karşılgusal olan ve “varsayımda bulunan” {-(y)AcAktI} cümlesi örnekleri

- a. *Gecenin bu saatinde ne işin var senin caddenin ortasında. Bak az kalsın ezilecektin ama zor kurtardım seni. (TSC)*

- b. *Sanırım onu kadraja almamanın bir yolunu bulamadınız aksi takdirde aşağıya doğru uzanan gölgeleri kaybedecektiniz.* (TSC)
- c. *Çocuklar gece gece yüreğime indirecektiniz ama. Neyse durum anlaşıldı.* (TSC)

Burada detaylı bir {- (y)AcAktI} incelemesi yapmak mümkün değil; ayrıca B cümlelerini ele alan bu bölümde özellikle {- (A/I)rdI} ile üretilmiş cümleler üzerine eğildiğimizi belirtmeliyiz.

Son olarak hem {- (A/I)rdI} hem de {- (y)AcAktI} işaretleyicilerinin karşılığusallık üretmediği cümleler olduğu da unutulmamalıdır: ör. *Atatürk ertesi gün Cumhuriyet'i ilan edecekti; Kolay gelsin, iki ekmek alacaktım; Sık sık onu ziyarete giderdik.*

3.3.2. Karşılığusal B cümleleri hangi bağlamsal ilişkilerle üretilirler?

Bir sözcede varsayımsal B cümlelerinin hangi bağlamsal ilişkilerle kullanılabildiklerini örnekler yardımıyla ele almaya çalışacağız. Salt varsayımsallık bildiren B cümlelerinin karşılığusal da sayılabilmesi için bu çalışma boyunca dile getirilen belirli koşulları haiz olması gerekmektedir; aşağıdaki (104) numaralı örneklerde (koyu yazılan) B cümlelerinin karşılığusal olup olmadıkları ayrıca belirtilmiştir:

- (104) a. — *Dizide sizin canlandırdığınız aldatmaya neden olan kadın var. Bir de aldatılmış olan kadın... Hangisinin yerinde hiç olmak istemezsiniz?*
— ***Hiçbirinin yerinde olmak istemedim.*** (TSC) (karşılığusal)
- b. — *Şöyle bir düşünün, binlerce yıldır silâhlara harcanan para kalkınmaya harcanıyordu bizim Dünya'mız şimdi böyle mi olurdu? Tek bir yoksul bile kalmazdı.*
— ***Kalırdı, dedi Ali.*** (TUD) (karşılığusal)
- c. *Zaman deyince, Geleceğe Dönüş ve Zaman Polisi diye iki film vardı. Birkaç yıl önce Timecop'u izlerken, "10 yıl sonra ikinci bir şansım olsaydı ve bugüne dönsedyim ne yapardım?" diye düşündüm. Cevaplar kendiliğinden döküldü. "Herhalde çok daha aktif bir hayatım olurdu. Hiç gerçekleşmeyecek ihtimallere endişelenip kendimi sınırlamazdım. 24 saat bana yetmezdi. Doğanın güzelliğini, örneğin (Küçük Prens'teki gibi) gün batımlarını izlemeye daha çok vakit ayırırdım."* (TUD) (karşılığusal olmayan salt varsayımsal)
- ç. — *İki yemeklik? Peki, biz o salıyı bugün kullansaydık yarın ne yiyecektik?*
— ***Yarın tantuni yerdiniz. Diğer gün de yine makarna yerdiniz.*** (TUD) (karşılığusal olmayan salt varsayımsal)
- d. *Bir yarışmadan Akdeniz'in ünlü tatil beldesi İbiza'ya tek kişilik seyahat ve bir haftalık konaklama ödülü kazandınız.*
A: Gitmem. Oranın tadını tek başına çıkaramayacağımı düşünürüm.

B: Gitmeyi düşünürüm ama bir yakınım da benimle gelebilirse.

C: İbiza aşırı hareketli bir yer, bana uymaz, diye düşünür, gitmem.

Ç: Güle oynaya giderim, çok sevinirim. (TSC) (karşıolgusal olmayan salt varsayımsal)

Bir çifti, aşk tazelemeleri için nereye gönderirdiniz?

A: Bir süre ayrı kalmaları gerektiğini düşünür, ikisini de ailelerinin yanına gönderirdim.

B: İkisini de hayat dersi çıkarabilecekleri bir memleketeye gönderirdim, dünyada başka sorunlar olduğunu da görsünler iyice.

C: Onları Pasifik'teki sıcak, tatil cennetlerine gönderirdim, egzotik dünyada aşk tazelemek kolaydır.

Ç: Hiç karışmazdım, üzülsem bile elimden bir şey gelmez diye düşünürdüm. (TSC) (karşıolgusal olmayan salt varsayımsal)

(104) numaralı örneklerde koyu yazılı B cümlelerinin; altı çizili cümlelerin (ki bazıları aynı zamanda salt varsayımsal koşul cümlesidir) yanıtı olarak dile getirildiğini görüyoruz. Bu bakımdan yukarıdaki B cümleleri, kendilerinden önce kurulmuş uzama dâhil olan ve ona dair tahminde, yorumda bulunan cümlelerdir. TSC'den alınan (104)d örneğinin bir yarışma ya da anket benzeri uygulamadan derlendiğini düşünebiliriz. A, B, C ve Ç sınıflandırması, cevapları daha iyi ayırt edebilmek amacıyla tarafımızca yapıldı. (104)d'nin birinci sorusunda hiçbir varsayımsallık kurucusunun olmadığı görülüyor ancak bir anket olduğunu varsayabileceğimiz bu görüşme kaydında soruların varsayımsal durumlar üzerine olduğu zaten bağlamsal olarak açıktır; ayrıca bu soruyu eksilteli *diyelim, varsayalım, farz edelim* cümlesi (= BAĞIMSIZA₁) olarak kabul etmek de mümkündür.

Aşağıdaki (105) numaralı karşıolgusal örneklerde ise konuşurların çeşitli yollarla karşıolgusal uzama geçiş yaptıklarını ya da en azından bir anlamda konu (topic) değişikliğini işaret ettiklerini söyleyebiliriz:

- (105) a. *Sibel Tüzün bence başarılı bir müzisyen ama şarkının sözleri, müziği çok çok daha güzel olabilirdi.* (TSC)
- b. *Hâlbuki, iyi ve dikkatli bir Türkolog olarak Sayın Talat Tekin yukarıdaki parçayı şöyle yazabilirdi: 1923'e kadar Orta Asya'daki geleneksel Arap alfabesiyle yazılan Özbekçe 1923-1927 yılları arasında Özbek fonetiğine uygun olarak reforme edilmiş yeni Arap alfabesiyle yazılmıştır.* (TSC)
- c. *Fransa Milli Takımı defans oyuncusu Thuram ise konuyla ilgili bir açıklama yaptı ve bu olayın olmasını herkes bekliyordu ve bence şimdi olması çok iyi oldu. İlerleyen günlerde zarar verirdi ama şimdi bir sorun olmaz hatta tam tersine arkadaşlıklarını bile sağlamlaştırabilir dedi.* (TSC)

- ç. A: *Eşyaları taşımama kimse yardım etmedi.*
B: **Ben ederdim** ama yardıma ihtiyacın olduğunu bilmiyordum.
- d. — *Çok önemli değil belki ama ön tarafta su üzerinde yüzen otlar kadraj dışında bırakılabilse çok daha hoş olurdu diye düşünüyorum. Elinize çok sağlık.*
— **Belki söylediğiniz müdahaleler yapılabilirdi. Hatta su derin değildi, o otları elimle de çıkarabilirdim. Ama o ortamın doğallığına hanel getirirdi diye düşünüyorum. Eleştiri için teşekkür ederim. Selamlarımla** (TSC)
- e. **Destek almadan/almaksızın asla bitiremezdik.**
- f. *Alman hükümeti ve tüm dost ülkelere teşekkür eden Kanuni, “Alman dostluğu ve BM'nin Afganistan özel temsilcisi Lahdar Brahimi'nin desteği iyi bir karışım. **Bu karışım olmadan anlaşma sağlanamazdı**” dedi.* (TSC)
- g. *Bu arada, İsrail Başbakan Yardımcısı Şimon Peres, BM kararından memnun olduğunu ve kararın, İsrail'in askeri operasyonuna hak verdiğini belirtti. Peres, İsrail radyosuna verdiği demeçte, “**Askeri baskı olmadan diplomatik anlaşma sağlayamazdık.** BM kararı, İsrail'i haklı çıkarıyor ve Hizbullah'ın saldırgan olduğunu, kaçırılan askerleri teslim etmesi gerektiğini belirtiyor. BM'den elde edebileceğimizin hepsini aldık” dedi.* (TSC)

(105)a cümlesinde konuşurun bir şarkıyı (bitmiş, dinleyicilerle paylaşılmış bir şarkıyı) yorumladığını görüyoruz. Bağlamsal olarak ilgili karşıolgusal cümlelerin üretilmesine “ama” (ve aynı şekilde b örneğinde “hâlbuki”) bağlaçlarının etkide bulunduğunu, sözce- nin (aynı zamanda gerçeklik uzamı olan) temel uzamdan karşıolgusal uzama geçeceğinin bir ön habercisi gibi hareket ettiklerini söyleyebiliriz. (105)c örneğinde bu defa “şimdi” belirtecinin karşıolgusal cümleden önce kullanılması, karşıolgusal cümledeki “ilerleyen günlerde” belirteciyle karşıtlık üretmektedir. Bir başka deyişle konuşur “olgusal şimdi” hakkında yorum yaparken (şimdiyi vurgulayıp) “karşıolgusal gelecek” hakkında (ilerleyen günleri vurgulayarak) tahminde bulunmaya geçiş yapmıştır. (105)ç diyalogunda “ben” zamirinin de bu vurguyla kullanıldığını düşünebiliriz. (105)d'de yer alan altı çizili karşıolgusal koşul cümlesinin bir soru cümlesi olmasa da diğer konuşurun hakkında yorumda bulunmasını sağladığını (koyu yazılmış karşıolgusal cümleler) kabul etmek mümkün görünüyor.

(105)e-f-g cümlelerinde ise {-mAdAn} ve {-mAkSIZIn} işaretleyicilerine sahip belirteç işlevli bağımlı cümlelerin üst cümledeki EYLEM için bir karşıolgusal uzam kurduğunu ve bu bakımdan örneğin {-mAsAydI} ile yeniden söylenebilecek cümleler olarak kabul edi-

lebileceklerini gözlemlemekteyiz. Bu bağımlı cümle örneklerinin de söz konusu özellikleri bakımından A₁/A₂ işlevli cümleler kategorisinde değerlendirilmesi, en azından tartışılması mümkündür:

(105)e: *Destek almadan/almaksızın asla bitiremezdik = Destek almasaydık asla bitiremezdik*

(105)f: *Bu karışım olmadan anlaşma sağlanamazdı = Bu karışım olmasaydı anlaşma sağlanamazdı*

(105)g: *Askeri baskı olmadan diplomatik anlaşma sağlayamazdık. = Askeri baskı olmasaydı diplomatik anlaşma sağlayamazdık.*

Karşıolgusal B cümlelerinin tek başına (bağlamı açık kılacak bir dilsel üretime göndermede bulunmadan) üretilmeleri de sık rastlanılmayan bir durum değildir. Bu, söz konusu cümlelerin sözce içerisinde açıkça yeni bir konunun dile getirilmesine ihtiyaç duyulmadan kullanılabildiklerini ve hâlihazırdaki konu ile ilgili olduklarını göstermektedir:

- (106) a. *[Polis konuşuyor.] Diğer arabaya da çarpabilirmiş.*
- b. **Kaybolabilirdin.** *Bir daha haber vermeden uzaklaşma.*
- c. — *Babanız İslam için ölmeyi göze alabilecek biri miydi?*
— *Alabilecek biriydi. Kim olsa alır. Ben de alırım. Babam iyi bir insandı. **İslam için seve seve kafasını verirdi.** (TSC)*
- ç. *Bunların ağızlarını kapamak her zaman elimizdeydi. Ama istemedik. **Hepsini evlerine hapseder çıkartmazdık.** Bırakalım söylesinler, bırakalım yazsınlar, bırakalım içlerinin kurtlarını döksünler dedik. Tam bir demokratik ortam içerisinde hazırlanan Anayasayı eleştirsinler istedik. (TSC)*
- d. *Ulaştırma Bakanlığıyla yaptığımız bir protokol çerçevesinde bu yılın sonuna kadar Türkiye'deki 45 bin okul ve kurumumuza geniş bant internet bağlantısı yapıyoruz. Sadece bilgisayarı göndermek yetmez. **İnternetin olmadığı yerde bilgisayarın bir anlamı olmazdı.** İnternetin olduğu yerde bilgisayar olmazsa o da anlamlı olmazdı. (TSC)*
- e. *Dublaj vs. ayrı teknik bir durumdur, bugün tiyatrocular bile dublaja uğruyorsa bu demek ki başka bir durumdur. Kaldı ki Barış'a seslendirme yapılmasına ben de karşıydım bunu belirtiyim, **kendi sesi ile de gayet iyi götürürdü.** Neyse, bu uzar gider. (TSC)*

B cümleleri ile ilgili olarak özel ilgiyi hak eden bir cümle türü de YOKSA karşıolgusal cümleleridir. Bu cümleleri; “yoksa” bir cümle değil bağlaç olduğu için her ne kadar B cümlesi olarak nitelendirsek de “yoksa”nın tıpkı bir öncül gibi hareket ettiği, yani bir anlamda varsayımsallık kurucusu olduğu görülmektedir.

3.3.3. Karşılgusal YOKSA B Cümleleri

B cümlesinde yer alan “yoksa” bağlacı, tıpkı A_1 ve A_2 cümleleri gibi karşılgusal uzam kurucusu olarak hareket etmektedir. Sözdizimsel olarak tek bir cümle söz konusuysa da zihinsel uzam teorisinin sağladığı olanaktan yararlanıp (A_1 gibi) varsayımsal uzam kuran parça ile (yani “yoksa” ile) bunu yorumlayan parçayı (= B) ayırmak da mümkündür. “Yoksa”, belirtildiği gibi tıpkı bir öncül gibi hareket ederek bir önceki cümlede belirtilen EYLEM’in tersinin varsayılmasını mümkün kılar. Elbette bir sözcük olarak “yoksa” karşılgusal değildir, karşılgusal olan cümlenin kendisidir. Karşılgusal $yoksa$ B cümlelerinin üretilmesi şöyle formüleştirebilir:

$$\text{cümle}[EYLEM] \rightarrow \text{yoksa} \boxed{= \text{örtük varsayım} \rightarrow \text{cümle}[\sim EYLEM]} \rightarrow \mathbf{B}$$

“Yoksa”, bağlamda kendisinden önce bahsedilen EYLEM’e atıfta bulunarak onun tersinin gerçekleşmesi durumunu (aksi durumu) tıpkı bir karşılgusal koşul cümlesinin öncülü gibi varsaymamızı ister ve cümle de B cümlelerine özgü işaretleyicilerle çekimlenir.

- (107) a. A: *Maalesef istediğin miktarı veremem.*
B: *Lütfen bu paraya çok ihtiyacım var. **Yoksa istemezdim.***
- b. *Çözüm olmadıkça bizim gibi gençlerin Kıbrıs’ta yaşama şansları yok. Babalarımızın iş imkânı iyi olduğu için biz şimdi buralardayız. **Yoksa** ya Türkiye’de ya İngiltere’de ya başka ülkelerde **olurduk.*** (TSC)
- c. *Elimde kova, sevinçle koşmaya başladım. Anneannem, tahta sandalyesinin üzerinde tepsi çekiyordu; Nasreddin Hoca’yı görmüş olamazdı, **yoksa** bas bas bağır-maya **başlardı** eve erkek aldım diye... Demek oluyor ki Nasreddin Hoca, yalnızca yardımına geldiği insanlara görünüyordu.* (TUD)
- ç. *Şimdiye dek bu kadar çok karasinek ve sivrisinek olmamıştı. Herhalde hiç ilaçlama yapılmadı. **Yoksa** bunları **yaşamazdık.*** (TSC)
- d. *Çin devletinin MÖ 1500 yıllarından beri yazı kullandığı bilindiğine göre, Kırgızların MÖ 1. yüzyıldan önce ortalıkta olmadıkları kendiliğinden anlaşılır, **yoksa** Çinliler onlardan çoktan **söz etmiş olurlardı.*** (TUD)

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere “yoksa” bağlacı kendisinden önce söylenen cümledeki EYLEM’in tersini (olumsuzunu değil!) işaret edebilme özelliğine sahiptir; kısacası onu *karşıtlık işaretleyicisi* olarak adlandırabiliriz:

- (107)a: Bu paraya çok **ihtiyacım var**. Yoksa [= *Bu paraya ihtiyacım olmasaydı*]...
- (107)b: Babalarımızın iyi iş imkânı **var**. Yoksa [= *Babalarımızın iyi iş imkânı olmasaydı*]...
- (107)c: Nasreddin Hoca'yı görmüş **olamazdı**. Yoksa [= *Nasreddin Hoca'yı görmüş olsaydı*]...
- (107)ç: Herhalde hiç ilaçlama **yapılmadı**. Yoksa [= *İlaçlama yapılısaydı*]...
- (107)d: Kırgızlar MÖ 1. yüzyıldan önce **ortalıkta değillerdi**. Yoksa [= *Kırgızlar MÖ 1. yüzyıldan önce ortalıkta olsalardı*]...

Hem “yoksa” bağlacının hem de öncülün birlikte kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır; tek başına “yoksa” kullanımının, bir başka deyişle yukarıdaki gibi öncülü söylenmemiş cümlelerin bu tür örneklerden geliştiği düşünülebilir: *Böyle güzel bir okuldu. Herhalde anam öldüğü için beni anaokuluna vermişler. Yoksa öz anam sağ olsaydı belki bırakmazdı beni. Koca bir gün benden ayrı kalmak istemezdi.* (TUD)

Son olarak “yoksa”lı cümlelerin her durumda karşıolgusal olmadığına dair şu örneklerle bakılabilir:

- (108) a. *Daha parlak, daha ihtişamlı savaş gemisi yapmak için aramızda özel bir rekabet vardı. Ama toplarıyla, direkleriyle, her şeyi ile... Altına ağırlık konulurdu. Yoksa devrilirdi.* - *Nerede yüzdürüyordunuz? - Su birikintilerinde filan...* (TUD)
- b. *Nasıl mı? Çarpışarak tanıştık da ondan. Yanlış anlaşılmasın zıtlaşmadık; bir toplantıda, ayakta, herhalde benim kabalığımdan olacak, çarpıştırdık. Ama iyi ki çarpışmışız. Yoksa yine de tanışırđık ama gecikirdi. O da bir kitabını bana, “Çarpışarak tanışmamızın şerefine” diyerek imzaladı zaten!* (TUD)
- c. *Sahi en dikkat çeken kabile hangisi? Aztek'ler mi yoksa Zulu'lar mı?* (TUD)

3.4. TÜRKÇE KARŞIOLGUSAL CÜMLELERDEKİ İŞARETLEYİCİLERİN GENEL DURUMU

Türkçe karşıolgusal cümlelerde kullanılan işaretleyicilerin genel bir görünümünü karşıolgusal cümle türlerini başlıklar hâlinde ele alırken paylaşmıştık. Bu bölümde ise temel ve yaygın karşıolgusal işaretleyicilerinin tipolojik bakımdan tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Örneğin {-y)AydI} gibi yaygın olmayan işaretleyiciler ile B cümlelerinde özel görünüş-zaman nüanslarıyla kullanılabilen {-mİştI}, {-(I)yordu} ve *ol-* yardımcı fiilli bir-

leşik çekimleri değerlendirme dışında tutacağız. Herhangi bir istatistik bilgisine sahip olmamakla birlikte gözlem ve anadili sezgisiyle A_1 , A_2 ve B cümlelerindeki sık kullanılan temel işaretleyici kombinasyonlarını en basit hâliyle şuna indirgeyebileceğimizi düşünüyoruz:

Tablo 25. A_1 , A_2 ve B cümlelerinde kullanılan işaretleyicilerin temel durumu

Tür.kalıp-2A	$\{-sA\} \rightarrow \{-(A/I)r\}/\{-(y)AcAK\}$
Tür.kalıp-2B ve 3	$\{-sA\}/\{-sAydI\} \rightarrow \{-(A/I)rdI\}/\{-(y)AcAktI\}$ $\{-sA\}/\{-sAymIş\} \rightarrow \{-(A/I)rmIş\}/\{-(y)AcAkmIş\}$
BAĞIMSIZ A_1	<i>varsayımsallık kuran kiplik ifade</i> + $\emptyset, \{-DI\}, \{-mIş\}, \{-(I)yor\}, \{-(I)yormuş\}$
GEREKİLİLİK $A_2 \rightarrow B$	$\{-mAlydI\}/\{-mAsI \text{ gerekirdi}\} \rightarrow \{-(A/I)rdI\}/\{-(y)AcAktI\}$ $\{-mAlymIş\}/\{-mAsI \text{ gerekirmiş}\} \rightarrow \{-(A/I)rmIş\}/\{-(y)AcAkmIş\}$
tek başına B	$\{-(A/I)rdI\}/\{-(y)AcAktI\}$ $\{-(A/I)rmIş\}/\{-(y)AcAkmIş\}$

$BAĞIMSIZ A_1$ cümlelerindeki $\{-DI\}$, $\{-mIş\}$, $\{-(I)yor\}$ gibi bildirme cümlelerine özgü işaretleyicileri ve hem A_2 hem de B konumlarında (ikinci konumda özellikle Tür.kalıp-1B cümlelerinde) görebildiğimiz gereklilik işaretleyicilerini de bir kenara bırakırsak Tablo 25'in en basite indirgenmiş hâlini şöyle gösterebiliriz:

Tablo 26. Tablo 25'in basitleştirilmiş hâli

$\{-sA\}$	$\rightarrow \{-(A/I)r\}/\{-(y)AcAK\}$
$\{-sA\}/\{-sAydI\}$	$\rightarrow \{-(A/I)rdI\}/\{-(y)AcAktI\}$
$\{-sA\}/\{-sAymIş\}$	$\rightarrow \{-(A/I)rmIş\}/\{-(y)AcAkmIş\}$

Bu sonuca göre, bir kiplik işaretleyicisi olarak $\{-sA\}$ 'nın, geçmiş zaman işaretleyicisi $\{idi\}$ 'nin ve (bir kanıtsallık türü olarak) dolaylılık işaretleyicisi $\{imiş\}$ 'in çekimlerdeki işlevleri ya da nasıl adlandırılacaklarından ziyade $\{-(A/I)r\}$ ve $\{-(y)AcAk\}$ 'ın hangi özellikleri sebebiyle karşıolgusallık üreten işaretleyici kombinasyonlarında kullanıldıkları

üzerine düşünmeyi daha fazla önemsemekteyiz. Bu iki işaretleyicinin gelecek zaman açısından durumuna kısaca değinmiştik (§ 1.6.1.3, s. 40). Şimdi de karşıolgusalılık/salt varsayımsallıkla ilişkilendirerek bir tartışma yürütmek istiyoruz:

Söz konusu iki işaretleyicinin hem tek başlarına (= Tür.kalıp-2A) hem de {idi}/{îmiş} ile birer birleşik çekimin üyesi olarak, bir başka deyişle Tür.kalıp-1B, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 cümlelerinin B konumlarında kullanılmalarının iki sebebi olduğunu düşünmekteyiz:

- i. Bu iki işaretleyici konuşma anı için olgusalılık bildirmemenin ve bunu da epistemik kiplik dışında herhangi bir temel kiplik (emir, istek, zorunluluk gibi) anlamlar üretmeden yapmanın belki de en uygun araçlarıdır. Varsayımsallık ve duruma göre karşıolgusalılık bildiren B cümlelerinin tam da bu tür özelliklere sahip işaretleyicilere ihtiyacı olduğunu anlayabiliyoruz. Hatırlanacağı üzere bu cümleler (eğer varsa) varsayımsallık kuran bir A_1/A_2 cümlesinden sonra söz konusu EYLEM'in sonuçları hakkında spekülâtif tahminlerde bulunan, deyim yerindeyse bildirme (declarative) cümlelerinin olgusalılık için yaptıklarını varsayımsallık için yapabilen işaretleyicilerdir.
- ii. $\{-(y)AcAk\}$, kimi uygun bağlamlarda gelecek zaman işaretleyicisi olarak adlandırılmayı gerektirecek şekilde önceden planlanmış, gerçekleşmesine kesin gözüyle bakılan (yani olumlu epistemik tutumla dile getirilen) EYLEM'leri ifade eder (§ 2.3.2, s. 102); ör. *Yarın gelirim* krş. *Yarın geleceğim*. Ancak bunun dışında da $\{-(A/D)r\}$ ile arasında tahminde/öngörüde bulunma bakımından derece farkı bulunur: ör. *Bence yağmur yağar* krş. *Bence yağmur yağacak*. Sonuç olarak $\{-(A/D)r\}$ ve $\{-(y)AcAk\}$ işaretleyicilerinin bahsi geçen tahminde/öngörüde bulunma özellikleri onları varsayımsallık üreten bir A_1/A_2 cümlesinden sonra söz konusu EYLEM'in sonuçları hakkında spekülâtif tahminlerde bulunmak için en uygun işaretleyiciler yapmaktadır.

$\{-(A/D)r\}$ ve $\{-(y)AcAk\}$ işaretleyicilerinin varsayımsal ve karşıolgusal B cümlelerinde kullanılmasının sebeplerini böylelikle iki maddede tartışmış olduk.

Bu noktada Iatridou'nun (2000) önemli bir tespiti üzerinden hareket ederek $\{-(A/D)r\}$ işaretleyicisinin hangi işlevinin onun varsayımsal ve karşıolgusal cümlelerde kullanılmasını

sağladığı sorusuna yanıt aramak istiyoruz. Araştırmacı sınırlar arasılık (bitmemişlik, imperfective) görünüşü ve karşıolgusalılık arasındaki ilişkiyi Çağdaş Yunanca, Fransızca ve Hintçe özelinde değerlendirirken şu bulguya ulaşır:

Iatridou, öncelikle sınırlar arasılık görünüşünün (imperfective) karşıolgusal cümlelerdeki rolünün devamlılık bildirebilme (progressive) özelliği ile ilgili olamayacağını tespit eder (256-257) ve karşıolgusalılık için sınırlar arasılığın kullanılma nedeninin bu işaretleyicilerin genelleşmiş (generic), tekrar eden EYLEM'leri ve alışkanlıkları (habitual) bildirme işlevleriyle ilgili olup olmadığını sorar (257). Bu soru Türkçe özelinde de önemlidir zira Türkçe B cümlelerinde kullanılan {-(A/I)r} tam da bu özelliklere sahip bir işaretleyicidir, bilindiği üzere {-(A/I)rdI} işaretleyicisi de benzer şekilde geçmişte tekrar eden EYLEM'leri anlatmak için kullanılabilir.

Buna göre Pencapça, Hintçe, Bengalce gibi bazı Hint-Avrupa dillerinde alışkanlık bildiren (yani devamlılık *-progressive-* değil) sınırlar arasılık işaretleyicilerinin karşıolgusalılık için de kullanılmasından hareket eden (257) araştırmacı, örneğin Hintçede hem devamlılık (progressive) hem de alışkanlık bildiren iki sınırlar arasılık işaretleyicisi bulunduğunu (Johanson'un terminolojisine uyarlıysak düşük odaklı ve odaksız işaretleyiciler) ancak bunlardan ikincisinin karşıolgusalılık için kullanıldığını belirtir (258). Iatridou'nun yaptığı tespiti şöyle özetleyebiliriz: Eğer bir dil hem devamlılık hem de genel (generic) durumları/alışkanlıkları bildiren iki görünüş işaretleyicisine sahipse (tıpkı Hintçede olduğu gibi) mutlaka ikincisi karşıolgusal cümle üretiminde kullanılır; araştırmacı bunu geçersiz kılacak bir örnekle karşılaşmadığını da ekler (258). Iatridou'nun bu iddiasının Türkçe için de önemli olduğu ortadadır. Nitekim Türkçe de hem {-(I)yor} gibi düşük odaklı hem de {-(A/I)r} gibi odaksız sınırlar arasılık işaretleyicilerine sahiptir ve bunlardan odaksız olanı, yani tekrar eden, genelleşmiş EYLEM'leri ve alışkanlıkları bildiren {-(A/I)r} işaretleyicisini karşıolgusalılık için kullanmaktadır.

Ancak burada şu soruyu sormak gerekir: {-(A/I)r}, genel (generic) durumları/alışkanlıkları bildirdiği için mi (ör. *Sabahları çay içer.*) yoksa (bizim yukarıda temas ettiğimiz gibi) geleceğe yönelik düşük kesinlikli tahmin ifadelerinde kullanılabilirdiği için mi (ör. *İşi bitince gelir.*) karşıolgusal cümlelerde kullanılabilir? Bu sorunun cevabının ikincisi olduğunu, yani genel (generic) durumları/alışkanlıkları bildirdiği için değil geleceğe yönelik tahmin bildirebildiği için (bizce şaşırtıcı da olmayan bir sonuç olarak) varsayımsal

(ve elbette karşıolgusal) B cümlelerinde kullanılabilir. $\{-(A/I)r\}$ işaretleyicisinin genel durumları/alışkanlıkları ifade etmek (görünüş işlevi) ve tahmin bildirmek (kiplik işlevi) şeklindeki iki işlevini ise odaksız sınırlar arasılik işaretleyicisi olmasının bir sonucu olarak açıklamak mümkün görünmektedir.

Son olarak Türkçede karşıolgusalılık için kullanılan işaretleyici kombinasyonlarını Van linden ve Verstraete'nin sınıflandırmasına uygun şekilde değerlendirmeye çalışırsak $\{-(A/I)r\}$ ve $\{-(y)AcAk\}$ işaretleyicilerini karşıolgusalılık çerçevesinde kiplik işaretleyiciler olarak kabul etmenin⁷⁶ mümkün olduğunu ve yukarıda Tablo 26'da (s. 197) öz hâliyle paylaştığımız karşıolgusal işaretleyici kombinasyonlarının kiplik $\{-sA\}$, $\{-(A/I)r\}$ ve $\{-(y)AcAk\}$, geçmiş zaman $\{idi\}$ ve dolaylılık $\{imiş\}$ işaretleyicilerinden oluştuğunu düşünmekteyiz. Bu noktada Türkçe veri de Van linden ve Verstraete'nin karşıolgusalılık için kullanılan birleşik çekimlerin (onlar sadece basit cümleler bağlamında incelemişlerdi) yaygın ve temel üyesinin kiplik işaretleyiciler olduğu konusundaki tespitleriyle örtüşmektedir.

⁷⁶ Elbette özellikle ikinci işaretleyicinin durumunun ve tanımının tartışmalı olduğunun bilincinde olarak bu yargıda bulunmaktayız; $\{-(y)AcAk\}$ işaretleyicisinin temelde dilbilgisel zaman mı, görünüş mü bildirdiği konusunda kesin bir tespitte bulunmamış ama kimi durumlarda gelecek zaman işaretleyicisi olduğunu belirtmiştik. Karşıolgusal cümlelerde ise kiplik işaretleyicisi olarak kabul etmenin mümkün olup olmadığının en azından tartışma değeri taşıdığını düşünmekteyiz.

SONUÇ

Türkçede karşıolgusal cümlelerin incelenmesini amaçlayan bu çalışmanın birinci bölümünde genel kuramsal çerçeve, kullanılan terim ve kavramlar tanıtılmış; ikinci bölümde genel olarak varsayımsallık özel olarak karşıolgusalılık üzerinde daha ayrıntılı durulmuş, bilhassa varsayımsal koşul cümlelerinin sınıflandırılması için kullanılacak kavramlar tanıtılmış ve karşıolgusallıkla ilgili alanyazındaki çeşitli tartışma başlıkları tanıtılıp değerlendirilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Türkçe karşıolgusal cümleler sınıflandırılmış, kurdukları anlamsal ilişkiler, kullanılan işaretleyiciler ele alınmıştır.

Karşıolgusalılık, bir cümlede belirtilen EYLEM'in tersinin olgusal olmasıdır; bir başka deyişle karşıolgusal cümle, konuşurun önvarsayımsal olarak olgu saydığı bir EYLEM'in tersi hakkındaysa karşıolgusal bir cümledir. Karşıolgusal cümleler dilsel üretimin ayrılmaz bir parçasıdır. Zira konuşurlar niyetlerine uygun olarak olay ve durumlar hakkında bildirimlerde bulunabileceği gibi hâlihazırdaki gerçeklik bilgilerinin/olguların tersi hakkında da konuşurlar; bunu yaparlarken hem olgunun ne olduğunu bildirmiş hem de tersi hakkında konuşmuş olurlar. Konuşurlar karşıolgusal cümle üretmiş olmak için karşıolgusal cümle üretmezler; varsayımda bulunmak, tahminde bulunmak, dilekte bulunmak, gereklilik bildirmek gibi farklı niyetlerle ürettikleri cümleler gerekli şartları taşıdıklarında karşıolgusal cümle de olmuş olurlar.

Karşıolgusal cümleler, eğer olgusal olmayan anlamında kullanırsak sözcüğün geniş anlamıyla varsayımsal cümlelerdir; nitekim bir olgunun tersi hakkında dilsel üretimde bulunmak bir anlamda olgusal olmayan hakkında konuşmaktır. O hâlde varsayımsal cümlelere olgusal olmayan cümlelerin (ki bu kategoriye soru cümleleri, farklı kiplik cümleler, edimsözler girer) bir türüdür diyebiliriz. Ancak bu çalışmada “varsayımda bulunma”, bir başka deyişle “varsayımı kurma” ve “onun hakkında tahminde/yorumda bulunma” şeklinde daha dar anlamda bir “varsayımsallık” tanımı kabul edilmiştir. Bu bakımdan varsayımsal olan ve olmayan şeklinde iki karşıolgusal cümleden bahsetmek mümkündür. Örneğin *Yazıyı dün gönderecektim [vakit bulamadım]* cümlesi karşıolgusaldır (yazıyı göndermedim) ama konuşur yazıyı gönderdiğini varsayarak bunun hakkında konuşmamıştır, bu yüzden varsayımsal olmayan bir karşıolgusal cümle olarak kabul edilmelidir (§ 3.3.1, s. 190). Öte yandan *Yazıyı dün gönderseydim bugün ellerine ulaşmış olurdu/olacaktı*

cümlesi hem karşıolgusal hem de “varsayımda bulunma” anlamında varsayımsal cümledir.

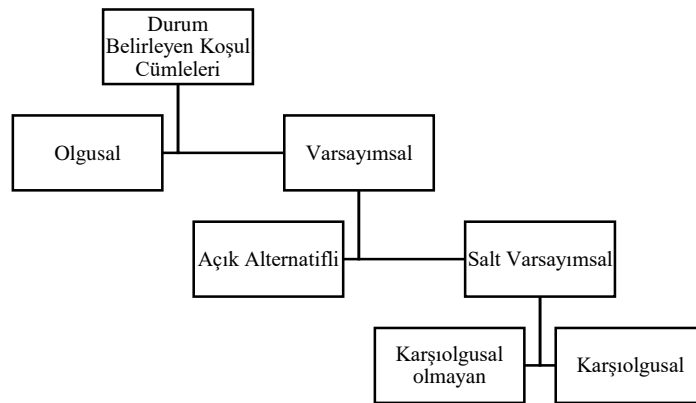
Karşıolgusal cümleler, sözdizimsel olarak bağımsız (yani basit) ve koşul cümlesi biçiminde olabilirler ancak biz bu cümleleri A_1 , A_2 ve B olarak etiketlediğimiz işlevler içerisinde değerlendirdik. Bu işlevler, ki aynı zamanda çalışmanın temel iddialarından biri olarak düşünülebilirler, doğrudan varsayım kurma amacıyla üretilen cümleleri (= A_1), doğrudan varsayım kurma amacıyla olmasa da buna ikincil olarak izin veren cümleleri (= A_2) ve son olarak bu varsayımları yorumlayan, onların sonuçları hakkında spekülasyon tahmin ve tespitlerde bulunan cümleleri (= B) işaret etmektedir. A_1 , A_2 ve B cümleleri karşıolgusal olmak zorunda değildirler fakat karşıolgusalılık için gerekli koşulları sağlıyorlarsa böyle tanımlanabilirler.

A_1 , A_2 ve B cümleleri kendi aralarında $A_1 \rightarrow B$ ve $A_2 \rightarrow B$ ilişkisi kurabilirler fakat B cümleleri bir sözcede tek başlarına da bulunabilir. $A_1 \rightarrow B$ ilişkisi koşul cümlelerini ve ayrıca biri A_1 diğeri B olan iki bağımsız cümleyi tarif eder (§ 3.1, s. 126). $A_2 \rightarrow B$ ilişkisindeki A_2 ise dilek cümlelerini, “ya” ünlemlili cümleleri ve geçmiş zaman çekimli gereklilik cümlelerini işaret etmektedir (§ 3.2, s. 177). B cümleleri belirtildiği üzere A_1 ya da A_2 ile ilişki kurabileceği gibi tek başına da kullanılabilen cümlelerdir (§ 3.3, s. 189). B cümleleri kendilerine özgü işaretleyicilerle A_1 ve A_2 'den de ayrılmaktadırlar (§ 3.4, s. 196). Karşıolgusalılık sıklıkla koşul cümleleri bağlamında incelenegelse de bu çalışmada daha geniş bir bakış açısıyla ve farklı cümle tiplerini değerlendirerek incelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yine de incelemenin ağırlık noktasını karşıolgusal koşul cümleleri oluşturmuştur.

Koşul cümlelerinin anlaşılması ve sınıflandırılması için “cümle” ve “olup bitenler” arasında nesnel bir örtüşmenin tespiti değil konuşurun öznel epistemik tutumu esas alınmıştır (§ 2.2, s. 97). Buna göre olumlu epistemik tutum konuşurun EYLEM’i gerçekleştirdi (gerçekleşiyor, gerçekleşecek) şeklinde kabul etmesi ve bildirmesidir; “konuşur biliyor” demek mümkündür. Bu durumda söz konusu cümleler olgusal kabul edilir; diğer olgusal cümleler gibi “olgusal koşul cümleleri” de bu tutumla dile getirilirler. Tarafsız epistemik tutumla üretilen cümleler (örneğin “açık alternatifli koşul cümleleri”) konuşurun EYLEM’in gerçekleşip gerçekleşmediğine dair kesin bir bilgisinin olmadığı

cümlelerdir; bu cümleler için “konuşur bilmiyor” veya “EYLEM gerçekleşmiş olabilir/gerçekleşebilir” demek doğrudur. Olumsuz epistemik tutumda ise konuşur EYLEM’i olgusal iddiasında bulunmadığını özellikle göstererek dile getirir; ya zaten bir olgunun tersi hakkında ya da bir EYLEM’i gerçekleşmemiş/gerçekleşmeyecekmiş gibi kabul edip onun hakkında konuşuyordur. Olumsuz epistemik tutumla, “salt varsayımsal” koşul cümleleri -ki karşıolgusal koşul cümleleri de bu gruptadır-, dilek cümleleri, B olarak etiketlediğimiz tahmin/yorum cümleleri ve diğer A2 cümleleri üretilirler. Karşıolgusal olan ya da olmayan “salt varsayımsal” koşul cümlelerinde konuşur, tarafsız epistemik tutumda olduğu gibi bir olasılık hakkında konuşmak niyetinde değildir; aksine varsayımda bulunmak amacıyla varsayımda bulunur. Söz konusu tarafsız ve olumsuz epistemik tutumla üretilen “varsayımsal koşul cümleleri”nin genel olarak koşul cümleleri içerisindeki durumu öz hâliyle şöyle gösterilebilir:

Tablo 27. Durum belirleyen koşul cümlelerinin basitleştirilmiş tablosu

Bu çalışmada varsayımda bulunmak zihinsel uzam teorisi çerçevesinde temelde “varsayımsal uzam kurmak” olarak ele alınmıştır. Karşıolgusal cümleler de karşıolgusal uzam kurucularıdır. Zihinsel uzam teorisi farklı özelliklerdeki A₁, A₂ ve B cümlelerini ya da örneğin “yoksa” bağlacının işlevini açıklayabilmemizi sağlamıştır. Ayrıca bu yaklaşım sayesinde örneğin “hayalî” koşul cümlelerinde olduğu gibi karşıolgusal cümlelerdeki işaretleyicilere sahip olmalarına rağmen karşıolgusal olmayan cümleleri açıklamak mümkün olmuştur (§ 3.1.1.10.3, s 167). Bu cümleler temel uzama doğrudan bağlı değildirler, karşıolgusal uzamın kapsamındadırlar (içer yerleşiktirler) ve bu yüzden karşıolgusal olmasalar da ve hatta açık alternatifli varsayımsal cümleler gibi iki ihtimal hakkında olsalar da karşıolgusalılık (daha doğrusu salt varsayımsallık) işaretleyicileri ile çekimlenirler.

Özellikle varsayımsal koşul cümlelerinin incelenmesi sırasında belirli bulgulara ulaşılmıştır. Bunlar arasında Tür.kalıp-2A ile üretilen koşul cümlelerinin hangi durumda karşıolgusal olduğu ve olmadığı (§ 3.1.1.7.1, s. 140); adsız tabanlı öncüllerde kullanılan {ise}, {olsa}, {olursa} ve {olsaydı}'nın farklı özellikleri (§ 3.1.1.7.2, s. 143 ve § 3.1.1.8.1, s. 150); karşıolgusallığın sıklıkla birleşik çekimlerle üretildiği (§ 3.4, s. 196); gelecek zaman için karşıolgusallığın özel koşullar sağlanırsa mümkün olabildiği (§ 2.6, s. 109); Tür.kalıp-2B ve 3'ün de kimi durumlarda karşıolgusallık üretmediği (§ 3.1.1.8, s. 145); hem öncül hem sonuç cümlesi karşıolgusal olan koşul cümleleri olduğu gibi öncülü karşıolgusal olan (karşıolgusal ödünleyici koşul cümleleri § 3.1.1.9, s. 153) veya sonuç cümlesi karşıolgusal olan koşul cümlelerinin de olduğu (bazı Tür.kalıp-1B cümleleri, § 3.1.1.6, s. 136) sayılabilir. Bunlarla birlikte daha genel ve önemli olanı (koşul cümleleri bağlamında düşünürsek) Türkçede sadece ve sadece karşıolgusallık üretmekle görevli bir işaretleyici veya işaretleyici kombinasyonunun olmadığı, (Tür.kalıp-1B'yi dışarıda bırakırsak) Tür.kalıp-2A, Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 arasında yalnızca Tür.kalıp-3'ün "salt varsayımsallık" işaretleyicisi olarak adlandırılabilirdir. İlk ikisi salt varsayımsal sayılamayacak cümleler de üretebilirken Tür.kalıp-3 karşıolgusal olan ya da olmayan salt varsayımsal koşul cümleleri üretir. Bu bakımdan esas olanın salt varsayımda bulunmak olduğu, karşıolgusallığın eğer gerekli şartlar oluşmuşsa ikincil olarak oluştuğu iddia edilebilir. Özetle Tür.kalıp-3, salt varsayımsallık için özelleşmiş bir koşul cümlesi kalıbıdır. Bu çerçevede söz konusu karşıolgusal koşul cümlelerinin ve işaretleyicilerin zaman (tense) ya da hem zaman hem kip vurgusuyla adlandırılmaları [örneğin İngilizce alanyazında *present/ past counterfactuals* (Iatridou 2000); *past/ non-past subjunctive conditionals* (Zakkou 2019); *simple past/ past perfect subjunctive conditionals* (Ippolito 2013)] en azından Türkçe için bütünüyle uygun olmayacaktır. Zira Türkçe özelinde örneğin Tür.kalıp-2A şimdiki zaman için karşıolgusallık üretirken geçmiş ve gelecek için üretmez; bununla birlikte Tür.kalıp-2B ve Tür.kalıp-3 geçmiş, şimdi ve gelecek için karşıolgusal cümleler üretebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adamović, M. (1985). *Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache*. Leiden: Brill.
- Aksan, Y. ve diğerleri (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*, İstanbul. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Akşehirli, S. (2010). Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı, Referans Zamanı İlişkileri. *Turkish Studies*, 5(2), 15-73.
- Aktepe, S. C. (2022). *Incremental Processing of Morphosyntax for Counterfactual Reasoning: An Eye-Tracking Study with Turkish-Speaking Children and Adults*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili Öğretimi Ana Bilim Dalı.
- Alpaslan E. (2006). Onat Kutlar'ın "Çevirmen" Adlı Denemesinin Edimbilimsel Bakış Açısıyla İncelenmesi. *Türkbilig*, 12, 64-75.
- Anderson, A. R. (1951). A note on subjunctive and counterfactual conditionals. *Analysis*, 12(2), 35-38.
- Aslan, S. (2012). Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri. *Bilig*, 63, 11-30.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği. Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş Kategorisi Türkmence Örneği*. (2. baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Athanasiadou, A. ve Dirven, R. (1996). Typology of *if*-clauses. E. H. Casad (ed.), *Cognitive Linguistics in the Redwoods. The Expansion of a New Paradigm in Linguistics* içinde (ss. 609-654). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Athanasiadou, A. ve Dirven, R. (1997). Conditionality, Hypotheticality, Counterfactuality. A. Athanasiadou ve R. Dirven (ed.), *On Conditionals Again* içinde (ss. 61-96). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydın, S. (2019). *Türkçe Sözlü Söylemde Ödünleme ve İşlevleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Dilbilim Anabilim Dalı.
- Aygen-Tosun, G. (1997). Türkçe’de Koşul Tümcelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri. D. Zeyrek, Ş. Ruhi (haz.), *XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler, 22-23 Mayıs 1997* içinde (ss. 35-45). Ankara: ODTÜ, Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü.
- Aysever, R. L. (2001). Bir Şey Anlat(maya Çalış)mak H. Paul Grice’a Eleştirel Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 135-157.
- Banguoğlu, T. (2015) [1959]. *Türkçenin Grameri*. (10. baskı). Ankara: TDK.
- Baş, M. (2021). Anlamın Bilişsel Kurulumunda Kavramsal Harmanlamanın Rolü: Pandemi Söylemi Örneği. M. Baş (ed.), *Anlambilimde Güncel Çalışmalar* içinde (ss. 98-120). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Benzer, A. (2008). *Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı.
- Bertuccelli Papi, M. (2009). Implicitness. J. Verschueren, J. Östman (ed.), *Key Notions for Pragmatics* içinde (ss. 139-162). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Blome-Tillmann, M. (2013). Conversational Implicatures (and How to Spot Them). *Philosophy Compass*, 8(2), 170-185.
- Booij, G. (2012). *The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology*. (3. baskı). Oxford: Oxford University Press.
- Bulak, Ş. (2011). Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 71-97.
- Bybee, J. (1995). The Semantic Development of Past Tense Modals in English. J. Bybee ve S. Fleischman (ed.), *Modality in Grammar and Discourse* içinde (ss. 503-517). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bybee, J. (1998). Irrealis as a Grammatical Category. *Anthropological Linguistics*, 48(2), 257-271.

- Bybee, J., Perkins, R. ve Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Can Bakırlı, Ö. (2010). *Türkçede Koşullu Yapılar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Dilbilim Ana Bilim Dalı.
- Chapman, S. ve Routledge, C. (2009). *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Comrie, B. (1986). Conditionals: A Typology. E. C. Traugott vd. (ed.), *On Conditionals* içinde (ss. 77-99). Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W. ve Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csató, É. Á. (2000). Turkish MIŞ- and İMIŞ- items. Dimensions of a functional analysis. L. Johanson ve B. Utas (ed.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* içinde (ss. 29-43). Boston: De Gruyter Mouton.
- Çürük, M. S. (2014). Konuşmaya Dayalı Sezdirimler -Harezmi Türkçesi Örneğinde Bir İnceleme-. *Türkbilig*, 28, 13-33.
- Dahl, Ö. (1997). The relation between past time reference and counterfactuality: a new look. A. Athanasiadou ve R. Dirven (ed.), *On Conditionals Again* içinde (ss. 97-114). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Dancygier, B. (1993). Interpreting conditionals: Time, knowledge, and causation. *Journal of Pragmatics*, 19, 403-434.
- Dancygier, B. (1998) [2003]. *Conditionals and Prediction: Time, Knowledge and Causation in Conditional Constructions*. (2. baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, B. (2002). Mental space embeddings, counterfactuality, and the use of unless. *English Language and Linguistics*, 6, 347-377.
- Dancygier, B. (2003). Classifying conditionals: form and function. *English Language and Linguistics*, 7(2), 309-323.

- Dancygier, B. ve Sweetser, E. (2005). *Mental Spaces in Grammar. Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Declerck, R. (2006). *The Grammar of the English Verb Phrase Volume 1: The grammar of The English Tense System: A Comprehensive Analysis*. (in cooperation with Susan Reed and Bert Cappelle). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Declerck, R. (2011). The definition of Modality. A. Patard ve F. Brisard (ed.), *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality* içinde (ss. 21-44). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Declerck, R. ve Reed, S. (2000). The semantics and pragmatics of ‘unless’. *English Language and Linguistics*, 4, 205–241.
- Declerck, R. ve Reed, S. (2001). *Conditionals. A Comprehensive Empirical Analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Declerck, R. ve Reed, S. (2006). Tense and time in counterfactual conditionals. B. Cornillie ve N. Delbecque (ed.), *Topics in Subjectification and Modalization, Belgian Journal of Linguistics 20* içinde (ss. 169-192). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2014). Türkiye Türkçesinde Gerçekleşmemiş Olanak Kipi (Konyunktif, Subjonktif). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 135-147.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, 83-145.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi. Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elliott, J. R. (2000). Realis and irrealis: Forms and concepts of the grammaticalisation of reality. *Linguistic Typology*, 4(1), 55–90.
- Erdal M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden/Boston: Brill
- Erdenk, E. A. (2017). The Issue of Temporal Asymmetry in David Lewis’s Concept of Counterfactual Dependence. *Dört Öge*, 12, 155-166.
- Erdem, M. (2011). Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları. *Bilig*, 58, 71-90.

- Erdoğan, Ö. (2015). *Türkçe Söz Diziminde Yan Cümle ve Kullanımları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erk Emeksiz, Z. (2011). Anlambilim: Tümce Anlamı. A. S. Özsoy ve Z. Erk Emeksiz (ed.), *Genel Dilbilim-II* içinde (ss. 72-89). Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.
- Evans, V. ve Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. (2. baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. (2007). Mental Spaces. D. Geeraerts, H. Cuyckens (ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* içinde (ss. 351-376). Oxford: Oxford University Press.
- Fauconnier, G. ve Turner, M. (2002). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Fillmore, C. (1990). The Contribution of Linguistics to Language Understanding. A. Bocz (ed.), *Proceedings of the First Symposium on Cognition, Language, and Culture* içinde (ss. 109-128).
- Fleischman, S. (1989). Temporal Distance: A Basic Linguistic Metaphor. *Studies in Language*, 13(1), 1-50.
- Givón, T. (1994). Irrealis and the Subjunctive. *Studies in Language*, 18(2), 265-337.
- Givón, T. (2001). *Syntax. An Introduction. Volume I*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London, New York: Routledge.
- Gürkan, D. Ö. (2016). *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Helbig, G. ve Buscha, J. (1996). *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. (17. baskı). Leipzig vd.: Langenscheidt.

- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. (5. baskı). Ankara: Engin Yayınları.
- Hirik, S. (2013). Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine. B. Gül (ed.), *Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde (ss. 243-252). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Hirik, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Horn, L. R. ve Ward, G. (ed.) (2004). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Huang, Y. (2007). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Iatridou, S. (2000). The grammatical ingredients of counterfactuality. *Linguistic Inquiry*, 31, 231–270.
- Ippolito, M. (2013). *Subjunctive Conditionals. A Linguistic Analysis*. Cambridge: The MIT Press.
- İmer, K. ve Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- James, D. (1982). Past tense and the hypothetical: A crosslinguistic study. *Studies in Language*, 6(3), 375–403.
- Jendraschek, G. (2011). A Fresh Look at the Tense-aspect System of Turkish. *Language Research*, 47(2), 245-270.
- Jendraschek, G. (2014). Future tense, prospective aspect, and irrealis mood as part of the situation perspective: Insights from Basque, Turkish, and Papuan. P. De Brabanter, M. Kissine ve S. Sharifzadeh (ed.), *Future times, future tenses* içinde (ss. 138-164). Oxford: Oxford University Press.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkisch-türkischen Aspektsystems*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. (Türkçeye çevirisi için bk. Johanson 2016).

- Johanson, L. (1994). Türkeitürkische Aspektotempora. R. Thieroff ve J. Ballweg (ed.), *Tense Systems in European Languages* içinde (ss. 247-266). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Johanson, L. (2000). Viewpoint operators in European languages. Ö. Dahl (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe* içinde (ss. 27-187). Berlin ve New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2009). Modals in Turkic. B. Hansen ve F. de Haan (ed.), *Modals in the Languages of Europe. A Reference Work* içinde (ss. 487-510). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2014). A Synopsis of Turkic volitional moods. *Turkic Languages*, 18, 19-53.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. (çev. N. Demir). Ankara: Grafiker Yayınları. (orijinali için bk. Johanson 1971).
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Karakoç, B. (2007) [2002]. Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Kullanılan Yüklemeleştiricilerin Bir Karşılaştırması. L. Károly (ed.), *Turcology in Turkey: Selected Papers* içinde (ss. 337-339). Szeged.
- Karawani, H. (2014). *The real, the fake and the fake fake in counterfactual conditionals, crosslinguistically*. Doktora Tezi, Amsterdam Üniversitesi.
- Kerimoğlu, C. (2010). Türkiye Türkçesindeki Bilgi Kipliği İşaretleyicileri Üzerine: Kesinlik Dışılık. *Turkish Studies*, 5(4), 434-478.
- Kerimoğlu, C. (2018). *Kiplik ve Kip*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kerslake, C. (2003). A New Look at Conditional Constructions in Turkish. A. Sumru Özsoy vd. (ed.), *Studies in Turkish Linguistics. Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics. August 16-18, 2000, Boğaziçi University İstanbul* içinde (ss. 215-226). İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Klein, W. (2021). Another Way to Look at Counterfactuals, *Theoretical Linguistics*, 47(3-4), 189-226.

- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Kulakova, E. ve Nieuwland, M. S. (2016). Understanding Counterfactuality: A Review of Experimental Evidence for the Dual Meaning of Counterfactuals, *Language and Linguistics Compass*, 10(2), 49-65.
- Lakoff, G. ve Sweetser, E. (1994). Foreword. G. Fauconnier, *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language* içinde (ss. ix-xvi). (2. baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, G. L. (1985). *Turkish Grammar*. 2. baskı. Oxford: Oxford University Press.
- Mauri, C. ve Sansò A. (2016). The Linguistic Marking of (Ir)realis and Subjunctive. J. Nuyts ve J. van der Auwera (ed.), *The Oxford Handbook of Mood and Modality* içinde (ss. 166-195). Oxford: Oxford University Press.
- Menz, A. (2010a). Mood in Turkish. B. Rothstein ve R. Thieroff (ed.), *Mood in the Languages of Europe* içinde (ss. 584-602). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Menz, A. (2010b). Türkeitürkische kontrafaktische Konditionalkonstruktionen. M. Kappler, M. Kirchner, P. Zieme (ed.), *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal* içinde (ss. 223-230). İstanbul: Türk Dili Araştırmaları Dizisi.
- Menz, A. (2016). Concessive Conditionals in Turkish. *Turkic Languages*, 20, 90-103.
- Narrog, H. (2005a). Modality, mood, and change of modal meanings: a new perspective. *Cognitive Linguistics*, 16(4), 677-731.
- Narrog, H. (2005b). On defining modality again. *Language Sciences*, 27(2), 165-192.
- Narrog, H. (2012). *Modality, Subjectivity, and Semantic Change. A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Nuyts, J. (2005). The Modal Confusion: On Terminology and the Concepts Behind It. A. Klinge ve H. H. Müller (ed.), *Modality: Studies in Form and Function* (içinde) (ss. 5-38). London: Equinox.
- Nuyts, J. (2006). Modality: Overview and Linguistic Issues. W. Frawley (ed.), *The Expression of Modality* içinde (ss. 1-26). Berlin: Mouton de Gruyter.

- Nuyts, J. (2016). Analyses of the Modal Meaning. J. Nuyts ve J. van der Auwera (ed.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood* içinde (ss. 32-49). Oxford: Oxford University Press.
- Oktar, L. ve Can, Ö. (2016). Conditionals in Turkish A classification based on function. M. Güven, D. Akar, B. Öztürk ve M. Keleşir (ed.), *Exploring the Turkish Linguistic Landscape: Essays in honor of Eser Erguvanlı-Taylan* içinde (ss. 121-139). Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Özsoy, D. (2018). *Erken Çocuklukta Olmayan Bir Şeyi Varmış Gibi Düşünebilme Becerisinin Yönetici Zihinsel İşlev ve Duygusal Becerilerle İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plungian, V. A. (2005). Irrealis and Modality in Russian and in Typological Perspective. B. Hansen ve P. Karlík (ed.), *Modality in Slavonic Languages: New Perspectives* içinde (ss. 135-146). München: Sagner Verlag.
- Portner, P. H. (2005). *What is Meaning? Fundamentals of Formal Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Radden, G. ve Dirven, R. (2007). *Cognitive English Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Rentsch, J. (2010). Why Turkic –DI is not [+PAST]. M. Kappler, M. Kirchner ve P. Zieme (ed.), *Trans-Turkic Studies. Festschrift in Honour of Marcel Erdal* içinde (ss. 267-279). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Rentsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *Bilig*, 67, 129-168.
- Rentsch, J. (2015). *Modality in the Turkic Languages. Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Rothstein B. ve Thieroff, R. (ed.) (2010). *Mood in the Languages of Europe*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Ruhi, Ş., Zeyrek, D. ve Turan, Ü. D. (2000). Koşul Tümcelerinde Varsayımallsık ve Gerçek Karşıtlığı. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (haz.), *XIII. Dilbilim Kurultayı 13-15 Mayıs 1999 Bildiriler* içinde (ss. 19-29). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Senft, G. (2014). *Understanding Pragmatics*. Londra ve New York: Routledge.
- Sezer, B. ve Sezer, T. (2013). TS Corpus: Herkes İçin Türkçe Derlem. *Proceedings 27th National Linguistics Conference. May, 3-4 Mayıs 2013* içinde (ss. 217-225). Antalya, Kemer: Hacettepe University, English Linguistics Department.
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tellings, J. L. (2016). *Counterfactuality in Discourse*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of California.
- Thieroff, R. (2010a). Moods, Moods, Moods. B. Rothstein ve R. Thieroff (ed.), *Mood in the Languages of Europe* içinde (ss. 1-29). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Thieroff, R. (2010b). Mood in German. B. Rothstein ve R. Thieroff (ed.), *Mood in the Languages of Europe* içinde (ss. 133-154). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Turan, Ü. D. (2008). Akademik Metinlerde Eski Bilgi Sözceleri. *Dilbilim Araştırmaları* 2008, 1-14.
- Tüfekçi Can, D. (2015). Grice'in Niyet-Merkezli Semantik Bakış Açısı Bağlamında Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesinin İncelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 95-104.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde "Bakış" ("Aspektotempora"). *Türkbilig*, 5, 124-133.
- Uzun, N. E. (2015). A New Analysis for Verbal Inflectional Affixes in Turkish. *International Journal of Foreign Studies*, 8(1), 39-62.
- Uzun, L. ve Erk Emeksiz, Z. (2006). Irrealis Modality and Discourse Structure. S. Yağcıoğlu ve A. C. Değer (Haz.), *Advances in Turkish Linguistics* içinde. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Yazının internetten ulaşılan ve sayfaları 1-7 şeklinde numaralandırılmış versiyonuna atıf yapılmıştır (erişim tarihi: 12 Ocak 2019):

https://www.academia.edu/937358/Irrealis_modality_and_Discourse_structure

- Üzüm, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı.
- Üzüm, M. (2020). Türkçede Karşıolgusallık: Korpus Temelli Bir İnceleme. A. Uçar, P. İbe Akcan ve F. Çetintaş Yıldırım (ed.), *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* içinde (ss. 123-130). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- Van der Auwera, J. ve Aguilar, A. Z. (2016). The History of Modality and Mood. J. Nuyts ve J. van der Auwera (ed.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood* içinde (ss. 9-28). Oxford: Oxford University Press.
- Van linden, A. ve Verstraete, J.-C. (2008). The nature and origins of counterfactuality in simple clauses. Cross-linguistic evidence. *Journal of Pragmatics*, 40, 1865-1895.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. (2. baskı). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- von Fintel, K. (2012). Subjunctive conditionals. G. Russell ve D. Graff Fara (ed.), *The Routledge companion to philosophy of language* içinde (ss. 466-477). New York: Routledge.
- von Fintel, K. ve Iatridou, S. (2022). Prolegomena to a theory of X-marking. <http://lingphil.scripts.mit.edu/papers/iatridou/fintel-iatridou-2020-x.pdf>
- von Prince, K. (2019). Counterfactual and Past. *Linguistics and Philosophy*, 42, 577-615.
- Wierzbicka, A. (1997). Conditionals and Counterfactuals: Conceptual Primitives and Linguistic Universals. A. Athanasiadou ve R. Dirven (ed.), *On Conditionals Again* içinde (ss. 15-59). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Yavuz, A. (2018). Sözcük Sezdirimine Dayalı Nefret Sözcükleri Kuramı. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 11(2), 1-29.

Yaylagül, Ö. (2002). *Türk Dilinde -sA(r)'lı Kuruluşlar (Tarihî – Karşılaştırmalı Bir Durum Çalışması)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Zakkou, J. (2019). Presupposing Counterfactuality. *Semantics and Pragmatics*, 12(21).

Yazının internetten ulaşılan ve sayfaları 1-20 şeklinde numaralandırılmış versiyonuna atıf yapılmıştır (erişim tarihi: 18 Eylül 2022):

<https://semprag.org/index.php/sp/article/view/sp.12.21/pdf>

Zakkou, J. (2021). Variations on Anderson Conditionals. *Theoretical Linguistics*, 47(3-4), 297-311.

Ziegeler, D. (2000). *Hypothetical Modality. Grammaticalisation in an L2 dialect*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

EKLER

EK 1 ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 18/01/2023</p> <p>Tez Başlığı: TÜRKÇEDE KARŞIOLGUSALLIK</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">18.01.2023 ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: Faik Utkan DENİZER</p> <p>Öğrenci No: N16248450</p> <p>Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları</p> <p>Programı: Türkiyat Araştırmaları</p> <p>Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p> <p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">_____</p> <p>Telefon: 0-312-2976771 Faks: 0-3122977171 E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr</p>

EK 2. ORJİNALLİK FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>		
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p>		
		Tarih: 18/01/2023
Tez Başlığı: TÜRKÇEDE KARŞIOLGUSALLIK		
<p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 205 sayfalık kısmına ilişkin, 16/01/2023. tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1 'dir.</p>		
<p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç 		
<p>Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>		
Gereğini saygılarımla arz ederim.		
		18/01/2023 ve İmza
Adı Soyadı:	Faik Utkan Denizer	
Öğrenci No:	N16248450	
Anabilim Dalı:	Türkiyat Araştırmaları	
Programı:	Türkiyat Araştırmaları	
Statüsü:	☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	
<u>DANIŞMAN ONAYI</u>		
UYGUNDUR		

Telefon: 0-312-2976771	Faks: 0-3122977171	E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

EK 3. TURNİTİN BENZERLİK İNDEKSİ

TÜRKÇEDE KARŞIOLGUSALLIK

ORJİNALLİK RAPORU

% 1	% 1	% 0	% 0
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Renaat Declerck, Susan Reed. "Conditionals", Walter de Gruyter GmbH, 2001 Yayın	<% 1
2	"Se penso, é porque existo: as construções correlativas com 'se...verbo ser + porque' sob uma perspectiva funcionalista", 'Universidade de Sao Paulo, Agencia USP de Gestao da Informacao Academica (AGUIA)' İnternet Kaynağı	<% 1
3	bt-stk.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
4	www.tdk.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
5	www.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
6	www.hurriyet.com.tr İnternet Kaynağı	<% 1
7	repositorio.ufscar.br İnternet Kaynağı	<% 1